

Атанас Славов
ПЪТЯТ И ВРЕМЕТО
НАЧАЛОТО

СВЕТСКА
БИОГРАФИЯ
НА ПЕТЪР ДЪНОВ

Атанас Славов

ПЪТЯТ И ВРЕМЕТО

НАЧАЛОТО

От същия автор

With the precision of Bats

Добри Желязков Фабрикаджията

Нощите на Трентън

Оловното кълбо

Квой туй гето му викаме любов?

Шаманът в теб и мен

The Thaw in Bulgarian Literature

The First day of Love

Zarys Versyfikacyi Bulgarskei

Семиотика и структура на текста

Медни съдове

Традиции и перспективи на българското приложно изкуство

The Dough of America is Rising in me

Mister Lampedusa has Vanished

По голямата спирала

Факторът „X“

Светът на циганите

Gypsy-English English-Gypsy Dictionary

Traditional Bulgarian Cooking

Дървета мои помогнете ми

Стари градски песни

и други

Атанас Славов

ПЪТЯТ И ВРЕМЕТО

Светска биография на Петър Дънов

НАЧАЛОТО

Издателство •ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
Издателство •БЯЛО БРАТСТВО•

София, 2009

Атанас Славов, **ПЪТЯТ И ВРЕМЕТО**

Светска биография на Петър Дънов

НАЧАЛОТО

Второ българско издание

Издателство „Захарий Стоянов“, София, 2009 г.

Издателство „Бяло Братство“, София, 2009 г.

© Атанас Василев Славов, *автор*, 2009

© Петър Добрев, художествено оформление, 2009

© Издателство „Захарий Стоянов“, София, 2009

© Издателство „Бяло Братство“, София, 2009

ISBN 978-954-09-0166-4

На баща си Васил Славов,
който ме заведе на Изгрева

Атанас Славов

Роден в Сливен на 25 юли 1930 г. Живее в САЩ. Публикувал е над двадесет книги с поезия и художествена проза на български и английски език, научни изследвания в различни области на изкуството и теорията на литературата.

Стипендиант на БАН в София, на Фордовата фондация в Ню Йорк, на Уилсоновия център и на Международния център за научен обмен във Вашингтон.

Носител на научни звания и български и международни награди в областта на художествената литература, културата, киното и радиото.

Почетен гражданин на град Сливен.

Има три деца, три внучки и един внук.

Със специална благодарност към братята и сестрите от „старата гвардия“, които в продължение на повече от десетилетие ми изпращаха материали и ми помагаша с информация за написването на тази книга – Райна Арнаугова, Николай Дойнов и Илия Узунов.

Благодаря и за незаменната помощ на Никола Дюкро, Маргарита Калканджиева, Мария Кисова, Кралю Кралев, г-жа Пачеджиева, Мария Славова, Стефан Стефанов, Благовест и Мария Тошеви, г-р Чакалов и Танка Гьошева.

Трябва да прибавя и своята признателност за оказаната помощ извън рамките на служебните им задължения към краеведите, старопечатниците и библиографите от Варненската и Народната библиотека в София, директорите на методисткия и на библиотечния архив на университета Дрю в Медисън и сътрудниците на теологическия архив на Бостънския университет, без които усилията ми биха останали безплодни.

Атанас Славов

СЪДЪРЖАНИЕ

И ТАКА...	11
Глава първа ЛЪКЪТ И ТЕТИВАТА	19
Глава втора УЧЕНИКЪТ И УЧИТЕЛИТЕ МУ	92
Глава трета КОЛЕЖАНИНЪТ	153
Глава четвърта СЕМИНАРИСТЪТ	205
Глава пета УЧЕНИЯТ	296
Глава шеста ПАСТОРЪТ	349
Няколко гуми за автора	356

И така...

И така... минали са осем-седемстотин години, откак папачта на Европа, извисена с кръстовете на щитовете си, коли жени и деца в името на Христа – Учителя, който учи, че дори застрашен не трябва да убиваш и че любовта ще спаси света. Минали са шест-седемстотин години, откак латински говорещите пълчища на папа Инокентий избиват набожното, сродно население на латинска Южна Франция, защото – макар и набожно и сродно – не било набожно по правилния начин. Православни българи обезлюдяват гръцки области, за да откраднат кокал от мощите на св. Димитър и като го занесат в Търново, да докажат, че те са по-пълни с любовта на Исус Спасителя, докато православни гръци рисуват икони, в които св. Димитър на кон ръга, ръга, ръга с копие българския цар Калоян (който му открадва кокала от Гърция), за да докажат, че те са по-пълни с любовта на Исус Спасителя. Балдуин Фландрски начело на кръстоносен поход за освобождаването на Светите християнски земи никак не намира на картата Божигроб и вместо да сече араби, изсича византийските бранители на Цариград и се настанява там да коли българи в името на истинската християнска любов, за което пък българският цар му отрязва първо ръцете до лактите, после краката до колената по време на едно пиянско празненство в Търновския дворец в изблик на по-силна любов към Христа от Балдуиновата. Четири-петстотин години, откак вагабонти с католически знамена на корабните си мачти пресичат океана, за да сринат със земята и докрак да избият цивилизацията на Централна Америка, която, ако има цивилизация, изградена на вярата в Бога – това е тя. Разбира се – това е тя, но и тя се гради на изтребването на племената на Централна и Екваториална Америка, които боготворят по свой собствен, а не ацтекски или маянски начин.

Скука.

Тамян, смрагна, потни попове и кюрета, ходжи и дервиши пръскат с босилек, пеят песни, вият, въртят се с часове на едната си пета, осигурявайки Божията подкрепа на едната войска срещу другата, на нашия християнски бог срещу Вашия християнски бог и нашия мюсюлмански бог срещу Вашия мюсюлмански бог.

Скука на скуките.

И нямаше да има нужда изобщо да припомним това, ако не беше простият факт, че вярата в Бога, в отвъдното, в универсалното, в хармоничната реалност, отпък този тук материален живот е вродена и неизкоренима във всяко човешко същество, колкото да е свикнало с това, всяка пролет да се черпи с пушени лапички на новородени мечета в племенната си пещера или с това, всеки петък да ходи на „Лебедово езеро“ в Большой театър. Неизличима е като инстинкта за възпроизвеждане. Неизличима – като инстинкта за самосъхранение и инстинкта за взаимопомощ.

И всичките тези вродени неща, които клокочат в нас с по-голяма или по-малка сила и ни мотивират непреодолимо – независимо от това радостни ли сме, тъжни ли сме, богати ли сме, бедни ли сме, силни ли сме, слаби ли сме – са такъв неизчерпаем източник на енергия, на бушуваща топлина, на адреналин, на саможертва, че откак свят светува, са били най-желаният обект за експлоатация от страна на тези, които имат нужда от подвластна енергия. Ще обидя чувството ви за интелигентност, ако взема да обяснявам подробностите тук. Заради прехраната си нарисуй Мона Лиза и ако някой я хареса и има пари, ще я купи, и това е добре. Но престори се, че нямаш крак или си сляп, и седни на пазара в Багдад и чувството за взаимопомощ – харесват те или не, имат пари или нямат – ще ти докара някой петак дори от човек, който едва свързва двата края. Запретни си поличката и застани зад някой джам на „Абанос Сокак“ или „Дее Гроосе Юмпенен анд Цицен“ в Амстердам и беден или богат, виещият от самота моряк ще ти даде последното си петаче, за да влезе между краката ти. Но ние от този аспект на нещата не се интересуваме,

а от верското чувство – най-силният източник на човешка мотивация!

Кажу на гласуващите европейски тълпи, на които си изсмукал гръцмуля в настървението си да ги експлоатираш, че всичко е от греховете на неверниците и богомразците, които нямат любов към ближния: тези евреи, тези негри, тези цигани, тези мръсни турци, тези гадни гяури и така нататък – и ще те последват. Ще колят католици в Англия. Ще колят протестанти в Чехия. Мюсюлмани в Палестина. Православни, будисти, всякакви там уж божемразци, земята на които, жените на които, стоката и нивите на които искаш да заграбиш в идиотската си алчност.

Разбира се, че е лошо, и разбира се, че всеки го знае. Но точно тук е тънкостта, от която ще започнем, защото както занаятът на проституцията се превръща в същинска индустрия, както занаятът на експлоатиране на благотворителността се превръща в истинско изкуство – и разбира се, също в индустрия, така и занаятът на експлоатиране на верското чувство и вкарването му в услуга на политически и икономически цели се превръща в изпипан до най-голяма тънкост майсторлък.

Сега!

Превръща се в изпипан до най-голяма тънкост майсторлък, но работата е там, че – и нали с това почнахме! – верското чувство на човека е вродено и неизлично. Това, че попове и проповедници осигуряват на владетели и тарикати служенето на вярващите, това, че са научили как да го канализират в пус-ти, неверски, изгодни на царе и патриарси области, не значи, че верското чувство на обикновените хора е задоволено, нахранено, напоено. Напротив. Понеже всичко, което пречи на вкарването на това чувство да работи за гържава и политици, и патриарси, трябва да се унищожи, за да няма верското чувство алтернативи, да не избива встрани, всеки стар начин, всеки метод на някогашното общение с Бога, бил той молитва, бил той благоговееене към природата, бил той каквато и да е пътечка към небесното – се запушва, прекъсва се, смазват се агентите му, заличава се като диващина, като пантеизъм, езичество,

варваризъм, диаволизъм, вешерство и скърцат чекръците на инквизицията в мазетата на Рим, смърдят на скара кладите на Франция, висят билкарки и народни акушерки, заковани с вериги на вълнолома на Бостънското пристанище, да им кълват очите гларусите!

Накратко, машината за впрягане на верското чувство в служба на силните и алчните е така гладко смазана, така жестоко и свирепно поддържана, че – и това го подчертавам с две линии – цивилизованото човечество, Европа е лишена от отдушник на истинска, искрена, отправена директно към Всевишния пиета и това оставя душата ненахранена, болна и празна. Съзлите в очите пред изгрева на слънцето се заменят с нарисваните съзли по иконите на плачещите Богородици, медитацията се измества от упояването с тамян, смирна, воня на дървеници и пушек на свещи, молитвата се изражда в зверски химни по на сто и двеста гласа, на военни хорове по площадите на столиците на Европа, концертните зали, катедралите, които събират колкото цял олимпийски стадион, за да реват всички в един глас и да свикват да стъпват в крак и подчинение.

Чудно ли е тогава, че векове наред верското чувство търси отдушник, че се лута за изблик. Че се стреми да пробие, да разкърти презградите по прекия си път към Бога, че търси свободата за отлюляването на тези деликатни чувства на пиета, боготворене, любов към отвъдното и универсалното, без които се превръщаме на болни, нещастни, осакатени, генетически обременени, деформирани животни. На комунисти. Анархисти. Бръснати глави. Терористи. На плачещи идеалисти с кървави брадви в ръцете.

Нагрупаната нужда за общение с Бога напират, пробиват, бива спирана и турена под усмирителна риза и пак напират, и както става в божествения свят, който е универсален, идва кулминацията и някъде в средата на деветнайсети век тя се отприщва в целия свят, по цялата планета – лисва една божествена вълна, която залива всичко и всички, без да се познават, без да са чували един за друг, без да могат да си представят, че са част от същата

вълна – били те в една великолепна всесветска империя като Англия или в една дупка на Европа или Азия, ако щете, като селцата около Балкана или чак в долините на Закавказието, или в пустинните плата на Персия.

Върховете на тази вълна на стремеж за пряк контакт с божественото се знаят. Аз не съм ги видял, колкото и да съм чел за тях, за техните учители и вдъхновители: американските трансценденталисти, теософите на Блаватска и Олкот, френските масони, Гурджиев в Турция, бахайците в Иран, стоиците простовати хорица и просветени светила, които биват споходени от видения, от прозрения, които чуват гласове и усещат странни неща, без да знаят какво става с тях... и отчаяно се хвърлят в обятията на Бога. Но нещичко от това бях късметлия да зърна в последните му дни...

Методистката Барбара Хек живее с мъжа си в най-хубавата част на Ню Йорк. И ето че един спокоен и приятен празничен ден – какво я прихваща! – взима, че в дома на сънародници ирландци в Манхатън грабва картите от масата, на която играят, хвърля ги пред ужасените им очи в камината; друсва им една реч срещу опасностите от „прекарването на свободното време по безбожен начин“ и начаса застава домакина Ембъри да събере хора от квартала и „да престане да мълчи, а да им проповядва Божието слово“. И вмъква четири души от улицата, и запяват, и Ембъри им дава първата методистка проповед на първата методистка група в най-големия град на Новия свят – Ню Йорк.

Както в най-европейския град на Америка – Бостън – свещеникът Емерсън зарязва униатската църква и започва да проповядва, че нищо не трябва да застава между човека и Бога и че в природността на човека се крие неговата идентичност с божественото.

Както Франсис Ашбъри от оная страна на океана в продължение на 20 години преминава 5000 мили (8047 км) на кон с Библия в едната дусага и самун хляб в другата да проповядва на висок глас под канадски дъбове и чинари, по сеновали и на открито поле, на който иска да слуша, да отворят сърцата

си за Бога. Точно както от тази страна на океана бургаският търговски посредник Пеню Киров две години обикаля България надлъж и шир да проповядва по пътни кантони и гари, по пазари и селски дворове, на който иска да слуша, да отворят сърцата си за Бога, и яде бой под път и над път от кой ли не всезнайко, дето ще ти каже, че тука трябва църква да вкара хората в крак, а не да им се мътят главите с бабини деветини за вярване там в Бога и в грън-грън ярина.

Както – да вземем само планетарната тръпка на тази странна 1854 година.

Излиза книгата на писателя Хенри Торо за това, как обръща гръб на динамичния, просветен, благоустроен, църковен Конкорд и се забива вдън горите на Уолдънското езеро да построи сам една барака, дълга колкото от темето до пръстите на краката му, като се протегне, за да спи, да лови риба, да медутира, да се вслушва в гласовете на дърветата и животните и в тях да чува гласа на Бога. Да докаже, че Емерсън е прав. Както точно по това време устовецът поп Константин – вече изпълнил мечтата си да стане учител, загомен, покровителстван от богаташите на деня, които се борят за строежа на църкви и училища в пребогата Варна, усеща ужасната празнота на тези политически и етнически препирни и каваги, на тези интриги и това злословене, в които няма нищо ни божествено, ни свято, и тласнат от импулса да намери Бог, се мята в една гемия в бурното Черно море да търси лек за душата си в Атон, загърбил пари, спокойствие, кариера, годеница, мечтаеща за щерка от него. Да се освободи от вината на народа си, че е изоставил чистата си вяра. Както Гурджиев в Кавказ. Както Щайнер в Швейцария... Както учителят на бахаите в Персия... Както вдовицата на Аугустус Гарет, точно през същата тази 1854 г., хвърля цялото си имуществено за подпомагане на методизма, който единствен от всички християнски деноминации по онова време не признава никаква друга мотивация, никакво друго образование или подготовка за един проповедник освен вътрешния мистичен импулс, освен стимула „да е чул зова на Бог да се впусне в проповядване в Негово име“.

*

Така че гържите в ръцете си страничка от историята на универсалния порив към Бога на човечеството. На дълго отбиваното встрани вярващо човечество от манипулациите на църквата да впрегне религиозното му чувство в преследването на светски цели.

Защото, нека да добавя само тези последни думи, Европа – обърнете внимание на това – е опитна работа, добре пресмятаща, точно мислеща; европейският буржоа с тънките си германски крака и романския си спасителен пояс от мазнини около кръста умее да прави бизнес както никой до неговото издигане на върха на света. Той превръща продаването на женското тяло в такава индустрия, дотам изцяло комерсиализирана проституция, че успява да създаде за пръв път, откакто свят светува, промишлено съвокупяване без канка еротизъм дори – нещо, което на шумните търговски улици на Близкия изток с техните гюбеци и звънтящи дзилове никога не липсва изцяло. По същия начин Европа успява да използва верското чувство така безопасно, така сметкаджийски, че никъде в света дотогава не е имало такива изстъпления на тотално безбожни (уж водени в името на Бога!) религиозни войни. Кога до издигането на Европа на върха вярата или цветът на кожата са значели каквото и да е? Когато Азия и Мала Азия водеше, кой когато и да е на багдадския или самаркандския, или лахорския, или шанхайския пазар е обръщал внимание кой от каква религия е и какъв цвят на кожата има, ако може и знае, и ако стоката му е добра и на добра цена!

И ако можете да си представите колко чудовищно и колко дълго е било потискано в европейската цивилизация естественото верско чувство, естественото стремление на човека към Бога, стремежът към братството и единението, към сливането с Всемирното съзнание, може би ще можете да си представите какво нещо е избликло във втората половина на миналия век в Европа.

И пак казвам, че не зная всичките форми и всички връзки на този изблик. Но на избликването на една от тези синхронни връзки, на едно такова хармонично съпътстване в стремежа към сливане с божественото, без посредничеството на каквото и да било светско начало, съм бил неволен свидетел.

И все ми се е искало да си помисля за него. Да го поразровя, да го поогледам след толкова години.

Така че да се обърнем към началото на тази история.

Глава първа

ЛЪКЪТ И ТЕТИВАТА

Автоматична фотокамера

- 1803 в Конкорд, Масачузетс, се ражда бащата на американския трансцендентализъм, унитариянският пастор Ралф Уолдо Емерсън.
- 1805 в с. Гулица, Месемврийско, се ражда дядото на Петър Дънов чорбаджи Атанас.
- 1817 (2 юли) в Конкорд, Масачузетс, се ражда авторът на „Уолдън“ Хенри Торо.
- 1818 се ражда Чарлз Майо Елис, първият теоретик на американския трансцендентализъм.
- 1821 край Месемврия шестнайсетгодишният чорбаджи Атанас гледа как аскерът на тукашния паша удавя учителя му отец Михаил, в очакване да го последва собственият му вързан за екзекуция баща.
- 1821–1822 във Варна в гагаузкото семейство на Раис Папафотиоглу се ражда бъдещият варненски архимандрит Филарет.
- 1822 в района на Черните планини се ражда Ред Клауд, вождът на индианците от племето Огала-Су.
- 1822 (14 август) във Флъшинг, Лонг Айленд, се ражда Джеймс Стронг, автор на монументалния многотомен енциклопедически конкордантен библейски речник и професор в семинарията Дрю на Петър Дънов, Стефан Томов, Йордан Икономов и пр.
- 1822 Атлантическият океан е прекосен за пръв път с кораб с парен двигател – британския „Райзинг Стар“.
- 1824 завършва превода на Библията на говорим хавайски език от конгрегационната мисия; четирийсет и седем години преди

- първия ѝ, редактиран от Петко Славейков и Сечанов, превод на съвременен говорим български*.
- 1826 излиза статията на Холбрук за Американския лицеум в „Америкън Джърнъл тв Еджукейшън“, която полага началото на „Общество за взаимно образование... за разпространяване на полезни знания и информация сред обществото“ – лекторска традиция извън рамките на формалното образование.
- 1828 руската армия срива Варненската крепост със земята и на 11 октомври император Николай лично слиза от крайцера си в града.
- 1828–1829 чорбаджи Атанас обикаля с руски дипломати и военни лица по Черноморието чак до Одрин като преводач от гръцки, турски и български.
- 1829 Колридж публикува едно от най-авторитетните есета в теорията на трансцендентализма „Оръдия на размишлението“.
- 1829 руски тилови офицери отвличат при напускането си на Варна единствения син на Раис Папафотиоглу, който отказва да им го даде доброволно.
- 1830 в с. Читак (сега Устово) се ражда бащата на Петър Дънов – Константин.
- 1831 в прерията на Уайоминг се ражда Ситинг Бул, великият вожд на индианските племена Су.
- 1831 в Днепропетровск, Русия, се ражда основателката на теософското движение Хелена фон Хаан, известна по-късно под името Елена Петровна Блаватска.
- 1832 (2 август) в Оранж, Ню Джърси, се ражда другият основател на теософското движение Хенри Стийл Олкот.
- 1835 (18 април) в Мигъл Смитфилд, Пенсилвания, се ражда четвъртвековният президент на духовната методистка семинария Дрю – Хенри Ансън Бъч.
- 1838 Великобритания започва редовни трансатлантически

* Петко Славейков редактира американския протестантски превод на Библията на съвременен български език по поръчка и заплащане от Протестантската методистка мисия в България.

рейсове с парните кораби „Сирус“ и „Савана“, което стимулира американското платноходно корабостроене да конструира клипърите и десет години по-късно – в апогея си – клипърите развиват почти двойно по-голяма скорост от британските параходи.

- В 40-те години в българските земи на Отоманската империя започва да прониква Бел-Ланкастерската система на взаимоотношенията между училищата, при която училищата са „частно дело на гражданите“, които ги изграждат.
- 1840 се ражда Чийф Джоузеф, вождът на индианците от племето Нез-пирс.
- 1840 (7 май) в Русия се ражда композиторът Пьотър Илич Чайковски.
- 1841 във Варна бива отворено първото гръцко училище, в което се преподава по Бел-Ланкастерската система.
- 1841 на 14 км югозападно от Бостън Джордж Рипли създава американската утопична комуна „Брук Фарм“ по модел на Фурие, в която изнасят лекции в традицията на лицеума Емерсън, Олкот, Паркър, Торо и пр.
- 1842 излиза есето на Ч. М. Елис за трансцендентализма, наблягащо на иманентната вътрешна ценност на личността – традиционна американска идея, залегнала в Декларацията на независимостта на Томас Джеферсън.
- 1842 Константин Дъновски отива да учи в гръцкото училище в Пловдив, след като завършва първоначалното си образование в Устово.
- 1843 Олкот изгражда „Фрут Фарм“ – нова земеделска утопична комуна в Харвард с участието на художници, артисти, философи и поети.
- 1843 (19 февруари) в Мадрид, Испания, се ражда звездата на Метрополитен опера от втората половина на века Аделина Пати.
- 1843 в Татар Пазарджик пристигналият от Пловдив Константин Дъновски постъпва в модерното българско училище на гаскал Константин Мугрон.

- 1845 (4 юли – национален празник на САЩ) в гората до езерото Уолдън край Конкорд идва, за да си построи сам барака, Хенри Торо.
- 1845 във Варна се открива ново гръцко училище.
- 1847 в Момонт, Ню Джърси, се ражда Бордън Боун, най-големият американски персоналист и бъдещ професор на Петър Дънов.
- 1847 (6 септември) Хенри Торо напуска колибата си при Уолдън и се връща болен в Бостън.
- 1847 бива разтурена неуспялата комуна „Брук Фарм“.
- 1847 (1 октомври) в Англия се ражда Ани Ууд (известна като Ани Безант), поборник за свободата на Индия и дългогодишен председател на Теософското дружество.
- 1847 (късна есен) Константин Дъновски тръгва от Устово с вуйчо си да търси учителско място във Варна.
- 1847 (14 ноември) в Елена се ражда преподавателят в Свищовското училище за наука и теология и учител на Петър Дънов Йордан Икономов.

Телескопичен блик

От катедрата на Американския лицейум в своите обиколки Р. У. Емерсън казва, че е тук, за да говори за „божествената достатъчност на индивида“. „Знайте себе си, доверете се на вътрешното си прозрение, схванете, че това, което е истина за вас във вашите собствени сърца, е неизбежно истина за всички хора. Нашият век е век на ретроспекциите. Гледа назад, храни се с мислите на предците ни. Защо да зависим от прозрения на миналото? Взрете се в собствените си сърца за пресни прозрения, подходящи за днешния ден... Направените от хората книги са за празните часове и трябва да се хвърлят настрана, когато може да се изправите лице в лице с природата.“

Телескопичен блик

В Късното средновековие в края на Дънсинанската гора някой Литъл Джон, или Биг Джон, е на пост и вижда как петдесет конници на шерифа на Нотингам водят пленник (или шпионин някакъв), който ще им покаже къде е скрита бандата, дето сега вече ще ѝ видят сметката, и слага знак на парче плат (или пергамент) да бягат да се крият, и го промушва на върха на стрелата, която опъва на тетивата на дългия си лък, и я пуска и тя бръмва над короните на буквите дървета, и лети и лети, и пада на поляната, където е на пост Биг Бен (или Литъл Бен), и той опъва своя дълъг лък и пуска сигнала нататък, и стрелата лети, лети и пада на поляната на Литъл Сам (или Биг Сам, или Мидъл Сам), и той опъва дългия си лък – и така след три минути белегът се забива в подножието на дъба, където е определено да се забиват съобщенията, пращани с дългите лъкове на съгледвачите, а Робин Худ (или който там е главатарят на бандата) прочита белега и дава знак на бандата, и всички прибират това-онова, каквото трябва да се прибере, и тръгват – без да бързат, защото време много, докато конницата дотрополи до сегашния им лагер – и хайде, лека-полека, преместват се на ново скришно място, а конницата на шерифа на Нотингъм и шпионинът му се чудят къде отидоха тези хора, да му се не види! – как така разбраха, че идем, нали препускахме като луди по целия път?

Началото на тази история всъщност е началото на моето писане на тази история. Защото тази история е за християнски работи, за Божии работи, и аз трябва да поема пътя си в тази книга, мотивиран единствено от силата на любовта. Трябва да изчистя от себе си онова, което е било в пътя на любовта ми към Божиите работи. Защото аз видях доброто, и даването в името на доброто, и ученето на добро там, където ме насочи най-вярващият човек, когото знам – баща ми; и това бе Американското основно училище в София, за което и учителите ми, и аз, и съучениците ми, и всичко, докоснало се до него, е обвинявано в сто смъртни гряха: в предателство, вражеско грабителство, империализъм на чужденци изедници и какво ли

не. А това се изпречва в пътя на любовта и е трудно да се изчисти напълно от душата ми, за да не пречи на написването на тази история.

Всъщност никога не съм имал чувството, че моите американски учители от конгрегационната мисия в България са нещо различно от мен, и те никога не са смятали, че са различни от своите ученици, и дойдоха през океана с любов – да дадат, което те имат, а ние нямаме, а ние отидохме към тях и им дадохме със същото чувство на любов това, което те не са и очаквали от нас – ученици, каквито досега не бяха имали. И когато през злобата, с която българските нацисти забраняваха тази ни любов, и злобата, с която българските комунисти забраняваха тази ни любов, моят съученик Михаил, вече на четирийсет години и световноизвестен скулптор, четвърт век след раздялата ни отиде да живее в Америка и писа на учителката ни по английски мис Дъглас – вече над осемдесетгодишна, че ето – живее в САЩ и я обича, тя му отговори с писмо, пълно с радостна изненада и, представете си! – с неговото писмо, върнато в плика с правописните му грешки, поправени с червено мастило, и съзрите му рукнаха, защото любовта преля; те – учителката и ученикът – никога не бяха се разделяли. И това е такава любов, такава любов през океани, през ужаси и време, и мъки, и десетилетия съвършено загубена надежда някога да се видят, и отчаяние, че си ограбен от миналото си...

И не е това изблик на емоция от туй, че ето – някой не те е забравил, значи сладък си, сладко е! И не е това, че става дума за американски работи някакви (или каракачански). Не! Това е, че си част от това тотално взаимно привличане, тотално проникване, тотално сливане, към което не можем да не се стремим и не можем да не се жертваме за него, както не може да се изкорени в човека верското чувство – това дълбоко съзнание под всичко и над всички условия и превратности в нас, че има нещо над този тук живот и това ни тук съществуване, от което сме част и което е хармонично, и което никога няма да ни изостави и ние никога няма да изоставим.

И не е работата в това, че някой, който е по-голям и има, ти е дал нещо на тебе, бедния, и... колко хубаво! Голям или

малък, умен или глупав, любовта е тотална сила, универсална, всепроникваща и еднакво величествена във всичките си форми. Сила като всяка сила. Проста като земното привличане, което – виж какъв урок ни дава с това, че един килограм злато тежи колкото един килограм суха кравешка тор!

Пеперудата излита и крилицата ѝ са пъстри и викат, повети от топлия ветрец: „Ела, ела, ела, ела, оплоди ме...“ И това е толкова пълно с любов, колкото поезията на Петрарка. И вятърът, който носи пращеца. И магарето, което реве толкоз влюбено, толкоз влюбено! И циганката, която обича семейството си с такава гордост, че не дава на кмета да гледа на децата ѝ и на мъжа ѝ като на „цигани“.

И – ооо! – южната стена на бараката, която слънцето е напекло в тази ранна недостопена пролет, и като си сложиш дланта на нея, топли, усмихва се, казва без думи – „идвам, нося ти пролетта, какво си се изгърбушил такъв...“ И пашата екзекутор в Месемврия, който, като вижда как апокалиптичната морска буря му отвява шатрата, усеца в сърцето си царствеността на природата, за която малки и големи са все нейни чада хайванчета, завалийчета; усеца в сърцето си, че има любов, по-силна и величествена от волята на султана, и казва: „Подарявам душите на останалите християни!“, и ги пуска да вървят, каквото ще да е наказанието му, че е нарушил волята на земния си господар – султана.

10 май 1996 г.

с. Болярци, Варненско

Седемдесет души избиратели и трийсет магарета. И цигани колкото поеме, както се казва в кулинарията.

Една хубава циганка агитирала селяните да не гласуват за кмета, въпреки че нямало други кандидати, и той – като го избрали – навирал всички улици с изключение на нейната. И сега аз съм зад един пенджер от един квадратен метър с дванайсет джамчета, гладиолы, рози, лози, тор, гумно, коприва и ръждив тел между мен и изровената и затревена улица и пиша на новия си Macintosh Power Book 1200, но не ми се пише, защото от гледна

точка на периода, за който ще пиша, сегашните българи са като тогавашните турци, а сегашните цигани са като тогавашните българи – борят се за правата си. А читателят ми е възпитан с представата, че турците са лоши, а българите – добри. Ами тогава? Ами като знам, че днес българите не са лошите и циганите не са добрите, как и за кого пиша!

Не ми се пише.

Блажена тишина. Насила си отворих очите, защото щях да се чувствам виновен, че съм такъв лентяй. Батерията на пауърбука не беше заредена и я включих в контакта да се зареди, преди да седна на работната маса, и докато чаках, търколих се на миндерчето, и печката в краката ми бумка с едни цепеници от двора, и таваните ниски, и топло, и запах. Не мога да се събудя.

Доето едно магаре не си пусна гласа.

В гласоподавателните урни на небитието: „Гласувам за стегната магаричка.“ И пак: „С трепкав къч.“ И пак: „Със светли бърнички.“ И пак: „С черни очи катранени, навлажнени за магаре като мен.“ Четири пъти си пусна гласа, никои няма да подаде контестация до никаква комисия; магаричките им щръкват ушите само, виждам го аз с вътрешния си поглед – „Реви, братко, мисля си и аз за стегнатите им къчове и те разбирам.“

Цигани, българи – какво ме интересува. Магарета... Пеперуди.

Ставам. Ям таратор. С мазданоз вместо копър. С лимонадка; докато Диди и Спаска пият по ракийка. Ръжен хляб. Оризец. Две камби. Слънце. Ветрец.

Спаска вижда едно червено конче сред конете през пътя; преди де ли е било! Диди отива да сади доматиите. Спаска става да мие чиниите на външната чешма, която е забита с пирони в ореха над стаичките. Каква чешма само – маркучите ѝ изкарват вода до варела в клоните му. Аз се връщам до печката.

Планът ми е прост. Реших още в Ню Йорк, че тъй като имам да доизчиствам и достъбирам някои източници за живота на Дънов, най-добре ще е да тръгна по пътя му и докато събирам,

да седя на всяко място, дето се развива всяка глава от живота му, хронологически да се потапям в атмосферата на мястото, в материалите и снимките, и в пейзажа, да ловя вибрациите на отминалото и да пиша, докато вървя по стъпките му. И сега съм във Варна и Варненско, и започвам първата – така да се каже – предглава на живота му. Защото книгата за него не започва с неговия живот. Не започва с родното му село Хадърча (сега Николаевка). Това, което е той в космическата си същност, не започва с раждането на ефимерното му тяло от употребата на майка му. Точно както е с тебе и мене, читателю мой. Той, Ти, Аз не сме Петър, Тизи и Наско, а стрелата, която Всемирното съзнание отправя през пустотата и мрака на небитието с едно светло съобщение, забито през върха ѝ, за да освети и даде някакъв смисъл на човешкото съществуване; от някъде, дето не знаем къде е, за някъде, където също не е ясно защо и за какво, и как. И отлита нататък сигналът, отнякъде си пуснат, без да го прочетем (повечето от нас), както сме долетели, без да знаем откъде. Някога някой от нас го прекъсва, като не го предава в нова плът от плътта си – като не оставя поколение. Някога на някого му се дава да прочете съобщението на върха на стрелата си в полет и той се случва да не остави поколение, а да стане – както ние го разбираме – всемирен учител и да го предаде, това космическо съобщение, на което е носител, вместо на някой син или дъщеря – слепи носители, – на учениците си – дванайсет, да речем, както са на Исус Христос.

И не настръхвайте и не казвайте: „Ха, значи Дънов сега Христос ще го изкараш, тъй ли?“, защото мнозина са разчитали съобщението в себе си, без да оставят дванайсет ученици апостоли, без да създадат школа и да споделят знанието си – поети, учени, прости хорица дори – като Уолт Уитман, стоят си, постоят, постоят загледани, усмихнати в залеза си, и си отидат с широко отворени очи. „Тукъ беши, пи кахве, ’злези.“

Какъв смисъл да говоря дълго? Истинското животоописание не започва с раждането на човека, чийто живот се описва, и не свършва със свършването на живота му. Когато стрелата със

сияйното съобщение на върха си префучи пред прозореца ти, за да си не само видял, но и провидял полета ѝ, трябва да прозреш това, което е преди прозореца: чия е ръката и коя е тетивата. Коя е ръката, опънала тетивата, и накъде е насочила лъка, и къде е целта, към която отправя стрелата.

Това го няма в теория на литературата, не е урок по жанрове.

С истинското животоописание се сблъсках по житейски на един гол баур край Търново. Лозята.

Бях там на някакъв запас, на едномесечен сбор на студенти в школата за запасни офицери и бяха ни дръннали в някакви окопи, изчоплени от нас самите, и лежахме с часове – май чакахме някой да се учи да подава храна на позиция – нек неустов и вкременясващо търкаляне в пръстта. И всичко наголу от мен и нагоре хърка, а аз си носех едно евангелие на цигарена хартия (от библейското общество трябва да беше). В малкото ляво горно джобче на лятната куртка. И си го вадох в такива случаи и четях. Да не полудея от идиотизма на запаса. И попагнах на Евангелието на Йоан, което няколко пъти бях чел и много ми харесваше, и за пръв път видях къде му е особеното.

„В началото бе Словото и Словото бе у Бог и нищо без него не бе.“

И Йоан не бе? И това евангелие не бе? И аз, и четенето ми...!??

Та на мен, студента по английска филология, това обясняваше цялата лингвистика. Няма нищо, не само смисъл, но пълно нищо без сигнала и съобщението. Няма да разберем за стената пред носа си в тъмното, без да си ударим носа в нея, та да звънне тактилното ни чувство и без да видим отражението на светлината в нея със зрението си.

На любителя философ – обясняваше цялото битие. Няма стена, няма свят, няма материя без сетиво да я възприеме. Бъркли бе прав.

На утрешния писател това обясняваше какво е то да пишеш за каквото и да е – не идея в думи, не случка в думи, не хора

и съдби и характери, описани в думи. Самото Слово! С главна буква! То е, което ще ме всмукне напред с вакуума си, защото и идеи, и думи, и хора, и съдби, и характери са дошли, са изсмукани от небитието от него само, от писателя, и за да извадиш от небитието, от нестаналото и идеи, и случки, и хора, и съдби, и характери, трябва да яхнеш и да се понесеш напред със Словото, което ги е създало.

Грандиозната вълна на съобщението! Космическото мъртво вълнение на зова за разбиране, за приближаване, за хармонизиране, за сливане, за изпращане напред на този зов за ново сливане, ново разбиране, ново, по-плътно приближаване.

Миларди повици – толкова, колкото са човешките същества и с тях техните нови призиви за сближаване с новите рожби от плът и кръв, които носят напред тези призиви.

Защо започваше живоописанието на великия учител Исус ученикът му Йоан с това предисловие за Словото като еднозначно с Бога и Творението, се питах аз на оня пясъчен баир и не можех отначало да проумея, въпреки че знаех, че това е най-доброто евангелие, най-доброто живоописание; просто го чувствах в гъното на костния си мозък. А?

Близко половин век мина.

Сега зная.

За да се схване полетът на една стрела, трябва да се разбере откъде идва съобщението, което тя носи; коя е ръката, която я е отправила; накъде е била насочена.

Нищо без нея – ръката, пращаща съобщението, т.е. Словото, – не „е“. Не „бе“. Не е съществувало.

*

Като става дума за живота на Петър Дънов, по-назад не можем да отидем, но лъка и стрелата знаем.

Баща му поп Константин от кого и как е изстрелян не знаем, но иманентната посока на живота му знаем. Той е духовен водач на народа си, който има една-едничка цел – да му служи и да го храни с *Божие* слово на най-достъпния за него език, за да

няма между него и Всемирното съзнание преграда от паяжина дори. Това е движещата енергия, която му е дадена, и това е енергията, която той придава на сина си. Това е лъкът.

Но без майка тази енергия не може да се предаде нататък. И тук виждаме малко по-назад. От майка му иде една непресъхваща мотивация за всеотдаен мистицизъм. Един поразителен стремеж за универсално сливане на душите на хората и ние знаем, че този всеотдаен стремеж идва от баща ѝ чорбаджи Атанас, който посвещава целия си живот, всяко свое усилие, всеки свой лев до последния си ден, за да имат това, което е духовно постижение, не само първенци или посветени, или избрани, но да се доведат до извора на духовното съвършенство всички – съселани, българи, който и да е... Той е поразителният приятел от Варненския край на всякакъв бои и езици: турци, гърци, българи, гагаузи, арменци, руси, православни и католици. Носещият *Божие* слово на всички.

Там са насочени лъкът и тетивата на Петровия полет още преди да се роди – там е мисията, която той поема от баща и дядо – Божие слово на език напълно достъпен и органичен за всекиго, език, който да те доведе толкова близо, че сам да докоснеш Твореца; и Божие слово на всички – били те българи или не, били те близки или не. Път, водещ през свирепи стълкновения със себични и надменни парвенюта, които искат да обсебят Божие слово за себе си, и с фанатици, които искат то да се възприема само както те го възприемат.

Така че дойдох да започна с музеите на Варна и архивите на Варна и да намеря някое кътче с изглед към вечното във Варна, за да погледам, да помисля, да помедитирам и да напиша какво чувствам за лъка и за тетивата, които изстрелват Петър Дънов. Но терасата на ресторанта на Галата се оказа увиснала над свлечения нос, градът е хаос от мобифони и магазини „Лакост“, а протестантските църкви са станали детски театри с „орта-будала“ пиеси, колкото да не им падне нацяло пердето. Както и да се съсредоточих, колкото и да надничаш отвъд ефимерния срив и да долавяш вибрациите на вечното, мисля,

че градът – макар и прелестен (както винаги!), умира. Умира „Варната“ във Варна. А тази гледаща към миналото книга е книга за бъдещето и така няма да стане.

Затова дойдох днес с Диди на ранчото му в Болярци, горе на юг, из варненските стари баури, и ето че сред развалини от държавни и кооперативни стопанства вятърът развява миналогодишни канаци, с които са връзвани пръчките на лозите по теловете, роши окачени за сушене парцали и червени листа по розови храсти. Варненска бахча и варненско лозе. Полях бахчата, както ми казаха Спаска и Диди, докато те копаеха. Седнах до печката и отворих наколения си компютър. Варненска печка и варненски мешови цепеници. Батерията, казах, бе поизчерпана и я включих в мрежата да се презареди.

И болярският гласоподавател си пусна гласа за магаричка по вятъра. Опънал лъка си в изящна огнена арка – влюбен глас, търсец глас, молец глас за сливане, за отпускане на тетивата, за отправяне „словото“, съобщението и депешата на живота, което стрелкащото се негово съществуване носи, и колкото и първобитно да звучи гласът му, душата ми откликва на неговия зов и аз го разбирам и съм близо до него, и словото му потича по електронната ми страница в същия изблик на търсене на читател, или магаричка – все то.

И това е повече от добре, защото ето това е абсолютно същият пролетен зов, който е звучал точно на този баур оня пролетен ден преди точно сто и петдесет години, когато младият Константин от Устово е пердашил към Варна и вуичовата си бакърджийница, и насреща магарето на турчина пощръкляло се е въртяло в кръг, ревноло за любов, и турчинът се е мъчил да не се изсули на земята за едната срама пред прашасалото момче, а то пък е бързало да отминие, да не се размее и да яде пердаха.

Но после се връща, и „Чокш чокшчокшчокш!!!...“ успява да хване синджира, дето служи за юлар, и поукротява магарето, колкото турчинът да може да скочи здрав и читав на земята и да перне дългоушника си през където трябва, за да се успокои.

И да седнат на разговор под едно мешово гръвче.

*

Оставаха още четири часа път до Варна и почивката беше добре дошла. Вуйчото на Константин (така се казваше момчето) с удоволствие прие поканата на турчина да хапнат заедно в крайпътните дървета, дето имаше чешма с корита за поене на впряга на пътниците и два-три дънера, подпрени на камъни и одялани като седалки. Небето бе оловно, но не бе кой знае колко студено.

Това да не ги лъже само че, каза турчинът, като нареждаше на покрития с кърпа дънер питка, пестил, пастърма. Морето било много бурно от дни и хубаво, че не се излъгали да вземат гемия от Бургас, защото не се знаело какво е могло да стане. Лошо, лошо било таз зима и утре щели да правят молебен варненци на скелите с владиката да се смилу Бог, че лошо.

Константин бързо хвърли поглед към вуйчо си, който също нареждаше на тях каквото им беше останало – студена варена кокошка и още по-студена баница. Вуйчо му бързо обясни на български, че турчинът бил християнин от варненските и че не е турчин, а от гагаузите, за които още в Устово му беше разказал. След това събра ръце за молитва, заедно с новия си познат благословиха на турски и български и се поканиха един друг всеки с каквото бе сложено на дънера.

Вуйчо му Йоргаки не говореше хубаво турски, но се разбираха с непознатия и разговорът ги отнесе. За Константин беше като друг свят каквото виждаше последните ден-два. В Устово беше добре, хубаво, богато бе родното му село. Занаятчиш вече имаше госта, пазар свой, колкото и малък, хора интересни, просветени идваха като таксидиото от Атон чак, който го беше научил да чете и пише като малък, идваха и отиваха по боазите нагоре към Бяло море и надолу към Пловдив „папморите“ – керваните коне и катъри с тежка стока, но тука се усещаше светът. Ако идваха в Устово, тук бе, откъдето идваха големите, ярки, видели свят хора, дето ги чакаха и им се радваха на село. Не че не бе виждал голям град. В Пловдив, където учи, и в Пазарджик, в

голямото българско училище при Мудрон и в гръцкото училище, също беше открил какво нещо е това големият град, гето едва ли имаше друг като него. Но за Варна вуйчо му му беше разправил неща, които бяха толкова нови, че не ги бе взел за чиста монета, въпреки че лесно се съгласи да тръгне с него да си търси тук учителска или друга някоя работа. Устово беше малко местенце, колкото и красиво, и нито той, нито пък майка му особено го виждаха като мястото, гето ще почне и протече и свърши животът му. Въпросът бе в това, че колкото повече приближаваха Варна, толкова повече това, което вуйчо му беше му разправял, не само можеше да излезе истина, но истината далече можеше да надмине и най-невероятните неща, които Константин бе чул от него.

Той не можеше да откъсне очи от срещнатия турчин. Ето нà – излизаше, че не е турчин, а гагаузин – иди го разбери. Турски приказва или нещо като турски поне. Това иди-дойди. Ами гето прекръсти яденето; ами гето себе си прекръсти? И това остави. Ами гето приказва на вуйчо му като на равен, въпреки че вуйчо му е българин? Ами това, гето е нямало защо да го е страх да не се ядоса турчинът, че му стана смешно как го върти магарето, защото човекът хич не гледа на българите като на по-ниски от него си и даже май не ги знае какви са – българи, мългари – кой знае колко народи всякакви има във Варна от кол и вџе. Вуйчо му му беше казал, че освен турците и гагаузите, арменци имало, татари имало, българи, евреи, гърци... А на пазара и на пристанището се говорели езици доксангокуз, защото не само търговци цели отвсякъде на трите скели на пристанището, ами имало и чужди консули от Европа да защитават търговците си – английски, френски, руски, гръцки, италиански, белгийски, много – десет парчета, петнайсет даже да не са!

Когато поеха отново, облаците така бяха нагрозчили пътя, че сякаш от ранен следобед започна да се свечерява. Хлуйна и студен вятър от север, а гората като се разрези и взеха да превалят последния баур, се донесе с полъха далечно глухо бучене,

което сви сърцето на Константин. Беше морето!

Пътят изви и започна да се спуска; отминаха последните храсти и вече нищо не се изпречваше между тях и дълбоката котловина на Варна и Варненския залив. Вуйчо му поспря, защото знаеше, че племенникът му няма да може да върви нататък, докато не се нагледа.

Огромно хълмнато пространство под краката им – цяло изпразнено море между тях и сивите нагрозени от облаци далечни отсрещни хълмове! Вляво, додето ти поглед стигне, езеро, което лъщеше като стопено олово в падащия зряч. Реки – също оловни. В краката ти пътят се вие надолу; отсреща се белее безкрайна висока крепостна стена и вътре бели минарета и ниско под тях сплескани тъмни керемидени покриви, разлени между десетината големи сгради! И вдясно, далече вдясно, додето ти поглед стига, море, мъгла, тъмни вълни, разбъркани и залети от разбърканата пяна. И тъмен. Ритмичен като глухо бумкане по полупразен кагоз.

Какъв град!

Какво бъдеще?!

*

Варна от дни я блъскаше буря, каквато варненци не помнеха. Откак е почнала, пристанището е мъртво. Човек да се чуди как може това живо място, това препълнено със стока място, с каруци, скари, бозаджии и симидчии със закуските си на рамо, място, дето и когато се заоблачи, сякаш сияе отвътре от скрита вътрешна светлина, сега да изглежда като че светът се е свършил и се е върнала пустинята, за да се възцари върху пясъци, мътни води, тиня и изпочупени камънаци. Беше ли това най-човешкото място от този най-цветущ черноморски град след столицата на империята? Можеха ли отново да се върнат към живот калдъръмът пред градската стена, скелетата, повалените навеси и наводнените бараки? Не изглеждаше така.

От сутрин до вечер на крепостната стена над пристанището се събираха любопитни да гледат дали подивялата стихия

няма да събори скелите. Константин също бе тук на сутринта след пристигането си да чака, докато дойде вуйчо му за молебена. Хората около него мълчаха. Мълчеше и той. Какво имаше да се казва? Водната маса – черна, събрана на такива огромни вълни, че едва-едва, бавно-бавно се надигаха и растяха, докато доближаваха и бучаха издълбоко, и рошеха гърбове, като ставаха високи, защото вятърът не ги щадеше, и когато дъното започнеше да подрязва корена им, губеха равновесие, бавно килваха, разфучаваше се бяла бясна пяна отгоре им като на исполински пощръклял кон и така както се разпадаха, но още огромни като баури от черна вода, те стигаха трите скели, проснати навътре в залива, да поемат цъващите лодки и кораби, и се блъскаха в тях с цяло тяло, като че удряше небесният гаул за края на света; болно скърцане, пяна възбог, стичане на реки и водопади пред и зад и връз скелето, и когато то се покажеше още веднъж оцеляло, тиха въздишка на облекчение ползваше по гърбовете на зяпачите, и... ето че цъваше следващата водна планина.

Три дни така! Или повече – ту по-страшно, ту по-леко – тълпата горе на крепостта не намаляваше.

Къде бе попаднал? Къде само го бе довел вуйчо му Йоргаки, който ето че се задаваше и търсеше с поглед къде се е изтъпанил племенникът му?

Нея сутрин малко по-нататък над табията Йени Дуня, дето щеше да е молебенът, сред българските местни първенци хаджиите Рали Мавридов и братя Георгиевич стърчеше друг гост на града: висок, слаб, с права русоява коса и пронизващ поглед, той бе в полуселски грехи за разлика от хаджиите, но почитта, с която го гледаха те, явно го правеше равен сред равни. Той гледаше на бурята с други очи; с вътрешните си очи, и те не виждаха ни скеле, ни нищо друго наоколо, защото стихията пред него не бе сегашната само стихия, и кипеше не пред четирийсетгодишния хадърчански чорбаджия, на когото хаджиите говореха сега, без да ги чуе, а пред шестнайсетгодишния Танасчо на Копаранския бряг, дето щяха да докарат баща му вързан с още някои и да го

хвърлят в морето да се удави. Баща му Йорзаки беше го довел в съседна Месемврия да учи две години по-рано, запален от мечтата синът му да завърши новото гръцко училище в града. Първ селянин на село Гулица, той вече го бе пращал да учи всяка зима при поп Михаил в съседното село Еркеч, но това не стигаше ни на него, ни на Танас и така попадна в Месемврия. А и с гръцкото училище не се задоволи и го даде през свободното време да учи при махленския ходжа. Какви дни и какво богатство да четеш и пишеш на български, гръцки и турски; само че ето, че гръците в Атина нея 1820–1821-ва година бяха решили да се освобождават и започна Заверата, и турците навсякъде, де кой имаше приятелство с гръците между християните, ги оковаха във вериги и ги закараха в село Копаран край Месемврия в лагера на турския паша, и ден след ден ги давеха в морето да всеят страх сред раята. Баща му и отец Михаил – между тях. Предния ден отец Михаил замина при създателя си и нея сутрин бе ред на баща му, и те още по мръкнало дойдоха тук на брега с майка му и с други още жени; сълзите им изплакани... И беше страшно – каквото в душите им, такова и небето – нагрозено, леден вятър иде отгоре като самата смърт на мокри крила.

Утрото не видя слънце. Едва удариха първите даули войниците в лагера, и пак дойде вятърът. И додето се размърда аскерът, вятърът донесе бурята.

... Тази месемврийска буря! Тази тука варненска буря същата!...

Атанас и майка му бяха изпратили баща му в сърцето си вече три пъти, но не и морската стихия. Като побеснелите конници на апокалипсиса се спусна тя над пясъчната ивица край морето, стовари се връз лагера, коневръза, развя сламата от колите с един порив, сякаш духа разпаден прахан, и додето някой се усети, изпращяха корди и въжа и голямата шатра на пашата с позлатения шип и полумесеца на върха се дигна като пола на млада невеста пред брод, шибнаха пръски, треснаха светкавици, отекнаха тътмени и платното на шатрата се замята като бяла ранена птица в черното небе.

Насред лагера ясно личеше как окованите във вериги смър-

тници трепереха с лица, облени от ледения порой. Чукаше грав като кокоши яйца. Небето се бе издънило.

И се чу провлачен глас:

– Баашлагъмъ калан християнларън джанларън!

Да вярваше ли на ушите си Танасчо? „Харизвам на останалите християни душите!“

И още два пъти: „Баашлагъмъ калан християнларън джанларън! Баашлагъмъ калан християнларън джанларън!“

Вестовоят на пашата повтаряше думите на главнокомандващия, който бе взел гнева на небето като Божя поличба, че не трябва да погубва християнските първенци, които сам знаеше, че нищо не бяха направили – не бяха баш помагали на гръцкото въстание. Поне не тия тук.

Шестнайсетгодишният Атанас тогава бе плакал при вълшебното спасение на живота на баща си от знамението на бурята. Четирийсет и две годишният Атанас Георгиев сега горе на табията се питаше какво вечае тази буря. И ни най-малко не се съмняваше в отговора. Духът на насила улавения му пръв учител отец Михаил нямаше да намери мира, додето Атанас не дигнеше българско училище на село.

Е, нямаше да е в родното му село; след Дибичовия поход през 1828 година, когато беше превеждал на руския генерал, дето превзе Месемврия, трябваше да бягат от село с хиляди други български семейства откъде ли не за Русия, за да се спасят от отмъщението на турците, но като стигнаха Варненско, баща му каза: „Не! Къде сме тръгнали като въртоглави, дето не знаем де е? Тук оставаме. Ей на, тук! Далече сме от Месемврия да ни знаят, празни места има в село Хадърча; в Хадърча оставаме!“ И това беше. Останаха.

Нямаше да е родното село, но това нямаше никакво значение, защото всички трябваше навсякъде, където и да е, да знаят да четат и да пишат на роден български език. Ето гръците отвориха във Варна вече две училища на свой си роден език и сега българите, където той живееше и където децата му растяха, трябваше да имат училище. Две години беше убеждавал

съселяните си да го направят, но какво искаш от прости селяни сред хадърчанските баури – уж нямало да стане, пък сигурно им се свидеха парите. Две години навивки, но сега край! Бурята бе дигнала шатрата на глупостите в черните небеса на душата му и оттук нататък щеше да е слънце! Нямаше да си играе на шикалки. Край! Сам щеше да го направи. Нека си стускат грошовите, но децата им щяха да имат училище – те какво бяха виновни за дивотията на бащите си.

– Атанасе? – усети, че някой отгавна се мъчеше да привлече вниманието му, но се бе разсеял. Беше Сава Георгиевич. – Къде потъна?

– Пак то. За училището мисля.

– Точно туй исках да ти кажа. Нали питах за български учител? Ето го едно младо момче, точно за учител каза вуйчо му, че ще го доведе от Устово. Ей там до стената едрия мъж с момчето – бакърджия е. Вуйчо му Йорзакци Зибилев. Бил чуден, казват. Такива голобради момчета ще имаш за избор...

Момчето прикова погледа на чорбаджи Атанас. Голобрад или не – това бе той самият, загледан в бурята отпреди двайсет и пет години! Целият живот пред него; дошъл отникъде си в големия град като него едно време в Месемврия; с пламъка на знанието в сърцето. Нищо друго. И не знаеше ли чорбаджи Атанас, че това е повече от всичко! Този пламък. Този трескав поглед, дето търси да прозре какво вещае тази буря и накъде ще го отведе стихията на това ново място...

Преди Нова година седемнайсетгодишният Константин Дъновски бе назначен за учител на още неизграденото училище на село Хадърча срещу петстотин гроша годишна заплата и храна и легло от чорбаджи Атанас Георгиев.

Чорбаджи Атанас взе със себе си Константин и право в селото. За помещение за училището вече не се продума. Край! Атанас нареди, без да чуе и дума от жена и деца, да се изхвърли всичко от заницата на голямата му къща. На сегашен език това ще рече нещо като килер – стая за натурии. Вън на двора!

Нареди да измажат с вар. Нямало прозорец, но като нямало – няма! Какво да правим сега.

Младият учител обиколи селото, събра десетина-петнайсет деца и почна да ги учи още след един-два дни. А селяните току се примъкваха и надничаха през вратата да видят какво е това чудо в селото им да има училище; и което е най-странното – слушаха как собствените им деца сричат и пишат ли пишат на черните плочи с изплезени езици – и сърцата им още малко и ще изхвъркнат от радост и гордост.

Излезе, че от надничането все пак имаше полза. Чорбаджи Атанас взе да усеца, че едновременните мърморанковци, дето си гледаха върха на цървулите, като им приказва за училище, започват да се усукват около него. Харесваше им новият учител. Сам чорбаджията благодареше на провидението, че му изпрати Константин точно по времето, когато търсеше учител, и точно такъв, какъвто си мечтаеше да намери: хубав, да привлеча хората и децата, прям, майстор да предаде знанията си и хубавите си идеи на всекиго, а знания и идеи у него колкото искаш. Но за селяните – вечно скептически и недоверчиви – всички тези качества бяха още по-важни, защото ставаше дума за бъдещето на децата им. В една област, в която те самите винаги бяха мечтали да навлязат, без да могат, сега отроците им проникваха напред като нажежен нож в прясно масло. Идваша намусени, уж да видят как върви, показваша глави във вратата, слушаха как звънтят гласчетата на сополанковците им – измити, в чисти дрешки нагласени – пеят, четат, смятат. И колкото и да се стискаха да останат сдържани и намусени, додето стигнат до мезданчето долу до извора, дето се събираха, като не са на полето, вече се хилеха до уши и клатеха глави.

– Абе тъй тя, чорбаджи Атанас май прав излезе. Глупави селяни сме си, ей!

Чорбаджията ги остави първи те да му кажат каквото имат да казват. Още преди Коледа се домъкнаха трима-четирима в дома му да повъртят капи в ръка, без да казват какво има, додето най-старият не изтърси:

– Ами, направо да си кажем, чорбаджи Атанасе, сгрехихме, че не тръгнахме с теб за училището, и таквот; ако не си се раз-

колебал заради нас, дай да направим едно истинско училище, да не се врат децата в килера, че тъмно, и срамота!

– Училище да е! – протегна две ръце чорбаджи Атанас, а очите му се смееха. – Само че училище беше есенес, сега ще стиснем ръце за училище и църква!

Огледаха се като втрещени селяните. Тоз човек не миряса ли?

– Ами – старият не дигаше очи от протегнатата към него ръка на Атанас, – че то нашите варненски българи нямат църква, че ние...

– Варненци си е тяхна работа – проби път един едрия отзад и сграбчи ръката на чорбаджията с две ръце. – Училище и църква да е!

– Варненци си е тяхна работа – повтори чорбаджи Атанас и стисна и той ръцете му с две ръце, а после взе да изрежда ръкостискания с останалите. Но наум си каза: „Сега тук, после и във Варна ще дигнем. Гърците имат, гагаузите, арменците, всички християни ще имаме училища и църкви.“ И повтори на глас: Училище и църква да е!

Това всичкото става в едно село с каменни дворни огради, с пръснати къщи, стъпили направо на земята, отдолу с камъни, горе с паянтови дъсчени стаи, между дворовете с прасета и кокошки, тор и кал – едни на тоз баир, други на онзи, тук кичур кавази, там куп габъри, в средата една дупка с извор под селския чинар, и като се събереш там да си кажеш по една дума – потънал си сред черни пътища и храсти и турски керемиди и колкото и да дигаш очи, хоризонтът ти е на един километър. Баири и жита. Качиш се горе на баира да видиш божия свят и пак то – хоризонтът ти пак на един километър: жита, черни пътища, по някой болван бигор от морето тук, дето се е оттеглило на изток преди пет милиона години, и толкоз. Изкукурига петел, затока мисирка, грухне прасе!

Но – не знам тук ли му е мястото да ви кажа, но щом ми дойде точно сега наум – ще ви кажа. Като благодарят за каквото и да е, за нещо голямо, за нещо, дето сърцето ти пее, че ти е дадено от провидението, нашите далечни

прапрапрабратовчеди от далечните най-източни предели на шаманизма свеждат поглед и правят символичен знак с дясната ръка: първо секат с длан наляво, после секат с длан надясно и после секат в средата и взимат каквото им се дава – храна ли, награда ли, дар ли... А това значи: Такъв е светът и го приемам, и сърцето ми е в хармония с този мой свят – отсам е небето, оттам е земята, а по средата е човекът и човешкото, което намира мястото си и крои съдбата си между небето и земята.

Така че и на мен ми иде да клекна като борец по сумо и да сведа глава, като си мисля за Хадърча от 1847-а, и да разсека вляво с длан, вдясно с длан и сетне по средата, защото така е – вляво: небето, хоризонтът ти ограничен на хиляда, две хиляди крачки, вдясно: земята, камънак, тор и пърхане на нелетящи кокоши крила. Но в средата е човекът, който трансформира тази тясна черупка, оградена със заключен хоризонт и кал – висок, рус, синеок, правокок, с тесни рамена и дълбок гръден кош на балканджия, – и в тази тясна черупка зида каменен зиг, да отгради едно сакрално пространство от нейната кал и теснотия, и като влезеш зад тази каменна ограда на хълма, вътре ще има църква, ще има икони, ще влезе словото на Голямата книга, ще влезе Бог, ще има училище, ще се просветлят млади умове и сърца, ще растат светли деца, ще се дигне напред полегатия двор камбанарийна кула и като се качиш горе, ще виждаш далеч над заключените хоризонти на околните баури – още небе! – ще удариш камбана и гласът ѝ ще звънне над грухтенето, над гюбретата и кудкудякането и ще зове: „Светлина има тук, зад каменната ограда на светия храм!“ И духът ви ще бъде свободен.

О, те не знаят, но той ще дигне такива огради и ще насади вътре такива църкви и училища във Варна и къде ли не, и той не знае къде – но нищо! Сега няма да им казва, да не се изплашат от пътя, по който е тръгнал, но във всеки от тези думове ще има камбанария – да заглушава грухтенето на ежедневието и да надвишава кривите керемигени покриви на гребните залисии и бауриите там, за да се носи погледът, да лети.

А този тук храм, няма какво да се преструваме – ще се казва „Свети Атанас“. Е, селяните искат да е на неговия светия. Да бъде! Тоя е само първият, другите ще видим как ще ги кръстим! Но още строежът доникъде не е стигнал, кажи го, и идва вест от Варна, че се нарежда от властите да се спре тая работа.

Чорбаджи Атанас ще трябва по неравния път да стигне до истината, че реалността е малко по-друга от чистите му мечти. Има пастири, носещи светлината на Божието слово, но има и попове; има храмове на Бога, които окрилят и заздравяват душата, но има и църковни батаци. Селяните са като вътрешени от тази забрана, но Атанас не е който и да е и скоро се ориентира в кашата и разбира откъде иде всичко и как е станало. Дошли са нови времена, не е старото време на младостта му, когато православните в цялата империя са като братя с едни проблеми и едни общи цели. Не е вече онова щастие, че в Цариград при правителството най-сетне има официално признато представителство на източноправославните църкви да защитава правата им. Патриаршията вече не е майка на всички – били те гагаузи, гърци, сърби, българи, сирийци – каквито щеш! След Заверата, след добиването на независимостта на Гърция гърците сякаш са опиянени, сякаш гледат отгоре на предшните си братя, които се бяха били рамо до рамо с тях в революцията им. Ами че те са се освободили, те са силни, те са умни, къде ще се мерят с онази селска папlach, която още търпи робството? Мегаломания се нарича това чувство и след независимостта на Гърция то става истинска болест в останалите православни земи на империята, където, разбира се, тук-там има и гръцки търговци. Няма вече кой да попречи на гръцките шовинисти да превземат патриаршията в столицата и оттам да почне да се насажда идеята, че всеки православен трябва да ходи на гръцко училище, защото те са най-добрите; да чете Светото писание на гръцки, защото гръцкият текст е най-святият, защото е езикът на Омир, а останалите езици са за селяндурско кудкудякане – не стават за Божието слово. А там, където някой се опитва да чете и учи на роден език – в

столицата вратата към правителството е отворена за мегаломаните чрез патриаршията и всяка клевета за бунтовничество и подмолна работа срещу султана, поднесена с нужните метани и подмазвания, спъва тези усилия.

Само че това, да си мислиш, че си над всички, е едно, а наистина да си – е друго. Не само гърците са събудените хора в империята. Не само гърците са търговците, грамотните, почитаните от властта заради авторитета им сред съгражданите и съселяните. Хаджи Атанас наистина не е кой да е. По това време той владее четири езика като родни. Пари и търговски връзки има колкото всеки друг първенец във Варна. Него го познават всички градски големци – не само българи, гагаузи и гърци, но и арменци и турци. Че той лично помага с ходатайството си и добрите си думи да заеме поста си сегашният кмет на Варна.

Не му трябва много време да разбере каква е интригата; тя е съвсем плътко скроена от някои тукашни гърци, които смятат, че българите са безпомощни селяндури. Строяла се според техните сплетни голяма сграда в Хадърча с руско злато, гето такава сграда нямало и по градовете; там щели да се събират български деца от цялата кааза да се учат за врагове на султана. Знаело се, че чорбаджи Атанас е руски човек още отпреди двайсет години, като по време на Дибичовия поход не се отделил от руската войска и шпионирал за русите.

Хубаво е тук да се разбере, че чорбаджи Атанас е чорбаджия не защото е „народен изедник“, както е в много объркани в името на чужди интереси български глави. Чорбаджия – това е турско прозвище, което по-скоро е титла. Чорбаджията не е кмет на селото, няма административна длъжност, но все пак всяко по-голямо и важно селище е трябвало да има чорбаджия. За нуждите на империята (между другото, империя, организирана с желязна логика, затова е владала половината цивилизован свят толкова векове) – та за нуждите на империята на всяко място, където се пътува, където се спира, където се пренощува, е трябвало да има дом, в който пътници, бирници, търговци, пратеници на султана и на вилаета могат да отседнат, да преспят и да

получат нещо за ядене. Не става дума за хан, не става дума за кмет – става дума просто за един заможен, стабилен човек със сигурна къща, където може да намериш легло и една паница супа. Чорбаджия. Оня, дето чорбата му винаги клока на печката.

Такъв в Хадърча е бил Атанас Георгиев.

И като такъв отива във Варна. И говори с турските чиновници и първенци на чист турски. И като са го питали отде го знае толкова добре – той им е казвал и сега знаят – учил го е при месемврийския молла като малък. И им обяснява, че кой е по-верен поданик на султана, тоя, дето иска да просвети съселяните си, за да му служат по-добре ли, или тези, дето искат да водят всички училища и всички църкви на свой език, след като са се били с оръжие срещу султана и сега имат своя гържава и искат всички православни да се гърчечат и да ги слушат като че ли са гърци. И на гръцките първенци и владиката говори на гръцки, дето го е учил в прочутото месемврийско гръцко училище, че една нова църква с гръцки свещеник под патриаршията в Цариград усилва патриаршията, която гърците ръководят, за общите православни интереси; и че какво, че до нея ще има една стаичка за бъдещия поп, който и да е той. (Дипломация, братко мой, не ти е това сегашните обещени уличници от парламента ни с дългите думи за късия ум.)

Не спори. Не ругае. Не интригантства. Просто дипломатично подсеца за онези аспекти на строежа, които са в интерес на всяка от заинтересуваните групи. И не иска нищо. Не казва, че е прав. Не хленчи, а стои с целия си ръст и просто иска да дойде комисия да види какво е положението и да реши, защото, ако са сбъркали, сбъркали са и ще се подчинят на решението.

Как ще откаже кметът на Варна да му помогне, като е стар приятел на Атанас и му е задължен. И какво ще загуби, като изпрати комисия въз основа на това, което Атанас казва. Нищо.

Отива комисията... Но като казвам „отива комисията“, работата не е много ясна, защото минава цяла година в разправии и ходатайства. За сметка на чорбаджи Атанас. Но както и да е! Отива комисията и оглежда всичко изтънко. Няма никаква

огромна сграда. Няма никакво руско злато, защото селяните строят църква с един – вярно че майстор, но все пак един такъв майстор, че отсега основите на южната ѝ стена не са баш изправени под конец. Бедна работа. Нуска ще е. Стъпила, както се иска от християнска църква, направо на земята, на пръстта. И не може да се каже дори, че е баш църква, защото има комин. Значи е сграда за живеене. Селска объркана работа!

Като питала комисията кой ще живее тука, казали им, че попът ще спи там. А законът казва, че щом има комин, значи е жилищно помещение, и така и вписали в протокола хората на Варненския кмет.

„... Установихме, че в Хадърча се строи „папаз-ева“ (попска къща).“

Ще кажете – той чорбаджи Атанас голям дипломат бил, и аз натам водя разказа си. Само че както е с повечето събития, свързани с неговата благородна дейност, пък и с Константиновата по-късно, има пръст и провидението. Чистият случай.

И докато хадърчанци чакат решението на правителството по замразения им строеж, аз ще направя още една крачка натамък, за да видим настъпилите събития и променените условия, които тласкат напред българската национална кауза. И тези събития, и тези променени условия идват с Кримската война и обстановката преди нея.

*

Автоматична фотокамера

1848 (1 януари) в Щип, Македония, се ражда Трайко Константинов, възпитаникът на семинарията Дрю, ръководител на варненската, русенската и свищовската методистка мисия и двайсет години пастор в Минесота, САЩ, до смъртта си през 1919 г.

1848 в Троян се ражда Илия С. Йовчев, първият утвърден американски журналист от български произход.

1848 във Варна се завръща след двайсет и четири годишна неизвестност отвлеченият син на Раис Папафотиоглу Фотий

(вече като архимандрит Филарет) и майка му едва го познава по стара рана на крака.

1849 (17 октомври) във Варна гръцкият консул Андреас Пападопулос Вретос е свидетел на опустошителна буря в пристанището, което приема по това време средно по един търговски кораб на ден от общо девет страни и два редовни рейса от Триест и Истанбул за Галац.

„В четвъртък призори мимо всички очаквания, защото предният есенен ден бе великолепен, завилня ужасна буря с южен и югоизточен вятър. Четири кораба (от които двата руски, един гръцки и един сардински) бяха изхвърлени върху пясъчния бряг, където е провлакът Дерс, от беса на споменатите ветрове, без да може да им се даде и най-малката помощ нито от чуждите и тукашните власти, нито от населението. То бе едно страшно зрелище. Екипажите обаче успяха да се спасят с плаване или като скочиха върху натоварени и хвърлили всичките си котви кораби, поради което и по-спокойни. Само един човек загина, като иззуби равновесие при опасен скок. Тази вихрена буря трая цели три дни, докато в съседното пристанище Балчик корабите се намираха в пълна безопасност.“

1850 (10 април) в Котел се ражда Стефан Томов, сътрудникът на методистката преса в САЩ и учител на Петър Дънов.

1851 в Ню Йорк се заселва заедно с родителите си деветгодишната Агелина Пати.

1851 (септември) напуска Варна гръцкият венециански и варненски консул и член на италиански, руски и гръцки академии А. Вретос.

1852 на Лонг Айленд Джеймс Стронг завършва организираня от него строеж на железницата на Флъшинг, чието трасе и до днес обслужва метрополията на Ню Йорк.

1852 (8 ноември) в САЩ на Общото събрание на комисията по мисиите на методистката църква се повдига въпросът за „връщането към живот на някогашните източни църкви в Турската империя“. Особено внимание се отделя

на българите, тъй като макар и вътрешно по-верующи от останалите тамошни народи, за разлика от гърци, арменци, сирийци и дори гагаузи, които поне имат Библии, преведени на техния език, си служат с неразбираеми за тях текстове – гръцки или старославянски. „Тези хора – се казва с дълбока симпатия в протокола – принадлежат към гръцката църква и са изпаднали в дълбоките предразсъдъци и мрак на всички източни църкви, но за разлика от другите не са такива фанатици, а са кротки, търсещи, интересуващи се, предразположени са към религията и са много жадни за Божието слово. Останахме с чувството, че е наш дълг да изпратим мисия сред тях, щом условията се окажат подходящи.“ Дискутирана с голям интерес, идеята остава да виси във въздуха.

1853 (4 октомври) Турция обявява война на Русия.

Телескопичен блик

1979 проф. А. Периклиев пише в „Повествование за българските Възрожденици свещеник Константин Дъновски и Атанас Георгиев чорбаджи“: „... картината... върху поробения български народ се усложнява и от „доброжелателните“ грижи на някои англичани и французи, които под прикритието на християнски покровители се мъчат едни да привлекат православния български народ в руслото на католицизма, а други – в протестантството.“

*

Оооооо! Приказки, приказки, приказки...

*

Добро утро, Зорнице! Добро утро, бяло небе! Ти се издигаш сега над този край, над този народ, над пътя му – с любов, която не може да се събере в думата любов. Ти се издигаш – немигащ брилянт на челото на божествената Венера, Всесливането, Всепроникването, Всехармонизирането; от пяната на морето, нагоре с въздуха под крилата на птиците, над Сините камъни, в които

изсичаме ежедневието си, и сияеш като немигащото око на орел – чиста, безгънен лъч енергия над утрото на този ни ден. Но никой не те вижда. Освен пет-шестте загубени души из мъртвите улици на този мъртъв град в пет и половина сутринта: една недоспала жена с тринайсетгодишната си дъщеря, която нощеска за пръв път е продала тялото си; кафеджията на кафене „Хищника“, който отваря и – жалко! – но няма работа за тях – няма клиенти; двама полицаи, дето чакат за първата фурна банички на спирката на „Розова градина“; един писател, който не може да пише в родната си къща, защото нощем е препълнена с духчета, които имат само очи и го гледат, гледат... Махленската кучка в първия си тур по дневния си маршрут. Гълъбите, „кур-кур! гур-гур!...“, дето помпат първото черво курешки за медните покриви на запустелите градски паметници на културата, за разкикерчените тротоари и за метачките от долната махала с техните прави забрадки и криви метли от клечки.

Бялото заснява. Хоризонтът порозовява и от това ти, Зорнице, тази сутрин ставаш още по-ярка; сега вече съвсем ясно – дупка в твърдта на небето, през която жужи лазерен лъч бяла божествена енергия над безпътието на този тук народ, дето сега никакъв го няма из пустите улици на пустия си град.

Но ти си и Вечерница. Ти си, която си го сложила да спи, ти си и която си го събудила, за да го сложиш пак да спи. Изгънените тротоари са такива, защото са се износили от провървения път. Пустотата е пустота само на фона на гъмжащото минало. И там, където е имало минало, „минало“ ли е, или дръпване на черта, от която да се чете бъдещето; вечерно приспиване, без което не може да дойде чудото на утринното зазоряване. Защото ти, Зорнице, си Вечерница и ти, Вечернице, си Зорница.

След час махленската кучка ще си получи първия ритник и първия камък. Прясната проститутка ще излезе от моминския си сън, провидяла чудото, че вече крачи с майка си жена до жена, улицата пълна с мъже, всичките силни и грозни, и тя може да ги има, колкото и да са грозни, защото животът си има своя ден и този ден е пълен с безбрежния порив за сливането и ето

– тя ще го владее с това бебешко тяло, което носи на краката си наголу към „Розова градина“, зад краката си, между краката си, в празните си сега ръце, в учудения поглед, с който поглежда майка си, за да срещне нейния успокоен вече поглед, че момичето ѝ е станало жена. Полицаяте ще нагубват колата си из индустриалния квартал, долната махала, горната махала... Писателят ще напише „Добро утро, Зорнице! Добро утро, бяло небе!...“ несигурен и уплашен, защото не знае къде ще го отведе тази фраза, този ген, тази книга...

Свещено бъдеще мое! Наше!

Вечно бъдеще във вечното ни минало...

*

От пяната на тихите августовски прибои, дошли да заместят юлския покой, се надига, откакто свят светува, предутринен свеж дъх, повеи и чайките го язят в радостна наслада под бялото небе, и гларусите се полюшват в него в царствено спокойствие под ослепителната зорница. През юли преди изгрев Черно море лъщи като лист олово – плувай и след теб остава само огърлица от мехури – и стои така до изгрев слънце. Сега обаче шепне, диша – от Босфора на юг, нагоре на север край гръцките полуостровни републики, воюващи от двете страни на големия залив, на дъното на който по едно време има някаква Генуезка ли, Загарска ли италианска колония – отдавна изпепелена и разнесена в гнили дъски и нечистотии сред обгорен кирпич и камък – и по на север, в подножието на планините, дето мият крака в дълбокото, и още по на север, в Одесос, Варна, Галата и сетне Каранея, високо над брега, дето е бил заточен римският поет, пясъците още по на север и треволяците, и блатата, дето пълзят назад-напред ту навътре, ту навън около непостоянната делта на Дунав, и нататък в безкрайната извивка на брега на изток, и после на юг, в заливите на другите северни черноморски гръцки колонии...

Тук вече години наред реват оръдия, отекуват в Истанбул чак, в Петербург, в Кавказ, в Северния Тихи океан. Стотици хиляди войници, деца, жени са пролели кръв – на местни татари, руска

кръв, турска кръв, сардинска, английска, френска... И сега Севастопол падна. Това е краят на Кримската война. Руският император, устремен към свободен морски излаз в Средиземноморието, бе измислил, че иска да защитава правата на православните в Османската империя; да се застъпва, да бъде негова работа, когато българи, гагаузи или гърци искат да строят нова православна църква в османския си град или селото си. И когато Високата порта му каза, че тя не се бърка, когато Русия не дава на туркмените да строят джамия в Бухара, затуй да си гледа работата императорът – руската войска навлезе в Добруджа и превзе Силистра. Който имаше сметки за оправяне, взе страна. Който не искаше руски достъп до Средиземно море, застана на страната на Турция. Който имаше да взима от турците, сформира полкове в Бесарабия. Който искаше да види порусените си родини изчистени от чужди офицери и чиновници, събра емигрантски полкове срещу Русия. Унгарци в Шумен. Поляци в Сливен. В Цариград. Във Варна. В отвоюваната от руснаците Силистра.

И ето че предутринни морски зайчета шушнат тихо по цялото Източно Черноморие и шушукането им от толкова време за пръв път наистина се чува, защото няма кой да се вслушва за морски и крепостни канонади. И ослепителната зорница безмълвно чака бялото на небето да посине и хоризонтът да порозовее с нов ден, който наистина да е Утрото на Нов ден.

Така поне казва сърцето на Поета на най-високата точка над големия залив, докато предутринната мистерия се влива в него. Строен, възрастен, с развени вълнисти коси, орлов нос – самото въплъщение на Бурята и Натиска на европейската романтика. Има ли по-голям поет на планетата от него по това време? От Адам Мицкевич? Ще възразите, като кажете тук името на някой руски поет, на някой английски поет, и аз няма да споря – може да сте прави за себе си, и за мен може да е било така в някой час на литературни препирни – но те сега, в този миг, в това утро са блокирали от абсент, от опиум, от коняк, от сифилис в някоя петербургска спалня с чужда жена или със сестра си в някоя швейцарска вила, дето са отишли

да видят, но не виждат, Матерхорн, на някое високотландско езеро от алкохол и разврат, в някоя гръцка таверна, отгадени на дългогодишните си упражнения по сакрална безпринципност. Преситени от празното пресищане на империите си. Но този тук човек в този миг отвътре е кристалночист като сияйния диамант на зорницата пред вдигнатия му поглед над развените от бриза десетки червено-сини знамена на казак-алая тук на върха – с турски полумесец в червеното и полски католически кръст в синьото. В него са десетките хиляди поляци, пръснати по света вече половин век, загубили родните си домове от Днепър до Одер, и се бият, и ще се бият с всяка тирания в надеждата да върнат свободата на родината си: в Испания по Наполеоновите походи, в Америка по революцията срещу Англия, и срещу руси, и срещу австрийци, и срещу пруси. Сега в Турция срещу император Николай. Той – поетът – не знае, че цялата тази работа сега едва започва и ще има да продължава – с полски пилоти срещу самолетите на Гьоринг, рамо до рамо с кралските въздушни сили над Англия и в Италия през Втората световна война, на Монте Касино рамо до рамо с японоезичните шурмови формации на Съединените щати чак след цели деветдесет години.

Оная ранна утрин на късното лято на 1855 година тук, на височината над големия залив с далечинните планини на юг, с шепата рибарски колиби долу – петдесетте ли там, шейсетте ли паянтови къщи на Бургас, дето нямат едно свястно скеле за логките си дори – той иска да вярва, че мизерията на Полша е останала в миналото. Те са спечелили Кримската война заедно с Турция срещу омразна Русия и сега Полша ще е свободна. И неговата мечта за мисията на Полша като освободител на народите от великогържавно потисничество ще се сбъдне. Неговият „Пан Тадеуш“, простоватият поляк от народа, ще стане символ на обикновените човешки добродетели на обикновения човек. Тъй мисли. Тъй ще е!

Сто години по-късно на това място, където сега стои той, ще бъде вдигнат бронзов паметник, на който ще се казва, че е

живял в Бургас. Вятър и облаци! Той е тук, както стотици още поляци – войници, офицери, писатели, свещеници, ватикански и католически дипломати в Истанбул; какви ли не емигранти по този западен бряг на Черно море, събрани тук по средата между Сливен, Варна и Цариград – всеки, който е могъл да се добере – на многодневен полски събор за победата над Русия и бъдещето на Полша. Дошъл е от Цариград, където живее, специално за случая. И с идването на деня палатките, шатрите, навесите ще се раздвижат. Ще заврат курбаните, ще тръгне водката, песните, ще бляскат еполетите, аристократичните осанки ще излъчват рицарско благородство, пък и изстрелите във въздуха, пък и песните ще повдигат духа на празника:

*Още Полша не е мъртва,
докато сме живи...*

Песента, която се е пяла на лагерните огньовете вечер в Испания по време на Наполеоновата война. И преди това в зимните лесовете на Америка с генерал (ооо! как му беше името!) Костюшко под революционните знамена на генерал Натаниел Грийн.

Няма вече, когато стане дума за Полша – е сигурен Мицкевич, – големи полски епици да започват повестованията си с изречения като: „Това се случи в Полша, т.е. никъде...“ Полша вече няма да е „никъде“ в главите на света. Полша ще заеме геополитическото си място на картата на планетата веднъж завинаги!

Курбаните се варят, както е местният турски обичай по всички големи празненства като това, но полският стомах издържа ли на тая овча лой! Тези бунцища по варненските железно-черни плажни пясъци и водичките, които църцорят през тях, дето не ги знаеш отде идат и през къде са минали, и с тези наляти с водка глави, дето се гребете от тях и се пълнят казаните за курбана – това работа ли е, или чиста дизентерия! Тези прогорели от водката черва и стомаси – това работа ли е?

Уви, не! Уви – това е проказно, заразно място, затова са само солени смрадливи езера наоколо, блата, застои, комари, гмеж всякаква нездрава. Затова са болести и не се задържа тук

колония и селище, каквото и да е. Преди края на празненствата десетки хора се търкалят от адски болки в корема. Червата си ще изхвърлят! Зараза ли е това? Откъде? От вечния разсадник на чума и холера Цариград ли?

Ни жив, ни умрял, болен, съкрушен, Мицкевич се връща в Цариград. Корабът траверсира на юг Василико, сетне – Ахтопол с горите на Странджа над тях, но не му се гледа нищо, и да гледа, не вижда нищо сега. В тези планини, в селата и градчетата навътре също е влязла победната война над Русия; в селцата, дето българите тук ще се борят за свои католически църкви така, както на север във Варненско се борят за православни църкви, са разквартирувани други католически полкове – не унгарски и не полски, а френски и с тях е разквартирувана от тук до края на света наследствената им френгя – сифилисът. Но какво го интересува него. Да стигне само Истанбул.

Стига. И умира.

Това утро, тази издигаща се зорница, която чужденците виждат – малцина я забелязват, разбира се.

Когато Константин пресича Балкана и се чуди какви ли хора има тук, как ли живеят, кои са, кои са учителите им, училищата им, има ли млади търсачи на гаскалски места като него – защото буден е този овчарски, абаджийски балкански край, и много училища български имало – неговото чудене е просто овчарско чудене. Абаджийско. Кой ти разбира от военна музика? Гражданиче да станеш му е цаката, повече пара пада, по-добро семейство се създава с гражданка. Това е. Е, вярно, че нататък на запад, в Котел, на Томови се ражда син, дето ще го нарекат Стефан, и да! – ще стане учител. На сина му ще е учител, дето ще дойде след години. И отпатък в Елена се ражда на Икономови син – Йордан, и той също ще стане учител на сина му. Все нататък, в далечно Кратово, се пръква сред сюррия деца син на Каранови – Ефрем, а той пък става учител в Самоков на най-верния състудент на сина му след години в далечна Америка. И още по-нататък, в Щип, се ражда Трайко Константинов – сам той състудент на сина му,

макар и по-стар, и дългогодишен негов приятел, като се връщат в България.

Но какво от това!? Константин като другите български селяни мисли ден за ден. Сина му още го няма в главата му. Бъдеща булка няма дори. Чирашка българска балканджийска глава – какво искаш!

*

В голямата картина на Европа и на империята е съвсем друго. На север из основния отбранителен четириъгълник на турската стратегия Варна–Добрич–Шумен–Силистра през Кримската война също е живнало, и още как! Още от разбиването на пух и прах на Варненската крепост от русите през 1828 година тук немските и английските военни съветници на султана градят от Дунава до Черното море укрепена отбранителна система, която да е непревземаема. Струпват елитни войски, прииждат инженери, пари, материали, оръжие. Защото то се знае, русите пак ще ударят – рано или късно. И ако унгарци населяват Шумен, отварят театри, военни клубове, ако довеждат една малка Европа, докато чакат да проляят кръвта си срещу Русия, полските офицери на приелия турското име Садък паша полски аристократ Чайковски от Сливен с модерния им военен клуб и така нататък са преместени във Варна и с тях идват техните маниери, тяхната кухня, напитките им, френските моди, европейският им стил на живот.

Те ще лият кръвта си за султана с надеждата да получат свобода народите им, а в това време тези нови маниери, тези удобства, тези военни строежи, тези стратегически коренни промени на целия край трябва да се изразждат от някого и този някой е младият българин, дето гледа към града и към семейството, и към дома си за по-хубаво. Зорници, Българиш – няма такава работа! Буквите да се научат там, гръцки, турски, български – виж, добре ще е! Толкоз. Карай.

Българският пропагандист, който не знае друго, освен да хленчи, ще нарече това „тегло на ангарията“. Осем години се строи започнатото от султан Махмуд чудо в тоя край: нови

крепости във Варна – Еникале – казарми, военни складове, болници, чешми и водохранилища, джамии за инженери и работници, украсени, величествени. Само че в народните песни от онова време няма жалейки за това събитие, а обратното – има нотки на нещо ведро – на движение, събуждане. Цели сто години по-късно в Търкклисе пеят за тези събития:

*Дошли са турци горненци,
горненци, мале, варненци,
че си събират момците,
момците и младоженците,
да ги във Варна закарат,
кале да правят...*

Още от 1832 година и чак до края на десетилетието от цялата империя тук започнали да се стичат строители – българи и турци – под надзора на инженер Пепе Мехмед паша. Махмуд Втори има амбицията да остави дълбока следа в историята, иска делото му тук да създаде непробиваема преграда вовеку веков, пълна с великолепие, да осигури ред и добро състояние на всички народности, събрани от кол и въже около Варна. Иска, когато придворният му поет Айни съчини възхвалната си поема за строежа и тя се изсече на колоната над новата чешма на площада, гето сега е Варненският народен театър, да бъдат изсечени думи, които ще останат да светят до края на дните:

*„... Под царстването на този владетел се тури всичко
в ред и в добро състояние...
Великият господар, пред когото идат да се покланят
всичките владетели на земята кълбо.
Елате да видите какво е направил този султан,
на когото великолепието и величието се равняват с онези
на Дария и Александра Велики.“*

И – щем не щем – трябва да му свалим шапка, защото го постига! Дълбочината и мощта на тази отбрана е такава, че когато започва руският напор, отворил Кримската война, уда-

рът на русите срещу Силистра – колкото и мощен и внезапен – не успява да се стабилизира в трайна победа, изтласкват ги, изгонват ги от Добруджа. А това е двайсет години по-късно, при ново оръжие, при нова по-добра военна стратегия. Дори още двайсет години по-късно, по време на нашата освободителна война, русите не смеят да рискуват пробив през гранитния четириръгълник на Махмуд и само диверсионно се спускат в Добруджа, за да отклонят вниманието от прекосяването си на Дунава при Свищов. Нека добавя. Страховитото величие на Варненската крепост, за което Айни лее стихове, е такава, че при подписване на мира, който дава Варна на България под руско покровителство, англичаните налагат клауза Варненската крепост да се събори; само така военният баланс в Черноморието няма да се наклони трайно към Русия.

Но за строежа. Това не е ангария, такава каквато я знаем от българските читанки, защото Махмуд не минава, както досега, само с добре известните лозунги от цялата история на българския народ, че раята щастливо работи в трудови бригади за своето сияйно бъдеще и бъдещето на всички народи по света. Към този край потичат истински пари, потича ново изучаване на занаяти, чудовищни по размер полеви кухни, с музиканти, които свирят денонощно години наред, циркаджии, фокусници, вечерни губеци, баклава и шуруп. Искат се биволски каруци, иска се сечене на камък, леене на желязо, ахчийници, терзийски дюкяни, лечебници; иска се масов приток на млади хора в градските занаяти, които биват защитавани от турския закон за занаятчийските гилдии, така че какъвто и да си по произход – хванеш ли занаята, ставаш свободен гражданин. Можете ли да си представите какво означава това за селските чорбаджии на българския хинтерланд на Варна, за новите пътища из целия район с новите им ханове, с новите одаи, приготвяни от селските първенци за вечно шарещи инженери, техници, военни чиновници, говорещи на турски, немски, унгарски, английски, френски, хамитски? В етнически чистото българско селско море, което единствено може да даде новите занаятчии, нужни на черноморската столица на султанските земи?

Полиглотът чорбаджи Атанас, който на млади години бе щастлив да превежда за руските победили генерали по времето на Дибичовия поход в околностите на сринатата до основи Варна, едва сега – по времето на този строеж, десетилетие по-късно, истински разгръща силите си. Неговото село – Хадърча – е на пъпа на строежите между Осман пазар (сегашният Добрич, който от житарско градче се превръща в десеторно пораснал град само за едно десетилетие), Шуменската крепост и Варна. През него по това време се стържат волски каруци с мраморни плочи и дялани камъни и колони от развалините на дребна Плиска за новите единайсет порти на Варненската крепост, които каменарите ще изпишат с краснословните стихове на Айни. Спират файтони с инженери и офицери на султанската армия. С търговци на жито, на говеждо и на овче месо. Оттам идват парите му, оттам натежава джобът му, в който след десетина години може да бръкне и да извади жълтиците за ново училище или нова църква. Оттам иде самочувствието му след години да се сприятели с всички варненски първенци – били те гърци, турци, погърчени гагаузи във високата православна йерархия на града; оттам иде мъжественият му жест със свои пари да се пресели в Цариград при Иларион Макариополски и на своя глава и със свои средства да се бори за духовното издигане на българите от Варненско до края на живота си.

Телескопичен блик

А железницата? Железницата Русе–Варна? Този кошмар на кошмарите, след десетина години! Тя пък колко пари и труд привлича!

Оттам иде решимостта му да насочва нещата, накъдето смята, че трябва да се насочат. Не е тогава за учудване, че през 1851 година бива завършено училището и дори църквата в Хадърча, което бива наредено със специален ферман срещу злословниците. На 26 октомври сам гръцкият владика от град Варна идва в селото да освети църквата „Свети Атанасий Александрийски“, гръцки интриги – вятър. Извикан бива от Беброво за свещеник вместо гръцки поп българинът Иван Громов. А в училището

след Константин учителстват П. Атанасов и Курти Добрев, който, в занаятчийския дух на времето, докато преподавал, шёл и учениците му седели на земята върху измайсторени от него възглавници. В средата на века Хадърча е нещо неузнаваемо и чорбаджи Атанас, поел напред в плановете си, спира око на гаскал Константин за съпруг на дъщеря си. И като го избира, настоява бъдещият му зет да стане свещеник. Да се готви там, защото така вижда цялата работа.

Междувременно селото продължава да живее трескавия си живот в рамките на турско-руските стратегически плановете. Като пример за изгодата от тази ситуация, а не утежнение, както неправилно се казва, ще посоча, че по това време турско-то военно командване разполага тук, по средата между Варна, Шумен и Добрич, голяма военна болница в четирите най-хубави къщи на Хадърча. Със започването на войната и падането на Силистра с бегълците турци и татари и покрай ранените тук от север се спускат за охрана на болницата 150 души арапи, водени от Халил ага. Тъй като трябва да храни разквартируваните военни, селото е освободено от данъци и това е истинска голяма изгода в материалния смисъл на думата.

Арапите наистина излиза, че са малко арапи – така да се каже – и тук са прехвърлени за стабилизиране на цивилизованите обноски шейсет полски военни от полската дивизия във Варна по искане на чорбаджи Атанас. Става дума за европейци, твърди хора, горди и дисциплинирани, и за Хадърча това е повече от нещо, защото за пръв път идват военни, говорещи славянски език, който чат-пат, тук-там се разбира, а при това – забележете – турските военни треперят от тях. Когато се разбира, че те ще идват, разквартируваните вече турски офицери клатят глава. За тях това са – както ги наричат – Инат Казаклар. Представяте ли си? Нея година те са вдигнали паметник в Пашакъой на своя сънародник крал Владислав, който е нахълтал с войската си някога чак до Варна, сечейки поголовно турци по победния си път. Докато великият султан не му вижда сметката – разбира се, – но паметник на враг на султана!? С разрешение на султана?!

О, стига! Идете вижте сега Хадърча – Николаевка – и се помъчете да си я представите в многоезичния ѝ разкош от времето, когато за бащата на Петър Дънов – Константин – идва време да събира семейството, в което той ще се роди, и няма да можете да повярвате, че всичко, за което разправяме, е било сред този плосък пустош! Хадърча на арапи, турски инженери и офицери, военни болници, освобождаване от данъци (скъпи мои, никакви трийсет-четирийсет процента данък като днес на продавачите на вафли пред затворените с дъна от щайги прозорци на читалището ви, не дори законните османски десет процента данък. Никакъв данък! Кръгла нула!!). Село на полски аристократи в турски униформи. Село, в което се говори турски, полски, български, гагаузки, арабски, гръцки... Селото на чорбаджи Атанас – бъдещия дядо на Петър Дънов, и неговите свикнали да шарят от Шумен до Добрич, до Варна и Нови пазар забогатели съселяни.

*

Автоматична фотокамера

1854 в Скалистите планини между Айдахо и Орегон уанапумският вожд Смохала произнася класическата си проповед срещу нарушаването на природните закони от белите и за възвръщане към божествения естествен ред на природосъобразното.

1854 (март) по Черно море поп Константин поема за Света гора, озорчен от липсата на божествено вдъхновение в православната среда, в която живее.

1854 (март) в Ню Йорк борбата на доктор Стронг за обновяване на методисткото духовно образование достига апогея си.

1854 (тържествата по случай 4 юли) в Регсвил на р. Хъдзън мохиканският вожд Джон Куини припомня какво значи името на племето му – „тези, дето са като водите на земята си вечно неспокойни“, припомня, че Всемирното съзнание е всеобхватно, и цитира Библията на белите си приятели, че когато времето спре в деня на Страшния съд, всеки

човек и всеки народ ще плати кармата си, ако не е текъл в хармония с Него (Великия дух).

1854 (същия ден – 4 юли) в Конкорд излиза „Уолдън“ – книгата на Хенри Торо за природосообразния живот.

1854 (есента) в Теологическата семинария на Конкорд, Нюхейвън, постъпва 22-годишният бъдещ преводач на Библията на български език Алберт Лонг.

1854 (есента) в Персия Мизра Хусаин Али (известен като Баха Алах) е признат за пророк от бахаите; задвижва се нова вълна на идеите му за единството на вяра, Бог и човечество; за холистичната хармония между човеците; за ненужността на свещеници и ръкоположени проповедници; за ненужността на джамии и храмове и за свободното събиране в неосветени помещения за свободни дискусии.

Телескопичен блик

Но какво ѝ е на тази 1854 година? Ако бях познавач на астрологията, нямаше да се поколебая да погледна в таблиците на планетарните движения. Подобни пробивания на „нормалния ход на нещата“ с нахлуване на потоци от провидения на отвъдното са резултат, според тази прастара наука, на някои особено силни аспекти на планетата Нептун. Като „тежката октава на луната“ Нептун, според астрологията, задълбава много жестоко, когато влиянието му успее да стигне до нас... Впрочем вие знаете какво представлява този ефект, макар и да не се сещате, че го знаете. Знаете го от най-популярната пиеса на всички времена – „Хамлет“ на Шекспир, – където се описва такъв един пробив отпреди две хиляди и сто години:

По време на върха и триумфа на Римската империя, малко преди да падне свръхмогъщият Юлий, гробовете знаеха празни и увитите в савани мъртъвци зашумолиха и зашепнаха неясно по римските улици, докато звездите ту лумваха в огън, ту се оросяваха в кръв и чертаеха предзнаменования върху лицето на слънцето, а влажната планета, върху която се гради влиянието на царството на Нептун, се възнасяше болно към зенита си, сякаш настъпваше краят на света.

Така че, ако бяхме астролози и отворехме небесните таблици, щяхме да видим как по това време ходи напред-назад един от най-острите планетарни аспекти на Нептун, което много рядко се повтаря.

И ако знаеха това бързописците, които се мъчат да сложат на книга това, което вождът Сеатъл казва на губернатора Айзак Стивънс на брега на протока Пуджет в подножието на свещената планина Олимпик, нямаше така да им се изправя косата с всяка негова дума; защото през устата на този дълбокоглас мъж говореше като че ли отвърното.

„... Беше време, когато нашият народ покриваше земята, както вълните на разрошеното от вятъра море покриват неговия обсипан с миди под, но това време мина отдавна заедно с величието на племената, които сега са само тъжен спомен. Няма да оплаквам преждевременното ни загниване, нито да упреквам бледоликите си братя, защото го ускориха, защото и ние донякъде може да сме виновни за това.

Добрият ни баща от Вашингтон ни съобщава, че ако искаме, ще ни защитава от нашите врагове от север. Тогава всъщност той ще стане наш баща, а ние негови деца. Но това може ли да стане? Вашият Бог не е нашият Бог. Той прегръща със силните си покровителствени ръце бледоликите с любов и ги води за ръка, както бащата води малкия си син, но той е изоставил червените си деца – ако наистина са негови... Вашият Бог прави мъзгата на вашия народ все по-силна всеки следващ ден и скоро народът ви ще изпълни цялата земя. Нашият народ се оттича като бързо отдръпващ се отлив, който никога няма да се върне. Богът на белия човек не може да обича нашия народ, иначе щеше да го защити. Моите сънародници изглеждат като сираци, които няма накъде да се обърнат за помощ. Как тогава можем да сме братя? Как може вашият Бог да стане наш Бог и да върне благоденствието ни и да събуди в нас мечтите за величието ни? Ако имаме общ небесен баща, той, изглежда, има предпочитание, защото гледа към бледоликите си деца. Ние никога не сме го виждали. Той ви е дал закони, но няма думи за червените си деца, дружните множества на които запълваха този просторен континент, както звездите изпълват небето. Не.

Ние сме две различни раси с отделен произход и отделни съдби. Малко общо имаме.

Вашата религия беше написана на каменни плочи от железния пръст на вашия Бог, така че да не я забравяте. Червеният човек никога не може да я разбере и да я запомни. Нашата религия е в традициите на дедите ни, в сънищата на нашите старци, които им се дават в тържествените часове на нощта от Великия дух; както и във виденията на нашите шамани, и е написана в сърцата на народа ни.

Вашиите мъртви престават да ви обичат и вас, и родната си земя веднага след като прекрачат дверите на гроба и отминат нататък под звездите. Те скоро са забравени и никога не се връщат. Нашите мъртви никога не забравят красивия свят, който им даде съществуването им. Те още обичат неговите тучни ливади, неговите мърморещи реки, царствените му планини, закътаните му долини и опасаните с растителност езера и заливи и винаги жадуват нежно и влюбено усамотения живот, и често се връщат от Щастливите ловни полета да погостуват, да напътстват, да утешат и успокоят.

Денят и нощта не могат да населяват света заедно. Червеният човек винаги е бягал от доближаването на белия човек, както утринната мъгла бяга от изгряващото слънце...

Така или иначе, вашето предложение изглежда справедливо и ще го обмислим. Ако го приемем, то ще бъде при едно условие – че няма да ни се отказва правото да посещаваме по всяко време гробниците на нашите деди, приятели и деца. Всяка част от тази земя е свещена в очите на моя народ. Всеки склон, всяка долина, всяко поле и гора са обитавани от някое тъжно или радостно събитие от отдавна изчезналите дни. Даже скалите, които изглеждат така неми, както се пекаат на слънцето край безмълвните брегове, са пропити със спомена на вълнуващи случки от живота на народа ми и даже прахът, върху който стоите сега, откликва с повече любов на техните стъпки, отколкото на вашите, защото е обогатен с праха на нашите деди, и босите ни ходила усещат неговото пълно с обич докосване. Отиишите си храбреци, чудесните майки, радостните весели девици и дори малките деца, които са живели тук и са се радвали тук през

Краткият си сезон, още обичат тези тържествено усамотени места и по време на отливите се покриват със сенките на връщащите се духове. И когато последният червенокож умре и споменът за моето племе ще е станал мит сред белите хора, тези брегове ще гъмжат с невидимите мъртъвци на племето ми и когато децата на децата ви си мислят, че са сами в полето или в магазина, или в дюкяна, или на пътя, или в тишината на лишената от пътека гора, те няма да са сами. По целия свят няма ни едно-едничко място, оставено за самота. През нощта, когато улиците на вашите градове и села са мълчаливи и вие си мислите, че са пусти, те ще са препълнени с връщащите се множества, дето някога са ги изпълвали и които още ще обичат тази красива земя. Белият човек никога няма да е сам.

Нека да бъде справедлив и да е добър с моя народ, защото мъртвите не са безсилни. Мъртви ли казах? Няма смърт. Само прелинаване от един свят в друг.“

*

Поп Константин е особен човек. Успява, в което е започнал досега, но не го интересува, защото най-напред правилното нещо ли е започнал, че да е доволен? Силен е. Иска отвътре да ликува, не само всички там отвън да клатят глава и да кимат, и да повтарят в един глас колко е успял; и какво като е успял, като не му е хубаво. Не му стига. Търси той – как да го кажеш, голям въздух, голямо небе, голям вятър и слънце в душата си. От село е дошъл в град, голям град, хубав. Учител става. Покровител му е най-богатият човек в Хагърча, чак във Варна го признават. Около него сега се въртят турски чиновници, гръцки владици, варненски кмет, военни – поляци и арапи, доктори, развързват се военни болници. И тоя човек му намеква, че е избрал него за зет (и каква хубава, духовна мома е избраницата му). Утре поп ще го прави. Защо му е пусто отвътре тогава?

Защото това значи – край! На трийсет години му свършва животът и стига тавана на това, което е тук около него, и край. Нищо повече! А само дотука ли беше – тази мечта за знание, тази мечта за безбрежни небеса, за Бога, за Божата любов,

за любовта към всички и всичко. Това, което виждаше наоколо, съвсем не му стигаше и съвсем не искаше да е стигнал края на живота си. Забързани строители, войскови обози, сто езика, триста цвята на кожата, нови чираци и калфи в града, нови занаятчии, нови попове, нови борби дали да е гагаузка черквата, как да се спре училището на другите, как да се подмажеш на тези, които могат да ти помогнат от властите, от патриаршията, че да си свършиш и училището, и църквата, и тъй, и тъй... А Бог, Бог къде остава сред тази врява? Небето! Къде е то? Любовта към целия свят, към всички човеци, към братята во Христе тук на земята.

Само кавги!

И уж сме славяни, и уж си помагаме, и уж сме най-най... А Фотий, а Филарет? Да го отвлекат шестгодишен руснаците от баща му, въпреки че не го дава, за да го възпитат като свой човек, че бил най-умното дете между гагаузите, и двайсет години да не го види майка му, ни да го чуе! Това какво е?!?... Братя християни, братя православни, братя славяни, нали!...

И пустотата не го оставя и не го оставя и става така, че някъде тук, в Хадърча, в няколкото му разговора с тукашните „Инат алаи“, лъскавите горди поляци, идва преломът!

Като всички в село, турци и българи, и на него му беше интересно кой е този техен крал Владислав, който хем се е бил с мюсюлманите, хем са им позволили паметник да му вдигнат край Варна. И къде на турски, де на славянски бе разбрал неразбираемата за чистата си душа истина. Техният крал Владислав, който бе носил както рицарите си кръста Исусов на щита си – бе нарушил Божата заповед. Бе излъгал, и то в името на Бога. Бе се кръстил, бе свиквал църковни събори, бе правил литургии, като събира армията си от цяла Европа, бе тръгнал с цял обоз свещеници в името на християнския Бог да завладее Палестина. Бе искал сам Бог да благослови оръжието му, за да освободи Божигроб. И когато бе повярвал, че има Божата подкрепа, бе тръгнал не към същия този Божигроб, а да коли из земите на

север от Балкана – ге когото сvari, – за да превземе най-близкото до полската си гържава черноморско пристанище. Варна. Бе излъгал! И султанът, огънат от оръжието му и силата на християнските войски, повален на колене, призовал Бог за свидетел, че Владислав обещал едно нещо на християнския Бог, а направил друго; повикал султанът християнския Бог за свидетел на лъжата и тогава Бог се отвърнал от християните и не само Владислав и армията му били обезглавени, но и Варна си върнали мохамеданите, и Цариград им дал Бог да го превземат от още по-лъжливите, надути и развратни византийци.

Какъв учител во Христe щеше да бъде? Душата му изгаряше. Десет пъти провери историята и така, и иначе и попита дори добрия си познат, гръцкия консул Вретос – най-големия учен тук, дето и в Италия е признат даже! А Вретос се учуди на наивността му и призна, че е вярно, голяма лъжа е бил походът на Владислав Варненчик, като имаш предвид, че е бил под сянката на кръстовете връз кръстовете и църковни хоругви връз хоругви, но да не се тревожел така, защото в историята имало и по-големи лъжи сред християнските църкви, и искаше да му разкаже за най-големите византийски и римски поразии, и започна с историята как българският християнски цар Калоян наврѣх Страстната събота заровил в окопите на разсипаната от него Варненска крепост всички бранители на града, но Константин махна с ръка и не искаше да слуша.

Божичко мой, светли мой Иисусе Христe, накъде отивам окаяникът аз? Само двайсет и три годишен...

И мисли, но дори и не може да мисли...

Майка му винаги му е казвала да се отгаде на Бога, да запази слънцето в душата си далеч от този лъжлив свят! Мила майчице моя!...

*

Според окултните науки родените под знака на Лъва мъже са особени хора. Раждат се и умират седемнайсетгодишни. Детунчовци. Ако не става нещо особено в живота им, пълно със слънце, с красота, без значение какви усилия изисква – лягат и

умират! И ако няма накъде – не се учудвай изобщо накъде ще избият, но ще е нещо, дето си го бива!

Нея 1853 година – отвъд океана – трийсет и една годишният Джеймс Стронг от градчето Флъшинг на зарзаватчийския остров Лонг Айленд до Ню Йорк е в същата такава криза като поп Константин. И той е едрия по дух, и той е постигнал всичко, за което всички да му завиждат. Предната година – дето се вика, брада още няма както трябва – осъществи идеята си за железопътна линия от градчето си до Ню Йорк и сега тренчетата пуфкат по нея. И днес дори пуфкат – само че не пуфкат де, че вече са електрически, но е по неговата линия, по същото трасе.

И какво сега? Това ли беше всичко? Върти се около опашката си, върти се той и колеги гърнкат гърнканици от семинарията, където са завършили заедно, и инженери гърнкат още по-празни приказки, и всички се събират на чай и приказват за Божието вдъхновение и за хубави проповеди, и за какво ли не – приказки, приказки, приказки, – но такива, каквито се приказват на чайовете на методистите, за вдъхновението от едно време. И му кипи отвътре, защото Емерсън излиза прав, че ние тук сме ретроспективна генерация, ретроспективна култура. Това, което е вдъхновявало проповедниците на кон, е тяхно си вдъхновение, нали? – на тяхното си време, на тях както Бог се е изявил. А ние, а нашето вдъхновение, кажи го, век по-късно? За тяхна сметка ли ще живеем? Докога ще повтаряме едно и също, едно и също, без да си вярваме? Та не виждат ли тези хора, че младите се оттеглят от методизма, семействата си дори не следват, че науката е минала напред; обществото, правото, инженерството, стопанският живот си имат закони – кого могат да поведат тези чисти червеноврати душици на миналия век с коня си и библията си, дето нищо не знаят за философия, за инженерство, за медицина... Бог ли ще ни лекува и той ли ще строи за нас, като ни е дал медицината и инженерството сами да си се лекуваме и сами да си строим!

Трябва знание, за да ни върне младите в редиците на методизма, и Бог не е против знанието, защото, каквото и да е

то, то е знание, дадено от Него, и знание, което да усвоим и разбираме до съвършенство.

И дори споделя тези си мисли по време на някой и друг чай, но щом си разкрие душата, присъстващите започват да си прочистват гърлото с дискретни кашлички и минават на дискусия за ланшния сняг.

А това не е добре за самочувствието на Лъва. Не може да не му се обръща внимание, така както говори умни и добри, и лъчезарни неща. Не му обръщай гръб, защото ще изреве!

Така се идва до съкрушителната предколедна статия на Стронг в списание „Кришчън Адвокейт“ в броя му от 22 декември 1853 година: „За Централна теологическа семинария“. За науката и религията (темата на Петър Дънов в първата му книга, след като се връща в България) – че науката и религията вървят в крак и че методизмът трябва да върви в крак или „адио бене пасати!“ – на добър му път към небитието.

Сякаш небето се срува! Стронг не намекваше за слабости – назоваваше ги! Не предлагаше промени, изискваше ги! Доказваше, че неграмотни проповедници губеха половината от приелите методизма, и то най-добрите от паството си. Проповедите – сочеше той – са толкова безплодни, плоски и прости, че дори проповедниците им умират от скука, докато ги изнасят, а слушателите им спят. Добрите проповедници, образовани в други семинарии, извън методизма, го напуснаха заради тъпотата и старомодността на днешните му доктрини. Ясно и просто. Стронг искаше голяма методистка теологична семинария, „организирана с такъв замах и в такъв мащаб, който да отговаря на семинариите на другите вероизповедания“.

Аааааа! Избухна буря! Лъвът беше доволен и сърцето му биеше нормално. Аааааа! Излезте, пиленца, от чайчетата си, сепнахте ли се в прозевките си, душици шарени!

По Източното крайбрежие четяха своя „Адвокат...“ и изпращаха броя на братята си на Западното крайбрежие. Валяха писма. Валяха нови идеи, нови статии. На 5 януари великият Джеймс Ситвел отговори на Стронг, че нещата са си добре и че

„болшинството от хората искат топлина, а не просветление, и силният духовен здрав разум е повече от цялата литературна изтънченост в света“. Но бурята бушуваше и на 22 март 1854 година (Да! Същата 1854-та) Стронг даде допълнението си към спора в „Адвоката...“, като уточни, че методизмът ще си остане различен от другите вероизповедания, разбира се, и по-добър като по-искрен вътрешно, но не може да остане „прост“.

Дискусията продължаваше да трещи, но методистите милионери, като вдовицата на Гарет, като уолстрийтската акула господин Дрю и така нататък, вече виждаха една здрава идея да направят нещо за вярата си, дето да е на каменни, свети за Бога основи, и взеха да оглеждат бюджетите си за възвръщането на устоите на религиозната си геноминация и повече нямаше значение какво ще се пише в „Адвоката...“. Семинария, каквато искаше тридесет и една годишният доктор Стронг, щеше да има!

*

На същия 22 март, когато излиза със статията отговор на Стронг (забележете, че първата му статия излиза по време на зимното слънцестоене, а втората – по време на пролетното равноденствие – защото, както ви казах, родените под знака на Лъва мъже са странни хлапаци!), на същия ден – казвам – във Варна грузият загубил слънцето на небосклона си Лъв – двайсет и три годишният Константин, чакаше да мине леката буря, за да тръгне приятелят му – един грък рибар – и с него и те: Белю Пунин, Тодор х. Маврудиев и Петър Атанасов. За Цариград. За Мраморно море. За Бяло море. За Атон, където Константин щеше да се оттегли от тази суета на суетите, от този врясък и трясък на хаоса и да си върне единението с Бога.

Историята е описана сто пъти, защото е от малкото истински български морски, ако искате – пиратски приключения.

И така, качват се приятелите в платноходката на познатия си и поемат на юг към нос Емине. И разказът за това пътуване, така както го имаме от Константин, е странен разказ. Черното море, толкоз синьо, толкоз слънчево всеки път,

като поемеш на юг покрай високия варненски бряг, и толкова прелестно с рибарските колиби тук-там, с голите безкрайни плажове – толкова бели, че изглеждат сиви под слънцето, гръцките полуострови с гръцките градчета, дето видиш ли ги, и заявява сърцето ти на гръцки тукашната песен: „Всяко пристанище е мъка...“ – някак го няма всичко това; не го е чувствал Константин, празна е била душата му. Пътуването, както го описва, е сиво, сиво, сиво; вълни, мрачно, мъгла, ръми, буря някаква уж има, но се усеща, че не е било баш буря, а просто вълнение, както всяко вълнение, просто досада. Сиво, сиво, сиво, като че отиват не където трябва, като че не е туй пътят, който винаги е път на Черното най-синьо море в света, а друг път за друго място, дето оттук не се минава и не се е минавало, така че какво правят те по този път се питаш.

Нещо е недоволен и мърмори навигаторът им – гъркът Леонис. Нещо не иска да ги кара докрай. Нещо не става дума, остава ли ги по пътя, тръгва ли с тях след Истанбул, в Мраморно море, спират ли, не спират ли? Мъгла. Сивота. Така разказва историята след години Константин, че като се взреш в нея, сякаш не става дума за какво е казал и какво точно е било, а сякаш надникваш в сърцето му, като че виждаш през очите му какво е усещал и как го е виждал, независимо от това така ли е било, или не е било така. Сиво.

След Мраморно море вече не са всичките приятели. И не е платноходката, с която тръгват, а по-голям кораб ги е взел и на него не е вече приятелят им гъркът, не е познатият им от Варна, а други някои, дето не ги знаеш какви са и не знаеш дружелюбни ли са, или са имали проблеми с тях. Срещу тяхното корабче, според един спомен на приятеля на поп Константин (Т. Бъчваров), тласкана от връхлетелия изневиделица вятър, лети огромна военна гемия и докато параходчето успее да се отклони, гемията го удря така силно, че го пробива и корабчето потъва, но по чудо всички се спасяват.

Според печатния разказ на поп Константин бурята връхлита, като приближават Света гора и ето че корабът, който и тъй и тъй не е в пълна изправност, а някаква развалина на Летящия холандец или Пияния гърк – бухтарабух! – прасва се,

разбира се, скапва се сред вълните и с плуване, блъскане, давчене, с десетина наистина удавени – едва излизат на брега. И ето ги в Солун.

На Велики петък (10 май 1854) с другарите си Белю Пинин, Тодор х. Маврудиев и Петър Атанасов Константин отива да се поклонят на гроба на св. Димитър в храма, който някога е бил на св. Димитър, а сега е джамията Касъма Джамиси. Покланят се и на излизане ги среща странен свещеник, среден на ръст, със сухо бяло лице, дълга бяла брада и светли пленителни очи. Той ги благославя, поговорват за Варна и старецът поканва Константин утре да дойде на същото място, защото иска да му поговори насаме. Другия ден, на Велика събота, Константин отива в черквата и запалва свещ там, дето е бил гробът на св. Димитър, за да се помоли (след години архимандрит Инокентий оспорва възможността да се знае къде е бил гробът, но ние предаваме разказа на самия Константин). И като разглежда огромното здание, изведнъж го обхваща дълбока тъга, непоносима мъка изпитва, че всички така са се отдалечили сега от Бог, че сам той не го усеща в себе си, колкото и гушата му да копнее за него, и се пита – защо Бог така ги е изоставил? И ето че идва чудният старец и след като се здрависват, по негова молба Константин му разказва къде е тръгнал и как е решил да се покалуگری в Света гора, защото е загубил чувството си за Божието присъствие. И старецът помълчава, помълчава, и Константин има истинско видение, защото се появява, както разказва след петдесет години той: „... пламен огнений на главата му и неволно ме обзеха студени тръпки по всичкото ми тяло и ме обля студена пот!...“ Старецът го похвалва за решението му да търси Бог, но му обяснява, че тази връзка не зависи от мястото, където се намира човек, а от начина на вярата в Исуса Христа. Връзката е само вътрешна, само в човека – всеки за себе си и никои и нищо не може да помогне, ако връзката не дойде отвътре. Старецът настоява да „не мисли, че всички ония, които са в Света гора, са все праведни, защото и там човек може да е най-голям грешник, както и във външния свят...“.

Нататък старецът му казва, че той сам трябва да реши какво ще прави, но подчертава, че Господ, Провидението, Все-

мирното съзнание е, което решава кой къде да бъде изпратен, защото там, където човек е изпратен от Бог, там е мястото му и там трябва да осъзнае какво има да прави и да го направи, и само от това ще дойде спасението на душата му, като пог това – ако се разбере правилно – старецът всъщност казва, че само оттам ще дойде възстановяване на връзката му с Бога, възстановяване на хармоничното единство с Бог – от вътрешното състояние на духа му, а не от промяната на външните условия. И с това става ясно, че (след много, много години ще го формулира неговият син) „при всичките условия на живота човек не трябва да губи своя мир“, своя свят, своята същност и назначението, с което е изпратен тук, на земята.

Разговорът продължава и вдъхновен, и убеден в мъдростта на стареца, Константин се съгласява да остане на мястото, дето Бог му е отредил в своята Божия промисъл, и след като се помолват – според разказа на нашия корабокрушенец, – старецът му дава една бяла кърпа. Това е така нареченият в православното богослужение антиминос – кърпа с изображения, която се поставя на жертвеника в олтара на новопостроена църква при освещаването ѝ, за да се положат върху нея светите гарове. С този антиминос, между другото, бъдещият поп Константин години наред ще осветява десетки нови църкви във Варненския край.

Разказът за откровението на Константин в солунската църква не завършва, преди той да получи отговор на това, защо Бог е изоставил християните на неговия край под турско владичество. В историята, която му разправя, чудният старец казва защо е така: християните са наказани, защото са окаян народ – отвърнал очи от Бога за сметка на светски амбиции. „... За умножение греховете на християните, дълготърпеливият Бог бил прогневен, а триста и три години преди клането от 1747 г. (датата, отбелязана на антиминоса, т.е. 1444 г., или походът на Владислав до Варна вместо до Божигроб), когато християнските водители до град Варна със своята измама принудили турския цар да вдигне очи и ръце към небето и с голям глас извикал своята молба към Бога: „О, Исусе, ако си наистина Син Божий, както Те изповядват Твоите последователи, то направи съд между мене и тях, дето не опазиха клетвата си, която се

клеха в Евангелието (т.е. да укрепи десницата им, защото целта им е уж святото освобождение на Божи гроб и нищо друго)... И тогава, о, тогава препълнената чаша на Божий гняв и проклятия се изляха от небето на земята и тутакси силата на християните отслабнала, а силата на османлиите се укрепила, та освен града Варна, що превзеха и ограбиха, ами най-сетне и самия Константинопол завладяха!... О, прав си, Господи, и право е Твоето отсъждане!“

Константин няма да се покалугери. Ще стане Божата воля да се върне, да се ожени за църката на чорбаджи Атанас и да им се роди син – Петър Дънов. Защото – както казва светият старец от откровението му – трябва да идеш на мястото, дето ти е определено от Божия промисъл, и трябва да търсиш искрено единението си с него, да издигаш вярата си – което е твоето спасение, – а не да вдигаш църкви, да развяваш кръстове и хоругви, да говориш големи думи и шумно да пееш химни за него, за да измъкнеш от хорските души, които ще погведеш, силищата и волята им, за да ти помогнат в светските ти, материални домогвания.

И ще остане празно и смъдящо сърцето на отец Константин до последния му ден – за спасение в единението с чистия Бог, не в нашите църкви срещу вашите църкви, не в нашите молитви срещу вашите молитви, не в нашите политики срещу вашите политики – а чистото, свято, лъчезарно слово на единия Бог, на нашия Бог, който е и вашият Бог.

Странен човек е този лъвски човек Константин. Смъдящата му душа го понася на двайсет и три годишна възраст към светите места, че му липсва Бог сред тези църкви и селски семейства и училища. Но пък как да преодолее чувството си на дълг към своите, на обичните си, на утрешната си съпруга, на утрешните си деца и приятели този вечно седемнайсетгодишен сладкодумник? Връща се в Хадърча. Домът? Е, домът е омърсен от турци и татари, побегнали от руското настъпление връз Сидистра. И хайде в Балчик! Но това дома ли е, свои ли са балчиклии, колкото и да са добри хорица? Не са. И хайде пак назад.

Ще стане поп той, да дава, както иска Бог, на хората си. Но вървят годините и приятелят му си отива – руският консул Рачински идва и после си отива, и гърците, с които служи и е толкова години приятел, и тях губи. Като служи, нали за хората е службата, да разбират словото на Бога, не само да кадят свеци и да се кръстят като кукли, така че като пусне по някоя славянска дума тук и там, някоя служба на славянски, да разберат българите поне от време на време словото Божие, сърдят му се те – крякат; и какъв Бог тук, като не се разбира словото Му от богомолиците?

И пак ще го загризе. И пак ще поеме нанякъде – вече женен, вече с деца – този път при корените си в Устово.

Телескопичен блик

Не е ли това същият повей, който кара сър Уолтър Скот да възкликне: „Вижте го как уж диша мъртвецът, който не се разплаква, когато стъпките му се отправят към родната пръст...?“ Не е ли това невъзможността на шаманското съзнание да се примири и да си съществува само в ефимерното и ежедневието, без да усеца в тъмнината на нощта, в смъртта, в безсещивността, в отвъдното това трансцендентално единство и с природата си, и с обкръжението си, и с Всемирното съзнание едновременно? Разтриса те това чувство на индианеца Чийф Сеатъл, че в смъртта духовете, родени от мястото, ще присъстват независимо от това дали там сега е улица, или гора, или непрогледна нощ (защото „смърт ли казах?“ – пита Сеатъл, – „няма смърт, само преминаване от един в друг живот“)! Разтриса те тази черна, безмълвна преосмисленост на печенега Елин Пелин за „черната катраница“ на Софийско поле, дето „куче лае у полето, та си глава кине“, и не се знае дали някой мре или опложда, „ергени ли мома крадат, или някой гине“, защото все то! – излизането от единия живот е влизане в другия! Разтриса те тази тежка сълза на съвременника на поп Константин – българина Каравелов, там някъде в Русия, пред спомена за красотата на родната гора и че не може да изтлее под нея в тази красота, „дето като куриум пада на сърцето, което е всякога готово да поплаче, кога види в природата Ново, кога види как пролетта зимата изпраща и под студа и под снега живот се захваща!...“. Къде си ти, мое коренче, посадено в чернозема на Вселената? Къде си, устовска пръст моя?

И там нищо! Няма връщане назад, напуснатото, като си го изоставил, то вече го няма за тебе, там е мястото, но напуснатото го няма, зачеркнал си го от съществуване с преместването си.

И пак във Варна. Ей го е и сина му. След гъщера му Мария. Прати го да учи словото при хора, дето учат само Божието слово и нямат нищо общо с тукашните кавги, ревности, черковни политики – какво са те – вятър и облаци пред Божието слово! И как стана тя? Ей го е сина му. Кога стана толкова голям? Толкоз ли е важен, че самият цар Фердинанд го праща във Варна, в родния му град на заточение – ей тукачка през уличката в хотел „Лондон“, ей отпътък Ченгене пазар го двора на „Св. Архангел“. Син.

Голям, слънчев поп е той – Константин, но не стои в тези тука рамки, малки са, тесни са. Така че за какво му са тези игри? За да остане седемнайсетгодишен, когато е на осемдесет и пет, трябва да се махне от тая връва. Да се откаже и ей го е, в собичка залепва на гърба на църквата „Св. Архангел“. Ще идват всички при него на истории – и той ще свети отвътре смирен и сладкодумен. Не, не се сгърчва около стареещия „себе си“, а всеки път става нов и по друг начин светъл. Всички, които си спомнят за него, включително архимандрит Инокентий (въпреки скептицизма си към някои от неговите истории), разказват какъв чаровник е... Т. Бъчваров обаче, който се сприятелява с него в самия край на века, според мен най-точно го е видял. Под ведростта, под забавността и толерантността му Бъчваров вижда истинската му царствена същност. „Припомням си и днес първите си впечатления от срещата ми с дядо попа. Едроръст, с холеричен темперамент старец, в очите на когото още блестеше огънят на буден, господарски дух, който не е обичал „думата му да става на две“. Винаги наблюдателен, с тиха външност, той заговорваше плавно, мелодично, но със сгържан тон, като човек, който добре се владее...“

По някое си време владиката Симеон ще го потърси при идването си по някакво си честване и – „... как сте го оставили

така!“. Ще се скара! Такова слънце! Медал му дава, улица урежда да се кръсти на негово име (но никога не ù закачат табелата). Чест голяма! А той – смее се в собичката си и разправя врели-некипели на младите лапета, да пълни душата им със смях и слънце.

*

Само че отхвърчахме напред, а 1854 г. няма да мине без още едно подсеждане, че е времето на търсене на Бога извън пробитите кратунки на духовна лен и директно лицемерие, с които от векове вече Той е поднасян на вярващите. Пак от другата страна на океана, този път в Бостън, този път от Хенри Торо.

И това не е лъвският рев на Стронг срещу верската лен, не е мистичното търсене на изкупление от греха на религиозното лицемерие на Константин Дъновски. Това е едно кротко, чисто, предупритно сияние изпод сенките на широколистата гора, в което прозира претворяването в думи на порива за избавление от „светското“ в света и откриване на себе си, и в себе си – откриването на Бога. Една книга в 2000 екземпляра само, издадена от най-добрия бостънски издател, придружена с някоя и друга добра рецензия и обречена на пет дълги години, докато тиражът се разпродаде.

„Уолдън“.

И ако мислите, че трийсет и две годишният Джеймс Стронг е странен, и ако мислите, че дваисет и четири годишният Константин е особен, трийсет и седем годишният Торо ще ви се види като гост от друга планета. Както изглежда на съгражданите си в Конкорд, откак го помнят.

Когато Константин започва училище в Устово, Торо слуша сказката на Емерсън при завършването си на Харвард за „себепознанието“ и „изучаването на природата“ и по-късно се оказва единственият трансценденталист, който изживява всеки свой час на останалия си живот по тези принципи, защото го „казва“, но не го баш прави дори самият Емерсън, разбира се. В 1847-а, когато Константин заживява в къщата на чорбаджи Атанас, Торо става храненик в дома на Емерсън в Конкорд. Там редактира Емерсъновото списание „Дайъл“, чете книгите в библиотеката

на Емерсън (още са запазени в къщата му в Конкорд: ведице, упанишадите, мистиката на Индия и Персия, Хоторн и Шекспир); но това не е „природата“ и „себе си“ (по речника на самия Емерсън), това е (нак по него) „самоосъществяване на личности от миналото... стари книги, четенето на които е празно загубено време, поради което трябва да се хвърлят настрана...“. И ето че от главите на почетните граждани на Конкорд започват да изскачат питанки, когато двайсет и една годишният младеж излиза от дома на Емерсън и вече никой не може да разбере с какво се занимава; макар че е напълно очевидно, че се посвещава на природното в себе си, в търсенето на божествената си същност, в претворяването в думи на Природата с главна буква, за да намери в нея Бог.

Прави моливи в работилницата на баща си, наемат го за дърводелски услуги, цепи дърва – всичко, което може да му осигури бързо спечелена прехрана, за да има повече време за съзерцание и писане. И какви поразителни книги и опитности стават плод на това: „По реката Маримак“, „Екскурзиите“ му, „Горите на щата Мейн“, „Кейп Ког“, „Един янки в Канада“. А когато божественият глас на християнина в него му казва, че да се води империалистическа война и да се убива за това е грях, и когато християнската му любов му казва, че робството е грях, той публично отказва да плати данъците си за 1843 година на държава, която нарушава най-светите принципи на християнството, и разстроеният шериф на Конкорд е принуден да го заключи зад решетките на градския затвор.

В килията черноокият, строен младеж със странното френско име и мъжествения гърбав нос написва безсмъртното си есе „Съпротивата срещу Гражданските власти“ (в по-късни издания известно като „Гражданско неподчинение“ и „За дълга към гражданско неподчинение“). Това е есето, върху принципите на което Махатма Ганди построява борбата на Индия за независимост. Есето, което става програма на гражданските стълкновения за човешки права в САЩ срещу Маккарти и по-късно, по времето на Мартин Лутер Кинг.

Дотук добре, но още дори не сме започнали да разправяме за него, защото този вулкан от духовна сила, който винаги остава

външно кротък и тих, още не се е заизлъчвал с пълния си капацитет. На другия ден след излизането от затвора Торо купува торба пирони и брадва, връзка тетрадки, взима запас от моливи, произведени в собствената му работилница, и е готов да проведе опита си дали човек може „да живее природосъобразно“.

Космическите проекции на този зов за влизане във вътрешна хармония с Всемирното съзнание и при него са така очевидни, както при Стронг и при Дъновски. Докато Стронг пуска статията си да се чете на Бъдни вечер, докато Константин Дъновски получава провидението си на Великата събота преди Великден, Хенри Дейвид чака „деня“ на Америка, на бащите на нацията, на Джеферсън, който вписа в основния ѝ документ вярата си, че е очевидно от само себе си, че човек е сътворен добър и носи в себе си иманентното чувство за истина и справедливост.

На 4 юли той е пог вековните дървета на брега на езерото Уолдън. Стоварва си багажа на тревата, вдъхва дълбоко, докато се вслушва в гласовете на птиците и стъпките на животните по съчките под ланшната дъбова шума, и започва да сече материал за колибата, в която ще живее. Непосредствената цел е да види дали може да поддържа живота си на минимално ниво с лек ръчен труд и по този начин да му остане максимум време за писане. Идеята е чрез природата и природосъобразното да открие параметрите на живота на гуха.

Строен, тънък, само двацет и осем годишен него лято, той е поразително як – свикнал е да се изхранва с ръчен труд. Пък е и опитен дърводелец. И работата спори.

Езерото е огромно, почти съвършено кръгло, вечно заспало, лъщи ту синьо в слънчевия гигантски кръг на върховете на плътните дървета около него, ту стъклено в мъгливи дни; сиво в оловната кутия на зимата. Мистичен космически кръг, около който Торо плете образ след образ най-великата си книга.

Става преди зори с мозъц, прочистен дух. Първите слънчеви лъчи бият хоризонтално под клоната между стволите, където в златните им завеси преплитат пътищата си мухи едnodневки. В тъмното преди зори, в тъмното вечер се чува свирката на влака – тупа далеч на север, пуфка от Бостън за нататък и още

по-нататък. Чуват се гласовете на железничари и товарачи. В един от пътническите вагони на този влак минава Чарлз Дикенс, но нито той знае за кристалната чистота на Уолдън на юг от линията, зает с умните си британски забележки по фамилиарниченето на негрите железничари, нито Торо изобщо помни, че има Великобритания.

По време на разходките си Торо намира сред шумата майсторски изострени върхове на кремъчни стрели – от индиански ловци. Мечтае за свят, където няма да има музеи, в които да се събират, за да умрат, тези нетленни следи на човешкото в девствената гора.

Изкарва зимата на 1845–1846. Изкарва за свое собствено учудване и зимата на 1846–1847. Гърдите му се простудяват. Връща се на шести септември 1847 г. – още не особено добре – със завършения ръкопис на „Една седмица по течението на реките Конкорд и Меримак“ и първия вариант на „Уолдън“.

„Уолдън“ излиза на 4 юли 1854 г. И като всички големи американски книги, като всички американски книги, които са книги на света – както е със „Стръкчетата трева“ на Уолт Уитман, – не се продава като топли милинки. Така и трябва всъщност, защото, ако се продаваше, значи щеше да е книга, от която няма какво да научиш – такива книги купува евтиният читател, книги, които да го убеждават, че господин писателят мисли като него, а с тази книга не е така. Ако всеки континент трябва да изпрати за извънземните по две книги в космоса, заедно с песента на онези български народни певици, между десетте книги на планетата щяха да бъдат „Стръкчетата трева“ и „Уолдън“.

Автоматична фотокамера

1857 (20 май) на събранията на Съвета на методистките мисии е съобщено, че епископ Матю Симсън е назначил Уесли Притимън от Охайо и Алберт Лонг от Питсбърг да изградят българска мисия след петгодишни преговори с турското правителство и сондажи с мисията в Истанбул. Мисионерите с жените си пристигат в Истанбул през септември, след което – поради взаимна антипатия – Прити-

- мън се настанява във Варна, а Лонг в Шумен.
- 1857 (2 юни) в Хадърча бива ръкоположен за втори свещеник Константин Дъновски от гръцкия владика Порфирий по настояване на чорбаджи Атанас.
- 1857 (юли) във Варна, в старата гръцка църква „Св. Богородица“ бива преместен като енорийски свещеник – поради личните симпатии на владиката Порфирий – Константин Дъновски.
- 1858 в Южна България идват първите представители на Конгрегационистката църква, сред които изпъква Джеймс Кларк.
- 1858 в Соун пристига руският учен Рачински по работа на Славянското дружество и урежда стипендии за учене в Москва на Райко Жинзифов, Константин Миладинов и др.
- 1858 (12 ноември) в Тулча бива назначен от епископ Джейнс за ръководител на тамошната българска методистка мисия Фредерик Флокен. Мисията се отваря поради настойчивите молби на прогонени от Русия руснаци и германци, както и голямо число от тамошните българи, които са в конфликт с местните гръцки православни свещеници. Флокен – самият той емигрирал от Русия етнически немец – е избран като отлично владеещ руски, немски и български.
- 1859 в Устово отново идва (този път за шест месеца) разстроеният поп Константин, след като гръцките свещеници в „Св. Богородица“ се оплакват от неговото обаждане на български по време на църковна служба.
- 1859 в Конкорд, Масачузетс, са потресени: Хенри Торо бие камбаната на общината за митинг и оповестява първата в САЩ публична защита на нападение срещу Харпърс Фери на убития борец за негърската свобода Джон Браун. Защитата му става известна като „Пледоария за капитан Джон Браун“.
- 1859 в Нюйоркския есенен оперен сезон сензационно получава главна роля в „Лучия ди Ламермур“ шестнайсетгодишната Аделина Пати – „Малката Флоринда“.

- 1859 (17 септември) в Разград идва Алберт Лонг, който за два месеца научава така добре български, че на Бъдни вечер изнася на български първата си проповед пред 15 местни богомолци.
- 1859 (19 декември) в Цариград на път за Варна, за да поеме там руското консулство, идва Александър Рачински.
- 1860 (12 март) в българската катедрала в Истанбул Иларион Макариополски провъзгласява независимостта на българската църква от Гръцката патриаршия.
- 1860 (15 май) в Тулча пастор Флокен отваря училище за децата на избягалите от преследвания в Русия молочанци и местни български, недоволни от гръцките попове, в което се стичат 52 деца.
- 1860 в Пловдив с новата учебна година се отваря основаното от Джеймс Кларк протестантско мъжко училище.
- 1860 в Истанбул методисткият мисионер Алберт Лонг и конгрегационалистът Илаяс Ригс провеждат среща по въпроса за съвместна работа за превода на Библията на съвременен български език. До края на годината Ригс издава тук първата научна българска граматика.
- 1861 Емерсън написва своето есе „Бостън“, което сп. „Атлантик Мънтли“ препечатва след трийсет години и Петър Дънов попада на него при идването си в Бостън да пише дипломната си работа.
- 1861 (2 април) избухва американската гражданска война между северните и южните щати.
- 1862 на о-в Малта идва да учи в местното протестантско училище дванайсетгодишното котленче Стефан Томов.
- 1862 в Търново изригват остри политически вълнения и домът на доктор Лонг се препълва с паникьосани българи в продължение на две денонощия, застрашавайки по този начин съществуването на мисията.
- 1863 (1 януари) в Свищов се ражда българският писател Алеко Константинов.
- 1863 оглалският вожд Чийф Джозеф сключва мирно споразуме-

- ние с американската армия, което военните нарушават.
- 1863 влиза в действие пенсилванската железопътна линия.
- 1863 от Варна си заминава приятелят на българите – руският консул Рачински – и бива заместен от княз Олхинской, който забранява изграденият към консулството параклис да се ползва повече от българи.
- 1864 в Истанбул стават членове на Мезлиша Господин х. Иванов от Добрич и Петър Ишпеков от Котел.
- 1864 (21 май) в Русе валията Ариф паша прави първата копка по жп линията Русе–Варна, проектирана от английския инженер Хенри Баркли.
- 1864 (11 юли) в Хадърча се ражда синът на поп Константин Дъновски – Петър.

Телескопичен блик

В доклада си от 1873 г. новоназначеният надзирател на българските методистки мисии Флокен пише: „Голямата битка, която владееше умовете на всички българи, мина; отделянето на българите от Гръцката патриаршия, на което те гледаха като на единствено спасение за душата си, вече е постигнато. Начело на църквата им има български екзарх, 15 владии заемат предишните гръцки митрополии и 500 български свещеници водят службите. Много българи обаче се оплакват, че сега имат своя йерархия, но тя е различна само по езика, но не и по дух. Не идват обещаните реформи... Някои нови правила дори отдаляват службата от възможността хората да я възприемат като религиозно изживяване. На места Библията вместо на гръцки се чете на църковнославянски, който за повечето българи е напълно непознат като език.“

*

Веднага с идването си през декември 1859 г. Рачински се сближава с чорбаджи Атанас. Тези руснаци някак си знаят, че още от Дибичово време вратите на българския първенец са отворени за тях. На петдесет и четири години вече, те още го виждат

като момче преводач, дето да ги въведе в качеството им на новодошли дипломати в обстановката във Варна и Варненско, но това него не го засяга. Защо не? Той е отворен за всички, защото отвориш ли врати на тези, дето не ти презграждат пътя, и те ще ти отворят врати, когато имаш нужда и нямаш намерение да им презграждаш пътя. И ако нещата са застояли за тебе и искаш да вървиш напред, всеки, който иска да върви напред и да размърда тези застояли неща, дето ти пречат, ти е съюзник. Толкова е просто. Всеки в този шарен град има за нещо да бутне напред и Атанас ще е с него, защото и българите, и българските работи, и те искат бутане напред сред мързела на турските чиновници, сред мегаломанията на гръцката градска дребна риба, сред напереното кавгаджийско пиянство на гагаузките кибритлии.

И ето ти ги на следващата година младият руснак и възрастният българин обикалят цяла Северна България, престорени на търговци, за да не тръгне пак мълвата, че се занимават с шпионски работи, и от хан на хан, и от познат на познат, и от приятел на приятел чорбаджи Атанас води и обяснява, и превежда, а Рачински пита и се вре във всички търговски, обществени и църковни работи. Защо не? Рачински е запален на славянска тема и как да се помогне на православните българи и в отплата за това, дето чорбаджи Атанас му помага да си влезе в службата, толкова много ще помогне на българските работи, че равнометката ще натежи на хаджи-Атанасова страна.

Наистина Рачински се застъпва пред гръцкия владика на Варна – Порфирий – да се спре това мърморене срещу свещеника на „Св. Богородица“, дето вмъквал в службата по някоя славянска дума, че нали го знае и нали поп Константин му е стар приятел. Ами живеят българи в града, какво да правим, нали са християни; ето сега, той е русин и в Русия на славянски се чете в църквите и нали Русия е, дето така помага и сега с новите договори има право да се застъпва пред Гръцката патриаршия в Цариград? А Порфирий наистина няма нищо срещу огорчения поп Константин, защото му е най-сладкият събеседник, слънчице весело! И

ще каже пред мърморанците си, че русите се застъпват – какво толкоз, малко отстъпка, пък после може да се върнат нещата назад – нали ние, гърците, уж сме дипломати! И ето че на 12 март 1860 г. става такова чудо, че Порфирий дава разрешение един път седмично в църквата „Св. Георги“ поп Константин да държи служба на славянски за Рачински и русите от консулството!

Малко има подхилване, но каква победа е това! Какъв възторг! Малко има подхилване, защото сред гърците отдавна става дума тая църква да я съборят. Или поне да я затворят. Работата е там, че „Св. Георги“ е горе на самия връх на Варна, при Римската кула. А пък Римската кула, то са римски катакомби наоколо, където и да боднеш пръчка, и поне една гузина гагаузки къщи, че и негагаузки къщи има, дето използват катакомбите. Къща тука като се строи, не се строи място за ходене по себе си, с една дума, ни вкъщи като модерните къщи, ни на двора. Катакомбите вършат тази работа. И като дойдат в града чужди пътешественици да се дивят на римските кули, и археолози, и учени, и сетне, като се върнат във Флоренция и тъй нататък, взимат, че напишат спомени и непременно ще кажат: „Другаде да е, това ще е направено на музей тоз римски град, ама в тая гагаузка Варна това нещо е смрад и погребение живо!“ Особено по туй време – пролетес, като е наводнено и се затопли – каква ти служба, брате мой!

На поп Константин такъв му бил животът; дойде време за ликуване, осъществви се голяма мечта – и идва с унижение и някакво вътрешно незадоволство, и защо ли така става, Боже мой? И той служи всяка седмица, и душата му е устремена към Бога, защото е голяма победа за българина на свой си славянски език да насочи душата си към Бога; но защо да е на тази цена? – И сърцето му ликува и плаче.

Ще поведе хората въвн оттук той. Няма да са с лице в земята, когато празнуват победа. Дадено е право от владиката, нали? И ето че през лятото нещата стават, както ги замисля: на 6 август – кажи-речи, на рождения му ден, но всъщност по

Богородични пости, с чорбаджи-Атанасовото рамо да подбутва, с Рачински да поведе консулството, поп Константин ги води на всички на красиво място да отпразнуват светия празник. Уговорили се с игумена на евксиноградския манастир „Св. Богородица“, българина йеромонах Теодоси; и цялата тайфа е там, български първенци от тук и от други места, чужди гости, поп Димитър от Балчик чак идва. Ела да видиш ти как е сътворил Господ Бог земния рай за нас, хората, братко мой во Христе, и как още го държи за нас, верующите, далеч от мръсотите, където нагменният Рим се е издънил и дето пияните гагаузи се рият из мъртвите му от хилядолетия карантии да бъдат смрадта на пияните си побойнически ноци.

Брегът описва огромна дъга да защити залива от северните ветрове. Не е открито като на „Св. Константин“, а тънката пясъчна ивица на залива е закътана на това приказно място. Дърветата висят с тежки мастилени сенки над тънката пясъчна ивица, а между върха, кажи го, без да нагича над него, и пясъците голу, сред вековните дървета са скрити стените на манастирския двор, църквата, сградите. Цари свещена тишина, сред която се чуе рядък писък на лястовица изпод стрехата, тракане на нечи налъми по плочите, токането в пет часа сутринта на клепалото за първа молитва. И пак тишина, в която усещаш Бог да мисли над теб, да се свежда, да те обгръща... и теб, и близките ти, които още не са мръждали от нарове, така са заспали.

Поп Константин е въвн под дърветата. Огромният полумесяц на залива лъска, пълен с всемирното спокойствие на това море, дето вече стана негово море, и е хубаво, че гождоха сега, в последните дни преди да се обърне времето. И е готов да служи в църквата за всички братя, дошли тука с такава любов, на сладкото славянско слово да им служи, защото е мило на душите им. И защо ли някак знае, че вече нищо не може да ги спре, и оттук нататък ще бъде хубаво, и пътят към Бога ще е отворен за тях.

Има защо. На 3 април в Цариград Иларион Макариополски провъзгласи независимата българска църква. И само на 11 май

с чорбаджи Атанас и другите варненски първенци се създаде българска църковна община във Варна и пратиха поп Димитър при Иларион в Истанбул да го ръкоположи като пръв тукашен отец на новата българска църква, че да се върне да служи. Сетне на 21 май – само след десет дни – чорбаджи Атанас проведе събрание в Хадърча, на което надойдоха хора от околните села: за отцепване от гърците и присъединяване към Иларион. И на 24 юли друго събрание се проведе и сетне още събрания по села и градове – в Балчик, Провадия, Добрич – подписват протоколите за присъединяване към църквата на Иларион! На някой си от тези събори хаджи Иван Вълков дал идея да се събират пари – за училище или там за църкви ли, – но да се почва! Тръгва то!

Цяла неделя служи на манастира поп Константин и как се раздвижват всички само! Груеви – Христо и Георги – са във Варна по работа от Пловдив и двамата идват на манастира. Поп Константин и йеромонах Теодоси извън службата пеят патриотични песни! Теодоси започва подписката за пари за училище. Само че в протокола не му тургат името, че не бива да разберат за това гърците – дава цели триста лири! Груеви дават. В общината на града е хаджи Стамат Сидеров от Горна Оряховица, и той е тук и дава 400 лири с брат си. На следващата година те ще дадат 13 750 гроша да се купи място във Варна за училищната сграда. Неудържим човек е хаджи Стамат, толкова неудържим, че едва след 18 години го спират в препускането му! Обесват го по Освободителната война турците, че бил руски шпионин.

Както и да е. Рачински под забележката „от добри хора“ в протокола дава 6402 гроша. Други еснафи дават по сто. Това е градско начинание, в духа на чорбаджи-Атанасовия начин на работа, не е зъбене срещу гърци или срещу гагаузи, или срещу турци. Българите са се посъбудили. Будните граждани на Варна помагат тука. Това се казва то работа – дипломатично да се пипа. Четирима гръцки търговци дават по сто лири и дори турският мюфтия дава от вакъфските пари – т.е. от касата

на мюсюлманските духовни имоти в града – 400 лири. Съгражда-ните българи нека имат училище, обяснява той! За възхода на Варна става дума тука!

След две седмици децата вече се записват – двайсет и пет момчета и петнайсет момичета, и на първи септември учебните занятия се откриват в дома на занаятчията балтаджии Петко в махалата Ченгене пазар. Мястото – пак в нея махала, е малко втора класа, малко е с кръчми, в които цяла нощ гагаузите се ръгат с ножове, до сутринта шибат конете на файтоните и пеят пунгашки песни с дамаджани в ръка, ама какво да направим – мястото за училището е купено и външно то може да е втора ръка, но отвътре душите светят, защото децата им на тези хора ще бъдат просветени на български език от български учители и няма връщане назад! Купуват мястото на името на кюркчията Коста Димитров – забравих да кажа, – защото, като се върви напред, да не мислите, че пътят е чист! Още няма законно разрешение за българско училище, така че няма настоятелство, няма учредено юридическо лице, което да поеме имота, и трябва надежден човек да се грижи за мястото да не се губи време и да се направи покупката на добри цени.

И за да е още по-ясно, трябва тука да вмъкнем още един бамбашка епизод, хем да се види, че гръцките простаци от кафенетата и кръчмите не спят и че не е мъчно да подпишат българомразците гагаузи оплакване срещу начинанията на българската община, хем да се разбере как не му мига окомото на чорбаджи Атанас, когато урежда работите да вървят напред и да не се отбиват по пътя. Първият български поп на независимата църква тука – отец Димитър, – него го чукуват. Попува си в Балчик той, но ето че му скрояват номер и обвинението, че бил руски шпионин, хваща дикши далече от Варна и идва нареждане, че ще го пращат на заточение в Анадола.

Ти кажи какво ще направиш сега! За хаджи Атанас е ясно! Има две неща. Ще отстъпим сега, за да спечелим накрая. Няма да им гадем да се окуражат с успех, че са пратили наш човек

на заточение. Няма да им дадем да се гордеят с това, че са изкъртили от мястото му наш човек. Другото е вятър! И ето сега какво става.

Щом обвинението е, че е руски шпионин, значи русите няма да помогнат; Рачински не става. Мисли, мисли той! Константин нали беше излязло, че познавал свещеника на католическата църква Демяни ги Ауригио! Дето в Пловдив като деца учили заедно в гръцкото училище и се имат с него? И ето ти връзката с папския викар господин Брюнони в Истанбул, таман като вече ще се открива голямата униатска работа, дето Рим ще защитава наши християни, и така нататък, и турците сега уж позволяват да стане това заради техни си там интереси. Както и да е – хайде при Брюнони, и Демяни обяснява на папския представител, че спънките са големи срещу унията и Ватикана, защото ето на – един поп от Балчик станал униатски пастор и те, за да спрат работата, взели, че го обвинили в измяна и го пращат на заточение, и е свършен нашият човек, а и останалите, дето искаме да спечелим на наша страна, ще се изплашат. И Брюнони седи на големия стол и малко е прашасало и позастоял е въздухът тука, в папското наместничество, като всичко друго в Истанбул, но той да не е пасал крави – изпечен дипломат като него – и вижда: лъже тоя българин сигурно, само че каква загуба, като се покаже малко там на север, че Ватиканът може да спасява глави. Стига балчишкият поп да покаже на цял свят, че е усърден.

И се съгласява да се застъпи.

На 20 декември, все едно че нищо общо няма с Иларцион и патриотичните песни на евксиноградския манастир „Св. Димитър“, поп Димитър отслужва една чудесна служба в униатската църква в Пера – да му се ненагледаш. Запалва в нея, дето се вика, първата свещ, защото това е на откриването ѝ тука, в Истанбул! И турците – какво толкоз – не щат сега разправия с папата; отърва се българинът, карай, няма да ходи на заточение, щом си е увесил вирнатия нос и запълзява пред Брюнони. Спаднала му е парата значи. Да върви да лази...

Да лази, но балчишките пияници видяха ли, че не можаха да го пратят в Диарбекир нашия човек! Голяма работа станало, една свещ да запали в християнска българска църква. Ако ще да е католишка.

А пиесата има и второ действие. Много скоро униатската работа се поразкалва и какво да правим – Демяни научава, че нещо поп Димитър го гложде сърцето, не се чувства добре в Цариград, много голям град, много шумно таквоз – и тая работа с унията не е за селски човек като него, объркал се е нещо... Брюнони се размива в големия стол. Тия българи и те взели да душат първите стъпки на дипломацията; ама че смешна работа! Да върви там... Да се маха.

Така че през юни 1861 година, ухлен до уши, след една-две вечери презръдки и бърбене с поп Константин и чорбаджи Атанас във Варна, ей го де е на! – поп Димитър пристига в Балчик. Гагаузите и гърците с протритите потури от столовете на кафенетата горе на главната не могат да повярват на очите си – вместо кюрдите жив да го изядат в Диарбекир, ето ти го няма и година да е минала, и пак тука ни лук ял, ни лук мирисал!

За чорбаджи Атанас ви разправях какъв човек е! Какъв водач!

*

Нея 1861-ва година хаджи Атанас се стяга за църковния събор в Цариград, където е избран да представлява българските духовни интереси във Варненския край. Вече започва строежът на българското училище и той е спокоен, че ще остави всичко наред, като тръгне.

На 11 март е издадено разрешение в дома на руския консул Рачински да се открие параклис – това е в наетата къща на богатия варненец Залъмоолу Коста. За строежа му са отпуснати 5000 рубли от вдовицата на княз Воронцов, същият, който през 1828 г. обсажда Варна и я срива със земята. За да стане това, Рачински лично заминава есента на предната година в Петроград да се бори от канцелария на канцелария и да търси ходатайства. На 21 април параклисът е осветен в блестяща служба от поп

Константин, от неговия приятел гагаузкия изгнанник в Киев, дето сетне получава високите си отличия в гръцката семинария на о-в Халки – архимандрит Филарет, и от поп Иван. Филарет, който е надзорник на гръцките училища в града, има проблеми с гръцките попове и приема да стане консулски свещеник в параклиса.

На 21 май, преди да замине на големия събор в Цариград, чорбаджи Атанас прави последния събор при извора Харлата, за да събере още подписи за отделяне от гръцката църква. И ето че отново избухва бомба. Строежът на училището пак е спрян заради оплаквания. Пак подозрения и клевети.

Пак тичане по приятели!

Варненският мюфтия Ибиш ефенди (духовният глава на тукашните турци) диктува на поп Константин и чорбаджи Атанас мазбата, т.е. молбата, до правителството в Истанбул за отмяна на това спиране от Високата порта с нарочен ферман. Освен това нарежда нещата в молбата така, че да изглеждат добре: изтъква, че тука враговете на султана искат да смажат добрите и кротки, и предани български поданици, защото точно тези врагове винаги гледат гръцките вместо османските интереси. И за да хване дикиш, Ибиш ефенди помага на Атанас и Константин да се съберат препоръки от турските кадии на Козлуджа, Провадия, Добрич, Балчик, Манакалянската кааза, както и подписите на всичките български мухтари – управителите на българските махали по градовете пред турските кметове. Също да подпишат! И с такава една молба Атанас и Константин отиват в Истанбул, дават я и Атанас остава за народния събор.

На 7 декември 1861 година идва в българската община позволителното от Ашир бей за доузкарването на училището. До това време гагаузите от махалата, пък и всякаква папlach вече разграбват материалите за строежа, дето пустеят на мястото, но пък е хубаво, че изобщо не знаят за молбата и накъде отива работата. И пак варненската общественост демонстрира подкрепата на начинанието на Атанас. На 20 юни 1862 година постъпва помощ от 40 лири за училището от пруския

консул на Варна Е. Рейзер. Фирмата „Братя Дагески“, която е и консулство на Австрия и Франция, също дава 40 лири. Е. Тору – австрийският параходен агент – и той дава 40 лири... Даже майор Мита Атанасович – сръбски офицер, дето забравих за какво беше се изтърсил във Варна – и той дава 50 турски лири, хахал да е на школото на братята бугаре... хахал вамо!

На 25 юли завършеното училище във Варна, там, където сега е музеят на възраждането на града, е открито такова, каквото е наредено да бъде според султанския ферман: с каменен долен етаж и гърбен втори етаж. С две огромни стаи – едната за момчетата, другата за момичетата. С наредените чиновци и черни дъски, с медалите, панделките за отличия и упрек, с пясъчните сандъчета за писане на начинаещите и черните плочи за калемите на напредналите. С естрадата на учителя – нещо, дето сега бихте го нарекли издигната катедра. Осветява го сам гръцкият владица Порфирий – приятелят на Атанас. Присъстват всички големци на града. Руският консул Рачински стиска ръката на хадърчанския чорбаджия. Сам мютесарифинът* Ашир бей е на празненството и той също сърдечно го поздравява.

Над вратата блещи надпис на френски език: „Българско централно училище“.

Когато множеството започва да се разотива, поп Константин се спуска надолу към гюрултията на Ченгене пазар, но в гушата му е тихо. Мъчно му е за кривата къща на балтаджи Петко, дето в нея учеха децата, дето пееха на глас, а долу в железарницата балтаджи Петко им пригласяше де с чука, де с шмиргела, де с пилата и топуркаше и изнасяше новите ножове, брадвите, сатърите, гзаваните във на кепенците – а учениците пееха горе „Весели се мой народ...“ в чест на султана и после „Детенце хубаво, пиленце любово, къде под мишница с таз малка книжчица...“.

И се оля в съзвиз. Щяха да я съборят къщата, балтаджи Петко като умре, че щеше да свърши родът му и после к'во? (Беше ли видял Константин, че в 1908 година наистина щяха да я събо-

* Мютесарифин (тур.) – окръжен управител.

рят, да се отвори място за площад „Екзарх Йосиф“ – Варненския Фердинандов „Етоал“, гето щеше да се измете циганията от нея махала и на него площад с шагрваните му с минерална вода щяха да се вливат осем улици!! Ако щеш! Осем! Беше ли видял, че една от тези осемте щяха да кръстят на него още докато е жив, и щеше да се ухили само като му кажеха за решението и пак да се просъзди, защото балтаджу Петко, балтаджу-Петковата къща – еееей! – балтаджу Петко! Как си ти?! Беше ли видял, че 55 години още ще се върти тука из прахоляците, гето са сега на Ченгене пазар, гето нямаше и помен да остане от него; той – гетето на небесата и простора? Беше, беше видял някак си по неговия си начин – без образ може би в момента, и ако го попиташ, щеше да ти го преведе в образ, но никои не го питаше и не му трябваше да знае какво ще стане. Мъчно му беше сега за балтаджиевата къща, ама много!)

Щях да ви разказвам как чудно е уредено това българско училище и какво чудо е тази Бел-Ланкастерска система на само-обучение, гето малките и големите вървят в знанието ръка за ръка и гето всеки ред в класната стая си има старши, и гето всеки ден се дават медали и значки и за добри, и за лоши, и трябва да си идеш с тях дома, да те види целият град и утре да се върнеш пак с тях, така че това училище си беше лична работа на гражданите и те се грижеха, и децата им се отчитаха пред всички. И за таблиците. И за песните. И за Сава Доброплодни, който идва тука с такава заплата, че после да се чудиш наистина какъв даскал е той и наистина отначало как не си вярвал, ама наистина си я заслужава цялата заплата този човек, до последния грош! Само че не ми се разправя. И мене ми домъчня за балтаджу-Петковото училище. И за – какво му стана на този поп Константин сега?

На 11 юли 1864 година в село Хадърча, в къщата на чорбаджи Атанас дъщеря му Добра Атанасова Георгиева ражда на съпруга си поп Константин Дъновски рожба от мъжки пол и ще я кръстят Петър.

Глава втора

УЧЕНИКЪТ И УЧИТЕЛИТЕ МУ

Телескопичен блик

Втората световна война. Заснима се епическият филм за разгрома на Американския юг по време на Гражданската война на САЩ и втората част започва с Кларк Гейбъл в ролята на – забравих му името, който се завръща в опустошеното имение на любимата и като я държи за ръката, сред дим, разруха, тъмнина, те се натъкват на надгробния камък на скъпите си – който и да беше там – и на постановчика му хрумва за разведяване на изтощителната работна атмосфера това да е точно осемдесет години преди заснемането на епизода и косичката на Кларк Гейбъл пада на челото му, като се навежда да прочете датата: „11 юли 1864 г.“

Автоматична фотокамера

1864 в Ню Йорк се открива „Пийтс Таверн“, единственото заведение в Ню Йорк, което още продължава да работи в непроменен отпогава вид.

1864 (19 май) си заминава от този свят великият американски трансценденталист, писателят Натаниел Хоторн.

1864 (включително 11 юли) в Атланта, Джорджия, бушува най-свирепата и най-кръвопролитна битка от времето на Гражданската война в САЩ.

1864 (18 юли) в Истанбул органи на полицията нахълтват в печатниците и издателството на Протестантското библейско дружество и конфискуват материалите по превода на Библията на български език.

1864 (30 ноември) умира варненският гръцки владика Порфирий.

1865 (14 февруари) във Варна, на горния етаж на българското

- училище поп Константин извършва първата служба на славянски в това, което оттоку нататък ще бъде българската варненска църква „Св. Архангел Михаил“.
- 1865 (20 юли) в Истанбул умира чорбаджи Атанас.
- 1865 (есента) в Прага започва да посещава лекции по славянска филология Тодор Шишков – първият директор на варненската реалка.
- 1866 доктор Лонг заминава за Ню Йорк да надзирава отпечатването на българския превод на Новия завет.
- 1866 (26 октомври) железопътната линия Русе–Варна влиза в експлоатация.
- 1867 в Самоков се ражда приятелят на Петър Дънов от студентските му години в Америка г-р Георги Чакалов.
- 1867 (6 ноември) в Медисън, Ню Джърси, тържествено бива открита методистката семинария на Дрю.
- 1868 в Ню Йорк започват да работят издигнатите над платната на улиците железопътни линии на градския транспорт, за да се облекчи движението по улиците, и с това гениалното градоустройствено решение на Микеланджело за претоварените транспортни комуникации на Милано отпреди повече от четвърт хилядолетие за пръв път се осъществява в Америка.
- 1869 в Русе се открива първото българско методистко дружество.
- 1870 в Ню Йорк частната платена заемна библиотека на ъгъла на площада „Астор“ и улица „Лафает“ вече оперира с 12 000 тома.
- 70-те години в семинарията Дрю в Медисън, Ню Джърси, излиза модата студентите да носят цилиндри.
- 1871 в Бостън избухва най-големият и най-опустошителен пожар в историята на града.
- 1871 в Истанбул се готви патриаршеската схизма срещу българската църква, която ще я направи най-сетне независима.
- 1871 (19 септември) в Медисън, Ню Джърси, роденият в Елена през 1847 г. Йордан Икономов се записва в методистката семинария Дрю.
- 1871 Дж. Бил Хикок, прочутият защитник на закона в Дивия запад, убива в pistolетен двубой последния си престъпник.
- 1873 в Медисън, Ню Джърси, постъпва в специалния клас на семинарията Дрю българинът Боянов.
- 1873 започва финансовата паника в Ню Йорк.

- 1876 (16 март) в Медисън, Ню Джърси, се записва в семинарията Дрю вече завършилият Роберт колеж в Истанбул Стефан Томов.
- 1876 в Ню Йорк фалира благотворителят на семинарията в Медисън г-н Дрю.
- 1876 в Бостънския университет деканатът на Теологическия факултет се възглавява от проф. Бордън Паркър Боун.
- 1876 на Запад индианският вожд Крейзи Хорс спечелва две големи битки срещу американски военни части.
- 1876 на двата противоположни океански бряга на САЩ излизат две влиятелни мистични списания: „Изкуството на магията“ на Ема Бритър в Ню Йорк и „Братството на светлината“ на някогашния секач Х. Бътлър в Лос Анджелис.
- 1876 в Нортфилд, Минесота, Джеси Джеймс, който дотогава е ограбил 7 банки, 50 влака и два панаира и е убил 52 души, ограбва последната си банка, при което загива цялата му банда с изключение на брат му и самия него.
- 1876 (април) в България започва Априлското въстание.
- 1876 (пролетта) в Чикаго генерал Шеридън нарежда на три военни корпуса от запад, изток и юг да се придвижат ускорено и да обезвредят недоволстващите индианци на лакотския вожд Ситинг Бул и вожда на шайените Крейзи Хорс. Генерал Къстър с 500 кавалеристи и 40 офицери води западния корпус. С това Къстър и Шеридън нарушават споразумението за мир.
- (6 юни) 3000 бойци от племената лакота и шайен се стичат на призива на Ситинг Бул, който има видение, че войниците ги нападат, яздейки наголу с главата, от което шанките им падат.
- (17 юни) генерал Крукс спира корпуса си от юг според плана на Шеридън, за да изчака събирането на всички, преди да нанесат удара си, но самонадеяният Къстър не изпълнява нареждането и галопира нататък към индианците.
- (21 юни) при реката Литъл Биг Хорн стават първите схватки. Крукс се оттегля все още в очакване да се съберат всички американски сили. Къстър, който е получил сведения за забелязани индианци в коритото на реката, дава заповед за настъпление на изморените си конници, без да знае, че общата сила на скритите индианци е нараснала почти двойно.
- (24 юни) Ситинг Бул принася жертва на боговете на един близък хълм.
- (25 юни, неделя) Къстър се спуска с всичките си сили към забелязания основен лагер на Ситинг Бул. С прочутите си

- думи „Това е добър ден за умирање!“ Ситинг Бул повежда атаката си. За половина час са избити 210 войници. Индианците съсичат ранените. Къстър е прострелян и пада от коня си, при което две индианки, които го разпознават, му пробиват с клечки тъпанчетата на ушите, „за да чува по-добре, когато се каже, че е сключен мир!“.
- 1876 (2 октомври) в Русе се провежда годишното събрание на методистката мисия в България и на него завършилият пасторския си стаж в Ню Арк Йордан Икономов получава българското си пасторско назначение. Най-старият български протестант Гавраил Илиев е избран за декан на методистите в България.
- 1876 в Русия Пьотър Илич Чайковски изживява най-щастливия момент в живота си, когато седящият до него Лев Толстой се разплаква, докато слуша анданте-кантабилето на първия му струнен квартет.
- 1877 в Медисън (семинарията Дрю) отново се връща за двегодишна специализация Боянов.
- 1877 в Свищов почива съпругата на ръководителя на американското духовно училище Чалис и бива погребана в местните гробища.
- 1877 в Теологическия колеж на Бостънския университет започва лекциите си по философия обвиненият по-късно в персонализъм проф. Бордън Паркър Боун.
- 1877 в Калифорния започва да излиза ново мистично американско списание „Езотерик окултизъм“.
- 1877 (5 септември) бива убит при опит за бягство Крейзи Хорс, вождът на бунтуващите се срещу системата на резерватите.
- 1877 в лондонския „Дейли Нюз“ и френския „Либерасион“ се появяват статиите на американския журналист Макгахан в защита на пострадалите от турските кланета българи по време на Априлското въстание.
- 1877 (октомври) генерал Хоуард, който изгражда университет за негри във Вашингтон и защитава индианците, получава заповед да спре вождя Джозеф (с индианското име Гръм-отърколен-от-планината), който е напуснал резервата си с племето си, за да избяга на свобода в Канада. След много

битки и 1600 км усилен марш, вече на 48 км от границата, племето е спряно. Сега са 200 бойци, 500 жени, деца и старци срещу 600 кавалеристи. След три атаки, 50 убити и загубата на всичките си коне Джозеф се предава и бива изпратен с влак на 2000 мили от резервата си в Оклахома.

1878 Освобождението на България прокарва дебела черта в образователната система на българите. Това, което досега (по време на турското законодателство) е частна работа на българските граждани, на техните първенци и училищни благодетели, ще стане по закон държавно дело. Практически подчинено на чиновниците от министерствата наменящите се като през вихрушка правителства, покрай положителния тласък на общото образование, особено в научните дисциплини, започва период на 110-годишна податливост към политическа индоктринация на младите българи.

1878 (есента) в Ню Йорк бива завършена на ъгъла на Медисън авеню и 23 улица първата на това място гигантска сграда за увеселение и забава, известна под името Медисън Скуеър Гардън.

1879 (януари) в столицата Вашингтон вождът Джозеф, когото вече наричат Индианския Наполеон, говори пред конгресменни, членове на правителството и други големци за правото на свобода.

1879 в Ню Йорк умира бизнесменът благотворител Дрю.

Телескопичен блик

Чийф Джозеф: „Можете да очаквате по-скоро реките да потекат обратно, отколкото рожен на свобода човек да се примири с това да живее зад решетки, лишен от свобода... Оставете ме да съм свободен човек; свободен да пътувам, свободен да се спра, свободен да работя, свободен да вървя, свободен да търгувам, където аз си избира... свободен да мисля, да действам и да говоря сам за себе си!“

*

Това, че дойде Петър, на пръв поглед не измени нищо в живота на поп Константин. Детето и майка му бяха в Хадърча. Малкият бе здрав и всичко вървеше наред. Не ù бе за пръв път. Когато се роди предишното му чедо – гъщеря му Мария, – беше по-груго, защото тя бе едра и майка ù видя зор, но сега раждането мина по мед и масло.

Константин повечето време прекарваше във Варна, защото точно сега бе големият зор; трябваше да имат своя църковна сграда. Не можеше Варна без своя църква. Това бе важното сега.

В някои села постъпваха ето как – просто заемаха местната църква през нощта по-ячки българи и на сутринта, като дойдоше клисарят или гръцкият поп, казваха им да се махат, защото те били строили църквата и вече щяла да си е тяхна, и защото българската църква била независима! Да се пръждосват!

В Истанбул нещата уж вървяха добре. Чорбаджи Атанас бе там и яко гържеше – така че все по-често се чуваха гласове, че и варненци трябва и те да го направят. Стига с това въртене: изгонят поп Константин от „Св. Богородица“ и той трябва един път седмично да измоли да служи на славянски в арменската църква „Св. Саркиз“. После пак веднъж седмично в „Св. Георги“. И това, дето княз Олхински им затвори под носа вратите на параклиса в руското консулство, и то – една глупост на глупостите! Накратко, събраха се лудите глави една нощ и решиха на 10 февруари през нощта да вземат насила „Св. Георги“ и толкоз!

Добре, ама по това време имаше да гостува един български свещеник от охридския манастир „Св. Наум“ и той настоя, че просто е глупаво да правят тази работа, като досега всичко е вървяло гладко и са имали подкрепата на кого ли не, затуй най-добре да опитат първо законно да стане всичко, защото и гагаузи, и гърци – поне тези, дето дигаха патърдията, – самите те не знаеха законите, и затова да опитат със закона да ги пре-

борят. Настъпни колебание и поп Константин, като се замисли и като прецени чорбаджи Атанас как би постъпил, видя, че наистина това е неговият начин. Със закона. С дипломацията. Винаги така бяха получавали каквото искат. И хайде пак при Ибиш ага, който си обичаше поп Константин и винаги бе доволен да натрие носовете на тези надути гърци в града. Приказваха с кадията и работата излезе проста! Имало закон, че щом се съберат 25 турски семейства, където и да е, имат право да си вдигнат джамия, да се молят на Аллах. Така че варненските българи, понеже един вид, бяха верни граждани на султана и така нататък там, знаеха какво да кажат, ако стане нужда; взеха, че събраха подписи за разрешение за собствен молитвен храм от не двайсет и пет, а четирийсет, кажи го, петдесет вернопоганически техни семейства във Варна и хайде при мютесарифина да се разберат; и Абдул Рахман сам предложи да се преоблекат двайсетина българчета в стражарска униформа, да не направят поразия разлютените гагаузи и измирли-турци, и хайде! Доде се усети който и да е, наговориха се на четиринайсети февруари да се съберат в двора на училището и единият етаж да стане на църква – „Св. Архангел Михаил“, и да се струпa народ, и да я открият, и да я осветят. По закона.

И ей го е Константин, гърт мъж вече, ама се промъкваше с почерпки при приятеля си Ибрахим – пазача на крепостната порта, дето ѝ викат на разговорен език „Ибрахим капуста“ на негово име – и уговориха през нощта той тайно да отвори на каруцарите, дето ще дойдат с каруци от Хадърча да донесат църковни утвари, икони и каквото трябва от хадърчанската църква да наредят както му е ред.

И ей ги на среднощ двамата, пък то стуг! Варненски лош стуг, снегът измиташе на коси, на коси из сухата трева извън портата и те чакаха край мангалчето в караулната и се грееха – Константин и старият Ибрахим. Стоплил бе чай едно канче старецът, ама на отца не му се пиеше – само се чудеше на себе си, гърт мъж с деца – защо сърцето му тупаше като на

хлапе! Нямах ли да се наизграе, че да улегне. А Ибрахим се хилеше – той не се бе наизграл, че попът ли?

И ей ги загадоха се с двете каруци поп Иван Бакърджиев, Петър Атанасов, Курти Добрев, Слави Стоянов и Добри Бацов; затупаха премръзнали крака, додето старецът издърпа тежката врата и им се ухили с липсващия зъб:

– Буърум! Хайде, пуйчетата ми! Хайде да видим донесли ли сте ми хадърчанска баница, че и аз гуша храня.

Поп Иван погледна Константин и се чудеше нещо, и Константин трябваше да обясни, защото Иван не беше варненец и не знаеше за какво става дума. Посочи горе над портата изучканите изтънко-изтънко арабски букви в елипсовидния каменен щит:

– Така пише горе, от самия Айни стихове: „Всеки, който влиза и излиза през тези порти, да чете следуюция надпис: „Тези порти на пуйките са направени с помощта на Всевишния.“

А Ибрахим умираше да се смее; малко трябва да е взел-дал старецът, си мислеше Иван, като го гледаше изпод гуглата:

– Аз пазаческата си дума няма да наруша заради вас бре, хайванчетата ми. Портата се казва Пупи-капу – „врата на пуйките“, и нали затова ви пуцам – защото сте пуйци!

И умираше да се смее!

Вкараха колите. Затвориха вратата. Взема баницата Ибрахим, сръбнаха по глътка чай да подпечатат приятелството и той подаде на всеки по едно парче, и за него – стария турчин – остана само едно. Най-голямото. Да знаят, че им е приел подаръка. Добичета нещастни и те, какво се мъчат, какво се бяхтят – си мислеше Ибрахим, – християнски препирни и глупости, ама какво да се прави, млади са. Нека!

На сутринта тълпата в двора на училището беше огромна. Всички българи бяха тук, всички първенци, селяни от Хадърча, от Гьондогду, от Чатма. Всичките ученици и те тук – на брой 120. Литургията извършиха поп Константин и Иван Громов от Хадърча заедно с прочутите църковни певци Петър Атанасов и Курти Добрев. Учениците изпяха в църква на два гласа песента

на султан Абдул Азис „Весели се наш народ...“. И ето ти! Вовеки веков! Варна имаше българска църква вече и тя се казва „Архангел Михаил“. Нека да беснеят, нека се заяждат гагаузите – свърши се! Нека пускат по улицата онова накичено магаре, дето на опашката му виси надпис – „българският владика“. Мина тяхната!

Поп Константин си мислеше тези мисли на път за Хадърча, дето щеше да остане малко да се порадва на седеммесечния си син, и някак усети, че тяхното време – на сякаш младежко тичане – беше минало. Още е трийсет и пет годишен има-няма и няма да се спре той – много ще има да направи, но защо сърцето му ясно казваше, че времето им е минало? На него. На другите чорбаджии, на дядо Атанас. Това от чувството, че има вече семейство ли беше? Семейството не беше спряло навремето чорбаджи Атанас – защо него? Или само си ги съчиняваше нещо.

*

А чорбаджи Атанас в Истанбул вече знаеше, че има внук, но не му се пътуваше. Не че работата бе много или нещо такова. Не бе това. Остаря – така му се струваше.

Ходеше сегиз-тогиз на желязната българска църква на Златния рог. Ходи до метоха напоследък. Ходеше до българското училище. Говореше с децата... Да ги види, да види новите ученици откъде са, що са – чак от Македония, от Охридското езеро, от Бесарабия, от Тулча... Да ги види, че щяха да го затварят и да не ги пускат, защото имало май пак холера.

Един от тези малчугани подробно описва какво става по времето на тази среща, без да познава чорбаджи Атанас, нито той него. Димитър Каранов. Едва изпратен с плач от цялото си село Кратово, едва дошъл тук с пътници търговци с безкрайна бавна, бавна върволица катъри, едва видял чудесата на този най-хубав град на всичките времена на тази планета – провлаците, стотиците мачти на корабите, крепостните стени, дето никъде ги няма такива – безкрайни и мощни – римска работа – десетките минарета, груби, тухлени, широки, тънки като моливи и заострени към небето, в групи по четири или щръкнали самотно, кубета

на римски църкви, станали на джамии; доде види морето, островите, рибарските лодки, хълмовете, по които лази цял европейски град – Пера, – дето малко като него ги има и в Европа, доде прекоси моста на Златния рог със скарите риба по него и количките нарове, портокали, смокини, стафиди, ананаси, ябълки; доде опита шербета и шорупа на тоя райски град, бозаджийниците, кафенетата; доде се нагледа на файтоните и дамите с големите шапки, и кадъните с трептящите в златни парички фереджета над витите форми, дето се люлеят хем скрити, хем подчертани под копринените пембени и мандаринени шалвари; доде види покритите чаршии, бакърджийниците, златарите, гювендишите във витрините на Абанос сокак – и градът опустява.

Само надниква като насън и ето че изхвърча на друга планета. Ненаселена.

Кепенците на дюкяните се спускат. Трясват мандалата на къщите. Напазарили-ненапазарили – ще се крият вътре гладни, дано оцелеят.

Холера.

По-страшна отвсякога!

По улиците ще пренусне само някоя самотна тулумбаджийска кола със санитари с превръзки през носовете и устата, дано избегнат заразата, и толкоз. Пръскаат с вар, прясна, изгаряща вар, всяка обществена сграда, където знаят, че е ударила заразата. Нощем водите на Златния рог са озарени от клади сякаш. Цели пътеки от отсрещния до отсамния бряг се люлеят оранжево-червени връз черните води. Горят залети с газ трупове, нахвърляни напреки един връз друг като цепеници. После взимат да ги горят и през деня – толкова са много! Мирише на изгоряло месо; от жестокия пир на разгневените богове!

Глунаво момче – измъква се един път от общежитието да търси някой си, дето някой от тяхното село казал да му се обади. Глупост на глупостите! Като му намира къщата, те само надничат отгоре през желязната решетка на прозорче някакво на втория кат и му казват да се маха, да се маха! Той пита – гете е! – какви са тези звезди, с бяла боя намацани на някои от порти-

те, дето е минал готук. Казва му познатият на познатия му:

– Еврейски къща! Слагат Давидовата звезда, като удря Божието наказание, да не сбърка Бог да удари тяхната къща, ами да погуби съседите.

Не му се ставаше на чорбаджи Атанас в този пуст град. Взема да се облича и се видя в огледалото. Къде бяха мощните му някогашни рамене? Де бяха тесните, ама дълбоки балканджийски гърди, дългите мускули, железните мишци? Кокали, презгърбени рамене; нямаше го чепатият стезнат гигант, дето го неотдавна му се подхлваше от огледалото изпод щръкнал мустак, нямаше го речичкият момчешки кривнат кичур над голямото чело – плешива гъртешка глава! И кафяви старчески петна където ще и не ще!

За какво се обличаше? Беше уморен. И защо не отиде досега да види внука си, какво правеше в този мъртъв град?

Гледаше през прозореца как слугинята на отсрещната къща изписваше на портата под бялата голяма арка Давидова шестолъчка. Значи сладурите, дето така обичаха да си бърбят с него, били евреи. Е, нека всеки вярва каквото иска, стига това да го доближава до Бога. Нека всеки си има свой път. Мюсюлмани, юеи... Нищо че вярваха, че са избран народ и Бог ще ги пощади от този бич, дето го е размятал из столицата на половината свят; стига да вярват там, да не живеят като животни.

Хвана се, че мисли за гагаузите и пияните им изстъпления около кръчмите на Ченгене пазар, дето сега зет му му писа, че щели да правят училището на църква.

Хубаво, ама не беше право, че мислеше така за гагаузите. Не бяха всичките такива. Филарет какъв беше, нали гагаузин? По-добър приятел имал ли е от него, по-добър православен?

Значи комшиите отсреща били евреи! За тях – кой знае – можеше да се отърват, щом били избран народ. Но беше ясно, че той самият не бе от избраните. Нямаше какво да се лъже. Това беше холерата тази сутрин, дето не му се ставаше и не му се обличаше. Беше дошла да го вземе.

Легна обратно да отсърхне малко – недооблечен.

Трябваше да остави пари. Да занесат тялото му в Хадърча, да го погребат в двора на „Св. Атанас“. Много пари да остави – да са достатъчно и да останат за които свършат тази работа.

Когато умря, приятелите му решиха, че няма какво да си изграят с холерата – нищо че можеше да са му скършили хатъра и нищо че можеше да е грехота, и не беше важно докторите какво казваха. (Бяха ли го изгорили? За мен не е ясно и ще си остане под въпрос. Според официалните данни и написаното на книга тялото му било погребано от близките му в Цариград в гробището, известно под името Езри Капу.)

С оставените от него пари дадоха да се изсече огромна надгробна плоча, за да пази паметта му. И я пратиха от Истанбул за Хадърча, за двора на неговата църква. И пътува тя с волска кола до пристанището. И после през Босфора на север край брега до Варна, и сетне на биволска кола цели три дена, и стигна Хадърча, и осем души с въжета я вкараха в двора и я положиха там да се помни. И както бяха сериозни, намусени мъже – заплакаха и не си криеха сълзите.

Сложиха навес над плочата да не изронват гъжговете надписа, колкото и хубав да бе камъкът, защото тази плоча трябваше да стои. Сто и трийсет и не знам колко години оттогава. И стои!

„Брате, благослови мужа, именуемаго Атанаса Георгиева, иже управлемъ бысть в...“

*

Нищо особено не знаем за Петър Дънов като дете. За сестра му Мария знаем, че е била доста независима, ярка по характер жена още от малка; през цялото време кака, която гледа на по-малкия си брат като на по-малък брат. Обича го наистина. Но не заради качествата му, а защото ù е брат. И може би за това, че малкият сам много я обича. С баща си толкова рядко на семейната сцена през онези ранни години – Петър непрекъснато търси нейната близост, просто е залепен за нея. След много го-

дини тя разказва един епизод от ранното си моминство, когато баща ѝ се показва, за да доведе вкъщи един кандидат, когото е избрал за нея и от когото тя е в ужас. Петър, вече бая момче, се притиска към страната ѝ да я успокои и ѝ стиска ръката за кураж, сякаш иска да каже, че няма да я даде, щом не го харесва. И когато след настояването на отец Константин Мария побягва разплакана да се скрие вкъщи, Петър тича с нея, все още вкопчан за ръката ѝ, и двамата бутат в объркването си изправените върлини до вратата и те се разсипват шумно зад гърба им, и вече вътре той я успокоява: „Не бой се, не бой се, како, няма да стане тази работа, ще се разсипе като върлините зад гърба ти!“

Така или иначе, щом не знаем особени подробности за Петър, може да предположим, че е бил здрав, че е бил дете с децата на Хадърча в първите две години на живота си, когато майка му е живяла там, и е топуркал около двора или вътре в кухнята. А после, когато се преместват за постоянно във Варна, е топуркал с останалите деца на улицата.

Спомените му са от Варна; не помни първите си стъпки в Хадърча. Когато се записва в университета Дрю на двайсет и четири годишна възраст, така и попълва регистъра: „Роден във Варна, България“.

Така. И като топурка наоколо малкият Петър по време на детството си, като шари из училището в двора на „Св. Архангел“, като преминава през махленските гоненици наоколо – какво е то да си варненче? Какво е Варна от онова време?

Турска работа.

Статистиката ни казва, че десетина години преди времето, за което става дума, градът брои 16 000 жители, от които половината са турци. Останалите са 1000 арменци, 30 евреи, 150 местни гърци и придोшли йонийски търговци и накрая над 6000 православни християни – повечето от които са гагаузи – което ще рече тюркски говорещи православни. Българите? Към петдесет семейства, или 250 души.

Варна е оградена с внушителна крепостна стена. Тя се е белнала на височината над пристанището и придава неотразим антично-ориенталски вид на града. Ако приближите откъм морето или дори по трите моста, които се събират пред Ибрахимовата порта Пипи-кану, отдето са се прибирали от паша животните, ще имате чувството, че сте някъде около Багдад или Дамаск. На самия връх стърчи римската кула с римските развалини и катакомби наоколо, а над зъберите на стените и дванайсетте им ъглови табици (укрепени кули с подземни входи и етажи, настлани с каменни плочи от стари римски и български гробове) се стрелкат към небето минаретата на четиринайсет джамии, една часовникова кула и поразителният украсен каменен обелиск на чешмата на султан Махмуд Втори.

Името Божие е добре поменавано в града. Освен джамии мюсюлманите имат четири мечети – молитвени домове без минарета, за изграждането на които не се иска султански ферман. Добавете към това куполите на петте внушителни тюрбета – мавзолеи на местни турски светии и герои, на които се закачат подаръци и се палят свещи. Добавете кубетата и камбанариите на седемте православни църкви – едната от които е именно българската „Архангел Михаил“, откъдето Петър започва топуркането си. И ако тръгнете от „Архангел Михаил“ в която и да е посока, ще ви обгърне космополитната църковна среда на черноморската столица. Освен всички споменати дотук храмове, ако поемете надолу към пристанището, след сто крачки само е слънчевата арменска църква „Св. Саркиз“ с кокетното здание на църковното настоятелство в двора. Тръгнете ли на запад към Махмудовата чешма и часовниковата кула – на триста крачки се пада протестантската църква с острата си евангелистка кула. Пак на триста крачки на югозапад налитате на нова остра кула и нова сграда на църковното настоятелство в двора – но това тука е тежка работа, това са ти цветни стъкла, това ти е желязна ограда и стъпала към входните дълбоки врати на храма. Католическата църква. А има-няма двеста крачки оттам, където е кантората на австрийския консул Тедеско, старата гъсчена еврейска хавра е станала синагога.

Във всички посоки е както ти падне: де неравен калдъръм, де пясъци, де камъни и калища. Тук-там по някое консулство и някоя кантора в австрийски стил, останалото паянтови къщи от кирпич, стъпили направо на пръста и захлупени с керемидени покриви, с огромни надвиснали сачаци, сякаш са нахлупили на батите си капата. Около тях са оградените с високи дувари дворове, през портите на които – когато са отворени – надничат криви плочници, цветя и декоративни храсти и полутропични гървета, които никога не вървят както трябва, и всичко е накриво и купи от ярки цветове и веселотия.

И пак във всички посоки се срещат чешми от дялан камък; украсени и изписани. Богатите турци обичали да дават пари за такива градски строежи и не да отписват разноските от данъците си, а да им се запомни и споменава името като на добри варненци.

Махалата на малкия Петър – както казахме – се казва Ченгене махлеси, с прочутия някога Ченгене пазар, на който е било училището. Циганската махала. Шумна работа. Пълно с кръчми, дето разпасаните, весели, замашисти гагаузи гуляят, радват се на живота и се ръгат с ками. Наистина не си полюбват. Шибнат конете на файтоните среднощ и файтоните се кривят и кикерчат по калдъръмите, а по каприте им и в седалките самите те реват песни, размахват дамаджани; а файтоните са по два – в предния пиячите, в задния двама-трима небръснати цигани надуват зурните и кларнетите. През деня наред пазарчето идват да пазарят – сергии има с какво ли не – от плодове до локуми, пестили и детски залъгалки. А по средата – кал, и в калта камъни – да се стъпва, защото все някъде трябва да стъпиш, за да се приближиш с дамаджана да налееш целебна вода от чешмата на топлите извори. Лекува всичко тази вода: бъбреци, галак, туберкулоза, френгя, гъби между пръстите на краката – всичко. С изключение на мехури в мозъка, разбира се.

И още една работа. Не можеш се разбра тука, ако не знаеш поне три езика.

Градът е такъв шарен горе на високото и оттам долу до пристанището, че здраве му кажи! На изток крепостната стена, както я е дигнал Махмуд, огражда още сума ти място, само че там не е баш да го кажеш град. Не е за деца. От часовниковата кула на върха започват полупусти объркани полета и сред тях е разхвърляно едно нищо и половина. Някоя и друга подковачница, навес на кланица. После пак празно. После казарма, после склад военен, после болница, после основи на училище, уж дето ще се строи голямо. Затворът, турското управление. И най на запад, вътре в крепостната стена е вятърната мелница – стърчи и наднича на запад към загубените села на Добруджа. Отвън стената най на юг е пристанището на английската железница, а отсам, в морето, стърчат трите скели на варненското пристанище. Виждат се по на юг останките от стария кей и старите релси на железницата, дето бурята ги затри и затова железничарите се прибраха по към града.

Така.

А додето Петър тича и гледа да изкара първата си червена панделка в училището, събрано с толкова труд от баща му и дядо му, че да зарадва баща си, че се е отличил, и кака му Мария да не го гледа като че ли е някое глупаво хлапе, през океана, и то точно по това време се броят парите и хората, и умовете, с които ще се събере пък училището, дето ще се възпитат учителите, които ще дойдат да го учат в България, и учителите, които ще го учат в Америка. Така някак вървят заедно работите.

*

В Америка образованието е като нашето образование по време на турското робство. Правят го личности, а не правителства.

През петдесетте години на миналия век, както видяхме, Джеймс Стронг започва разпадената дискусия за нуждата от централна духовна семинария за солидната подготовка на методистки пастори. След много „за“ и „против“, след ожесточени „да“ и „не“ става ясно, че богатите и влиятелните методисти искат такава семинария, за да не се чувстват изостанали в

сравнение с другите протестантски геноминации, и е очевидно вече, че семинарията ще я има. Трябва само да се намери кой да подхване работата.

Начинът, по който се разрешава този основен проблем, е истина повече от странен. Излиза напред една двойка, за която никои за нищо на света не би повярвал, че би могла да работи заедно, преди това да стане очевиден факт.

Двамата души, за които говорим, са нюйоркският финансов магнат Даниел Дрю и пастор Джон Макклинтън. Парите и духът.

На гуми изглежда логично, но освен логиката е въпрос и на характери, а тези двама са толкова различни, колкото агът и раят! Макклинтън е добре образован, блестящ на амвона, благороден и етичен, но абсолютно нищо не разбира от парични манипулации. В същото време Дрю е жонгльор по ръба на закона дори според разтегливите понятия за бизнесменска етика на онова време, а единствената му интелектуална цел е да дърпа чертата на сметките в своя полза.

Господин Дрю се ражда в края на 18 век в една пропагнала ферма в Кармел, Ню Йорк. Не е по ученето. Още деветнайсетгодишен започва да препродава говеда за Ню Йорк. И веднага му идва първото откритие, което му носи неувяхваща слава. Цялата работа произлиза от факта, че просто не можел да се побере в кожата си от яд поради това, че като гонел чардата си към града, говедата губели живо тегло и това са били загубени пари, така че му идва наум да слага на определени интервали по пътя за Ню Йорк близачници на сол и преди последната нощ определя спирка на един извор до самия говежди пазар. Полуделите от жажда животни смучат вода, всяко едно средно по двайсет и пет литра над нормалното си тегло, и купувачите на сутринта му плащат изпитата вода на цената на говеждото месо. В бизнеса, благодарение на откритието на Дрю, влиза нов термин – „надута с вода стока“, „надути с вода акции“. Нататък вие го смятайте!

След време господин Дрю купува кораби и бие Вандербилд в изграждането на рейсове по Хъдзън, след което пък се хвърля в

транспорта със закупуването на железопътната линия за езерото Ейри с един-едничък подписан от него чек на стойност 1 500 000 долара.

От 1830 година той започва да живее с жена си в Ню Йорк и ходи на методистката църква на Мълбъри стрийт, където има доста спорове, преди да бъде приет, защото един от пасторите се чуди дали не е грях да му дава лъжливи надежди, че като ходи на църква, ще си спаси душата. Самият Дрю не е сигурен в тази работа и по едно време се оплаква на пастор Паркър, че го е страх, че душата му е загубена в тази финансова джунгла, но не може да се откъсне от начина, по който си върти бизнеса. Угризения на съвестта или не – върхът на кариерата му е скандалът на века, който загръства всички вестници навремето. Всъщност семинарията вече е отворена, когато Дрю се съюзява с най-ужасните манипулатори в историята на Уолстрийт – Джей Голд и Джим Фиск. Целта им е да смажат Вандербилд, който още се мъчи да си върне контрола над железницата за Ейри. Съдът официално е забранил на Дрю да издава повече акции за фирмата на Ейри, но заедно с партньорите си той тайно отпечатва още 100 000 дяла и ги пуска за разпродажба точно когато Вандербилд е наредил на брокерите си да купят каквото могат. Твърде мудни да загреят какво става, брокерите на Вандербилд изкупуват всичко и Дрю, Фиск и Голд прибират седем милиона долара в брой за един ден срещу една бяла хартия. Само Вандербилд заглежда какво става в момента, но съдът е вече затворен поради края на работното време, когато се опитва да извади заповед за задържането на тримата съдружници. В това време те вече са набутали пачките със седемте милиона в три стари куфара и прекосяват река Хъдзън с вечерния ферибот, а на гругия ден, когато се отварят съдилищата, тримата вече са в щата Ню Джърси, където съдът на Ню Йорк е безсилен да действа. Историята в края на краищата завършва катастрофално за Дрю, но така или иначе, тук става дума само за характера на този човек.

Макклинтън е пастор в църквата „Св. Павел“, където се черкува Дрю. Като пастор го помнят болнав, понякога нервен

и неспокоен, но иначе поразително духовен и начетен човек. Започва като книгопродавец в една методистка книжарница на Крозби стрийт в Ню Йорк, учи в прочутия Уеслиянски университет, завършва в университета на Пенсилвания с всички възможни отличия, става професор по математика в Карлайл, пътува из средните щати да проповядва – какво ли не! Накрая, в средата на века, става известен с блестящите си статии срещу робството в методисткото списание „Кришчън Адвокейт“ и с това, че дори активно помага на „каналите“ за прехвърляне на роби на север.

Така или иначе, Макклинтън е четирийсетгодишен, когато става президент на университета в Трой и вероятно там се запознава с Дрю, който по това време вече има отношение към благотворителността и дава помощи на този университет. Истинската им дружба обаче започва едва след 1857 г., когато професорът от Трой става пастор в „Свети Павел“ в Ню Йорк. В църквата има много столове, запазени от богати нюйоркчани като Дрю, и на Макклинтън му харесва тежката атмосфера тук, и в църквата, и в квартала, и в Манхатън. Интелектуалните му, убедителни проповеди, от друга страна, също пленяват сърцата на богатите богомолци.

Методистките епископи за съжаление пращат Макклинтън в своята църква в Париж, но влиятелното паство от Мълбъри стрийт сърдито настоява да си го върне. Така или иначе, в началото на 60-те години и през Гражданската война той е обратно в „Св. Павел“ и това точно е времето, когато започват да се събират средства за централна методистка семинария, и 2-н Дрю застава в центъра на картината.

Комитети, разправии – не е важно! Дрю обещава парите и всичко е наред освен едно – не могат да се споразумеят за мястото, където да се вдигне семинарията, докато не се спират на Ийгълсууд над залива Раритан в Ню Бронзуик. Макклинтън е доволен от това доста изолирано, пасторално, тихо място, но не за това се е борил вдъхновителят на цялата тази история Джеймс Стронг и сега той отново започва да се обажда. Работа-

та е там, че на Стронг не му трябва бягство и отшелничество, а точно обратното – нещо близко до интелектуално стимулиращия Ню Йорк, нещо на две крачки, нещо, гето да стои изправено на пръсти. И докато уж всичко е готово и Стронг само ръмжи, Раритан като с магическа пръчка изхвърча от картината. Това е, защото епископ Джейнс се обажда, че от другата страна на пътя, на който живее, се продава някакво си владение, и додето се разбере кой какво – Макклинтън припада от възторг, когато вижда за какво става дума, Дрю струпва покритие за чековете си и имението на ескуайъра Уилям Гибънс край Медисън, щата Ню Джърси, е купено.

Макклинтън е свикнал на лукса на богаташкия Ню Йорк, гори на разкоша на Париж, но когато през лятото на 1867 г. отива в Медисън, той се оказва напълно неподготвен за великолепието на това южняшко имение, което като че ли е пренесено с магическа пръчка от Юга право под времещата тишина на четиристотиндекаровата вековна дъбова гора. Ефектът на това магическо място е направо поразителен за всеки, който го вижда за пръв път. От железницата вървиш нагоре по шосето – тогава от чакъл и трамбована пръст (хубаво шосе е било според старите снимки) – с канавки от двете страни. Стотици студенти през миналия век са извървявали по няколко пъти седмично този път, защото каква наслада е това само! Вляво е желязната врата с железните колони; представлява извити арки, които се отварят в противоположни посоки встрани, където има две каменни стаички за пазача. Огромна колонада! Качваш се по стълбите и – никога не можеш да забравиш това, което виждат очите ти.

С класическата си архитектура, с мащаба си и спокойствието си сградата изглежда много стара, но не е. Построена е от Уилям Гибънс само трийсет години преди идването на Макклинтън. Някога това тихо, изолирано имение се е наричало от местните хора просто Гората. Не са общували с него, но всички са знаели историята за това, как толкова далече на север от прочутата линия Мейс–Дикси, която дели Юга от Севера, е кацнало това чисто южняшко имение.

Богатството на семейство Гибънс идва от огромните му памукови плантации край Савана, Джорджия, още от колониално време – много преди американската революция. В началото на деветнайсети век внушителният Томас Гибънс пристига на север да закупи имот, а с него и половината права на бреговата линия на Ню Джърси за фериботен транспорт през Хъдзън. Времето е точно улучено. Робърт Фултон прави историческото си първо плуване с параход от Ню Йорк до Олбани и въпросът за транспорта по реката експлодира. Нюйоркските акули се нахвърлят върху Гибънс, той се бори като лъв за правата си и най-сетне в 1824 година спечелва всички дела. Радостта му е кратка за жалост, тъй като умира скоро след това.

Трийсет и две годишният му син Уилям наследява всичко, но и това не донася на никого много щастие. Женен е за севернячката Абигейл Луиз Тейнър от Кънектикът и колкото и богати да са, и колкото и разкошно да живеят в къщата си на Гринуич стрийт в Манхатън – не върви! Истинското богатство на Уилям идва от Юга. Там са плантациите от по десет хиляди декара за ориз и памук, там са петстотинте му негри на стойност – само негрите – от половин милион долара. Работата на Уилям е на юг, но не само в работата е въпросът, защото и душата му е на юг, а сърцето на Аби е на север. Тъжно е. Тъжни са и двамата.

И така, по време на една мълчалива разходка с карета попадат на дивна вековна гора. Трева. Тишина. И гласове на птици, които правят тишината още по-магическа.

Аби моли Уилям да спрат да походят и... скоро след това гората е купена.

И тук в историята идва времето на строежа на прочутата жилищна сграда на имението, която физически е в Американския север, тиха, изолирана и тъжна, макар и пълна с достойнство, и Аби би трябвало да си е у дома в нея; но по дух и стил това е южняшка сграда – едва ли не копие на тази от Гибънсовото имение в Джорджия. И излъчва южняшка, съържана гордост.

Уилям прави това, което има да прави за жена си, както

трябва. Тухлите са от тухларницата на Лъм край Чатъм. Масивният махагон за вътрешните перила и обшивки идва от остров Сан Доминго и е обработен в Англия. Грамадните гървени колони отвън са също изработени в Англия. Парите не се броят. Само вътрешните материали са за сто хиляди долара по цените на онова време!

Няма нищо гори близко до това имение ни в Ню Джърси, ни в Ню Йорк. Предната веранда е над трийсет метра на пет метра. В най-широката си част сградата е дълга петдесет метра. Входният салон е седемнайсет метра на осем. В средата на салона има елипсовиден отвор от първия етаж до стъкления покрив на тавана и оттам струи светлина. Огромният полилей виси чак от втория етаж. Черно-бялата мраморна настилка свети лъсната ден и нощ. Едно срещу друго на стените има две огромни огледала, които пречупват какви ли не отражения.

Кога какви пристройки има, кое кога е завършено, не помня, но семейството се нанася пролетта на 1836 година. Кораби пренасят от Савана семейни съкровища, масивни мебели, маси, сервизи, драперии и кресла. Стените са покрити с тапети. Всеки има отделна баня. Скоро заработва и огромна пещ за каменни възлища, която осигурява централно отопление още далеч назад през 1838 година! Сметката е кажи-речи към триста хиляди долара.

Двайсет и пет коня в конюшната...

Телескопичен блик

О, нагу ми се главата! В престоената в общежитие конюшния през 1889 г. има стая три на три метра за специалния студент от Варненската Ченгене махлеси Петър Дънов и той всеки ден прекосява черно-бялата мраморна настилка по пътя за учебната си стая, където слуша разперения върху голямата сцена на знанието самия Джеймс Стронг. Това е то картинката, дето ми се стрелва сега!

Имението било обявено за продажба през 1867 г. за 160 000 долара. Дрю плаща резиденцията, конюшната, хамбара и хижата

(наречена Сикаморовата хижа, в която Дънов ще спи с Делчев през първата си година тук), както и 400 декара вековна гъбова гора наоколо за 140 хиляди долара. Пито – платено!

На 6 ноември 1867 година във входната зала на Гибънсовата резиденция се събира каймакът на Ню Йорк по случай откриването на Централната методистка семинария. На следващата година, за да върви всичко гладко и да не си губи времето, господин Дрю донася на управителния съвет на семинарията три документа: нотариален акт за сградите и четиристотинте декара, споразумение за мебели и други движимости в сградата и на трето място, облигация за четвърт милион долара в брой, или носещи лихва бонове за издръжка на семинарията. Управителното тяло му казва да не им губи времето с тези бонове и облигации, а той сам да вложи парите, както намери за добре. Дрю се съгласява и оттогава всеки януари, когато прибере лихвите на инвестицията си за семинарията, идва лично в Гората да връчи на президента ѝ чек за 17 000 долара, което представлява 7 % лихви за четвърт милион долара. И да хапнат на обяд и да побъбрят. Отначало с Макклинтън, след това с президента Бъц и така, докато господин Дрю умира през 1879 г.

Подкрепата на Дрю е достатъчна, но не и разточителна. Семинарията се поддържа по този начин добре, но това не включва разноски за безплатна храна; а за ядене са нужни между два и половина и три долара на седмица на студент. Методистките кандидат-пастори с малки изключения нямат пукнат грош. Макклинтън наема няколко от тях да вършат работа в семинарията, за която трябва да се плаща, така или иначе. Други работят по неговата монументална „Енциклопедия на библейската, теологичната и еклезиастка литература“, по която работи заедно с Джеймс Стронг, и също им плаща за това, а трети се уреждадо да проповядват в околните църкви.

Когато през 1871-ва идва Икономов и трябва да търси работа, Хенри Граам, който е в последния клас, му казва как той се уредил – и така ще е било за всичките:

„Имаше нещо като комитет от Съмит, отидоха при господин Макклинтън и поискаха някой студент да изнася проповеди в салона на селото всяка неделя вечер. Той накара комитета да се срещне със студентите, да поговорят насаме и да си изберат който им харесва. Мен ме избраха. По онова време се носеха онези високи бели шапки и те, като се върнали при Макклинтън, му казаха, че искат оня с бялата шапка. Това беше първата ми стъпка в призванието ми, ама все ми се струва, че е заради шапката, а не заради мене. Условието беше да проповядвам всяка неделя до следващата годишна конференция в Ню Арк, кажи-речи след четири месеца, а те щяха да ми платят сто долара. Малко беше, няма как, и ми напомня за оня индианец, дето се покръстил и взел да проповядва на неговите си хора по милост. А един от тях му казал: „Че то не си плаща масрафа така.“ А той отговорил: „Ами така е, каквото плащането, такава и проповедта.“ Така че и аз винаги съм смятал, че получавах точно колкото заслужавах за проповедите си.“

*

Може да се каже, че до тригодишната си възраст Петър много-много не вижда баща си. По всичко личи, че с майка си, кака си и другия си брат (който умира малък) живеят в Хадърча, а поп Константин само от време на време идва да ги навести за по ден-два. След раждането на сина му и особено след смъртта на чорбаджи Атанас в него се забелязва една особена ревностност в борбата за българщината във Варна. От това, което знаем за него, няма друг период в живота му, през който да е така активен и толкова решителен и безкомпромисен. Причината, изглежда, не е една, а цяла съвкупност от фактори, които може би и самият той не осъзнава.

Представете си го. По времето на смъртта на тъста си Константин е само 35-годишен, як мъж в разцвета на силите си. И ако единайсет години преди това изпада в криза при мисълта, че трябва да се жени, да се закомтви със семейство и да се откаже от благородния си порив към големи дела – какво да се каже сега, когато вече има две деца и семейство, което не е лесно да

се откъсне от село, при това за пръв път със съзнанието, че навлиза във възраст и животът не е вечен. Не става дума за хойкане, разбира се. Става дума за Голямото, към което винаги е бил устремен, към това, да види отпечатъка на собствената си ръка в благоприятното решаване на съдбата на българите, те свободно, по свой си начин, от сърце, сами за себе си да намерят пътя си към просветата, вярата и Бога. Независими от когото и да било. Защото само когато си свободен и независим, поривът ти може да бъде пълен и всеотдаен.

Изглежда, затуй Константин сякаш се прави, че не е разбрал, че вече има деца и жена, която го чака далеч дома, и бърза да свърши започнатото, и се товари с работа и с нови начинания като обсебен.

На второ място вероятно идва и голямата скръб – не само негова, но и на цялата българска общност от раздялата с чорбаджи Атанас. Кой ще го замести сега? Удвоеното усърдие на поп Константин е не само компенсация за това, което може би сега няма да достига, но и някак принос към светлото дело на тъста му, показване на преданост към усилията и постиженията му.

И, разбира се, на последно, но не и на най-маловажно място идва това негово вечно неможене и ако щете, неукане да седи мирен.

Гърците били уплашени от устремния напредък на българите и новия митрополит Йоаким предлага на поп Константин да им отстъпи нацяло църквата „Св. Георги“, но Константин гордо отказва – късно е! Имат си църква! Гърците пък тогава им иде да се заядат и не позволяват на едно българско погребение да се опеят мощите на покойния в същата църква. И хайде, започва тичане и уреждане с арменския свещеник Харютюн българите да опяват покойниците си в арменската църква. И щом била тъй работата, по време на службите си Константин престанал да споменава името на гръцкия патриарх и споменавал като глава на църквата само Иларион.

Става направо неустържим. Не се брани, а напада с главата напред. На едно погребение на българин, женен за гагаузка, опеча-

лената поканва гръцкия митрополит за опелото, но като се идва до осветяване на житото в дома на покойния, поп Константин нахлува в това, което според него е българска къща, и изгонва митрополита. Разпилява приготвеното жито като афоресано, анатемосва го и докарват друго жито, той да го освети.

В Ченгене махлеси също настъпва коренна промяна. В неделя, по празниците и по вечерня учениците от училището обикалят пръснати из главните улици на махалата и по пазара, пременени празнично, и питат минаващите българи къде ще ходят на църква. И ако се окаже, че са тръгнали към гръцка църква, настояват този път да опитат „Св. Архангел“, защото храмът е чисто български и там е и училищният двор, и ще останат много доволни. След време в пазарните дни Константин започва да праща агитатори дори по всичките единайсет капи на града – пресрещат селяните както пристигат с катърите, кошовете, колите, магаретата на път за пазара и им предлагат да опитат „Св. Архангел“.

Гърците пишат оплаквания. В едно от тях Йоаким обяснява на гръцкия патриарх, че от църквите на деветдесетте села, които му се водят във Варненско, поп Константин му е оставил само 10 – другите е отнел и кръщава, и венчава, и погребва, и освещава нови църкви, и събира всичките такси за българската община. Докато патриархът реагира, Константин на 15 август 1866 година свиква всички селски свещеници и чорбаджии на епархията на църковен събор във Варна, където приемат предварително приготвен привременен закон за църковните работи, а председателят на българската община – Константин Дъновски – става неин църковен глава. Съборът още на място взема решение новосформираната община да изпрати делегация до русенския валия – мощния Мидхат паша – с подписаните документи и молба да им разреши, тъй като са независими от гърците, те да си събират владищината. Мидхат преценява, че българската община е по-надеждна от гръцките с техните интригантства, и тъй като вече се е опирал на нея по разни неразбории, уважава молбата и издава исканата позволителна заповед.

Оплакването на владиката Йоаким до патриарха от 26 февруари 1867 г. звучи като истински разгром. Йоаким вече не вижда резерви за съпротива. Но, разбира се – както винаги, – българите сами си отрязват квитанцията! Селяните, като вече си знаят, че църковната община е българска – просто не си плащат владичината, не внасят таксите – и край! Ура, да живеи! Защо ще дават пари на българи като тях – било то за кръщенета, за погребения, за сватби, за панихиди! И уви, тези 50 000 гроша, дето Йоаким се оплаква, че е събрал по-малко нея година, не влизат в българската църква; просто повечето от тях не са събрани.

Телескопичен блик

– Бог да те благослови, отче Константине, че ни отърва от тези кърлежи гърците, измукаха селската кръв – да плащаш ти, че баща си на земята ще го даваш... Гръцки хитруши, мо!...

– Чи зь ко съ боряами тугас, ааа!... Жътва, жътва да мине, ша дам нешу там...

– Нали по български щеше да е бе, попе?... Нимой то тъй...

– Ела де, ела да ти развия раната на детето да видиш, дето падна, каква са е зачернила, че християни ли сме, к'во сме...

И ръцете им големи, напукани, с лишеи и спори от бъркани в пръстта; и очите им светят на телешки пържоли, на планини златно сено, на слънца от плаващо жито, пращящи хамбари; топуркат тези очи и играят хитро с топуркането, мученето и праха на чардите вечер, като се прибират; и ръцете им нагоре бели изпод ризата, жилави, алчни...

Гледат силно и право тези очи; с гърка се оправиха, сега лека-полека – с него. (След петдесет години синът му ще каже на членовете на своето Бяло братство кой колкото иска само да дава... Не знае ли, не помни ли той мъките на баща си с тези хора? По ли ще успее с тях?)

В търсенето си на изход общинските съветници решават да извикат по-авторитетен и по-суров външен човек, за да стегне

положението, и докарват архимандрит Панарет. За жалост той пък съвсем оцапва работите, защото подкопава огромния политически авторитет на българската община пред правителството с това, че взема да праща четници в Балкана.

На върха на победата! На върха на българския триумф! На една ръка разстояние от просветлението и Божия престол всичко рухва в сметкаджийство, ревност и – изпълнението на задачи на чуждестранни агенти. Покрусен, отчаян, поп Константин обръща гръб на всичко и напуска варненската община. Връща се в Хадърча и този негов посърнал нос вкъщи се посреща с усмивката на лицето на тригодишния Петър.

Нещата вкъщи бързо се оправят. Константин е сърдечен човек, сърцето му е пъргаво и слънчево; муси се не муси, с тригодишния Петър в презръдката му, при това за пръв път излязъл от тригодишното си мълчание, и баща му засиява. Добре става. От Коледа 1867-а сред снеговете на Добруджа, че пролетта на 1868, че 1869 г. – малкият Дъновски има семейство, има любов, има сигурност и духът му расте бързо като гъба в топла влажна гора.

С 1870 година идва нова промяна. Вярно, че поп Константин обръща гръб на историята, но тя не му обръща гръб. В Цариград независимостта на църквата е на прага. Готви се за 1871-ва народен събор. В светлината на тези подготовки във Варна се провежда епархиен събор и настоятелите, недоволни от настъпилата каша след оттеглянето на Константин, изгонват Панарет и искат от Цариград друго светило. Иларион Макариополски обаче (фигуративно казано) удря по масата и налага да се върне зетят на чорбаджи Атанас, защото знае, че при него не може да има грешка. Така че четирийсетгодишният вече духовен водач на Варненския край – след тригодишен престой при семейството си в Хадърча – отново потегля за Варна. Този път обаче шестгодишният Петър няма отново да посърне. Този път той се преселва в черноморската столица с цялото си семейство.

А там е добре. Минало е времето на мъките и на войните. Загърбени са лъкатушенията на четирийсет-петдесетте самотни български семейства, които искат да имат училище и църква. Сега – през 1870 година – семейството на Петър е едно от тристата български семейства във Варна и децата на поп Константин ще имат достатъчно голям хинтерланд да се развиват между свои.

Ще бъде пресилено, разбира се, да се каже, че нещата текат по мед и масло. С поп Константин това никога не може да се очаква. Нека кажа само, че когато през 1876 г. се съгласява отново да служи в параклиса на руското консулство, това става претекст властите да го арестуват като руски агент веднага щом Руско-турската война започва. Седем месеца лежи в затвора и изправен пред военен съд, го чака бесилката. Спасява го това, че като човек с чар е приятел на всички хубави хора и като възпитаник на тѣст си в дипломацията знае, че успехът е по-важен от патетичната поза. Когато гръцките градски плямпала се стремят да го очернят, холангският консул – пак грък, но негов приятел – му отървава кожата, като измисля подписването на някаква декларация, че се отказва от всички лошотии, дето ги е направил. Константин смирено подписва – какво от това? Руските войски вече са пред вратите на Варна и започва коренно нов живот. С една дума, не е живот по мед и масло с баща като него, но годините до идването на руските войски в града минават за Петър и сестра му между баща и майка, в българска среда, с училище, поставено на стабилна основа от най-добрия учител на България по това време – самия Сава Доброплодни.

А неговите утрешни учители – минали през Париж, Прага и Америка – вече се готвят да го поемат нататък.

*

Спеше дълбовият лес на семинарията: замръзнала картина! Докато бяха слушали проповедта на българския студент в църквата, бе наваляло и от лумналата преди два дни пролет нямаше и следа. Доктор Стронг стоеше загледан в девствения сняг, студентите стърчаха, скупчени зад него, и ниското следобедно

слънце ги слепеше в брилянта на отблясъците си: заключени извън пролет, извън зима, извън звук, място и време.

– Да оставим следа, преди магията да се е стопила! – барионът на доктора звънна по-звучен в този сняг; и той нагази, а момчетата разрушкаха пъртината след него: екнаха седем гласа на пет различни езика.

– Каква ще е следата, която ще оставим, доктор Стронг? – попита индусът зад гърба му и духна бяла пара.

Старите студенти обичаха да му подхвърлят по някоя тема-въдичка и да гледат отстрани как красноречието му ще го отнесе... Но този път Стронг продължи да рита напред. Нещата вървяха добре – си мислеше той. 1875-а е; само три години от края на първия випуск, и семинарията Дрю вече беше привлякла студенти отвсякъде. Спря и се обърна. Ето за това ставаше дума: пред него стояха и го гледаха в очите двама индуси, африканец, днешният проповедник – българинът Икономов от Турция.

– Очакваме го лятото един японец! – каза той.

– Вавилонско стълпотворение! – на индуския студент не му беше ясно как идването на японца отговаря на въпроса му и затова се засмя пообъркан.

– Дали е така? Огледайте се отстрани как и защо сме се събрали тука седмината откъде ли не и вижте как звучим...

– Стронг поспря, за да хване по-добре вниманието им. – Това ще оставим, преди снегът на живота ни да се стопи. Не стълпотворение! Не чувате ли съзвучието на гласовете си? Това е то Дрю, събрали сме се да славим Бога на колкото може повече различни езици.

Доктор Стронг беше едър, набит мъж с огромна сребърна брада на дъвен патриарх и все пак внушителният му вид не разкриваше докрай какъв Лъв беше всъщност. Светски човек между духовниците, именно той преди две десетилетия разкласти из основи методистката традиция да се чака Божия повик за проповядване с идеята си за учебно заведение, което да подготвя проповедници. Точно това беше довело накрая до семинарията, така

че всичко тук бе част от него, макар и да се държеше като че ли още не е започнал. Сега издаваше монументалния си многотомник „Библейска енциклопедия“, над който работеше денонощно, а между другото, като всепризнат полиглот с четири древни и седем модерни езика тази година се бе посветил на организирането на Дружество на полиглотите в Дрю и това бе темата, на която се върна, щом запердашиха отново през снега.

– Всеки от университета или отвън, който знае поне два езика, ще може да влезе в дружеството – обясни той на цветните си спътници, за да ги увери, че тяхното членство поне е осигурено. След това се обърна към скулестия брюнет, който не бе обелил дума от сутринта, въпреки че проницателните му очи изграеха на четири. – А вие колко съвременни езика знаете?

Младият мъж сякаш още повече се самовглъби и забави отговора си.

– Кажете ни, няма защо да се стеснявате!

– Осем – каза младежът. – Не се стеснявам, мъчех се да ги преброя.

Помитащият всичко Лъв (доктор Стронг беше роден на 14 август) беше срещнал стоманорогия Овен (студентът беше роден на 29 март).

Новият студент, също като проповедника него ген, беше българин – Стефан Томов. Доктор Стронг беше във възторг, че такъв млад човек знае повече съвременни езици от него, и Томов обясни някак съвсем просто кое как е. Беше роден някъде в Балкана, каза той, в род на овчари и търговци на вълна. Майчиният му език е български, официалният език на Османската империя е турски, а добрите училища, в които българите получават начално образование, са гръцки. Летните пасбища на балканджииите и пристанищата за износ на вълна са на север, където се говори румънски, и това беше четвъртият му език. На дванайсет години го изпратили да учи на остров Малта, отдето идвали италианският и арабският му, както и английският, който усъвършенствал в Роберт колеж в столицата Цариград. В колежа

научил и осмия си език, на който четели почти всички интелигентни българи в столицата – руския.

Казваха за доктор Стронг, че е „човек, който знае всичко за това, на което се е посветил, и по нещичко за всичко останало“, и може би точно това наистина го въодушеви, защото пътят му тук пресичаше нещо съвсем ново: излизаше, че на земята има места, където не е въпрос на преднамерено зубрене, за да може Бог да се слави на различни езици; неговата космополитична мечта за Дрю вече бе осъществена нейде из Балкана и Източното Средиземноморие и не беше довела до кошмара на Вавилон, а до светлината и простора на многообразието.

*

Стронг се случи дежурен в приемната на Мийг Хол по време на регистрирането на няколко нови студенти. Между тях беше и Томов и докторът хвърляше косо поглед да види как ще се справи младият полиглот. А той, макар и да забеляза любопитството му, не се смути. Леко наведената му краснописна латиница забяга по редовете на подвързания с кожа регистър:

„16 март 1875. Стефан Томов – роден в Котел, България – Турция в Европа – на 29 март 1850. Ходи на училище в родния си град до 1862. През октомври 1862 отива в Малта и влиза в малтийския протестантски колеж. През ноември 1865 влиза в Роберт колеж в Константинопол... където завършва през 1869. Заема се с учителстване в Ямбол, Тракия, през 1870 и в Котел, родното си място, през 1871–72. Става чиновник в английската моряшка болница на 12 март 1873. Идва в Америка през 30 декември...“

„Дотук ни една правописна грешка! – си каза леко разочарованият Стронг. – А такава граматична грешка, ако ме гледат в ръцете, както аз го гледам, и аз може...“

Но преди да си завърши мисълта, Томов видя, че предлогът пред датата не върви баш така и без да се колебае, драсна черта и вмъкна поправка: „... на 30 декември 1874 и влиза в тази семинария на 4-ти март 1875.“

Новият студент остави перото на тежката полирана дъбова маса. Така! Докторът намигна окуражително и двамата се усмигнаха като стари съзаклятници.

Снеговете отново бяха сковали алеите в леса, когато Дружеството на полиглотите в Дрю се събра на учредителна среща в затоплената от парното голяма читалня на Гибънсовата библиотека. Оказа се, че членовете му общо говореха осем древни и осемнайсет съвременни езика. На първите две места в модерните езици (според официалната история на Дрю от Джон Кънингам) бяха двама българи: Стефан Томов от Котел с осем езика и Йордан Икономов от Елена, който беше изпилал шест.

Телескопичен блик

През май 1884-та в Константинопол Томов се жени за сестрата на Икономов Адомица. През септември следващата година, като учители в Американското научно-богословско училище в Свищов, двамата възпитаници на университета Дрю в САЩ приемат сина на поп Константин от Хагърча Петър Дънов; на 24 юни 1887 подписват атестата му за успешно завършване и на следващата година му дават препоръки за следване в Дрю.

В продължение на две десетилетия след това Томов превежда духовни книги от английски на български, като успоредно с това публикува свои трудове в Америка, където перото му отдавна е добре дошло. След като завършва Дрю и отива в Бостън да защити теоложката си теза и да следва медицина, Петър Дънов попада на една от тези статии на учителя си в сп. „Методистки преглед“ от 1892-ра: „Доктрината на панславизма“. (Тази статия, между другото, се цитира в методистката литература на САЩ повече от десетилетие след отпечатването ѝ.) С нея именно Дънов навлиза в бурната дискусия от това време за Русия и славянството, поведена от бостънското списание „Атлантик мънтли“. За да развие с течение на годините една от тезите си за бъдещето на човечеството – че чрез страданията и жертвите на славянството ще се роди нова човеишка раса, ще дойде нова цивилизация.

И така – да видим как стои работата с българските студенти в семинарията Дрю.

Есен е и аз ритам шумата в дъбовата гора на университета; нарочно не вървя по алеите, а през шумата, защото златото на дъбовата шума прави душата ти свободна и съзерцателна. А аз искам да ми е свободно и да провидя повече, отколкото ще видят очите ми.

В Архива на библиотеката трябва да срещна нейната директорка г-р Джийн Шьонталер и като говорим за нея с уредници и библиотекари в канцеларията и уреждаме срещата, всички треперят и мене също ме хваща страх да не ме отпрати. Само че, ооо, не! Тя е голяма жена – няма да кажа огромна, за да не би да прочете тези думи и да си каже: „Тоя пък!“ Голяма. Поглежда ме един път само право в очите, сяда си на стола зад масата и аз виждам, че вече все едно че сме разговаряли петдесет пъти, че се познаваме, че ме познава, че сме обядвали заедно... Честно старче – виждам какво прочита погледът ѝ в мен, – живо, няма да си седне на мястото, кой знае какво иска да изчовърка. Архивът тук се пази всъщност за такива човъркала като него, дето никои не знае кога какво ще изчовъркат, така че добре!

– Какво мога да направя за вас? – пита. Не се усмихват ни устата, ни очите ѝ, но е усмихната. Душата ѝ.

Обяснявам ѝ: българи, учили в Дрю, със специален интерес към специалния нередовен студент отпреди сто и повече години Петър Дънов. И преди да успее да тресна няколко от плоските си шегги за каквото ми падне наум – тя самата изплющява няколко. На тема: защо не търся някого отпреди триста години.

Сама взема връзката ключове. Сама отключва полутъмната архивна стая и влиза с мен да ми даде каквото искам. Преценила е, че зная какво търся, и по-добре да е с мен, да ми изпълни всичките желания и да отговори на всичките ми въпроси, защото ще ѝ спести време, като всичко оправим сега на място, вместо да ѝ звъня, да питам пак и пак за пропуснати подробности, да насрочваме срещи и да ги отлагаме и така до безкрай. Един час повече сега, загубен с мен в събеседване по тема, от която няма хабер, ще ѝ спести десетки часове на досада и чувство за вина после. Американка.

Архивът не е голям. Избирам снимки на учителите на Дънов, които да са неретуширани – за книгата. Избирам снимки на това, как са изглеждали общезжитията, в които е живял през четирите си години в дъбовата гора. Вълнувам се.

– И това чекмедже – казвам. – Може ли да видим?

– Индивидуални снимки има две-три, за които нямам представа кои са и какви са.

Отваряме чекмеджето и се оказва, че това са седем-осем снимки на чужденци студенти, подарени на учителите им. Всичките са правени няколко години наред при фотографа Морисън в съседното градче на запад (не в Медисън, който е на изток), така че симпатягите от Дрю с цилиндри, бомбата и нови вратовръзки са пердашили по двама по трима по трамбованото шосе, дето минава пред желязната входна врата, и са се смели, и са се връщали весели и доволни, защото – отде да знаеш! – може да е имало хубави хамбургери с бира в градчето. И ръцете ми се разтреперват, защото какви личности те гледат от тези снимки само! Прострелват те, разсъбличат те с тези техни очи. Какъв ренесансов дух, каква младост, каква сила и самоувереност. Това са българи от Българското възраждане – лека му пръст! – скъпи мои! Двайсет и две-три годишни момчета! Трима.

Най-старият – Икономов – на гърба на снимката си е написал топло, искрено посвещение на учителите си: „Теологичната семинария Дрю, Декември 29/1874. Ваш с братски чувства, Й. И. Икономов“.

Томов, който изглежда по-нерешителен и сдържан, е лаконичен, но обичта му се усеща, колкото и контролирана.

Трудно се разчита името на третия българин: силен, изправен, с очила и бакенбарди – самоуверен. Чета го като „Желясков“, но после, когато директорката ми казва: „Вижте, господин Славов, ще ви дам снимките сам да намерите как да ги преснимате, но вие лично ще ми ги върнете, разбрахме ли се?“ – аз се изчервявам на доверието ѝ и като ги залепям на стъклото на репродуктора, кой знае защо загарявам, че това, което отпред прилича на буквата „джей“, както се пише сега, преди сто години така се

е пишело главно „ти“. Чета отново. „Тесличков.“ Що за име е това – Тесличков? Да не би както Дънов се бе прекръстил във Варна от Дънов на Попов, тук Желязков да е станало Тесличков? А Желязков знаех, че има. Както има Желязкова в Американския колеж в Симеоново, и както леля ѝ е един от първите спонсори на Дънов в България през 90-те години на миналия век. Но Тесличков? Тази емигрантска анонимност всичко може да ти сервира.

По-късно търся и преравям стари регистри, сборници с имена, азбучници. Никъде няма Тесличков. В методистките архиви в Медисън, Ню Джърси, също няма сведения там да е учил някой си Тесличков. Нито в Бостън във Факултета по теология. Както и да е. Едва след девет месеца в България открих, че такъв връстник на Томов и Икономов има и той е учил първо в друга семинария в Америка и едва после е бил в Дрю.

Каква златна есен за един гъб с опадали листа, ей тъй, щръкнал мълчаливо напред гората си!

Сега ден след ден в библиотеката ту на университета, ту на методисткия архив и гледам навън жълторъждивата шума, студентите, просто облечените професори и професорки с техните меки сандвичи с меко сирене и мек салам в книжните торби и чета, и прелитвам. Благодаря ти, Боже, че си такъв сладък, такъв обикновен понякога! Благодаря за тези право гледащи български очи от снимките. За имената им тук сред японеца Хонда, японеца Фуджи, немеца Гьоринг (и мисля, че не знаете каква личност е и оня, дето уж го знаете от Втората световна война, и братовчед му в Америка), – защото какво ли се знае изобщо сред тоя вой на джуджета, политици, клакьори и ехидници, които така шумно подскачат, граскат, мацат или варакосват със златна боя водачите на модерния свят за добро или лошо? Тези чисти момчета от големите възрожденски семейства на Елена, Котел, Сливен, Варна, Битоля, Щип, които се подготвят, както целият свят готви водачите си, както другите котленчета и сливненчета, и варненчета се готвят в момента в Одеса, Петербург, Швейцария и – уви! – никога не повеждат страницата си.

Благодаря ти за тези чисти погледи!

За този златен залез и усмивката, с която немкинята архивистка ме подсеца, че архивът вече се затваря и ще съм добре дошъл утре.

*

Така че ето ги състудентите на Петър Дънов по реда, по който са се записвали.

„Записан на 19 септември 1871 – Йордан Икономов от Елена, България, роден на 14 септември 1847; син на Иван Икономов. Получил образование в Роберт колеж, Константинопол (всъщност получава званието бакалавър на изкуствата). Конверт чрез Хенри А. Бътлър на 5 май 1870 г. Принадлежи към Методистката епископална църква. Има официален пасторски лиценз...“ Икономов получава званието бакалавър на изкуствата в Дрю през 1876 г. и завършва висшия курс 1876–77. Жени се за Манола Г. Илиева на 12 септември 1885. Става член и стажант-пастор на Нюаркското паство, пастор в Свищов 1877–81; Търново 1881–83; учител в Свищовския научно-богословски институт 1883–90; помощник-ръководител на Ловешкия район на методистката църква 1890–91 и Севлиево 1891–92; книгоразпространител за България 1892–95; пак в Ловеч 1895–97; учител 1898–1904; във Враца 1904–18... Може би трябва само да добавим, че точното време на ученето му в Роберт колеж в Цариград е от 1865 до 1869 и че така се отличава там, че при завършването си е избран да гържи публична реч. Представянето му е отлично, а темата забележителна: „За взаимните задължения между държавата и поданиците“.

Теодор Боянов от Самоков, учил в университета Дрю през 1873–74 и 1877–78, без да се дипломира.

Трайко Тесличков от Щип, учи в Масачузетс и става бакалавър на духовните науки, след което учи в специалния клас на Дрю между 1876 и 1879-а. (Вероятно това е Трайко Константинов, чието житие е добре документирано и съм го дал по-долу, тъй като е възможно и той като Петър Дънов да се е подписвал с различни имена и да е подписал прощалната си снимка с фамилно

име от прякора на баща си, след което да е останал известен с името на баща си Константин за фамилно име. „Тесличков“ фигурира и в статията на съвременника му Илия Йовчев за българските студенти в САЩ преди 1880-а, но не се говори за Константинов, което също подсказва, че това вероятно е едно и също лице с едно и също родно място, с една и съща година на завършване в Дрю, но с две имена.)

Записан на 4 март 1875 – Стефан Томов, р. 1850 г. в Котел, също бакалавър на духовните науки от Дрю в класа от 1877. Подробностите по неговото образование и дейност вече видяхме при регистрирането му в матриккулационната книга на Дрю. Може би само трябва да доуточним, че колежът в Малта, в който споменава, че е учил, е английски и се нарича „Сент Джулиен“.

Трико Константин (Трайко Константинов), роден в Щип на 1 януари 1848, учи в Американското мисионерско училище в Пловдив към средата на 60-те години на миналия век. Около 1871 е протестантски пастор в с. Меричлери, Чирпанско. Взима диплома от Дрю през 1879 като бакалавър на духовните науки. Доктор на духовните науки от колежа Галсвил 1880 (оженва се за Дора Кийтс на 10 юли 1880). Дякон през 1881 и старейшина през 1883. Член е на методистката църква в щата Минесота от 1879 – още див край, където язди на кон по старата методистка традиция от салон на салон да проповядва като пастор във Филмор 1879–82 (времето на реалката на Петър Дънов във Варна), в Мъни Крик 1880–81, в Лансбъроу, във Варна по време на връщането на Петър Дънов там с пасторско назначение през 1884–85, ръководител на варненския методистки район 1885–91, Русе 1891–93, Ловеч 1893–96, методистки ръководител на цяла България 1896–97; на Русе 1897–1901; получава отгих през 1901–03 и става ръководител на района на Уидин 1903–05; Минесота 1905; Филмор и Фаунтейн, Нюпорт, Дъндас, Касъл рак, Минеиска (където е разгърнат първият интернат за индиански деца) – все в Минесота 1905–1919. (Да – българин мисионер в САЩ е възпитавал индианчета да стават американци!) Умира на 29 април 1919, когато си заминава и бащата на Петър Дънов във Варна – поп Константин (13 ноември 1919).

Константин Желязков от Омарчево учи по подобие на Петър Дънов като специален студент в Дрю през 1881–1882.

Пърси Пиринчиев – англичанин от български произход, е роден 1860 в Бермуда и се дипломира в Дрю през 1885.

Марин Д. Делчев е роден в Меричлери, приема методизма на шестнайсетгодишна възраст и откликва на повика да проповядва на 32-годишна възраст; учи в Самоковското мисионерско училище и Сен Джонсбъри, щата Вермонт, и се дипломира в Дрю през 1889. (Женен за Добра Куманова на 26 юли 1890 в Панагюрище.) Съученик на Дънов в Дрю, пастор в Разраг 1891–92, Шумен 1892, Русе 1895–96, Ловеч 1986–97, ръководител на ловешкия методистки район 1897–1901; Русе 1901 и района 1901–05, ловешкия район 1905–07, Търново 1905–09, Варна 1910–11, Шумен 1912–17; влиза в армията през 1917–18, Шумен 1921 и търновския район 1923...

Бедрос Крикорян ще бъде споменат тук като приятел на Петър Дънов през първите му две години в Дрю. Завършил Айнтабския колеж в Турция, той се дипломира в Дрю през 1890, влиза същата година в Баптистката църква и става мисионер в Армения, където бива заклан по време на ноемврийските кланета на 1895. Включен е в списъка на духовните мъченици на Методистката църква.

Тук поред идва Петър Дънов. Продължаваме нататък.

Елаяс Деметриус Вишанов (Димитър Илиев Вешанов), р. Солун, 13 септември 1867, приема методистката деноминация на 14-годишна възраст; завършва колежа Хакетстаун през 1889. Учи две години в Северозападния университет, записва се в Дрю като „македонец“ и се дипломира там през 1894. Оженва се за американка и става лекар.

Константин Пачеджиев, роден в с. Бончи, Македония, на 18 януари 1865, бакалавър на изкуствата от колежа Алигени 1894, Дрю 1894–95; влиза в евангелската църква и организира първата църква в България. Пастор в Бургас до смъртта си. С пастор Марков е посрещал Дънов в дома си на ул. „Св. Пантелеймон“ – тогава номер 2 – в Бургас. (Чичо на големия български футбо-

лист и треньор на кипърския футболен тим, известен с прякора Чугуна.)

Куман Бойчев е роден в село Меричлери през 1875 и учи в Американския теологичен институт в Самоков, после в Сиракузкия университет и във висшето училище на Дрю 1901–02.

Манонг Пилибосян от Пловдив учи в Дрю през 1908–1909.

Дрю, разбира се, не е единственото място, където българи получават духовно образование и проповедническа подготовка в Америка. Като споменаваме тук съученици на Дънов, с които по-късно в България той е поддържал по един или друг начин връзка, като изброяваме предшествениците му, които по-късно му стават учители, трябва да имаме предвид, че между познатите му от Америка има много, с които той общува и там, и в България по-късно, които са учили други специалности и в други духовни институти. И за да бъде пълна картината поне на духовните мъже, с които той се движи в шестте си години по семинариите на САЩ, ще добавя, че освен търкането на чиновите в учебните заведения има, както казах, и пасторски стаж: яздене на кон през житата в щати, където се кроят индиански бунтовници и лудуват каубои, пияници и професионални хазартни играчи, които стажант-пасторите трябва да въвеждат в правия път. (Боже, помилуй!)

От вас се иска въображението да си представите картината, а от мен са само данните, както са ми натрупани тази нощ на работната маса – нямам време да подреждам. И няма нужда.

През 1892 г., когато Дънов пише в Бостънския теологически институт дипломната си работа за миграцията и покръстването на германските племена, в България се връщат от пасторските си назначения следните българи, методистки възпитаници:

От щата Небраска в САЩ идват Гавраил Илиев, Стефан Гечев, Марин Делчев, Миндо Вълчев.

От Вашингтон – Захария Илиев и Иван Димитров, както и Иван Тодоров.

От Северната индианска мисия в Уайоминг и земите на суукските племена идва Петър Тихчев.

Авторски блик

Това са времената на траециите с дни Слънчеви танци сред прерията по летните горециници – най-дългите дни на годината. Това са времената на последните победи и последвалия разгром на индианците срещу американската армия. На 22 юни 1876-а силите на оглалския вожд Ситинг Бул избиват войниците на генерал Къстър и самия генерал при Литъл Биг Хорн. На 5 септември 1877 г. бива убит, въпреки че се предава с племето си, участвалият в битката на Литъл Биг Хорн велик вожд Крейзи Хорс. Вилнее вождът Ред Клауд. През 1890 истерията на Сиукския месия и чудесата му достига до апогея си: само през ноември и декември същата година във в. „Ню Йорк таймс“ има 47 съобщения и статии за това. Към края на тази истерия бива убит героят от битката срещу генерал Къстър вождът Ситинг Бул. И Тихчев топурка с Библия в ръката през Уайоминг! Ох, Боже мой, описвайте го вие всичко това! Колко години искате да живея и да си вадя очите над белия лист? Българи ли сте най-сетне, или не сте! Аз не мога; ще експлодирам от този задух на снимки на лъжевойводи (как може да се оеснафява така вулканичният порив на българския хайдутин с това чиновническо етикетче „войвода“) и от тези угоднически меродии за някакви помаци и не знам какви батаци, макар че поне ще разкажа за мисията начело с Кларк и Чакалов в горите на с. Батак по време на избиването на децата и жените от племето на Крейзи Хорс, когато двамата самоковски конгрегации отиват да събират криещите се по мечи дупки невръстни деца на затрити по време на баташкото клане български бащи и майки! Да не би руските агенти от Пловдив да са ги спасявали или смелите помаци на Хайтов от Яворово! Възпитаникът на Роберт колеж Димитров сред членовете на международната комисия и киселият, вечно нервен и вечно опяващ дебелоглав протестант срещу башибозука – Джеймс Кларк. И Чакалов. Ето това е истината! Когато убиват Крейзи Хорс в сиукския резерват на 5 септември 1877 г., българските пътуващи проповедници в САЩ... – ааа! – ще оставя това сега!

Все още не са се върнали от пасторските си обиколки по света Захария Паламигов и К. Г. Паламигов.

През 1891 г. пътуващи проповедници са Иван Тодоров, Банчо Тодоров, Петър Василев, Иван Димитров, Петър Тихчев, Стефан Гечев. По-късно нея година Гавраил Илиев се връща от житата на Небраска и с него пак оттам – Иван Димитров,

Стефан Гечев, Марин Делчев, Захария Илиев, Петър Василев, Иван Тодоров, както и Паламидов от работническите гета на Детройт, за да стане учител в Хотанца. Трайко Константинов иде от Минесота, Томов и Икономов – от Ню Арк.

През 1886-а Харалан Димитров от Ню Арк отива пастор в Питсбург, призван от годишната конференция в Консвил, проведена от родения в Хавай председател на методисткия район епископ Малалиеу.

И пак епископ Малалиеу взема при себе си като проповедници в Детройт, където се премества през 1887 г., Иван Тодоров, Ванчо Тодоров, Петър Василев и Иван Димитров. Между другото, на следващата година Малалиеу председателства годишното събрание на българската мисия.

Авторски блик

Защо хаваецът епископ Малалиеу все изисква българите при себе си, където и да поеме нов район? Защо това ми се струва по-важно да се разбере, отколкото да се измисли някаква нова измислица за някакви нови несъществуващи заговори срещу българите, някакви колорадски бръмбари, пуснати да поскъпне хлябът, някакви тайни потурчвания в някакви дълбоко потулени села, някакви енергийни дупки по границата (в които циганите хвърлят скелети на крадени магарета) или гърци някакви изкрали някакви икони през шест век и половина? Или някакъв кучешки зъб в някаква полутракийска полугробница? Защо – както казваше Паисий – в края на краищата да не знаем историята си – какво като я знаем, да не сме крастави, да не ни е страх, че ще научим нещо страшно за себе си, не вярваме ли в сталината си като народ и нация?

Дванайсет и половина е, минава среднощ, голу на Тунджа някакви местни спасители на някакви орсовки бърчат чела и се наливат с национална гроздова и американски диско шум отпреди десет години... (Казах ли ви, че се скрих да пиша в Ямбол на спокойствие?)

„Ша та чакам на бургаската гара! Лека нощ!“

*

Но това после. Тук, докъдето сме стигнали, Петър Дънов се е записал да учи във Варна. Разбира се, ако бъдещият учен го търси по разни документи или в България, или в Америка, трябва да знае, че по него време чувството му за идентичност е много несигурно, което издава безпокойство, издава, че нещата не са точно такива, каквито трябва да са, че очаква нещо повече, без да може точно да сложи пръста си върху него и да е сигурен какво е то. Роден е в Хадърча, но ще го срещнете в някой регистър като роден във Варна. Баща му се казва Дъновски, но ето че вие го знаете като Дънов. А в първия курс на варненската реалка ще видите, че се е записал като Петър Попов – на занаята на баща си, т.е. Петър, поповият син.

И като споменаваме реалката, докосваме още нещо, което вероятно е от значение, за да разберем насладванията в психиката му от най-млада възраст. Той е роден и е живял като човек, на когото винаги е било постлано, в добрия смисъл на думата – винаги е бил от първите, и в повечето случаи всъщност направо първият.

Първите три години от живота си прекарва без баща в Хадърча, или по-скоро с баща, който се мярка само понякога – красив, усмихнат, с царствена брада, като че пренеска на висок кон. Петър го чака и когато Константин идва, всъщност идва най-голямата духовна фигура на българите във Варненския край – това е той, баща му, когато се весне при него и майка му, човек, на когото не само кметът сваля калпак, но и всеки големец, който се случува да мине през село.

На това отгоре в двора на църквата лежи, и той е ходил колко пъти да я гледа, гигантска украсена плоча с името на дядо му. Голям, голям човек в Цариград! Истанбул – Босфорът там, Златният рог, корабите, джамиите, италианските банки и павираните улици на Пера, островите с дворците – това е бил той, светът на дядо му. Колко пъти е гледал Петър една-двете останали протрити стереоснимки през стереоочилата с дръжките! Дядо му е бил там... и там е бил... и там; а тука всички са го чакали да свърши работата на българите...

Една портретна снимка е имало останала от чорбаджи Атанас при майка му – стара, кафява снимка, щракната в Цариград и тя. На нея дядо му седи на стол. Много висок. Много як; с дълги тънки ръце и крака, със стройни кости в елегантния френски костюм. Голямо чело, кичур коса, самоуверено паднал встрани. Но не е надут, не е важен – той си е какъвто си е – голям мъж – и сърцето ти се свива пред него, но не защото ти се надува – просто си е Голям! Очите му гледат право в теб, нито изпитателно, нито строго, нито плахо, нито изгряят – гледа, за да види, и вижда всичко, и ще знае какво да направи. Додето си щракнеш пръстите на ръката.

След това – училището във Варна. Първото. Блестящо училище все още по Бел-Ланкастерската система под грижите на даскал Арабаджиев, но независимо от системата то година след година продължава по всичко да си остава първо. Идва да преподава в него сам сливенецът Сава Доброплодни. Когато Петър постъпва в училището и наесен идва време новата учебна година да се открие, ще се разказва как Доброплодни се представил за пръв път и как държал реч на турски. Ама на истински турски, кадийски турски, не „един гащяк-потур плява на нашто ешек-черното магаре, чоджум!“ . Като изрекъл първите пет думи, всички се вцепенили и станало тихо и турските първенци – мюфтията, мютесарифинът и другите там, се спогледали и поели дълбоко дъх – така говорел, сякаш че пред тях бил поетът на Махмуд Втори божественият Айни. Сетне казал и реч на български – а есенните люляци на двора цъфтят ли цъфтят, ухаят в ранната утрин!

Така или иначе, първият учител на България турил училището в правия път. И не само туй, а го преустроил на модерно класно училище, каквито по него време в България имало я едно, я две!

Такъв авторитет имало българското училище, че турският реформатор – валията Мидхат паша – сам дошъл на инспекция и пил кафе с настоятелството му. Изпълнен с възхищение, той похвалил българите за това, как са подхванали работите и дори излязъл насреща им с идеи за още по-голямото подобряване на нещата, като обещал да ги подкрепи. Едно от предложенията

му, които радостно се приели, било да се търси начин българското градско училище да се отдели от църквата. Погребения, панихиди, опела – казал Мидхат – не са неща, дето вървят гладко с ежедневието на малки деца, тъй като те трябва да са винаги в най-добро настроение в училището си.

Всичко това, разбира се, е така, докато образованието е в ръцете на самите граждани. С Освобождението то престава да е частна работа и на 29 август 1878 г. излиза Привременният устав на народните училища, издаден от руския комисар княз Дондуков-Корсаков и написан от проф. Марин Дринов. Това тук в ред двайсет и шесте варненски учебни заведения и освен това иска много нови, защото обучението става задължително и най-важното – води до създаването на гимназии. Реалки са се казвали – двукласни гимназии в цялата страна, но отначало в княжеството и в Източна Румелия има само четири: в Пловдив и Сливен в Източна Румелия и във Варна и Кюстендил в княжеството. (София и Плевен – как сте вие?)

И пак – с първия випуск, с първите 39 ученици от цяла България през 1879 година бил Петър Попов – т.е. синът на поп Константин от Хадърча – Петър Дънов.

*

Образованието във Варна по онова време наистина не е за пренебрегване. В училището при църквата освен Сава Доброплодни през 1862–1863 преподава Петко Р. Славейков (1864–1865). През следващите години там преподават престижните просветни дейци Никола Бацаров, Стефан Дерибеев и при постъпването на Петър в училището тук вече е и шуменецът Димитър Станчев. Станчев е забележителен човек, тъй като с идването си (и идването на малкия Петър, разбира се) му хрумва една умна работа и с Дерибеев основават българското ученическо дружество „Просвещение“, като постепенно го превръщат в център на българския дух в града.

По същото време съпругата на Бацаров – Мария Бацарова – вече открила отделно девическо училище в къщата на видния варненец Д. Провадалиев, така че това е второ варненско бъл-

гарско училище след Освобождението, наред със седемте гръцки и тринайсетте турски училища. Напълно очевидно е, че оттук нататък, по време на ученическите години на Петър във Варна, се разгръща едно огромно училищно строителство – нови сгради, нови оформления и преустройства на старите здания, от които е останала само вдигнатата през 1883 г. сграда на „Св. Климент“.

С реалката не е много лесно. Нея отначало я набутали криво-ляво в една стара, макар и голяма сграда, където имало и пансион за външни ученици с държавни стипендии – пълни и половинки, и така нататък. Изобщо системата била сложна и настъпателна. Трябвало да се върви напред и с тази точно вълна се движи през цялото време малкият Петър; времето агресивно, а самият той съзercателен и все някак настрана, като че ли не знае за какво става дума. Колкото и добър ученик да е.

Старата сграда била весело, шумно, пъстро, светло място. Още с постъпването си Петър видял хора, каквито рядко се срещат, учителите му били – направо да го кажем – граждани на света. Не блестящи, но много отворени. Не чешити, но много живи.

Директорът Тодор Шишков бил търновец. Връстник на баща му бил и двамата много си допадали; и за двамата нищо не било забранено, ако е за добро, и за двамата всичко, което трябвало да се направи, просто се правело! Шишков навремето бил ученик на еленчанина Никола Михайловски – ако това име ви говори нещо. Гигантска фигура. Ако Елена била нещо, то го нещото! След това Шишков минал през търновското трикласно училище на Петър Берон!! После продължил образованието си в Париж. После учил славистика в Прага. Когато се върнал в България, станал директор на класното училище в Сливен, издал аритметика, елементарна словесност, българска граматика, история и какво ли не! Всичко, от каквото имало нужда. Спял със запретнати ръкави. Пишел и печатал наляво-надясно, тресял дядо-Петковото списание „Читалище“ в Цариград, дискутирал пламенно за културата и за образовани-

ето. Като дошло времето на колосаните яки и префърцунения социализъм, времето, когато приятелят му поп Константин спял самотен в стаичката си на тавана на църквата „Св. Архангел Михаил“ в Ченгене махлеси, патриархът на българската словесност Иван Вазов се закачил по негов адрес в „Един бисер на Черно море“.

Вярно, че Шишков пишел малко смешни стихове, но не по-смешни първи стихове от Вазовите:

*Ой, Варна, Варна,
Одесос стара,
близо Каварна
ти се докара...*

Е, и! Васил Коларов, като го срещнал в коридора на училището с великите си съмислители, се фръцкал пред тях, като му изказвал съжалението си, че Ботев не го признал като поет навремето. А старият директор ги гледал, виждал колко са „величествени“ превзетите му ученици, знаел „какво знаят те“, какво да им каже и какъв лесен бил сега за тях пътят им и как щели да го омацат, и се усмихвал, и се правел на глупав:

– Да, да, господин Коларов, Христо мъничък като беше, тичаше само по ризка, стегнатичък такъв, и аз го шаяпках по голото „g“.

Как да им обясни на тези напмпани вече с митове и легенди хлапаци, и на всичкото отгоре вече отровени от диктуваната отвън пропаганда на министерството, че трябва просто да се гледа на всичко – но не само да се гледа, но и да се вижда, че трябва по човешки да се живее, не трябва да се употребяват много главни букви – но кой от аргументите му за истински народно и близо до земята образование и култура по вестници и списания е бил чул? На тези хлапаци тогава какво да каже?

Шумналията Димитър Станчев бил ученик на Добри Войников, сетне учил в Цариград, след това като учител в село Ботево, близо до Варна, се впуснал в утопичните социалистически идеи на Фурие – няма как! – това било векът на Брук Фарм до Бостън, на Фрут Фарм до Харвард, ето ти го и Станчов до Варна!

Фердинанд Дечев, третият учител на Петър в реалката, бил от банатските българи – католик. Учил в Сегедин, в Унгария, учителствал край Букурещ. С австрийския си паспорт се настанил като агент на Киряк Цанков (от националноосвободителните дейатели в румънската столица) в Свищов и му въртял международната куриерска работа. Той бил, който преподавал немски на Петър.

Каква огромна империя са наследили българите, какви простори са им били отворени, какъв полет; и какви усилия е трябвало да положат да стигнат до това положение след петдесетина години, че който е учил в чужбина друаде освен в Русия, ако отърве бесилото, трябва поне да иде в затвора за седем-осем години.

Така или иначе – тогава било времето на високия полет и Петър в първите си години се носел със силните въздушни течения над родината си.

Полет като кажеш на нашия литературен български език, значи право нагоре в подножието на престола Господен да стигнеш! А ако е полет от онези, дето си малко с изпъкнали очи и трохи от тархана около устата, и се опулиш и опънеш пети, и вжжжжжжж! – вземеш, че се треснеш баш в центъра на часовниковата кула? Вжжжжжжж-жът! – фронтално така! – баш в кубето на „Св. Богородица“? Защото, като мисля за онези години: за влизането на Петър в реалката, за завършването му с първия випуск и прощаването му с Варна, за да отиде в Американското духовно училище в Свищов, аз виждам много светлина, много шум, много пъстроота, много радост; виждам българите най-радостно от всички по него време да викат „ура!“, но не и най-много да тежат на мястото си.

Варна е върхът и Варна е сриването на надеждите на тези, дето виждат нещата ясно и точно, както подиграният Шишков вижда България на българите, защото „на българите“ значи на български първенци, които са я водили към свободата; а сега е дошло време първенците да се готвят да варят клисави домати с ориз полуслепи на тавана на някоя от църквите, които са издигнали сами, и да мигат на парцали под насмешките на

учениците си и новоиздигнатите угодници на освободителите. И къде им е бил акълът наистина – две хиляди души на международен град от над 20 хиляди. С пристанище на море, с железница до речно пристанище на най-оживения път до центъра на Европа, строена от англичаните. Град – строителната перла на османската архитектура! Град, от който се напуска и през който се влиза в България; отникъде другаде с изключение на Свищов може би. Обърнете внимание! – всичките други български пътища към света са покрити с шопски овчи бърбонки и тракийски биволски палачинки. Бургас смърди на сира и колиби с рибени кости и мигени черупки из дворовете, пък е и в Източна Румелия, не в княжеството! Кой ще ги остави сами да решават бъдещето си!

24 юни 1879. Петър се готви да влиза в реалката и нея сутрин ще види не само бъдещите си съученици, а и представители от всички варненски училища на свободна Варна, както никога дотогава. В пълното им величие! Ще идва българският княз и как другояче и откъде другаде да пристигне в България ми кажете? Родственикът на английския вицекрал на Индия – лорд Монтбатън! Сам той най-светлият млад представител не само на немската благородническа династия Хесе, но и на Батенберг! Александър Батенберг!

Пристанището е осеяно с арки, улиците със знамена! Отсам „Да живее Негова светлост Александър Първи“, оттамък – „Да живее България свободна“. Летят знамената. (Не в синьото небе, разбира се. Винаги, когато ще посреща нещо голямо, Черно море е ядосано, роши се и се мята.) И трета арка: „Дерзай, Светлий Княже, народът е с теб.“

Надигай се на пръсти, качвай се, където можеш, да гледаш над главите на тълпата.

Параходът „Константин“ акостира. Варненският губернатор Драган Цанков посреща светлия гост. Чиновници, съветници, български депутати чак от Одрин.

Хей! Ура, да живеи! Люлеят се хората; виковете!

Представителки на нежния пол от всички народности с шапки с големи периферии. Говорят и ахкат, и много-много българ-

ски не се чува. От всичките ученици и ученички, каквито ги има; от всички училища български, арменски, гръцки, еврейски (само турските ги няма, въпреки че са най-много). Госпожичките са с бели грехи, китки в ръце, ленти през рамо. Българските ленти – бяло-зелено-червено, гръцките – сини, арменските – лилави, еврейските – червени. Светнали великденски яйца, сред които има и български.

Слизат, идат вече, влизат, излизат! Напред, окичен с медали на бял кон (не, не е на кон!), Негово сиятелство императорският руски комисар княз Дондуков-Корсаков.

Това вижда синът на поп Константин – еполети. И еполети. Чужденци. Чува езици, от които само половината разбира. До комисаря е князът – строен немец, издокаран, както най-добре да се подсказе накъде ще вървят работите тука, в свободна България – ура! – да живеј! Облечен е в униформата на руски генерал (да се знај!) и на главата има нещо, дето трябва да мине за българска шапка – селски калпак (ура, да живеј! С гол в ръката нож! Хей!). Нищо че като се тръгне от губернатора (дето им подава ръка), който е изкарал половината си живот дотук в Европа, та се мине през господата градските съветници и дамите на кея, та се стигне до варненските българчета, арменчета, гърчета и еврейчета, всички са с европейски грехи, раирани панталони, часовници със златни ланци в джобчетата на жилетките, сребърни пенснета, английски бомбайки на главата и широкополи кючук-парижки капелуши. Тия сега, дето се смятат за голямо добрутро, граждани, народни водачи, богаташи, престижни хора – те, дето са освобождавали Варна, – по-хубаво да свикват, че няма да имат думата – свободна България е това, селският дух тука е освободен, калпакът (ура!) ще се пуха в земята – бомбета-шмомбета – лека-полека ще ви издокараме като народни изедници и ще мълчите; и селото, духът на славянството, мистичните сили на свободна България с калпака на капитан бай чичо хайдут Петко хаджи войвода ще бъде кривнат на гордо чело... С гол в ръката нож!

Телескопичен блик

Тези бомбайки, които господа мъжете носят във Варна, сега им викат „бомбета“. Една от стотте столични думи в българския език, на която да се чудии и маеи. Защото столицата Цариград е световен град. И там – къде другаде – заможните българи пръв път ще видят панталони (италиански потури) и калуни (италиански гащи), и пантофи (италиански чехли), и тенекета (английски метални делви), ще чуят за Париж (турско-италианското произношение на Paris „Пари“, дето като го кажат това чудо българите по света – чудят им се!). И оттам също иде името на тези английски модерни шапки, дето приличат на бобени котлета, обърнати наопаки. В Англия така им викат по разговорному „котлета“, а литературно се казват „боулър хет“ (от „боул“ – супена купа), само че навремето, когато столицата на българите е била Цариград, този стил шапки ги донесли представителите на търговските фирми от Изток и от Близкия изток – накъм Индия, Хонконг, Бирма, – отдето идват големите английски пари в Цариград. И китайци, и бирманци, и индуските кули, хамали, богаташи носят валчести капи там – бедно или богато скроени – все едно. И в град Бомбай – първият европейски английски град в Индия, – ги правят толкова „по богатому“, англичаните, които са влезли в крак с модата, че дори ги колосват. И за да са все пак английски – тези котлета, – взимат, че им слагат малки периферийки. И това е времето на големия стил на живот, идващ от Индия: коктейлите се казват по индийски „пунч“ – което значи „пет“. Като в таблата „пендж у ек“ – пет и едно. И така на коктейла (шарена смесица като „петелска опашка“) от пет питиета, дето го смучат със сламка, англичаните, натрупали богатство от Индия, му викат пуни, а на юмрука (свитите пет пръста) – пънч. И ако ти друснат някой юмрук – пак му викат пънч, защото е удар с петте свити пръста. И тая колосана бобена котелка, дето се носи на главата, и тя също иде от Бомбай – само че на английски градът, за който става дума, се произнася „бомбей“. Така или иначе, търговците в Цариград не ти пишат на английски, като идеш нещо да купуваи, ами приказват италианското търговско линго (на което тази работа се казва

„бомбета“) и ако искаш такава бобена котелка от някой моден магазин в Пера, да си като англичанин, забогатял до безумие в Индия, и те ти казват – „Ааааа, евет, чорбаджи, бомбе фасон, евет-евет! Джам гиби!“ И ти свалят колосаното бобено гърне, и ти го нахлузват на главата. Значи: „Ааааа, тъй, господине, бомбей стил (в бомбайски стил), тъй, тъй! Лъщи!“ Италианците, разбира се, го поиталианчват, защото поради близостта в звученето на думата им се струва, че идва от „бомба“, т.е. валчесто черно нещо.

И така нататък.

Песен има една много години по-късно. Скачат едни моми с дълги голи крака и стегнати задни бузи и пеят:

Четри стъпки направи
и назад се обърни.
Туй, всеки знай, е
новият танц бомбай!
Хей!

И тропат като кобилки по шантаните, и като тропат в такт, си клатят модните бобени гърнета и ту ги свалят, ту ги турят на къдравите си главунки, милите! А пък ритъмът на танца, който танцуват, се казва чарлстон – това вече не е английски град в Индия, а американско пристанище в Южните щати, дето негрите го измислят този чарлстон да го тропат, докато надуват джаз.

И тези бомбейки, тези бомбета, също като по-късно тези панамени шапки (от град Панама им викат панамки в България, само че в САЩ, като първо взимат да ги носят, му викат на такъв човек, че се носи в чарлстонски стил, и панамените шапки са чарлстонки... И танц също има такъв, и песента му е: „Рита, скача като кон, туй ми било чарлстон!“)... Абе, карай! Абе, няма столици, няма Цариград, няма българи граждани със стил или уличници без стил – вече селски калпак носи самият саксонец князът, защото оттук нататък свърши се със света, оттук нататък руснакът ти казва, че си селянин славянин, и който е облечен като света, е чорбаджия изедник, и щом си селянин, си славянин и ще ти надуват главата с това от училищата

си и с великата глупост, че първенците ти са изедници – тол-коз! – селяните славяни са да слушат и служат на Петербург, и това и ще правиш, велика ти моя християнска православна и чиста душо с дървеното рало, а твоите изедници им острижи брадите и – бой! Батюшка цар ще ти помогне!

Петър вижда от високото, дето е стъпил, и чува:

– Да живее князът! Да живее България!

Долу две гами с капелуши и огромни очи се стискат под мишница и се кокорят към стройния германец с калпака, който слиза, подкрепян от Драган Цанков.

Председателят на градския съвет поднася хляб и сол с гумите: „Ваша светлост! В името на населението от град Варна...“, и кара нататък...

На когото гуми красивият младеж със селския калпак отговаря с много точно и внимателно изговорените български гуми – сякаш стъпва на пръстчетата на краката си:

– Сърдечно благодаря за изразените ви чувства. Да живее новото ми отечество! Да живее България!

После на ален кон...

После гърмят сто и едно оръдия...

*Шуми Марица
окървавена,
плаче вдовица
лото ранена...*

Авторски блик

И това е по-добро от Шишкото: „Варна, Варна край Ка-варна, много стара се изкара“, така ли? Съмнявам се! Но вре-мента са такива. Всички онези поети от онова време знаят, че не са поети и че просто в този романтичен период има „места“ за поети, и ги заемат, но им треперят гащите, че не им е там мястото и утре може да изхвъркнат. И е естествено, че не си гледат работата с облаците и самодивите в бяла премена, ами току захаят някой колега, да го пооцапат, да не им мъти водата. Така че Вазов ще се обади за „Бисера от Черно море“, Ботев ще се заяде с Пърличев, който е единственият заслужил

лауреат от Всичките. Ще лайне по гаскал Петко:

*„Не пей ми се, не смей ми се,
от днес вече ще да бляя!“*

А гаскалът, разбира се, на никого не остава длъжен:

*„Не е мъж тоз, кой вързува гащи,
и писател, който знай да драци!“*

Фактът, че Петър по това време стои някак на гистанция, разкрива нещо много съществено. Той не е като другите си връстници. Еуфорията при тях е всъщност част от заразата на новоосвободена България; освободена, преди да може сама да се справи с обществените и политическите проблеми на една свободна държава, тъй като самата нация още не е дозряла. С хора като баща му и дядо му тя скоро би осъществила каквото е нужно, но техните усилия и добрите резултати, които постигат, са все още реакция срещу гразнещи неща, срещу несправедливости, защита срещу неудобства, и това още не минава през осмислени в един цялостен план координати на националната идеология. Когато селяните помагат на поп Константин да им се махне от гърба сърбелът на гръцката агресивност, те не са готови да дадат рамо на българската църква като българи с национално съзнание. И затова свободна България идва с незряло национално съзнание, идва с вакуум в националната стратегия. Идеологията ѝ, политическите ѝ цели се формулират според интересите на един или друг покровител. Водачите ѝ биват смлени и оплутни като народни изедници; повеждат я гаскалите и чиновниците – гребната сган, зависеща от министерствата, в които мнозинството от министрите (независимо от това дали го съзнават, или не) са чужди агенти, ако не са направо чужденци и чужди поданици.

И когато тази сган измисля политици, когато си измисля учени, бойни юнаци с гол в ръката нож, писатели и поети, тя няма зряла скъла на национални ценности, която във всяка от тези области да разположи България твърдо в геополитическата карта на света. Естествено, започне ли заемаването на писа-

телските места, за всеки, който изглежда, че ще има сили да стане „литературен единак“ сред културните котерии на деня, се нарежда лъскаща със зъби глутница, която е готова да ръфа живо месо, за да осигури напредването на кумира си и получаването от него на привилегии и позиции и назначения за върнатата си служба. Тълпи ще се носят един ден след Петко Славейков и ще се изписват нови учебници в училищата, за да получат той и приятелите му мястото си (народните им пенсии са срамно високи в сравнение с мизерните стотинки на старите гаскали). След това ще се пишат нови учебници в този дух за Вазов и Величков. След това за Пенчо Славейков и доктор Кръстев. (Кой беше този ли? Не е важно – един с очилца, разбира се!) И ще се смеят на онези, които трябва да им разчистят място, като поетите Стамболов и Шишков...

И точно насам вода аргумента си. Синът на поп Константин, който сега се пържи, без да разбере как са изместени приятелите на баща му от църковните и училищните работи, не може да се изпише в една или друга котерия. Синът на природно отлетия устовец не знае как да деформира мисленето си, за да повярва, че този или онзи литературен единак на деня е по-добър, истински български, народен, че той точно заслужава шопския калпак над руските генералски еполети върху стройните германски крака. А не другият, който очевидно също е толкова дребна риба, колкото него.

За Петър, без каквото и да е съмнение, Шишков, любимият математик, историкът, учителят му по френски език, не е смешен спрямо смешните стихове на Вазов от онова време и той не може да се подиграва, приютен в хлапашките глутници на съучениците си, и е самотен, и мълчи. Но че вижда ясно това, което казвам тук, няма никакво съмнение. Оттук нататък ще минат 60 години живот за Петър и над четири хиляди записани неговии проповеди, беседи, лекции. Ясно се виждат там неговите литературни ценности. Никъде няма да доловите Вазов да е турен по-горе от Шишков или Пенчо Славейков по-горе от Вазов – и то не защото литературата не е негова област. Напротив! Точно обратното! След като завършва за каквото е отишъл в

семинарията Дрю след няколко години, т.е. да получи американски лиценз за пастор, Петър остава още две години специално да изучава литература и теория на литературата със забележителния литератор доктор Крукс, както и обща история с доктор Юфам. Така че той не споменава Славейков и Вазов, Шишков и Стамболов не защото не ги знае, а защото в мащаба, в който гледа, в планетарната перспектива на световната литература, в ракурсите, с които си служи, и едните, и другите са си колеги на Коста Кочанков, и едните и другите са на етаж на:

*Сливен, Сливен – град епичен,
град епичен, град киртичен...*

Знаят го и останалите му връстници всъщност, но си крият душата, защото българският обществен живот още не се води от съгласуването на творческите сили на развити и зрели личности, а от сформирването на – вие го наричайте литературни котерии, аз ще го кажа направо – глутници.

Петър от дете вижда тази чиновническа пошлост и – може би понеже е свидетел на трагедията и проблемите на баща си – остава над нея. В беседите си цитира Достоевски, цитира Толстой. Като познавач. Коментира американската литература. Говори за конкретни музиканти. За Аделина Пати например, която слуша на прощалния ѝ концерт в Ню Йорк, и точно сочи кое е божествено то в нея и кое е ефимерното. Той не може да взема отношение към нещо, което е за пренебрегване дори под микроскоп и с което няма да свърши работата на българската литература.

И не става тук дума за това, че е ясновидец или светец, или човек от грузия свят, или Исус и затова не може да лъже. Не е така. Има десетки грузи като него. Баща му е като него и му е мъчно. Но баща му има приятели с неговата участ и има с кого да споделя това, за което му е мъчно, защото и на тях им е мъчно. Петър няма такива приятели и е сам. Неговите съученици се готвят в масата си за чиновнически постове и служби и учат как да притъпяват сетивата си, за да влязат добре в утрешните глутници – добре! нека го казваме оттук нататък групировки, – и не им е до самовглъбени хора като Петър.

Няма нищо странно в него и поради простата причина, че както вижда нещата с учителя си, така както вижда после нещата с пристигането на княза във Варна при започването на реалката си, така ги виждат всички българи, които вече са личности и са посветили живота си на България и нейния утрешен ден, а не на търсене начин да отрѣфат от живота и плът късчето, което им се полага като членове на тая или оная глутница. Не са малко: между политиците консерватори, между бизнесмените благодетели, между строителите на българската независима църква. Това е кръгът на баща му и някои от тези хора споменахме. Но има и други. Самият Петър след няколко години ще засече случайно зад имигрантското бюро на Елис Айлънд съпругата на един от следващото поколение – Надежда Карастоянова – съпруга на американския журналист Илия Йовчев.

Йовчев през същата година, когато Петър се премества във Варна, пристига в Америка (1870). И сега, веднага с Освобождението, се връща в България и започва да издава вестник „Родолюбец“, защото в идеализма си той мисли, че братята му са изпаднали в безсъзнание, и с опита си на американски журналист иска да им помогне, да им даде пример как става, да ги съветва, да критикува по американски всичко, за което народът трябва да знае. И това, което видяхме през очите на Петър при посрещането на Батенберг, и впечатлението, че се надига нещо чуждо, вместо да е дошла точно свободата на народа ни, смътно усещане, че не идва самоуправление на българите, а бутафорията на фалшив, уж народен калпак, под който ще се носят руски, немски или каквито и да са там чужди еполети – това са и мисли на „Родолюбие“ за първите крачки на княжеството. Схрускват го, разбира се, и Йовчев пак бяга назад в Америка, в Харвард (като че ли там му е било лошо на този идеалист!), за да продължи работата си над утописта Белами.

С една дума, започваше естрагата на държавния живот под непокаралия мустаци Монтбатън с българския селски калпак, а

по чий сценарий и чии постановки, това не е в тази книга. Така или иначе, след два месеца Петър влезе в реалката с тази картина на Варна в съзнанието си.

*

След две години, завършил вече, дипломиран, той трябваше да напусне Варна на път за Свищов. След десетилетие и половина щастлив живот тука.

Искаше да върви напред, а колко празно му беше, как така се махаше, преди да се е слял, допрял, прегърнал близко до сърцето си всичко тук след толкова години на любов в семейството си и в училищата си, и с учителите си. Пообиколи малко. Доста пообиколи всъщност и сега, като напускаше Варна, му бе най-мила сякаш.

Как е издънена тя за тези години. Свободна България наистина! Той не знае какво е ставало по преговорите за съдбата на тази свободна България, която се освобождава, без да може да каже една дума пред освободителите си с моливите и перодръжките. Не знае, че англичаните, понеже ги е страх от руското влияние на Черно море, искат да се освободи западната ѝ част, че настояват шопите и макетата да са България, а по Черно море да си е Турция. Не знае, че точно по същите съображения русите удрят юмрук на масата и завъртат картата на другата страна – Македония да си е Турция, а гагаузите и гърците по пристанищата, и руските рибари липовани по Камчия и делтата на Дунав, и немците и молоканите в Тулча да са България.

Кой ти разбира от военна музика! Не може! Не бе, може! Не! Да! Не... Искаме Варна и русенската железница! Тогава Пловдив остава под Цариград! Хм! Русенската железница на англичаните ли да се ремонтира, или немската железница на австрийците през Пловдив да се довърши? И Варненската крепост да се събори, че много е силна Варна военно... Хм!... Майната му!

Само по едно са съгласни – макета и шопи или странджаници и гагаузи ще са България, не е толкова важно в края на краищата, важното е само който може да поведе съдбините на този народ към независимост да се отсече. Князът – какъвто и да

е – ще носи селски калпак като на хайдутите, дето сме им плащали в брой, а не европейска царска корона или космополитична бомбайка! Да си стоят изолирани от света и да си знаят, че са балкански овчари тези балкански овчари!

И започва рушенето!

Та – за тези дневни ли, вечерни ли прощални разходки на Петър Дънов.

Колко издънена е Варна! Чешмата с трите чучура иobelиска я няма. Това градено чудо на чудесата. Ташкюпрю го няма (все едно моста на Мостар да събориш – остава ли град там!). Белите, лъснали над залива крепостни стени, кулите, табиите – дето, като си в морето по натежало време, под нагрозени облаци, и всичко тъмно, и вълните – черни и рошава, и ръмжи глухо наоколо, и като погледнеш към римската кула, не се вижда, но около върха е опасно като пола – като селска риза се белее сред черното вечна Варна.

И светне светкавица, и тогава виждаш как са се стрелнали към Бога четиринайсетте минарета...

Няма го вече това. Сринато е. Решили са го онези с молите. Вечна Варна – дето камъните на пода на осемъгълните табици бяха от българска Плиска и Абоба. Нали ги караха български каменари, нали ги сякоха български майстори, български железари, български зидари нали спускаха отвесите, български дърводелци нали рязаха таваните на стражниците... Все селски момчета, дето станаха гражданци. Скромни и работни.

Ами чешмите?

Ами калдъръмите и мостовете?

Ами каламбуриите на Ибиш ага и арменецата Бенлиян и на другите там диванета, дето са си просташки, но народът умираще от смях, като ги гледа от сутрин, та до вечер по улиците, и умираще от кеф да пуска по нещо в капите на калдъръма, дето си правеха джумбалгаците.

Ами самотният изстрел нощем? Два изстрела за втори район – три за трети... Тулумбаджииите, тогавашните пожарникари, всъщност хамали от пристанището, дето грабват на рамо шестте тулумби и хукват към мястото на пожара – трий-

сетина души, – а след тях грънкат каруците с бъчонките вода и целият град се стряска от сън и си е страшно, защото всичко тук е дървени къщи на каменни основи, ама на горния етаж с дървени тарабени обшивки само, като на месемврийските и созолските рибарски къщи. Безплатно тичат – яко, кеф им е да пъчат мускули. Граждани въщност! И на края на годината кметът им даде по една тулумбаджийска униформа награда, така че хамалите на пристанището в този чуден град са в униформи. Пожарникарски! Ха сега де!

Само дето настред празното място при фиданките на новия добрички път, сред касапниците и един-двама навеса за кой знае какво, започват да вдигат храм, дето ще е на името на св. Богородица и изглежда, ще излезе нещо свястно от него, другото – бърканица!

Долу при липсващия мост Ташкюпрю ще трябва да слезе, да мине през липсващата крепостна стена и да хване железницата, дето я строи Хенри Баркли с брат си Тревор, че си оставиха ръцете, че даже Мидхат паша не искаше да направи тържествено откриване, да не вземат всички пътници да се избият, че да стане за смях. Връстницата му на Петър – тази русенска железница. С едно тренче колкото за едно ритниче и една каруца с две джамчета за пощата и две с по три джамчета за трета и втора класа и една пак с три, ама големи, над плюшените кушетки с дървениците, и друсане, дето червата ти ще издруса до Русе. Английски шик!

И оттам ще вземе австрийския параход за Свищов. Немски шик!

И ще гледа на горната палуба как дамите с букурешките капелуши гърдорят: „Баба плетещи чорапи, буня сяра, чок селям, керацо, мехало...“, и се кускат леко, като мине някое мустакамо райе, и дискретно си потриват големите очи едни в други, както се стискат подручка: „Ах, их бин хунгрих, какой красивый князь!“

Траяска Бугаряска!

Тъжно е уж, а май е смешно, защото е младост и колкото и с никой нищо да не споделя Петър, и колкото и да е скрит в себе си и какво чака и търси и той не знае, Варна си остава назад

добра-лоша; и в Свищов, в Свищов да видим какво ще стане!

Така е. Сега идва най-мъчното. Поп Константин (поборникът за българското и православното) го изпраща да учи (той ли го изпраща?) в Американското протестантско училище в Свищов.

Глава трета

КОЛЕЖАНИНЪТ

Автоматична фотокамера

- 1880 в Медисън идва като президент на университета Дрю г-р Хенри Бъц, тъй като проф. Макклинтън става методистки епископ.
- 1880 в Лонгууд, Бостън, се пренася да живее проф. Боун, който става редовен преподавател в Теологическия факултет на Бостънския университет.
- 1881 между Манхатън и Бруклин бива построен висиящият Бруклински мост.
- 1881 в Самоков възпитаникът на Роберт колеж и преводач на Новия завет на български Сечанов бива смлян от бой по време на изборите за Свищовското народно събрание, а във Враца бива заточен Драган Цанков.
- 1881 в България под руски натиск бива суспендирана конституцията и се въвежда режимът на пълномощията на княз Александър Батенберг.
- 1882 (януари) в Кемтън, Ню Джърси, Оскар Уайлд посещава Уолт Уитман, като му казва: „Дойдох като поет да видя един поет“, на което Уитман отговаря „Давай!“ и го почерпва с домашното бѣзаково вино на сестра си. „И оцет да беше, щях да го изпия – казва Уайлд по-късно, – такава адмирация имам към него.“ Уайлд е с дълго до глезените палто от зелено кадифе с кожена яка и букли, а Уитман с бяла разгърдена риза със запретнати ръкави и домашен панталон с торби на колената.
- 1882 в Конкорд, Масачузетс, умира най-яркият американски трансценденталист Ралф Уолдо Емерсън.
- 1882 в Бостън излиза шедьовърът на персоналиста Бордън Паркър Боун „Метафизика“.
- 1883 в България по време на суспендирането на българската конституция методистките мисии биват затворени.
- 1883 (28 септември) в България става промяна в правителството и английският консул съобщава на Чалис, че Министърството на образованието си е променило решението. На 1 октомври отново се отваря мъжкото методистко училище в Свищов. На 20 октомври същата година се отваря и женското училище в Ловеч.
- 1884 (есента) в Свищов се открива Държавното търговско училище.

- 1885 (31 март) във Видин се ражда в стар балкански шпаньолски банкерски род художникът Джулиус Пинкас (световноизвестен като Паскен).
- 1885 (есента) в Свищов в Американското научно-богословско училище постъпва Петър Дънов.
- 1885 в Ловеч сградата на Американското училище за наука и теология е окупирана от Червения кръст поради войната със Сърбия.
- 1886 в Ню Йорк избухва скандалът с Макромейн, който е осъден на 18 месеца затвор за правене на хороскопи. Защитен е публично от А. Дана по времето, когато големият нюйоркски журналист Рийс е редактор в нюйоркския „Сън“.
- 1886 в центъра на Варна се открива методистка църква в преустроен някогашен турски харем.
- 1886 в Ню Йорк на 129-а улица и 3-то авеню се открива подвижният мост между Бронкс и Манхатън.
- 1887 в Ню Йорк Рийс издава статиите си за квартала Файв Поинтс (Петте къшета), където изникват сред улицните банди бъдещите главатарии на американските мафии; и това е върхът на журналистическото му отразяване на живота на нюйоркската беднота между 1879 и 1888 г.
- 1887 (юни) Американското научно-богословско училище в Свищов издава свидетелство за завършено образование на Петър Дънов, подписано от учителите му Стефан Томов и Йордан Икономов, както и свидетелство за правоимащ проповедник.
- 1887 (24 ноември) от с. Хотанца Петър Дънов изпраща на сестра си Мария П. Стамова снимката си „в знак на искрена братска любов“ и добавя: „Помнете ме в Исуса... Блажени онези души, които живеят в Небесната Любов.“
- 1888 в Медисън библиотеката на университета Дрю достига 40 000 тома и вече съхранява осем средновековни ръкописа.
- 1888 (11–14 март) вилнее най-парализиращата снежна буря в историята на САЩ.
- 1888 в централните територии на САЩ индианските методистки мисии вече имат преводи на Библията на езиците на племената чероки и чотау.
- 1888 в Манхатън Бруклинският мост светва в електрически крушки.
- 1888 в Ню Йорк вестник „Ню Йорк таймс“ започва редовно да отразява подробностите по операцията на Станли в

Африка за спасяването на изчезналия английски пътешественик Ливингстоун.

1888 В Нови пазар се оттегля да изкара последното си десетилетие като свещеник Константин Дъновски, обвинен заради спасяването на поп Димитър от заточение с помощта на ватиканския консул Демяни, че е униатски агент.

Телескопичен блик

„Събралиите се в Нова Загора конгрегации от Южна България и методисти от Северна България обмениха впечатленията си и се оказа, че са стигнали до еднакви заключения. Те се оплакаха от липса на каквото и да бил отклик на усилията им от страна на българите. Въпреки че бяха докладвани някои обнадеждаващи неща, когато откривахме новите мисии, останахме с впечатлението, че българите са съвсем други от това, което изглеждаше, че са преди седем-осем години...“ (1863)

„В Дом Магдалена Илиева не може да си намери стая за живеене. Суеверията на хората ѝ се препречват; те напълно вярват в магии и заклинания. Сестра Магдалена не може да се настани никъде, защото не ѝ се ще да се съгласи с попа да идва да ръси стаята ѝ със света вода, за да прогони от нея злите духове, както им е обичаят да правят на всяко първо число на месеца... Поповете заплашват хората, че ще ги оставят на произвола на вампирите и караконджулите, ако не си вземат децата от протестантските училища...“ (1877)

„Италианците и австрийците напълно свободно могат да изповядват католицизма, турците мохамеданството, израилтяните юдейството или германците лутеранството, обаче за българите е ерес да имат каквото и да било друго вероизповедание, ако не са под православната църква. Докато както на чужденците, и на българите се гарантира според конституцията да водят каквато и да било пропаганда, първите ще срецнат фанатична съпротива от църковната йерархия; и българите католици и протестанти трябва да са готови да бъдат заклеени от общественото мнение като отцепници или дори предатели.“ (1891)

*

Този влак е истинска смърт и погребение!

Някъде си през седемдесетте години на миналия век един италианец пътува с него и изпитва такъв ужас, че публикува специален пътепис за цялата история; после го превеждат в едно руско списание в Петербург и като го четеш, все едно че е предложение на сценарий за филм на ужасите. В този вид филми, както знаете, модите скачат от едно на друго, но в последните няколко варианта на един от вечните хитове на жанра, за граф Дракула, който живее от човешка кръв в двореца си в Карпатите, се въвежда един посредник от Лондон. Посредникът предлага на Дракула да купи имот в Англия и винаги се включва (след ужасните корабни бури и страхотици, през които англичанчето повръща, за да се подготви публиката за двореца на Дракула), винаги се включва, казвам, пътуването му с влака Варна–Русе на сър Хенри Баркли. Като засилване на кулминацията на страхохотиите! Като съгъстяване на боите! Влака го има и в един по-стар черно-бял филм на царя на ужасите Хичкок: в полумрака на тесни купета български войници с разкопчани шинели и изпити очи, разбити след някаква балканска война, пеят на три гласа войнишки български песни и след миг, разбира се, започват убийствата в първа класа.

Както и да е! Нищо с тази железопътна линия не върви, колкото и средства да се хвърлят, нищо не става от нея и никога няма да стане – даже след сто години, даже през 2000-та година. Отначало турското правителство поръчва 30 локомотива и 500 вагона, от които триста са товарни, а двеста – за пътници от трите класи. И още един специален вагон за султана. Надеждите са за голям комерсиален успех: линията стига до гъното на Варненския залив на голям кей над водата, за да могат вагоните да се товарят и разтоварват направо от параходите; отделно от пътническата гара. За съжаление още от началото връхлитат една от онези кошмарни варненски бури и кеят става дармадан, а пъсците изцяло зариват под себе си железните релси. Така че остава

да се ползва само линията от другата страна на канала към езерото откъм крепостната стена, т.е. пътническата линия.

И понеже от началото излиза име на цялата тая работа, че е кутсузлия – просто не върви! Пътуването е обявено за безплатно, и пак кандидати няма! Най-страшни според тези, които са си опитвали късмета, били завоите. Като тунел тренът, че иде завои, и като започнели да се наклоняват каруците на една страна – аха-аха да паднат! – смелчаците по седалките скачали на крака и тичали разтреперани към другата страна. И не е за смях! Само една година след откриването на линията станала първата голяма катастрофа при гара Шейтанджик (т.е. Дяволска работа) – днешно Хитрино, и това вече довело населението в пълна паника. Освен италианския пътепис, за който говорим, за популярността на ужасното събитие е виновен и вестник „Дунав“ от 31 май 1867 г., където се описва с черни краски кое как станало.

Петър поема към спирката при Ташкюпрю и се качва на трена. Вероятно с баща си. Вече имаме негови снимки от онова време. Недопокрито с перушина младо, ячко момче със силен поглед. Отдръпнато в себе си. Деветнайсетгодишно. Но колкото и силен и колкото и сериозен да е, и колкото възгъбен в себе си, това първо пътуване в този влак, и то за да се отдели за пръв път от дома си в непознат град, и то за три години – не е минало-заминало. Колкото и силен – бил е впечатлен. Колкото и сериозен – паднал е смях. А това, че е възгъбен, му е оставило дълбок спомен, към който ще се връща много пъти далеч напред в годините.

Така че похапнали са го дървениците, залитал е от стена до стена на завоите, гледал е как пицят пътниците и как си стискат ръцете от страх. Смял се е, когато кондукторите са слизали на гарите да убеждават чакащите по пероните пътници да се качат, защото – ура, да живеи! – нищо няма, и сега вече влакът е поправен, стегнат – Свободна България! – и всичко е по мед и масло.

И е медитирал, ако искате да го наречете така; прощавал се е с дом, баща, майка, сестра – тръгвал е към света и е знаел, че няма утре да се върне. Може би никога! Това безкрайно лангуркане – цяла нощ, повече от дванайсет часа! – то така ти разтърсва главата, че те отнася направо в друг свят! Как да не правят филми за Дракула с този влак, как да не стават катастрофи. Не е ли това място прокълнато!? Ето ги летят през мостове, край кантони и станции и перони, постлани с огромни плочи, пльоснати направо сред калта, по които се стичат водите от огромните въртящи се хоризонтални кранове за наливане на вода за парата на локомотивчето. На някои от гарите доста се чака както за тази операция, така и да се насипят възлища и като слезеш да идеш до едното място – под краката ти лъщи огромна бяла плоча с изчукана дупка в средата за онези работи, но това е нещо невероятно, защото плочата е цяла и от голяма по-голяма. И като свикнеш с полумрака, дето се струи през издъненото прозорче, различаваш по плочата, както си клекнал, странни букви. Неразчетими букви. И издялано животни – тигър ли е, лъв ли е?

Сетне упорният камък на моста на Шейтанджик, дето е станала голямата катастрофа, той пък има на него издялан заек. Станцията на Каспичан – перонът ѝ също има такива плочи и маймунка в едното къоше. Свиня в темелите на друг един кантон за вода и този път – без съмнение – наши църковни букви!

Години и години след това, малко преди да се проведе първият всемирен събор на Бялото братство във Варна под председателството на Петър Дънов, той пише до една от тогавашните си последователки и поддръжнички за Плиска и Абоба, откъдето са взети тези камъни. Знае ги много добре; и баща му го е водил там – на развалините. И му е показвал из Варна от тях – приятелят му Ибрахим го е водил горе на Пипи-кану да види крилатото змейче с българските букви. И поговете на табите. И сводовете на подземията под тях, в тунелите на които могат да се разминат две каруци! И по мостовете на варненските

джджета! Даже в развалините на тези древни български столици струи такава мощ, че те смазва. Какви са били те, хората – българите, които са ги издигнали с баните му, с водопроводите му, с огромните зали, табиите и крепостните стени, които не са трошяк като турските крепостни стени, а от блокове, дето по шест борци не могат ги дигна! Какви хора са се гърбили под товара им да ги издигнат на пет метра височина и да застанат отгоре войниците на българския цар в ковани ризници!

Каква ангария е била тогава и кои са страдали – защо не си отговорим ние, и колко пъти Петър се е питал това и е питал учителя си Шишков, а той само го е гледал тъжно (защото как ще живее това момче, дето не знае да се преструва!) и го е попрегръщал, попрегръщал през рамото, без нищо да каже. Защо не се запитаме ние? Дето все приказваме за ангарията под турците, таксите под гърците и какво ли не, а кога сме ги приказвали такива за крепостите, дето ние, българите, сме ги вдигнали из този край преди повече от хиляда години. Ами Конникът на Магарските скали с кучето, змията и тигъра? Колко вратове на каменари са се счупили, като са падали от скелето, доде го изчукат? Как тъй Айни, като реди стихове за Варненската крепост, че е славен и хубав строеж, изкарваме го лъжец, защото си било жива ангария и мъчене на раята, за да стане; и затуй да не смееш да обелиш зъб, че е красиво – а това в Плиска и Абоба винаги се казва, че е наш славен и хубав строеж и за ангарията на робите, дето са го вдигали, не става дума.

И ето ти – турците са пръснали по строежите си из целия Варненски край и из цял Шумен и Шуменския край тези български каменни прасета и маймуни; разпилели са тези надписани плочи; тези магии и заклинания на древната българска мощ. И каква кръв и пот се е ляла под тях, каква горда надменност се долавя в порутената Плиска и Абоба, и в Преслав дори!... Може ли да се оплакваме от господарите си, когато сме били под господари от тях над някого, над своите си даже може би?

И отде му идваха тези мисли в главата, не му беше ясно. Но, така или иначе, Петър нямаше да се отърве от повея на

истината в тях, а щяха да му стават все по-ясни, защото щеше да срещне хора, които не само мислеха като него, но щяха да го учат, че така и трябва да бъде, и след години щеше да пише на последователите си за българската карма, разпръснатата из тези земи от срутените развалини на Плиска и Абоба, и ще споменава в беседите си, че тази карма, щом е карма, ще има да се плаща от българския народ, щом я е наследил с името си и я носи.

И си повтаря и си повтаря сега: защо не си мълчи пред себе си поне. Да не му угват тези мисли. Така още повече ще потъне в себе си; как ще живее?

И тъжното, силно, но самотно и напрезнато момче от тази снимка се свива в ъгъла върху плюшените дървеници, и трака влакът, трака, лангурка се и искрите от тръбата на локомотива се стрелкат като червени светулки в непрогледната добруджанска нощ, и груса, и топурка, и се кангулка, и не може да се спи, и очите парят от лютивия пушек на локомотива, който прониква отвсякъде от цепки на прозорци и врати, дето се лашкат, лашкат, лашкат и така, докато разсъмне и изгрее на изток розово-бледата надежда за Дунав.

*

Сега. Има една особена работа тука и по-добре веднага да си я кажа, за да ми олекне. Не зная точно кога е станало това пътуване на Петър Дънов с влака от Варна за Русе. Петър Дънов е учил в Свищов и сетне с методистката си диплома и лиценза си от евангелистката църква в Русе за правоимащ пастор е бил аташиран към Хотанца, където тамошната мисия вече се споменава в годишните доклади на методистите. През 1887–1888 вече със сигурност има мисия в Хотанца, през 1889 г. знаем, че пасторът ѝ е Захария Димитров и че вече е отворено методистко основно училище за момичета от мис Шенк, което по-късно ще се поеме от Николета Малчева. Логично е точно в това училище в Хотанца да е постъпил завършилият в Свищов с право на проповедник Дънов. Вероятно е преподавал в първоначалното методистко училище в Хотанца през учебната

1887/1888 и оттам свищовските учители междуременно са уредили двегодишната му специализация в САЩ (която той на своя глава удължава на 7 години) и той е поел нататък през лятото или ранната есен на 1888-а, за да сvari началото на учебната година в семинарията в Медисън.

Авторски блик

Ученици на Петър Дънов оставят спомен, че той се свързва с протестантското образование чрез семейството на майка си и на дядо си – хаджи Юргашев, които били протестанти. Дядо му едва ли е бил евангелист, при положение че са написани десетки студии за борбата му заедно с поп Константин за правата на православната църква, че са запазени протоколи на православните събори, които е свиквал, че четири години е живял в Цариград, за да подкрепя Иларион Макариополски в откърмянето на българското православие и пр. При това дядо му се казва Атанас Георгиев. Вероятно грешката иде от сходството на фамилиното име на дядо му и първото име на брата на устовската му баба – Йоргаки Зибилев, т.е. погърчената форма на Георги – Йорги. Ако е така, нещата си отиват на мястото. Историята на вуйчото на баща му е повторение на историята на бащата на приятеля протестант на Дънов – Георги Чакалов. И двамата са занаятчии, хора работещи, гледащи напред, мотивирани от отворилите се възможности на османския градски пазар. И двамата са избягали от тънещата беднотия и селяци на произхода си, за да поемат пътищата на отворения свят. И двамата е трябвало да скъсат с дърпащите ги назад сили, между които и с консерватизма и ксенофобията на тогавашното православие.

Но – назад към нашия проблем.

Единственото, което остава не съвсем ясно при това положение, е как възрожденецът поп Константин, който близо петдесет години тласка напред Българската православна църква, дава сина си на протестантско училище.

Отговорът на този въпрос не е прост, но не е важен, въпреки че го поставям, защото е очевидно, че българският читател

ще си го зададе независимо по какви причини. Всъщност вероятно не е той само, който го е „дал“ или не. Толерантен, какъвто е бил цял живот, поп Константин е и достатъчно мъдър да остави сина си, който след завършването на варненската реалка безспорно е по-просветен от него – сам да вземе решението си. Освен това, както синът му има проблеми с това, да нарича бялото черно само защото натам върви вълната, така и Константин е такъв и това си качество синът му взема именно от него; и когато българското паство се оказва, че е премахнало гръцките попове само за да може да не плаща грошовете, дължими на църквата за църковни служби, и когато православните попове стават по-тесногръди и фанатични от едновременните гръцки попове и по-алчни – чудно ли е, че душата му се изпразва и че се дръпва настрана и се уединява, и се скрива в Нови пазар да служи там вече доста стар, само да е далеч от любимия си изпортен град? Съвсем не, ако видим какво пише за него в цариградския вестник „Македония“ Г. С. Раковски при първото му оттегляне: „Попитях за предишния им църковен предстоятел отца поп Константина, къде е и защо го няма. Казаха ми, че бил в с. Хадърча, празен и отстранен, защото били го ударили... Мене ми много докривя затова, защото никога не ми се щеше да чуя таквози нещо за този българин, който аз познавах отнапред за родолюбив мъж...“

Не, не е чудно, че поп Константин се оттегля и че ще търси нещо, от което да струи светлина и чистота, а не пушек на свещи само, миризма на тамян и броеие на стотинки – нещо, което е било сладостта на първите шейсет години от живота му. И не е чудно, че е бил достатъчно голям, дори когато вече се е съсухрял около себе си, да пусне сина си сам да търси пътя, от който може да дойде светлината вече за него – по-младия.

И може би да намери!

И когато се оказва след двайсетина години, че и това ново красиво нещо, протестантизмът, и то не върши работа, и сина му отминава – добре. Нищо! Трябва да се опиташ, трябва да се стремиш към Бога, а Бог ще реши дали да те изведе, където ти е мястото, или ще те остави да се бяхташ и да се бяхташ!

Нека върви Петър! Нека опита.

*

През 1875 г. Габриел Чалис пристига със съпругата си в България. Четири години по-късно, след вънненията и промените, настъпили след руско-турската война от 1877–1878 г., той става ръководител на методистката мисия в княжеството. По него време вече има доста неща, пред които трябва да се застане лице в лице.

Чалис заварва мисионерска дейност в девет места: Русе, Свищов, Търново, Ловеч, Орханлие, Лом, Плевен, Видин и Тулча. Работят три дневни училища с 43 ученици и пет неделни с 61 ученици. Не изглежда лошо, но от хаоса на освободителната война мисията излиза деморализирана, и то въпреки че вече има демократична конституция, гарантираща свободата на вероизповеданията и забраняваща спъването на свободната реч и пресата. Именно затова, точно по времето, когато Петър Дънов завършва реалката във Варна, Чалис се вижда принуден да свика годишно събрание с всички пастори, членовете на мисиите и помощниците им. При оценка на обстановката събранието стига до извода, че въпреки че пасторската дейност е започнала сериозно и настоятелно да се преследва, перспективите продължават да са добри и има шанс да се разгърнат нови два пункта за работа в Севлиево и Орханлие (където първите стъпки между другото са направени).

На следващата година идват две нови пасторски двойки – Джонс от Нова Англия и Лед от Ню Йорк. Назначават се нови хора по разните места и най-важното е, че ръководството се премества в Ловеч, където – уви! – старият състав на мисията и паството е почти изтребен докрак при турските кланета. Освен това се взима решение да се отворят две пълни училища с пансион за ученици, идващи отвън – едното женско, другото мъжко. Работата започва в Троян и Търново, но и на двете места свирепа съпротива и саботаж от местните власти прехвърлят проектите – за женското училище в Ловеч и за мъжкото – в Свищов. През 1881 г. в Ловеч, където парцелът за строеж е купен преди опозицията да се организира, училището

е отворено отново в две сгради – в дома на българския пастор и в една ремонтирана стара къща наблизо. През 1882 г. базата на мисията в Свищов е завършена с комбинирането на храм и пасторско жилище на едно и също място. Спънките обаче продължават. На учениците от гържавните училища направо е забранено с новоиздадени местни нареждания да посещават сбирките на методистите. Освен това всеки, който провежда каквато и да било публична проява, трябва да получава специално разрешение и чиновниците по общините просто не ги издават. Няма какво да се прави! Политиците по върховете религията, кажи-речи, не ги интересува. На следващото годишно събрание Чалис характеризира нещата така:

„Това е критично време в историята на хората... Те са вкусили сладките плодове на свободата, но нямат високите морални качества, нужни за едно самоуправление... Образованите и заможните се боричкат за служби и са безскрупулни по пътя на постигането на целите си. В същото време масата на трудовете селяни е неспособна да говори от свое име и да отхвърли лицемерието и демагогията на тези, които я контролират. Нито пък самите те могат да прокарат тънката морална граница между това, което трябва да бъде, и личния си интерес. С една дума, тази новородена нация е лишена от Божието слово освен на малкото места, където то им се поднася от мисионерите, а без Божието слово те са лишени от великия самоконтрол на истинската свобода – т.е. националното съзнание.“

Интересно е, че ако погледнете местната свищовска преса – защото натам сме се отправили от Варна с влака на призраците, – става напълно ясно, че българите не са в безсъзнание, не са неспособни да видят ясно и чисто кое кое е и кой какъв е.

Нагърваме.

Състоянието на училищата? Мизерно. В. „Дунавска зора“ от 31 март 1879 г.: „... свищовските учители напуснаха училищата и училищата стоят понастоящем затворени и децата се разхождат по улиците. Учителите прибягнали до тази крайност, защото общината не им плащала, и имали да земат от нея

по пет месечни...“ На общинарите парите за образованието, с една дума, им се заклепват между пръстите, когато трябва да платят заплати на учителите – същите общинари, които имат проблеми да дадат път на училища, учителите на които няма да напуснат каквото и да става.

Моралът на православните водачи в полето на образованието? Без коментар – в същия брой: „... гръцкият владика посетил девическото училище в Анхиало и изгнал добро с учителката. Учениците избягали... Владиката бил пиян.“

Оценката им за морала и стамината на протестантските мисионери? Положителна, щом стане дума за отношението им към народно бедствие. Броят от 23 октомври същата година на в. „Турция“: „Господата Лонг и Тробридж и доктор Хамлен през сичкото време на холерата, като бяха напуснали сичките си други занимания, посветили бяха времето си само на служение на бедните в столицата. С опасност за живота си, те не само тичаха на всяка страна в Цариград по ханищата, посещаваха болните от холерата и ги церяха сами без заплата, но и плащаха от себе си още да помагат на тези сиромаси, които нямаха кой да им пристои. Мнозина от нашите тука съотечественици, само на тяхното пригодяване и пристояване са дължни днес живота си, за което ни помолиха да заявим и публично признателността към тяхна милост.“

По този повод вестникът благодари в друга статия и на уж „омразното“ правителство отпреди Освобождението, „чи то зе навреме строги мерки както за чистотата на улиците, тъй и за продажбата на вредителните зарзавати. Това прави голяма почест на благоразумието и на просветливите чувства на мюсюрина ни“.

И, разбира се, оценено е и участието на православните попове, които в това време усилено работят с кадилниците срещу караконджулите на болестта: „... те правеха секи ден служба, и ся молеха Богу да ни заварди от тая страшна болест.“ (Вероятно не с толкова голяма опасност за живота си като господата Алберт Лонг и Тробридж. Както бе при каденето по

време на кланетата преди две години – именно с не толкова голяма опасност за живота си, докато дебелоглавият пастор Кларк заедно с още по-дебелоглавия самоковски занаятчия Чакалов с него спасяват жени и деца от турските чифаци в Батак.)

Свищовлии нямат мехури в главата си и ясно виждат както доброто, което мисиите носят, така и проблемите на местното образование. Но засегнат ли се личните интереси – моралът изчезва като дим, и настъпва писък за заплати, за престиж, за контрол; започва зъбене срещу това, което се възприема като отнемане на плячката. Издърпвам за ушите един брой пак на в. „Народа“ – който дава идея за обстановката точно преди идването на Петър Дънов да учи в протестантското училище. Броят от 13 декември 1882 година: „Почитаемата редакция на „Български глас“ зела под вниманието това, което ние просто-душно обнародвахме миналия брой ... но не вярва имало ли е ученици протестанти. Ний очевидно гледаме тия нови ученици българчета и българки да ходят да учат протестантско учение на своя, матерния български език, проводени от измамените им родители за по-икономическо учение, заблуждени, защото гледайте, двама чуждестранни протестанти измавиха и привлякоха на късо време току-речи половина Свищова, тъй щото на 2ий того месеца бутнаха скандал дори и в народните ни уж училища, се възбунтуваха учениците противу учителите и си доказаха сериозно, че ще отидат в протестантското училище да учат.“

И друга дописка за „варварството“ на протестантското възпитание в същия брой: „Свищовското протестантско училище учениците му приеха набързо добро благонравие; те, на 17 того, след като излязоха от училището, захванаха да викат и да хвърлят камъни кого де видят; застигнаха едно момиче, което носеше тава от фурната, задърпаха, заудряха го и му разсипаха тавата с рибата. Писъкът на горкото момиче помогна, та пунаха някой, та го избавиха, а то замалко да го бутнат в хендека.“

И уводната статия на броя: „... целта на това училище не може да бъде освен гибелна за нашата младеж... Защо прочее се

допушат действията на тия пропагандисти, които нахално и лукаво гледат да се втурват между простодушното население и да го тласкат по един гибелен за народната ни бъдащност път?“

След това на първа страница има един поучителен диалог между православен и протестантин, в който протестантинът говори против кандилата, свещите и иконите, които били забранени от втората Божя заповед да не се правят кумири, а православният съкрушително отговаря, че това е, за да може да разбере богомолецът по-ясно за какво става дума в църквата.

И пак на първа страница започва статия срещу алчността и аморалността на евреите (след Освобождението свищовската търговия усеща присъствието на зимничките еврейски кантори на отсрещния бряг). С доста ясна насока: „... В Русия ги има близо три милиона... а и у нас, ако се размножат, доде да ги претопим в себе си, и червата ни ще изядат...“

Диагнозата е ясна – „ксенофобия гравис“ – от това страда Свищов по онова време. Иначе град на едно от първите места в българските земи по образование, култура, просвета, търговия, индустрия.

Обстановката в навечерието на Петровото идване е толкова тежка, че сред мисионерските среди се чуват гласове мисията тук да бъде изоставена. Много вече е вложено обаче и вместо вест за капитулация се получава телеграма от епископ Фостър, че се пращат десет хиляди долара за подпомагането на мисионерите и другите сътрудници и още четири хиляди долара за закупуването на недвижими имоти. Това довежда до откриването на нова църква в Ловеч, при което паството от десет редовни членове нараства на четирийсет и поне двайсет още странични слушатели, а в Ловеч девическото училище се сдобива с нова тухлена сграда на два етажа освен общежитието в мансардното помещение на тавана. Свищовското училище при откриването си публично показва по-големите си амбиции, като скоро бива прекръстено на Американски институт за наука и теология.

Влятата прясна кръв обаче стимулира съживяването за кратко време. Апелите на местната преса да се бомбардира Министерството на просветата с оплаквания и клевети дават резултат. През януари 1883-та министерството издава заповед за закриването на мъжкото училище в Свищов по обвинение, че е незаконно. Претекстът е намерен в това, че откриването на училища трябва да бъде предшествано от писмено уведомяване на министерството. Това е направено, но от мисията не съобразяват да поискат разписка за получаване на уведомителното писмо, чиновникът от министерството и той не се погрижва да я изпрати, и когато това е установено, пропускът се използва, за да бъде заявено, че министерството изобщо не е уведомено. Мисията протестира, но околийският управител нарежда училището да се затвори насила.

Полицията нахлува в учителската стая. Звездите на Полиглотското дружество на университета Дрю, които попълват бележките за приключения семестър – Томов и Икономов, – биват изведени с извити на гърба ръце. Американците не могат да си намерят място от обидата! Вратата на училищната сграда е затворена, заключена и запечатана с червен восък, подпечатан с общински печат. Молбата им да отворят училището четири месеца остава без отговор, след което идва писмо, в което се казва, че училището сега-засега ще остане затворено.

Междувременно ловешкото женско училище също бива затворено.

Правителствените произволни действия срещу училището, макар и предизвикани от български реакционери, които бяха отчаяни врагове не само на протестантските мисионери, но и – както видяхме от цитираните вестници – на всичко етнически небългарско, стават възможни само поради неконституционния политически режим, който временно е на власт. Когато противоконституционните министри биват изгонени и законността е възстановена, либералните водачи се връщат на местата си и официалната съпротива срещу мисионерските училища се прекратява.

През октомври 1883 г. отново биват отворени и мъжкото, и женското училище. Печатницата заработва усилено и до края на годината биват отпечатани 135 000 страници с мисионерски материали. През 1884 г. се открива ново основно училище в Русе, а в Ловеч идва нова директорка за женското училище – Лина Шенк.

През 1885 година вече се чувства истинско разведряване. Дори местните хора по селата стават по-достъпни. Петър Тихчев, който е назначен за пътуващ проповедник, намира пътя си отворен. Приемат го десетки семейства по села и градове и той чете, и обяснява Евангелието по домовете им. Освен това налучква, че кафенетата навсякъде му предлагат чудесна аудитория по всяко време на деня – черпиш или те те черпят по едно кафе, и започваш да им говориш! Така до лятото будителят на долното течение на Дунав и Варненско вече има над сто души от дванайсет градове и села, които смята за близки приятели и сподвижници. В тази именно обстановка започва работа и мисията във Варна под ръководството на забележителния пастор от щата Минесота, при това възпитаник на университета Дрю – Трайко Константинов. Както казахме, мисията е на триста крачки от Ченгене пазар и двора на „Архангел Михаил“, където поп Константин се мъчи да се приспособи към новите времена на загърбване на възрожденците и идеалистите, а синът му, който не може да се научи да вика на бялото черно, се мъчи да намери начин да навлезе в живота. Не е голяма спекулация, ако допускам, че контактният и в най-черните си дни поп Константин – прочута духовна личност във Варна, винаги търсен от всеки новодошъл – се е срещнал с Трайко Константинов. Би било невероятно да не се е срещнал! И не е голяма спекулация идеята за продължаването на учението на самовгълбения Петър в Свищовския методистки институт да е изцракала някъде по време на тези разговори. Поп Константин – донякъде в безизходица за сина си по това време – не може да не е бил впечатлен от този забележителен човек, дошъл от проповядването си на Божието слово из житните полета на Минесота през океана в българската житница Добруджа.

*

И така, Петър Дънов се озовава в Свищов, отново на върха на вълната. Както при идването му във Варна взаимопомощното българско училище, изградено с бащината му помощ, в което постъпва, се издига в класно; както като стига до гимназиално ниво, се отваря едно от първите две в княжеството модерни „реалки“, за да го приеме в първия си випуск, така и в Свищов той пристига точно по време на изживяването на сътресенията около американското училище и неговото устремяване напред към превръщането му в Американски институт за наука и теология.

Има само една малка спънка... Сръбско-българската война от 1885 г., последвала съединението на княжеството с Източна Румелия, заплашва да прекъсне поне временно работата на мисията, но това става само с девическото училище в Ловеч. Сградата на училището бива предложена за болница на Червения кръст и на учениците е наредено да си стягат багажа. Преди това да стане обаче, се решава болницата да не се нанася и програмата скоро е подновена. В мъжкото училище в Свищов обаче няма смущения. Петър Дънов и съучениците му от новия клас продължават да усвояват онова, което методисткото образование има да им даде.

*

Това Свищов – е нещо невероятно! Град на това място има, откакто изобщо има градове, тъй като става дума за най-южната точка, до която Дунав стига, като завива дясно на брод, и ако ще караш стоки или ще пътуваш от Европа към южните части на Балканския полуостров или Цариград, тук е мястото, до което трябва да доплуваш по най-голямата водна артерия на нашия цивилизован свят. И обратното, ако ще товариш каквото има да се товари на Балканите и да го караш към Русия или Черно море, или Централна Европа – докарай го тук и товари.

Но и друго има. Ако искаш – ама наистина! – да си го върнеш на който владее Балканите, изравни със земята този именно

град на най-южната точка на реката и пристанището му, крепостта му, индустрията му, търговията и гарнизона му, че да ти олекне! Така е по трако-римско време, така е по византийско време, така е по българско време и по славяно-българско, и по турско-татарско време. Като акордеон! Расте, намалява; издъва се, свива се – такава е тя музиката на Свищов!

Географите на 19 век ще ви подлудят, ако не знаете тази подробност. Ритер в 1804 г. сочи, че Свищов има 21 000 жители, и сигурно е прав, защото пет години по-късно Фон Реген дава също 21 000. За 1844 г. обаче Сен Дени дава 10 000, а за 1856 Фон Реген – също 10 000. Фон Реген обича анализите и между причините за намаляването на населението сочи извратените пороци и ползването на турски парни бани. По-малко търкане на кир – по-дълъг живот – казва немската наука!

Всъщност през 1809 г. градът бил яко укрепен, за да не пострада от русите, но така или иначе на 14 септември следващата година сякаш губещите войната части на императрицата по заповед на генерал Николай Каменски и в изпълнение на генерал Сен Прийт удрят чакмака на града. Свищов бива погълнат от пламъци и населението плъзва през Дунава с торби и бебета към Зимнич, Александрия, Плоещ и Букурещ. (Т.е. можете да продължавате да се къпете спокойно!)

Нищо ново! Преди това, в началото на 18 век, Свищов става преходен пункт за преселение на гръцки поселници във Влашко от Цариград. Градът дълго време има голяма гръцка махала. В края на същия век кърджалиите изпепеляват цветущо Арбанаси и в средата на града изниква нова „гръцка“ махала, която дълго след това се гордее с масивните си къщи в арбанашки стил. И пак така – само че в обратна посока – в началото на 19 век гнетът на чокоите над влашката селяния е толкова голям, че както нашите бягат във Влашко и Бесарабско след 1821, 1829 и 1855 г. да търсят защитата на своя „спасител“ руския император, така по него време власи на салове и плоскодънки, със шумни и без шумни на главата, прекосяват насам да търсят как да отгъхнат под защитата на своя „спасител“ султана. (Вече

знаете коя е стратегическата кръстна точка в тоя край на планетата!) Така или иначе, долу при реката Свищов се издокарва с многолюдната Влашка махала, която изчезва едва когато започва да се разчиства място за постройката на тукашната железопътна линия на свободно Княжество България.

През 1820 г. градът отново бива укрепен за отбрана, но победните руски армии от времето на Дибичовия поход, които настъпват с бой по пътя, по който най-лесно се пробива с бой – откъде ще се изтеглят, според вас, след подписването на мирния договор? Така! Знаете къде е кръстната точка. През Свищов! От 6 октомври до 3 ноември 1829 година войските на граф Киселски, които са държали Шипка и Габрово, се изтеглят през града и го оставят зад гърба си, според описанието на историка на онези времена Зоболовский–Десятковский, полуразрушен. Или – както казва народът – „става саде бъзе и коприва“. И пак – хайде през Дунава! – и точно тогава се смята, че свищовлии изграждат румънската Александрия като изцяло свой град.

Това е то чувството на свищовлии за стабилността на почвата под краката им. И се разправя, и се разказва, и се преразказва – разбира се, горе, на Чифте кафене, цели петдесет години: Останали били незасегнати само църквите. „Св. Димитър“ – тя е от петнайсети век, кажи го шестнайсети – под римската кула. На кулата изгоряла гървената ѝ част, дето турците я приспособили за военен пост. Незасегнатата останала и „Св. Петър и Павел“, дето е от 1644 г. На Петър Славков и на дядо Пешо от Ат-пазар къщите останали. На дядо Стефан Стоев по търновското шосе и тя. Още пет-шест останали там на края на западната махала. Това останало. Другото се оспорва. Я е останало, я не! И точно това е, което учениците от американския пансион слушат, когато попаднат на някоя баклава с боза или по на локумче с кафе, като решат да изглеждат по-важни и се промъкнат нейде, кажи-речи, тайно между старите табиетлии на града, за да ги послушат какво разказват.

Не са само те обаче – учениците, дето обикалят из града.

Протестантските пансионери понякога пресичат чаршията и сядат заедно с пансионерите от държавното търговско училище, и има какво да чуят от тях за училището им, защото и то е една баш свищовска работа на „уди ми-годи ми“. Петър е някак приятно изненадан да научи, че тази работа с търговското училище е почната от бащата на прочутия свищовлия Шишманов, който се оказва, че бил връстник на неговия баща – поп Константин. И – за чудене ли е – този Шишманов е бил „по-луг“ и от неговия баща. Родил се във Видин, но виж само какъв човек! – завършил академия в Темшвар и бил пленен, както всичките си чуждонородни съученици там, от дисциплината и реда на австрийската държава, и като избухнала войната с италианците, постъпил доброволец в австрийската армия. Марширувал рамо до рамо с войските на генерал Радецки и в прочутото сражение при Навара на 23 март 1849 година така се бил, че му дали сребърен кръст и медал някакъв, и се върнал в България като цесаро-гренадирски фелдфебел, и този чин в ушите на смело пиещите боза ученици звучи като фелдмаршал-юбергенерал Фон Гаубиц. Страшен търговец бил с цяла Европа! Представлявал австрийски търговски фирми в Свищов. И точно той, така или иначе, още през 1873 г. отворил в града така нареченото Приватно търговско училище в Свищов. Младите бъдещи търговци с готовност описват какво се учело тогава в училището – повече отколкото сега учат те самите. Учело се практическа търговска аритметика, търговска география, търговска история, наука за познаване естествените и приготвените артикули, химия, търговска терминология и стилистика, френски и немски език. А с училището какво станало! Затворили го, защото кой ли не се заяждал с Шишманов, но преди две-три години свищовският депутат в Народното събрание Димитър Анев дал рамо на министъра на просветата, да се отвори търговско училище в Свищов – че Свищов нали е търговското кръстовище на Балканите!

Представяш ли си ти, Петре! Като се отвори каналът Майнц – какво беше там – и връзката с река Рейн, по Дунава

В Свищов ще идат кораби и стоки от Франкфурт, от Хамбург чак; ще има тук кантори от Амстердам! И очите им светят, светят на бъдещите търговци, и младите сърца около последната вилчка кадаиф ликуват! Училището им и то е ново като на Петровите съученици. Когато започва училище Петър, търговското училище е едва във втората си учебна година, откриват го една година след дебатите в парламента през 1884–1885.

Наистина, какъв град! Вземе, че го помете злото, и отново като феникс се ражда от пепелта си, по-светъл и по-пълен с дух отпреди, и жълтите му очи се взират по дунавските залеzi нататък към завоя на реката на север. Към Франкфурт. Или Ротердам там. И – смешно или не – като си помислиш за историята на града – представете си само! – че той през последните две хиляди години, от римско време като започнеш, целият се движи на запад. Движи се! Те са ходили с Икономов, който предава история, до развалините на Стъклен. Това е всъщност първият град, там всъщност е най-южната точка на завоя на Дунав – ясно се вижда. И като са го разрушили варварите, гизнал се е градът малко по на запад, по-близо до защитната римска кула над църквата „Св. Богородица“ – днешната най-висока точка над реката. И него като разрушават – хайде пак по на запад. И всеки път като се изнесе и отново се засели градът, нови махали се гизат на запад и все по на запад, докато вече целият град, кажи-речи, е минал оттатък римската кула.

Тези безкрайни лакърдии около подпрените с керемидки килнати масички на градските кафенета, колкото и празни по същество, изострят въображението на тукашните отдалечени от родните си къщи пансионери, и вгълбената душа на Петър намира в свищовските му две години огромна храна за фокусирането си, разкриват му се все по-широки и по-далечни перспективи за бъдещето.

В по-трезви минути Петър и неговите съученици разговарят и по предметите, които изучават. Младият варнаец ги сравнява с това, което е учил в реалката, и сега на Томов и Икономов се оказва, че им преподават неща, за които във Варна

не е ставало и дума! Първо, английският език – разбира се, – в изучаването на който има пръст и Чалис. Ами учебниците им? Тези невероятни, точно очертани, някак нежни и добри рисунки на нежни и добри деца, жени, мъже, животни, растения. Ще кажеш, наивни малко – вярно! И са – извинявайте! – ама са за малки деца учебниците им по английски език, защото там английски нали го учат като деца, не като мустакасти дангалаци като тукашните. Все едно, за начина, по който са оформени, става дума. Картинките им са пълни с топлина и толерантност, като ги сравниш по стил със зашрихованите графики на медна плака в руско-австрийския стил на българските учебници; Рим и варварите, населили Колизеума в онзи варненски учебник по история, лъхат на свирепост. Рим тук – това са мъдрите закони, сенаторите, строежите на пътищата.

И най-поразителното от всичко, особено за Петър като попски син – това са уроците по религия на Томов. Това тук е нещо съвсем друго! Това тук не ти казва какво трябва да знаеш, какво трябва хубаво, хубаво да научиш, за да си спокоен, че вече няма да сбъркаш в това, как да се черкуваш и какво трябва да правиш, за да си християнин, и вече да не изпадаш в дивацината на нехристияните. Това тук не ти казва кой къде и защо е лош, а къде е доброто в другите. Тук за пръв път ти разправят наистина нещо като история на религията. За пръв път се намеква, че хората открай време търсят Бога и се мъчат кой колкото може и колкото му позволяват обичаите на племето му и народа му да намерят път към него. И се изреждат десетте основни религии, които е имало и още са останали. И – вярно си е – не ги научава сега-засега добре, защото те, кажи-речи, само се изреждат, пък и не е научил съвсем английския, но което е важно, е, че се изреждат десетте велики религии. И както им го казва Томов, вижда се, че те не могат да не се уважават, защото целта им е била целта на всички, и това е да те приближат към Бога. Най-различни са наистина! Някои виждат единия Бог погрешно, като много богове. Други го виждат като разделен на добра и лоша сила. Но при всички тях се е изградило много,

написали са се много мъдри неща, постигнало се е много и важни неща са се открили за човека! Карти, география, техника. Сетне идват колко различни религии само, които вече ясно са стигнали до мъдростта, че Бог е един. И тук трудно ще видиш, и трябва сигурно да се учи това внимателно, коя религия къде бърка, защото еднoboжни са и израилтяните, и китайците имат една религия на Дао, и будистите, и ние християните, и последователите на Мохамед. И Моусей, и Лао Це, и Буда, и Исус, и Мохамед, и Конфуций са били велики учители.

Колко огромна е картината на Томов! Къде са тук кабгите между тая и оная църква и това и онова училище? Гагаузите и гърците къде са и страхът от мюсюлманите и тревогите на баща му и приятелите му? И безпокойствата на баща му, тревогата му за това, как върви нашата православна църква във Варна, дето каза в миг на голяма тъга, за да се очисти от змията на обезверяването в сърцето си: „Какво е виновен Исус, като такива са му последователите в тоя гагаузки град?“ Не е ли казал някога някой молла, или приятелят на баща му, мютесарифинът на Варна, и той като поп Константин в миг на отчаяние: „Какво е виновен Мохамед в тоя – какъвто и да е там – кюрдски или аджемски град!“ Колко объркано, но и колко голямо нещо!

Какъв голям свят излиза сега тук, както е сам на върха на тези три хълма над Дунава, и да навлезе в него трябва, и да го разбере.

*

Какъв град наистина!

Свищов има българско училище още през 1826 година, когато при Васкидович учат 13 свищовлийчета и 21 външни деца. През 1856 г. Начович осъществява мечтата си в града да има читалище. Освен църковен хор тук има и оркестър през 1869 г., в църквата „Св. Преображение“ в махалата на местните богаташи.

Така че това е музикален град и в него Петър намира едно от призванията си. Точно в Свищов той се сдобива с първата

си цигулка и се научава да свири наистина добре. Освен това в богат търговски, европейски град като този жените не са тренировъчен боксърски чувал за мъжете си, като се върнат пияни, разбира се. На тях се пада по европейски термин да култивират висококръвоствени начала в живота на семейството си, децата си, обществото и тук именно през 1869 г. е основано първото българско женско гружество „Надежда“.

С първия ден на Освобождението в родния си град се връща печатарят Паничков, който от времето на Неофит Бозвели печата вестници, списания, брошури, додето не го заточат заради съдържанието на напечатаното през 1863 г. в Мосул.

И диванета има. Град на диванета, които с първите дни на българската независимост яхат конете, доставени от политиката на външните сили за България, в усилията им да покосят старата гражданска, цивилизована гвардия. И това е естествено, защото старата гвардия може да изгради независимостта на България и да я направи неподатлива за външни манипулации. И тая сган – както е ясно – набоднява пресата и бълва ксенофобска отрова срещу всичко, което може да помогне на България да заеме твърдо геополитическото си място в света – от американското училище до уменията на евреите в международната търговия. Но духовният потенциал на града е мощен, стар, благороден, пуснал мрежата на връзките си от Одеса и Москва до Букурещ, Виена, Швейцария, Персия, Лондон и Ню Йорк. И тази вълна, и този хинтерланд на малкия международен град именно яхат учениците от методисткото духовно и българското търговско училище в стремежа си към по-доброто.

А какво ще стане накрая, знае само Бог. Ще видим.

Сега-засега градският турски часовник отмерва часовете и минутите кога точно да се затвори чаршията, за да има справедливост в търговската конкуренция, за да не се закъснява за деловите срещи в кафенетата и канторите, за да вървят колелата на града гладко смазани. Центърът е калдъръмен и всяко разсъмване се мете от циганите. Новата църква на Кольо Фичето стърчи величествено на хълма над павираната улица

между маазите и склаговете и търговските кантори от пристанището и гарата – за чудо и приказ, и е младост, и е живот, и е простор, и оттук нататък е само музика, радост, любов; и Бог дава и дава!

*

Но, уви! – пак трябва да повторим, че не всички евангелисти са толкова късметлии да продължават необезпокоявани образованието си по време на Балканската война.

Бъдещият приятел на Петър в Америка и възпитаник на конгрегашката протестантска мисия в Самоков – Чакалов – в това време зобе грозде из „освободено Пазарджишко“, докато „освободените“ местни бахчеванджии размахват гези да пъдят братята освободители от имотите си. Той е част от двайсет-трийсетчленната доброволческа чета самоковлии, които опълченецът от Кишинев Спас Джезаджията събира под командата на запасния капитан Куртев да затвърдят съединението на Източна Румелия към Княжество България.

Телескопичен блик

„На седми сутринта нарахме кримките с по двайсе патрона и се отправихме за границата, която беше на 12 километра от Самоков. Заедно с други младежи като мен и аз успях да убедя родителите си, че трябва да се запиша доброволец, макар че едва-що бях навършил 18 години. Оттатък Шипоченското ханче, на 1–2 километра, видяхме километричния камък, който отбелязваше границата между Княжество България и Източна Румелия. С изчукан надпис ГРА на него. Това ни шокираше! Тоя камък ни пречи – трябва да го махнем, но няма как, няма с какво! Дадохме му по един ритник, ударихме го всинца с прикладите и... отминахме.

Гладни, изморени от път, ношувахме в с. Сестримо. На другата заран рано-рано потеглихме за Пазарджик. На път минаваме през лозята на с. Белово. Като „освободители“ имаме право да си хапнем малко грозде. То не беше съвсем узряло, ама прасковите и крушите бяха тъкмо за ядене. Някои от лозарите бяха излезли на имота си и пъдеха „освободителите“. Спас Дже-

заджията видя, че има нещо не както трябва в тая работа и ни заяви да си вървим по пътя и да не влизаме в лозята; в противен случай той ще застреля на място оня, който не изпълнява заповедите му. Видяхме дебелия край, разбрахме в що се състои „дисциплината“. Военно време! Ако не се подчиняваш – куришум!

Прашни, изморени, изпотени, добрахме се до гара Пазарджик. Няма вече ходене пеш. Ще ни качат на влака и право в Пловдив. Една специална депутация ни приветства с „добре дошли“. Закуски, по една чаша вино. Ободрихме се. Дадоха ни по една синя куртка, по-право риза и по един колан. Заприличахме на войници. Тръгнахме за Пловдив. Пустите му куртки, нали наскоро били боядисани с недоброкачествено синило, неволно сме си посинили и лицата, като сме си бърсали потта. Болишинството от нас заприличахме на цигани. Трябва да сме били наистина „внушителни“.

Едвам пристигнахме, и слушахме командата: „строй се!“ Присъедини се към нас и друга доброволческа чета, та станахме една рота от стотина души, все под командата на Спас Джебиджията. Каза ни се, че Негово Височество Александър Първи изявил желание да ни види лично. Ходом марш, през улиците на града до „конака“ на Теперко паша, Кръстевич, генерал-губернатора на Източна Румелия.“

На княз Александър било съобщено за преврата в Пловдив на 6 септември, като бил на почивка в двореца Евксиноград. В Северна България още нямало друга железопътна линия освен Русе–Варна, така че за петдесет и пет часа князът сменял файтони и кабриолети, минал през Търново, прекосил Балкана и се настанил в конака на генерал-губернатора Кръстевич, който пък си стегнал багажа и поел за Цариград.

Юнаците дефилирали под звуците на военна музика. Нямали идея как да отговорят на поздрава му и просто ревноали: ура! Гладни, изморени, потънали в прах и огънали рамене под кримките, доброволците самоковци, които дошли да си предложат живота за съединението, не смятали, че са се представили добре, и носовете им пооклюмали. Въпреки че Спас Георгиев им казал, че всичко минало отлично. На другия ден обаче, когато Георгиев

се явил при тях с пагони на поручик, те се поотръскали. Хубаво му стояла униформата.

След парада госпожица Елен Стоун и Иванка Акрабова намерили Чакалов и още две момчета от американското училище и ги поканили да се настанят при господин Марш в конгрегашката мисия. Измили се те и се настанили в една стая с отделни легла и докато били в Пловдив, закусвали и вечеряли там. Само на обед били на общ казан. Така че в това Чакалов извадил късмет, но в останалото – не.

Учениците, кажи-речи веднага, ги „снизжили“ като доброволци. Писали ги в състава на отделен ученически легион. Облекли ги в хубави униформи, сложили им за ротен командир подпоручик Петев, в когото се влюбили веднага, и с него минали единичното обучение, но – защо ученически легион? Не стига това, ами като се чуло, че войната е неизбежна, и то със Сърбия, взели, че ги подложили на медицински преглед за пръв път откакто дошли, и Чакалов го отделили настрана. Бил много кльощав и двамата доктори от комисията единодушно го уволнили от служба поради недоразвитост. Чакалов се правел, че нищо не е станало; продължавал да ходи на ученията, докато подпоручикът не го извикал и не му тикнал уволнителен билет в ръката с нареждане да се върща в Самоков. Ужас! С какво лице да се върне!

На всичко отгоре в Самоков нямало училище. Класът бил разформиран. Ами сега! Любимият му учител Слийпър го прибрал в печатницата на мисията и Чакалов се хванал за този занаят. По английски бил слаб, но бил толкова амбициозен, че скоро започнал да набира целия двуседмичник на мисията „Мишгънъри Нюз про България“. Нямало какво да прави и без това и от сутрин до вечер киснел в печатницата. Изгубил годината като ученик, но изпил ценния занаят, който му дал възможност да завърши медицина в Америка. Така станало. Чакалов чак есента на 1886 постъпил в пети клас и през 1887 г. поел за Америка.

*

Сигурно всеки даден в протестантско училище млад българин много пъти се е питал в часове на близане на рани след подиг-

равки, унижения, презрение от надъханите си с предразсъдъци връстници и приятели: Защо направи така баща ми? Защо ме даде в „чуждо училище“, както се казваше по онова време? Зная го по себе си и съучениците си. Питали са се и Петър Дънов, и Георги Чакалов. И отговорът е бил един: Защото бащите ни са гледали напред, искали са да вървят в крак с това, което им се е струвало най-хубавото и най-благородното в света, и не са могли да се примирят, да се влачат на този свят „с махалата“, в която са се родили, и да се върнат в земята, без да оставят чертичка от себе си или семейството си върху голямото лице на света.

Много пъти ще казва по-късно в беседите и разговорите си Петър Дънов и много пъти ще го записват последователите му защо куцат работите на българина: „Българинът не умее да поема отговорност за себе си.“ С други думи – предпочита да се влачи със стагото, за да е защитен; опитва се да разрешава личните си нужди и желания в рамките на „всичкома“, „като хората“, и „както гал Господ“, за да няма отговорност за „своето си“, когато осъзнае, че е някой; да няма отговорност за това, което иска да постигне за себе си и близките си; за това, което го прави неповторима личност! И когато малцината българи, които искат да застанат начисто пред голямата картина на вселената, го направят и кажат: „Добър ден, това съм аз!“, конгрегационният възпитаник Чакалов го нарича – „да направят прелом в живота си“. Такъв прелом, че да изскочи от най-изостаналата махала в Самоков. Да престане да пие и да пуши. Да се отвърне от Божия служител, който не излиза от кръчмата. Да тръгне да спасява побягнали в леса българчета сред турци колячи – единствен от Самоков, и нищо че го смятат за луд, да си рискува живота, вместо да запали свещ, скрит между „своите“, с изкривена от престорено състрадание физиономия.

Но да оставим историята да си тече. След години, като си спомня за тези времена, на Чакалов му се струва, че въпреки че баща му си бил роден и порасъл в долната махала на Самоков – или направо – в бедняшката махала, той, изглежда, бил надрасъл своите връстници. Манталитетът му не бил като техния.

Той бил единственият горномахленец в Терзийската чаршия на зрага, а терзиите по него време били не само обикновени шивачи на турски грехи, но и търговци на готова стока, която изнасяли за продан из империята, предимно на Узунджовския панаир на изток и Пиротския на запад. Неговият баща редовно ходел на Пиротския панаир. Цялата къща се събирала около него, като оседавал коня си да върви „на панаир“. Майка му се свивала в тъмното с ръце под престилката, малкият Георги мигал ни заспал, ни буден – тръгвал баща му! А за да може да поеме за Пирот с денковете и дисагите – какъв труд е било! Цяла година отварял дюкяна по тъмно и палел мангала да дочака дневната светлина, за да може да вдене иглата. И бодял, бодял, бодял до тъмно. Че пак на гругия ден! Така станал член на управата на еснафа, така станал и първомайстор за няколко години. И вече бащината му къща не била за него! Решил да стане горномахленец, да купи горномахленска къща за семейството си и да се настани между равни нему! Толкоз! Който ще, нека да опява зад гърба му!

Второто, още по-смело решение на баща му било да се самоотлъчи от православната църква и да стане евангелист. Това станало към 1873 година. Кои били причините за този най-радикален прелом в живота му, младият Георги никога не разбрал напълно, защото баща му бил много строг човек и колкото и да му се искало да го попита, не смеел да го направи лице в лице – всичко останало на недомлъвките и въображението му. Така или иначе му се струвало, че причините трябва да са били главно две: държането на свещениците, някои от които баща му виждал пияни в черква, което го хвърляло в ярост, и на второ място, сладкодумието на някои от евангелистите, особено на тогавашния пастор в евангелската църква в Самоков – Иван Тонджаров, и донякъде Никола Истинчев. Баща му обаче от всичките мисионери в Самоков се чувствал най-близък с Джеймс Ф. Кларк. Георги Чакалов в спомените си го описва като тесногръд човек, без никакви ораторски способности, но настойчив и въпреки че българският му език никакъв го нямал, бил направо

тарторът на баща му по вероучение. В Америка, според Георги, той не би могъл да стане пастор даже в най-затънтено село, но началниците му го намирали подходящ за България. Поради настойчивостта си да търси нови членове на евангелската църква, той ходел често по селата „да проповядва Евангелието“ и редовно ядял бой от екзалтираните защитници на православието, но в очите на самия Кларк, пък вероятно и на началството му в Америка това минавало като „страдания за Христовата кауза“. По-късно, когато дошъл най-младият мисионер със семейството си – 2-н Слийпър, – младият Георги видял „новото“ в тези хора и силно се привързал към него, тъй като Слийпър бил с други похвати и много по-способен като учител и проповедник. Искал да въведе нови методи с по-широки и по-модерни перспективи за развитие, но не можал да надделее над дебелоглавия Кларк и трябвало да се върне обратно в Америка. Така или иначе, баща му си се държал за пуританина Кларк и толкова!

За семейството на младия Чакалов това било голям шок, особено за близки и роднини. Отначало майка му била против това и дори избягала за няколко гена при дядо Мито – баща си, но баща му бил непоклатим и тя се върнала вкъщи. Къде ще ходи! Немислимо било баща му да се връща при иконите, обредите, каденето и обредословието в църквите и живота на поповете извън църква, ако не искаме да цитираме дядо Никола и да кажем направо „в кръчмата“. Баща му се заел да изучава току-що преведената на новобългарски Библия от Ригс, Лонг, Сечанов и П. Р. Славейков. Отказал се напълно от пиенето и пушенето (преди ставал от леглото с цигара в устата). Вечер преди лягане прочитал по една глава от Библията, тълкувал прочетеното, след което цялото семейство се изправяло на крака и той се молел гласно. Неделя ходели всички на църква, а след това четял издавания в Цариград протестантски вестник „Зорница“.

Семейството и роднините остава! Отказването му от бащината религия било шок както за приятели, така и за колеги от еснафа и съграждани. Чува ги Георги как мърморят: „Ти ли бе,

долномахленецо, се намери да не одобряваш нашата религия, начело на която стоят владици и патриарси!“ Самият той станал непопулярен между бившите си другарчета. Отлъчили го от игрите, а понякога го спирали на улицата и го блъскали насам-натам да го накарат да се прекръсти. Сякаш бил езичник! Така че светът станал тесен за него. Трябвало след първо отделение да се премести в протестантското училище: две години в девическото, сетне в мъжкото. Всички били в една голяма стая и вътре се преподавало на четири класа едновременно от учителите Въргов (за първо отделение) и Соколов (за четвърто). Когато бил в девическото училище при 2-ца Молтби, цялото му образование се състояло от учене наизуст на стихове от Библията и четене на допотопно старата книга на Джон Бънян „Пилгримс прогрес“ – история за страданията на християнина. Нищо не можел да разбере.

Спасила го с идването си мис Стоун, която го взела под свое покровителство. Дала му първата английска читанка: малка, красива, подвързана читанка с хубави картинки на всяка страница – искало му се да я разцелува след Библията и скуката на Бънян. На нея не ѝ трябвало никакво тълкуване на Евангелието, а просто му пъхала един молив между зъбите и му казвала, както го е захапал, да каже „ди“. Получавало се произносимият за българите тенален фрикатив „the“. Чудо на чудесата! Чисто английска работа! Оттук нататък английският му тръгнал по мег и масло. А мис Стоун го слагала на коленете си да го дундурка и му говорела само на английски, защото не знаела бъкел български, и баща му не можел да повярва на очите и ушите си: „Чудна работа това дете! Още български не знае, а чете английски като господин Кларк!“

Е, нататък то се знае: озъват се колената на империята и ходжите надъхват простите турци срещу християните; ще се заканва зловещо бръснарят Ибрям ага срещу терзийницата на дядо Никола, докато заможните турци от чаршията са против развяянето на добрите отношения на градския пазар. Ще дойде Априлското въстание и хайде осем души селяни от село Мухово увисват на моста въвн от града за назидание. Ще дойде генерал

Гурко с руските войници и Ибрям ага ще побегне презглава, а гвама руски офицери на бели коне ще преспят с гъщерите му. Но важното е друго. Когато турците се изнасяли от града преди идването на руските войски, дюкян-сайбията, в дюкяна на когото шiel дядо Никола, на кого мислите оставил ключовете от осемте си дюкяна да ги пази, докато се видело накъде ще идат работите? Сетихте се – на който не пие, на който не пуши, на който от долната махала се е измъкнал с упорит труд в горната, на който неделя чете книги, на който децата му и жена му са винаги стегнати, винаги чисти, винаги светят като извадени от кутия, или по-точно – като войници под строй. На протестантина Никола Чакалов.

А преди това като идва Левски в Самоков по комитетска работа, по революционна работа, къде ще пренощува? Ще иде в кръчмата да измъкне оттам някой ракиен поп Тамяanko или Босиako, или Прекръстю, или Кръстю ли, че да го приюти? Стоманен човек му трябвало на него, патриот му трябвал, а не разхлопана уста с големи приказки, но с дeла никакви. Три нощи подред Васил Левски нощувал в таванската стая на дюкяна на дядо Никола. Стоян Заимов в книгата си „Миналото“ също пише, че в Самоков Дякона бил приютен от възпитания в Роберт колеж учител Иван Соколов (вие кажете на кое училище!) и братята Чакалови. За да не запаят махалата, братята решили да го скрият на чаршията, а срещите и разговорите ставали в къщата на Соколов и изуменката на женския метох, както го наричали самоковци „Бабите“.

Георги Чакалов добре помни Дякона: млад човек, среден на ръст, с фес, чепкен (със спуснати ръкави) и пъстър копринен пояс. Приказвали с баща му цяла нощ на турски и на български и щом гостенинът напуснал дюкяна, баща му го дръпнал с лице към себе си и му се сопнал: „Георге, хем хубаво да запомниш този човек, чу ли!“

Сърбия като отворила война на Турция, Босненското въстание като избухнало, а после и Априлското – в града положението на християните станало тягостно. Майка му взела да пече су-

хари, в случай че станело нужда да бягат, да се крият в гората, защото обесените муховчани вече висели на моста. Баща му обаче си бил друга направа. Измъкнал двата си пицова, радвал им се, чистел ги, пълнел ги, лял тайно куршуми, уж без да го видят децата, да не се уплашат, ама те знаели за тази работа. Барут било трудно да се намери и без колебание на помощ се притекли двамата мисионери – Кларк и Джени. (Може би пък бащата на Георги да е бил прав да му харесва точно този жилив дебелоглавец Кларк!) Джени бил още по-див. Навремето участвал като офицер в Гражданската война в Америка и дал рецептата за барута. В качеството си на американци двамата с Кларк издействали правото да се снабдят с няколко пушки, да пазят мисията и ги гали на възрастните младежи да охраняват денонощно въоръжени квартала около мисията. Като взели да правят барута, той взел, че избухнал, ама карай, замазали работата, че уж нещо ляли чам-сакъза за тенекеджийницата на Никола Ключев, дето била барутената им фабрика, и тъй се измъкнали.

*

Разбира се, далеч нататък в тази история ние ще видим по-добре докъде води тесногърдието и консерватизмът на пуританите от мисионерите като Кларк. Защото, уви!, именно пуританите сред конгрегациите на много места надделяват, вместо съвременни и прогресивни хора като У. Слийпър и У. Маркъм, и този учебник с хубавите картинки на мис Стоун... С люлката и двете момчета, дето отгуду пише: „Now you see it, now you don't!“* От 1877 година! От него, със същата картина, учех и аз в конгрегационното училище на мисис Уудръф в София през 1937 г. Само дето тя не ме е дундуркала, както мис Стоун дундурка Чакалов. Часовникът на мисията тук бе изостанал с половин век! Тези свети хора отваряха нови врати за нас, но след време се оказа, че самите те не знаеха какво значи „ново“. И какво излезе от това, ще видим по-нататък, и какво направи заради това Петър Дънов ще ви разкажа, но всяко нещо по реда си. Сега става дума за това, че Левски се крие в Чакалови, че бащата

* Сега го виждаш, сега не го виждаш.

не пие и не пуши, че сам Георги – още щиглец, дето на бузите си няма място да му лепнеш шамар – се записва доброволец да брани България, че тръгва като въртоглав единствен баща му от Самоков с дебелоглавия пастор да спасява българчета на изклани родители сред мюсюлманските фанатици около Батак с ятаганите, че именно пасторите, а не някой друг в хаоса на двете войни от 1877 и 1885 г. учат самоковлии как да се въоръжат и да организират местна милиция, която – самовъоръжена – брани домовете им в безцарствието на войната.

Подир кланетата в Батак една англичанка, лейди Стратфорд, като че ли вдовица на бившия посланик в Цариград лорд Стратфорд, събрала 15-20 000 лири и дошла в Пловдив, за да помогне на бедстващото население на с. Батак подир клането. Лейди Стратфорд дала парите на господин Кларк да ги изразходва, както той намери за добре. Дядо Никола си оставил терзийския дюкян на брат си Иванчо и заедно с Кларк отишли в Батак и стояли там до началото на зимата – три месеца. Населението, повече жени и деца, било пръснато в гората.

Бащата на Георги пращал писма пълни с описания на сцени от клането, разказвани от очевидци: как турили един гръбник на земята и върху него сечали главите на въстаниците. Двамата с дядо Кларк набързо сковали една барака, където събирали жените и децата от гората да ги хранят. По това време дошъл и един Скайлър, имало там, с каймакамина от Пловдив, и той изровил от купчината човешки глави една детска главица и попитал каймакамина: „Ами и това дете ли беше въстаник?“

Зимните месеци останали в съзнанието на малкия Георги като кошмар. Баща му в Батак; идват сегиз-тогиз писма и всички роднини се събират жадно да ги четат, а вкъщи глад. Имало за ядене само мляко, яйца от домашните животни и каша от тикви. Чудел се на майка си, която била много горда и направо сияела: мъжът ѝ Никола бил далечно в Тракия, да помага на сънародниците от Батак.

Като се върнали дивите петли Кларк и Никола, водели със себе си двайсет-трийсет деца по на пет-шест години – кръгли сирачета. Раздали ги за осиновяване в града.

Посрещали преди това Мидхат паша в Самоков. Посрещали след това княз Батенберг. И така нататък... Само че то е от друга книга.

*

И така... Двамата, които горе-долу по едно време ще пътуват за Америка, след като Петър завърши Свищовското методистко училище, вече знаем: Петър Дънов и Георги Чакалов; и криво-ляво знаем какво стои зад гърба им и какво е било обкръжението им, докато стигат дотук. Остава третият – Алеко Константинов от самия Свищов.

И Алеко е от Петровото поколение. И той като Петър и Чакалов за свое нещастие – се ражда в България в съзнание и остава в съзнание до края на живота си, – докато го убиват. Дете на виделината! Богаташки син, баща му реди за него роден дом с гръб към Свищов и България: опънал веранда горе, високо на втория етаж към най-международната артерия на своята родина – белия тих Дунав, – и зад него низините, блатата, горите, далечните покриви на Зайчар в свободна Румъния. Излез на верандата на въздух, дишай, седни и се отпусни, и гледай, и кажи-речи под краката ти пуфкат ежедневните търговски кораби; влачат се рибарски варки, пътнически затенени гиганти с два етажа високи странични витла на австрийските богаташки компании шарят от Тулча и Гюргево във Влашко, през Силистра и Русчук в Турция, през Видин на еврейската банка Арие, през Белград в Сърбия, Банат, Будапеща в Унгария, Братислава, Виена и Залцбург в Австрия...

Светът от високия свищовски дунавски бряг се гледа от две точки: едната е височината на римската кула, която е военно кале и недостъпна за живеене и в подножието ѝ се тълпи гребната риба. Другата е височината на Преображенската махала по запад – над гарата, над маазите, над складовете, над пристанището – с десетината огромни богаташки къщи на европейски Свищов: на Станчови, на хаджи Василеви, Сакеларович, Цанкови, Павлович, Димитър Василев, Аврамов – все благотворители, за които Виена, Букурещ, Галац, Одеса, Мюнхен са на една ръка

разстояние. Животът на Алековия баща, такъв какъвто той го води, е в Австрия и Швейцария. Оттам идват първите разкази за света, които Алеко чува, за това се говори в дома му; оттам идат съдовете, от които се яде, грехите, които се носят, мебелите, които се разтоварват долу в пристанището, бижутата на майка му и сестрите му – самоварите и сребърните държатели на кристалните чаши. Оттам иде и твърдото решение на баща му Алеко да учи вкъщи с най-добрите учители, които може да се намерят: Емануил Васкидович и Янко Мустаков.

В Свищов не се срещат с Петър, тъй като Алеко почти не учи в родния си град, но животът им през цялото време върви паралелно. През 1874–1877 Иваница изпраща сина си при прочутите учители на Габровската гимназия и тук под влиянието на Шишковите часове по литература Алеко започва да пише детски стихове. Когато заминава за Николаев, Русия, където завършва пълния курс на реалната гимназия, Шишков се премества във Варна да поеме тамошната реалка и с това образованието на първобитника Петър Дънов.

И двамата завършват гимназия през 1881 г., Алеко в Николаев, Петър във Варна, като и двамата минават през Шишковия курс по българска словесност. Оттам нататък Алеко продължава още две години в южнославянския пансион на Новоросийския университет, а Дънов две години в пансиона на Американското научно-духовно училище в Свищов и после четири години в университета Дрю в Медисън, и още две в Теоложкия институт в Бостън. Така Петровото образование продължава на учебния чин и пасторските стажове в района на Ню Йорк, а Алековото – в свободните пътувания по света – Париж – 1889, Прага – 1891, и в 1893 г. – и на Световното изложение в Чикаго, където двамата отново кръстосват пътища, без да се срещнат.

И през всичкото това време с тях върви корабата издънка на шопския чуйпетловски род, забит над най-панорамния изглед към физическата вселена в България – някъде там на гърба на Витоша планина, дето никои не стъпва и до ден днешен; върви издънката на рода, който си пробива път до Самоков, и след това от бедняшката до богаташката махала на Самоков, и през

конгрегашкия колеж, и печатарницата, и словослагателницата на протестантската мисия през океана до словослагателницата, в която е набирал същия негов вестник самият Марк Твен, и през дипломата по медицина до обедите и вечерите с американския президент Грант в мултимилionenерския курорт Катскил по течението на Хъдзън – върви той, Георги Чакалов, по пътя на България нагоре с тях – с Алеко Константинов и Петър Дънов, за който път българите не искат и да чуят, защото каква е тази страна, в която има само население и няма нация в нея – днес, моля ви се, в края на двайсетия век!

*

Алеко! Никой в тази страна досега (освен един ямболски едряга Котев има, който написа книга за неговия Бай Ганьо) не е обяснил както трябва за какво става дума в сърцето на този човек. Хилящият се остатъчен проспект по университетите (нещо като „остатъчен магнетизъм“), ученият с подпетените зуменки, всякога шумно е твърдял, че Алеко е разкикотен смешковец, който се подкисква на вкиснатия български новобогаташ, дето си е напънил гушката (докато ние, другите българи, не сме, щото сме истински българи! Ура, да живеј!), и ти разбирај, че българинът е честен селянин и който е ходил в Прага, е едно нищо, дебелак и буржоазна помия. Какво нещастие е това, всеки докоснал се до небето български светец на духа да бъде свличан в калта веднага щом тълпата успее да се докопа до пеша на палтото му.

Истината е, че Алеко пише за Бай Ганьо и не му се смее. Алеко го обича. И тук е цялата работа. Той вижда, казах истински „вижда“, това, което реално съществува, така както Петър Дънов „вижда“, както поп Константин, както чорбаджи Атанас, както Шишков виждат нещата – вижда какъв е реално Бай Ганьо, и го обича.

Бихте ли прочели горния параграф отново?

Благодаря!

Така Исус обича прокажените. Така Алберт Лонг обича мрящите в мизерията бедни цариградчани по време на холерата през

1879 година – отвратителна гледка! Така дебелоглавецът Джеймс Кларк обича останалите в парцали, покритите в собствената си мръсотия и съсирената кръв на закланите си родители български петгодишни момиченца, които се крият в хралупите на буките над Батак. И ги мие в примитивно скованата барака от Никола Чакалов, и сърцето му се разкъсва – на дебелоглавия мъчаливец – и ги води в Самоков, да им даде живот. Някакъв! Оттук нататък колкото му разбира дебелата догматична, протестантска глава.

Тази християнска любов е, която събира тримата. Любов, извиреща от истината.

Алеко обича Бай Ганьо, защото е като сляпо животно, но няма да погвие врат и да склони глава дори да разбира колко мизерни са познанията му за живота. Много пъти този задръстен, силен човек сам ще се надсмива над себе си, но няма да се разколебае! Алеко обича неизчерпаемата му енергия, тъмния му стремеж да изпъзи от дупката на собствения си исторически мрак и да е хубав и чист, и добре облечен, и да знае как да яде и да гържи вилницата, когато седне да яде заедно с хората, там, където е „чисто и светло“ (както казва Хемингуей), и те да разговарят с него като с истински човек. Алеко трепери, разнищен до костния си мозък от непреклонната си вяра, че това рано или късно ще стане; и господин Ганьо ще положи огромните си лапи на лепената покривка да си почиват най-сетне, и те – ръцете му – няма да са грозни.

Каква само вяра е вярата на Алеко в Бай Ганьо и каква любов е любовта на този българин, който така добре знае, че яснотата, с която вижда, ще го разкъса на парчета. Да ви подсетя тук. Алеко млад още губи цялото това златно свое семейство: баща, майка, сестри; той е адски нещастен млад човек, защото е роден в коприна и сребро, и кристал, и така е отгледан, а е загубил всичко, което е обичал и го е обичало, преди да са укрепнали мускулите на душата му. И когато приятелят му Ст. Бешков се мъчи да го утеша с едно писмо, той му отвръща: „Добре, ще се казвам вече Щастливеца!“

Загубил онова, което е било негово и обично, Алеко се научава да обича това, което вижда – всичко, което вижда – живота такъв, какъвто е, българина такъв, какъвто е. Бай Ганьо. Помислете си какво преклонение е Алековото пред този образ – Бай Ганьо влиза в света и няма да се върне; влиза не като измамник. Розовото му масло е добро розово масло. И там, в света, той няма да се загуби, разбира се с всеки, озъва се около всеки, навлиза напред с пет езика (колко езика говориш ти, скъпи висшисте мой български, с погнетените гуменки?). Ако Бай Ганьо беше постъпил като студент в Дрю, вместо да продава розово масло, щеше да заеме третото почетно място в полиглотското дружество на доктор Стронг в семинарията в Медисън веднага след свищовските учители от Алеково време Стефан Томов от Котел и Йордан Икономов от Елена.

Алеко обича Бай Ганьо истински, защото като събирателен образ на проблемите на издигащия се към света и слънцето българин той не го рисува като роб на преструвки, на превземки и на селско лицемерие, а такъв какъвто е. Личност! С чудовищни, отблъскващи недостатъци. Но въроръжен с божествената вяра, че ако върви и върви, и върви, ще стигне в подножието на Неговия престол. И това, че е грозен и няма да стигне, не променя силата на вярата му, не пресушава християнската сълаза на Алеко, и дълбоката почуда от мощта му. И това, че не го харесва и дори има отврата от него, не намалява скритата дълбока вътрешна хипнотична сила, с която Бай Ганьо привлича съзателя си.

И така, трима вече вървят в Пътя, по който върви Петър Дънов, и то във Времето – такова, каквото го виждаме – на Петър Дънов. Самият той, Георги Чакалов и Алеко Константинов.

*

Сега се сетих, че май го казах – две високи точки, две високи места в Свищов по времето на ученето там на Петър, от които може да се съзерцава небето, слънцето и Дунав като път към света.

Май сбърках. Защото мислех някак за българите в Свищов. Изхвъркна ми от главата, че в онова преходно време Свищов все още е бил един от най-аристократичните турски градове в България. Турците, разбира се, веднага след Освобождението са го напуснали, продавайки разкошните си къщи, парцели, лозя – криво-ляво там, джаста-праста, колкото да вземат нещо и да се махнат! Изнизали са се. Не са се зачитали във вестник „Народа“ или „Дунавска зора“, за да разберат как ще завърши дискусиата за „кръвопийците чифути“ и „предателите протестанти“. Слугите им товарели кораби с обковани сандъци долу на пристанището; те се настанявали във фойтоните с лъснали ланци в джобчетата на кадифените си жилетки, с ударени на калъп кървавочервени фесове; кадъните им едри и бели като бяло сирене с вакли синджир-вежди, тежки копринени шалвари с по пет хиляди дупли и джамфезени елеци. Заминавали изправени като гълънали бастун англичани.

Точно техни имоти купили ръководителите на мисията, преди местните вестници да успеят да ги заръфат, и върху тях построили евангелската църква, пансиона и училището. Но докато турците се изтеглят, минава време. Докато се изнесат напълно, в кафенетата им полека-лека почват да се примъкват по-беднички хора, защото тежките мюсюлмани са се изтеглили първи, и броениците там вече не са бисерни, и дори не са кехлибарени, а стъклени – какво да правим! Но гледката горе, гледката от Чифте кафене си остава такава гледка, каквато само мюсюлманинът, и то от старите мюсюлмани, за които не можеш да кажеш „каквито българите, таквиз им турците“ – само истинският последовател на Мохамед може да забележи такова чудо, да осъзнае красотата му и да усвои и насели място, от което да му се наслаждава. Защото ви казах, че да гледаш е едно, и всеки гледа. Но да виждаш е по-друго. И като седнеш там, и като заброиш зърната на броеницата, и като ти донесат кафето, дето три пъти си е играл кафеджията да го дига и да го сваля над пясъка връз печката, в която е било заровено джезвенцето, за да дигне истински гъст каймак, и като се загледаш над тази

сребърна лъснала пустота над Дунава, и като заспуска леките си кърмъзени пергета залезът над западната врата на света, за да успокои душата ти и да ти даде да се доближиш до Твореца си и да се приготвиш за сън, за мириса на пускащите влагата си фунийки в горната махала, зюмбюлите, гюловете, и като запотъва душата ти, трябва да оставиш в нея открехната една тясна цепнатина само и да чакаш без гуми оттам да се вмъкне като последна твоя мисъл, преди да заседнеш в пълната си медитация, четирйсет и шестият стих на „Паяка“ от Корана: „Това, което е дадено на нас, е дадено и на вас; нашият Бог и вашият Бог са един, и на него се кланяме.“ И тогава гледането ти на тази красота магически се превръща в съзерцание на Божието величие, и ти провиждаш. Виждаш.

Обикновено този е мигът, в който вдигааш филджанчето и сърбаш звучно (макар и тихичко) глътката кафе, да чуе вечерта, че си провидял... и въздишаш блажено след глътката, и посягаш, и хапваш локума на клечка от чинийката пред себе си, защото трябва да се върнеш тук долу – не трябва да се прекалява.

Има десетки свищовски скици от това време, които се примъкват на опразнените от тежките турци столове. Сетне малко по малко започват да идват и други свищовлии. Тук, по времето на Петровото учене, се случва да хапнат по локумче и учениците от методисткото духовно училище и да чуят какво имат да кажат местните философи: Точо, Мавруги Гойо... Чешити, но чешити ли само наистина?

Може би – донякъде – залутани души като тези, за които пишем, дето никога не успяват да разберат защо не могат да лъжат себе си, защо не им се говорят неверни неща, защо виждат всичко толкова ясно, че не им се скача в боричкането за чиновнически места, и хапането, и гращенето, и наместването с рамена и къч по-напред в глутницата. Дънов – трябва да разберем – живее под натиск. В годините напред, когато личността му се натрапва на обществения поглед, колко пъти го търсят да го арестуват, колко пъти го бият така, че месеци ходи парализиран, колко пъти го разпитват в Дирекция

на държавната безопасност, кроят нападения над лагера на последователите му на Изгрева, плюят го във вестниците, заточават го в родния му град. Така че след време за някои неща той става сдържан и за Мохамед и мюсюлманството избягва много да говори; може да си свърши работата на Учител и без да го позват като турски агент. Независимо от това, в беседите му има мъдрости и анекдоти от Близкия изток – уж арабски, но чувани на Чифте кафене. И по нещичко от това, дето са го научили именно тези горе красавци – високо над дунавския залез – за умението да виждаш небесното, като гледаш красивото; да получаваш божествена наслада от съприкосновението си с Всемирното съзнание. След време той предпазливо го описва у турците като способност да се наслаждават. Нарича ги хора на върховните удоволствия и на умението да се разтоварват от каквото и да било напрежение. Трябва да разбираме какво се вижда зад гумите му, като ги гледаме написани на листа. Казва, че от гледна точка на астрологията и окултните науки турците ги командва тъмносиният цвят – а това е цветът на планетата Венера. На стигането до Бога чрез човешката любов. Не физическата любов, а любовта към хората каквито и да са, както и да изглеждат.

Ако бях окултист, щях да нарисувам Алеко Константинов в тъмносиньо.

Авторски блик

Имахме със Стоян Дългия един шивач на ризи – арменец – на ул. „Цар Шишман“, викаше на този цвят според шивашкия жаргон „цариградско синьо“. Сипкав ултрамарин.

*

Петър получава дипломата си от Американското научно-богословско училище през юни 1887 г., подписана от директора Чалис и от двамата си учители Стефан Томов и Йордан Икономов. Получава и правото да проповядва като методистки пастор, заверено при ръководителя на мисията в Русе.

Бележките му са бележки като на всеки досегашен ученик там – добри, но не претенциозно отлични. Среден успех – много добър – 4,55. Преди неговия курс е имало вече четирима дипломирани ученици през 1886 г., които са започнали работа в мисията. Другите – другаде. От завършилите момичета в Ловеч също четири остават на работа в мисията.

Тук му е мястото отново да обърнем внимание, че свищовското мисионерско училище все още продължава своя период на възход. След няколко месеца, когато започне новата учебна година, ще се запишат четирийсет ученици! В същото време ще бъде издигната на по-високо ниво и учебната програма. Курсът става тригодишен – първо е подготвителният клас на колежа, следва научният клас и третата година е теологическият клас. Това, от което директорът Чалис е най-доволен, е фактът, че само приходите от таксите за записване тази година са стигнали 792 долара и с това ще могат да се платят всички разходи за пансиона. Мисията в Свищов е стигнала положението да бъде независима от външни издръжки.

Томов и Икономов са наистина доволни от Дънов. Ако погледнете снимката му от това време, ще видите нещо съвсем различно от снимката му при завършване на реалката във Варна. На варненската снимка той не е силен, а по-скоро самовглъбен; млад човек, който не е съвсем наясно какво да прави. Петър Дънов от Свищовския методистки колеж е красив, самоуверен, с добро самочувствие и много очаквания за бъдещето.

Сега-засега Томов и Икономов му предлагат да се заеме с учителстване в едно от селата, с които странстващият проповедник Петър Дънов е установил добър контакт и в които вероятно скоро ще има мисия. Да стане там учител – предлагат те, – а сетне пак ще говорят с Чалис и Управителния съвет, да видят какво може да му предложат. Може да остане в мисията на Хотанца, ако тя се развие, а може дори да го предложат да продължи учението си в Америка. Какво ще каже за това? Би било добре; заслужава такова нещо, но нека първо си опита силите с децата.

Петър си стяга смешния калъф на цигулката, книгите, гребена за първата елегантна брада. Ще иде в Хотанца. Исква да опита учителстването в Добруджа. Баща му е почнал оттам – нека да видим!

Седим с една възрастна, едра жена така, на автобусната спирка на Хотанца, сегашното село – как му беше името там? – и тя посреща ли внуци, изпраща ли, какво беше не съм си записал, и ми разправя. Учители по майкино ѝ време били Шивачев и Танев. Много ги обичали. Майка ѝ дошла в село или по-скоро я довели, когато била на две години, през 1875, така че трябва да става дума – каза – за 1885 година. Било една стаичка така с барачка, и то било училището и църквата. С една дума, за Дънов не помнеше да се е споменавало. Протестантската църква построили през 1927 г. на същото място, дето била стаичката.

Християните (искаше да каже православните на село) помагали – с волове, с каруци. По комшийски. Баща ѝ карал камъни за строежа на протестантската църква с волската кола, а тя се помни съвсем мъничка как водела воловете, той докато ги бодял с остена, и те мъкнели, къде ще ходят. Бай Ангел се казвал баща ѝ. Тя самата била родена в 1920 година.

– Чакай! – викам и гледам наоколо: има-няма по на половин километър от всички страни около площадчето, дето е спирката – опънал плосък корем нагоре някой хребет; ни баир като баир, ни възвишение, кажи го по-скоро просто края на вдлъбнатината, в която е загънено селото. Същата добруджанска работа – като на изток към морето село Хадърча – дето се беше родил Петър Дънов. И виждам, че тези хора, като са се заселвали, не ги е интересувала панорамата, защото не са ни швейцарци, ни люксембургски графове, ами са гледали да не се виждат светлините на селото вечер, да не могат лесно да се ориентират къргжалии и полски хайдутни къде има булки за изнасилване и овци за отвличане. И викам: – Как тъй 1920-а си родена, пък майка ти родена в 1875-а?

Смее се.

– Ами тѝй! Четирийсет и пет години ме е раждала. – Спокойна, кажи го царствена жена. От стара коза яре; улегнала работа. По бащина линия сме родà на Стефан Караджа, тѝй че баща ми Ангел идва отгоре, от север и се заселва. На дядо по майчина линия семейството иде от Пазарджик, с две коли, защото там гъсто населено, не мож се изхрани, пък тука турците по много земя имали и като се изселили по Освобождението, можело земя да се намери, ама много, така били чули. И в първата кола деца-та и баба ми – дванайсет деца, и те двамата – четиринайсет души в първата каруца. Мама сред тях – двегодишна. А в задната каруца е храната и натурите там, дрехи, туй-онуй. И като дошли, имало само пет татарски къщи в село останали. Тати овдовял и петдесетгодишен се взели, защото тати имал три деца. На майка ми също бил втори брак – и тя с три деца. И като се взели, още две деца имали; да се сродят – разбираш ли? Че осем деца. И аз съм предпоследната; ще ражда на четирийсет и пет, я! Братовчеди после, снахи, работи; тука има дума в село отдавна: „Искаш ли да си добре, зароди се с големия род...“, значи с бай Ангеловия, нашия!

Не се смее, но очите ѝ гледат в моите и се чувстват добре. И прогължава, отдето я прекъснах:

– Та заедно направили евангелистката църква. Тя била първата в селото. После правихме и нашата, православната църква – преди нищо не беше. И пак евангелистите с нас, помагат, комшийски така.

Много не я разпитвам, защото тя, докато чакаме, и тѝй и тѝй ми разправя, без да бърза. Преди турци, българи, цигани, не се делили. Турски думи много имало в езика. После взели да идват хора от Балкана, там било колиби, гладно живеели и търсели Добруджата. Не се женели много-много помежду си. Имало такава дума: „Остави го тоз балканджия, бе!“ Един вид, проста работа. Не че били прости, но така била думата.

И ми дойде наум, че сигурно точно така беше станала цялата тая работа. От българската селска ксенофобия идваше. Изпразва се страната от турци, раздвижва се населението

– по каквито и да е причини, и тези, които идват, новонастанените, не ги щат, изолирани са, карат ги да се чувстват като граждани на света, и само небето им е приятел и баща извън кръга около огнището, а около огнището само не се живее, защото ти трябва и чаршия, и мездан, и църква. И като си се сврял край огнището, като не те приемат вън от двора ти, трябва да си дигнеш своя си църква, за да не те гледат накриво, като влезеш в тяхната. И като идва в кафенето Петър Тихчев, пътуващият проповедник от методистката мисия, дето е такъв сладкодумен, че да не станеш от масата с него, защо да не приемеш неговия Бог, дето е отворил ръце за всички и само Божието слово е важно за него, а не дали идеш от колиба, или от Руманя, или от Пазарджик там! И ето ти методистко училище и църква в Хотанца – точно по времето на доброто име, дето си извоювал нашият пътуващ проповедник от Русе.

А моята съседка по автобусна спирка протяга напред краката си в протритите чехли и ме подсеца за себе си:

– Дразни ме само, че мъжът ми умря!

Регували се да го гледат гъщерите ѝ, двете в село, едната в Русе, идвали така, ама какво ще направим. Парализирал се. Бил овчар. Тя пък била краварка в стопанството и трябвало да напусне работа, тя да го гледа – и ето ти мизерия цяла. Станало тъй, да тежи на стари години на гъщери и внучки. Не било едно време така. Някой като закъса в село – църковни хора били. Особено евангелистите, ама и другите и те не можели като тях да не идват да помагат. Гледали болните на съседи и приятели. Цялото село. После вече не било така. Оставили я сама с гядото, докато починал. А сега е сама. И дразни я така отвътре!

Доиде внучката ѝ – една хубавица, набита, елегантна – някъде откъм сладкарницата до съвета май. Изскочи, като завъртя през площада автобусът за Русе. Качи се. И аз се качих – не беше нужно никак да казвам „довиждане“ на моята разговорка, като тръгнах.

Две бели лястовици кръстосали небе над жълтото море на Добруджа.

Тя не знаеше, но русенските писатели и журналисти ровят миналото на Петър Дънов и пишат по нещо за пребиваването му в Хотанца след евангелисткото училище в Свищов. Според тези събирачи на местни спомени хотанчани вече били подготвени за евангелисткото слово. Неговото идване тук през есента на 1887 г. предхожда само с година и половина откриването на основното евангелистко училище в барачката на мястото на сегашната евангелска църква, за което отговаря брат Захария Димитров. Тогава село от шейсет къщи само, след заминаването на Дънов, когато започва училището, мисията тук вече има 14 редовни членове. Старите методистки архиви виждат нещата в същата положителна светлина. Това място е благодатно с либералните отношения сред селяните, се казва в доклада на Дейвис на годишното събрание в Свищов.

Така че местните хора посрещат младия, елегантен учител с голяма радост и не остават разочаровани. Петър Дънов „идва с благородната си осанка (както казват); и с благото си слово, и с цигулката си, и открива на млади и стари непознати духовни хоризонти“.

От това, което намираме в бележките на неговите първи ученици, се вижда какво е споделял Петър Дънов за учителстването си в Хотанца. Не става дума за кой знае каква философия или знание, но това, което е внесъл там, е било наистина нов, свеж дух, различен от тогавашното официално първоначално образование. Децата и той непрекъснато били извън класната стая, ученето било в жив контакт с природата, с пътя, нивата, градините, гората. Всъщност големите му уроци идвали извън академичната програма – той бил Учител в истинския смисъл на думата.

Като във всяко тогавашно село, не всичко било спретнато и чисто (за да сме снизходителни). Той учи децата на чистота; и след месец-два само те стават млади ратници на хигиената в Хотанца. Особено нетърпим бил за Петър придобитият в семействата им навик да се клеветят. Това било единственото, което го изваждало от ведрото му настроение. Изслушвал търпеливо какво имат да кажат и след това сърдито настоявал от тях да му докажат, че те са по-добри от съученика, когото са

клеветили, за да имат правото да го упрекват. Въпросът с побойите между тях се решавал без каквото и да било колебание и не съвсем по принципите на Бялото братство; в края на краищата в оная, кажи го юношеска възраст на Учителя, те не били още формулирани. Дънов хващал побойниците за ушите и ги изправял пред класната дъска – и бития, и този, който го е бил. И правел това тяхно стоене там така жалко в очите на съучениците им, че да не им се искало да заемат някой ден мястото им.

За Петър прекараната в Хотанца година също е от изключителна важност. Той изпитва тук за пръв път огромното си обаяние сред хората, особено децата, които отварят целите си същества към всичко, което им дава. Идва с огромното желание да изпълни това, за което се е готвил, да даде всичко, което може, на хората, да види какво е било на баща му в такава една добруджанска дупка, сред житата, преди четирийсет години. И желанията му се изпълват – изпълнява задачата. Много скоро обаче съзнанието му е озарено от една истина, която не е очаквал. Петър открива, че това, че изпълнява задачата, която си е поставил и която учителите му са му поставили, не е всичко; открива, че тази задача е малка за това, което са го научили в Свищов Томов и Икономов, и за това, което самият той представява; малка за възможностите му.

Вярно е, че е влюбен в учениците си. Но това тук, тази дупка между ридовете, тази вдлъбнатина в безкрайните добруджански поля, където тези тук неговци ученици с лъчезарните погледи, така влюбено приковани в него, това ли е всичко, което има да прави? И той знае, че това не е всичко, и го залива вълнатата на неудовлетвореността, както бе заляла баща му преди трийсет години, когато чорбаджи Атанас искаше да го закомви в семейството си в Хадърча, но го мъчи и гузната съвест, защото как ще остави тези вперени в него чисти, търсещи очи. Такава вяра и такава всеотдайно упование имат неговите малки душички в учителя си; пък и родителите им, как гледат на него, като на Спасителя! Какво да прави?

*

Прег вътрешния му поглед е картината на Свищов; необятната румънска низина, Дунав, който сякаш тече от началото на света и се изтича в края му и така свързва минало с бъдеще, и тука с там, и сега с винаги... Горе от църквата на Кольо Фичето, от римската кула, от уличката пред Константиновата и величествената Данаил-Тодорова къща – всичките пръкнали над долната махала, от килнатото площадче на Чифте кафене, откъдето светът е пред теб – къде е този свят сега в хотанчанското корито? И да излезеш горе, да поведеш учениците си да берат синчец и мак по пътечките сред житата, къде е светът?

Той е гвайсет и три годишен! И отвътре го върти!

И както сега и свири на цигулката една сутрин под черницата на, как му беше името, оня извор, и учениците са около него, и едно синеочко, русоляво юначе от малките му е прегърнало сънното нагоре коляно с две ръце и го гледа в очите ни близо, ни далеч... влага замъглява погледа му, защото разбира веднъж завинаги, ясно и чисто, че няма да остане при тях; няма да е това тука животът му.

*

Всяка нощ сънува, че е в Свищов и че не е идвал в Хотанца. Там си е. С приятелите или не – все то. С Точо понякога.

И е горе на кулата, и обикаля около нея из бъзаците и гледа изгорелите от стар пожар черчевета на прозорците, и отдолу откъм часовника и чаршията вече са взели да пият еснафите, защото идва глъчка, навечер е, едно дете вика: „Тате, тате, върни се, моля ти се, обичам те!“ И мъж глъчи, и жена вика пискливо и плаче, и детето повтаря: „Тате, върни се...“

И е девети юни 1887 година – два дни преди да им дадат дипломите – и той чака да ги извикат, да им ги дадат. И не е навечер, а рано преди разсъмване, и калето и бъзаците тънати в мъгла, но той се качва на стената и гледа – едва се виждат върбите като тънка тъмна ивичка край румънския бряг – другото е сива непрозрачна маса – нищо че е ясно къде долу е реката, къде

горе-долу е мой, къде забива тя и къде е брегът на Преображенската махала, и къде светлее небето.

И Точо казва – го него е сигнал на камъните, гладко обръснат, както винаги, с едрата букла на челото, с широки рибарски гащи – и пак не е ясно кога ходи за риба този човек и дали просто не ходи по цял ден да се шляе и да приказва.

– Така е! – казва. – Църквата е борба за сила. Кой да води верското чувство на човека, дето изгърпаш ли корена му от душата на човека, няма човек. Дали ще са католици (като нашата тук папищашка църква), или православни, или гърци, ако е православна църквата, или гагаузи, или дали от джамията ще водят хората за носа, за това е борбата. Важно е проповедта, Евангелието е важно, защото то е Божието слово, най-първата и най-чистата проповед. А те – това го турят на второ място – те кажат, отвари варят, одежди шият, свети мощи, кокали мъкнат, бериш взимат, заплати... Дали ще ми дадат заплатата, или не, какво ме интересува, ако вярвам?

И излиза, че не е Точо, а е сам, и че сам си говори наум. „Не е важно това, важно е вярвам ли. Има Бог, но влязъл ли е в мен? Църквата на тате, друга църква, училище, молитви, аз сам съм учител и давам на децата от Бога; но аз имам ли го в сърцето си; защото къде е да го видя, ако не е в сърцето ми? Ако не е в мен! Къде е окото, с което ще го видя, ако не е в мен, във верското ми чувство? Отвън ли? Като в иконите ли? Те – образите в тях, зографите им – видели ли са го? Не е ли турчин на вид? Арап не е ли? Или индианец, като тези, дето сега ставали християни, като ги покръствал брат Трайко Константинов там на запад, в Америка? Как изглежда той? Къде е, ако е навън? Този гигантски завой на реката, който зная, че е тук, дето от две хиляди години е бил толкова важен за Рим, за българите, за византийци и за руси и турци – че са строили и рушили тази тук кула, аз зная, че е там, но не го виждам в тази мъгла – този път към целия свят!... Но ще се дигне мъглата и ще го видя, защото съм го виждал и преди. Но тате, като го е провидял, сиянието около главата на стареца в Солун като е видял, той е провидял,

без преди да е бил там и да е виждал такова нещо където и да било. Други и те са го виждали. Ще се гизне ли мъглата и за мен да го види? Или цялата работа е точно в това, което учим, и ако съм го научил, ще ми дадат свидетелството, като слеза долу в училище. Но работата може би е точно във вярата. Да знаем, че е там в сърцето ни и без окото да го види, без да съгрешаваме като Тома Неверни. Да е в сърцето ни с цялата ни вяра, без да го видим с външното си око! Но и защо да не го види, ако е там, ако изчакам. Ако се моля...”

И взрян така – мъглата пълни душата му; и взрян, мъглата тънее, свети отвътре, вдига се. Островът, брегът отсреща, слънцето в гърба му се усеща – топи се тя – и грандиозният завой на реката се ширва до края на света, и ниският румънски бряг се очертава, и възвишеният бряг зад дупката в краката му откъм българската страна изплува зад останалата част на града. И грандиозният мир на Бога, духът му, който е и тялото му, се въздига във видимото му поле, расте, разстила се.

„Боже, с този свят Твой, дето ми го даваш, и с него ми даваш това, което искам от Теб; с него, с красотата на света си, влизаш в мен, през очите ми и в душата ми влизаш...”

Глава четвърта

СЕМИНАРИСТЪТ

Този океан...

Само че така няма да стане! Ще трябва първо да поговорим. Ще трябва първо да насочим камерата си под правилния ъгъл на зрение, да я фокусираме на правилната дълбочина на образа, защото иначе ще трупаме факти, които няма да разберем. Няма да ги схванем в цялата дълбочина, която имат за този позакъснял ученик на свищовското духовно училище с диплома на проповедник в ръката, но без тръпката да проповядва в сърцето.

Той не може още да проговори. (Фигуративно казано, разбира се.) Колкото повече учи през тези три години в Свищов, толкова повече странната неувереност на това умно момче нараства. Той беше така и преди и именно поради тази липса на готовност да влезе в живота баща му, отец Константин, го беше изпратил да продължи учението си в Свищов, в най-доброто училище, за което знаеше, при учители не само учили зад океана в Новия свят, но и доказали себе си като проповедници в непосредствена близост до Ню Йорк! Най-големият град на западното полукълбо. Най-богатият град. Най-устроеният, най-бързият, най-взискателният град. Ако тези учители бяха успели там, ако бяха отбелязани между първенците в историята на семинарията на Медисън, кой можеше да му даде повече?

Да беше несхватлив? Не. Свидетелството му беше много добро. Но отец Константин забелязваше, колкото и да не личеше на пръв поглед, как Петър все по-често се самовглъбява и става по-мълчалив. Вече бе над двайсетгодишен мъж. Не проговорваше, беше набожен, но след Свищов неувереността му още повече се увеличи. Стана учител, и пак нищо! Поп Константин се чудеше

дали Петър да не продължи учението си, вместо тъй да виси между небето и земята. Нямахме смисъл да се настоява да проповядва; без сърце не биваше да се впуска в пасторството.

За Петър, разбира се, това беше невъзможно. Щеше да е фалшиво. Работата беше, че колкото повече научаваше, толкова по-бездънна ставаше за него картината на света, толкова повече провиждаше неща – не мистични, а прости и очевидни неща, които всички ей така отхвърляха, за да не утежняват радостния си и пълнокръвен живот на добри християни. Какво лошо има в това? Нищо лошо! Но какво можеше да им каже той от амбона, когато всичко беше толкова необятно, непровидяно, недоразбрано, непроникнато... Да им разкаже за добрия самарянин? Та в Свищов всеки ден можеше да срещнеш по пет заможни хора, милосърдни като самото Милосърдие; какво да им го казва? Свищовските училища, сиропиталища, пансионът за бедни момичета на женското настоятелство – всичкото това нали бе дълбоко бъркане в джоба от страна на имащите свищовлии от милосърдие именно! Да не говорим за свищовските турци, които както бяха по-богати, така бяха и по-щедри от заможните щедри българи към градските просяци. Без да са християни и без дори да са чували притчата за добрия самарянин. От друга страна, това, че имаше милостиви хора със и без християнска проповед, съвсем не значеше, че няма какво да се каже и на най-добрите хора от града, такива каквито си бяха. И това беше просто едно смътно чувство, едно недоизразено с думи чувство, което си оставаше в него и растеше, и той просто не можеше да направи първата крачка.

Нямахме да е искрен. Щеше да повтаря заученото, колкото и да е хубаво и правилно. И не беше достатъчно. Или пък може би беше достатъчно? Не беше сигурен...

Не беше и това, че е недоволен от учителите си. Напротив. Той виждаше по-добре от всички колко по-високо стоят те от обкръжението си. Обикновените, записани в ежедневието си прилежни ученици и отрудени граждани не забелязваха разликата. Когато я забележеха след четири-пет години, щяха да ги заме-

рят с камъни през прозорците на училището, щяха да мацат с боя гърбовете на разплаканите им ученици, щяха да ги нахулят в дрънголника, докато английският консул не ги отърве, и след като безропотно продължават работата си в училище без дума на недоволство, щяха да запалят и самото училище! Така или иначе, сега-засега свищовлии не знаеха разликата и всичко си вървеше ей така, но Петър я знаеше. И боготвореше учителите си по детски за недостижимите за него техни качества, но и знаеше инстинктивно, без да разбира точно как и защо, че те не превеждаха знанията си на език прост и достъпен за местните хора, и много от тези знания се плискаха върху свищовлии, без да могат да се усвоят, и това сега-засега нямаше значение, защото кой го интересува, но утре нямаше да е на добро, щеше да породи необуздана ревност и завист.

Как да не се прекланя пред тях? Той беше чувал от по-старите ученици историята за брат Томов, как като отишъл в семинарията на Медисън, се оказало, че знае повече съвременни езици от най-големия тамошен полиглот. А какво знаеше самият той? Двайсетгодишен вече? Български, и сега три години гето учи английски! И десет тюрлии на влашки, и девет бошлафа на турски. Два езика. И все пак, въпреки безмерното си уважение към учителите си, не можеше просто да научи проповедите за добрия самарянин на брат Томов, и толкова. Не беше само това, не стигаше, не беше както трябва, и понеже не знаеше какво точно не му достига, не споделяше нищо, защото нямаше кой да го разбере, и... и това е!

И ако се запитате тук какви са тези усукани работи, защо просто не ви кажа какво станало после и как пресекли Атлантическия океан, само ще повторя, че така няма да се разбере какво става в съзнанието на Петър Дънов с това прекосяване, защото то е – просто казано – повече от физическо прекосяване. Това е прекосяването на един богат дух от неразчепканото и объркано ежедневие на робската страна, в която се е пръкнал, в безтегловността на необятното. Става така, че той загубва своя роден селски бит, без да е придобил нов; остава без своето

детско ежедневие, без да е придобил ново – и след като вече няма какво да гледа долу в краката си – ето ти го сам под Големия чертеж горе на небето. И ето ти оттук нататък единственият въпрос, на който има да се отговори: ще го разчете ли, или не.

Защото – не съм ли ви казвал това? – всяко съзнание на всяко човешко същество е различно. Общо взето, това няма кой знае какво голямо значение – разликата не е много голяма. Там, в гъстата част е все то. Картината на непосредственото обкръжение е приблизително ясна и без поглед в далечина; кръгът, открит за късогледството, е лесно обхванен и бързо се усвоява; и преди да си проходил – успешно не само тичаш, но и надбягваш кого ли не. Нищо че тичаш в грешната посока. Като се задъниш в дупката, отде да знае човек! Ти хубаво си си тичал, ще си кажеш, ама я оня там те е спънал, я дяволът те е насадил на пачи яйца.

Ако си далекоглед, е съвсем друго! Накъдето и да се обърнеш, и в тази, и в онази, и в сто още посоки, ясно ти е като бял ген – водят в дупката. Грешни посоки са. Не стават. И стоиш, и въртиш глава, и се чудиш как да прозреш накъде; тенекеджията на къшето вече е сигнал екстра къща и си е купил и лозе, и две каруци. И те гледа, и с право си вика: „Гледай гу туй как’о умно беши и как’о съ убъркът ут четяни. Шъ умре ут глат!“

И не става дума за умен и глупав, въпреки че има умни и глупави. В нашия случай нито първият е умен и вторият глупав, нито първият е глупав и вторият умен. Просто имат различен фокус на съзнанието! На „зрението“. И ако си „далекоглед“, не можеш лесно да проговориш и даже да знаеш кое как е – няма да знаеш как да го кажеш, че да те разберат; не можеш – нека го кажем по библейски – „да речеш“! Ще кажеш, но няма да речеш. А работата е като Големия Учител, като родения от Всемирното съзнание, като сина на Бога, на боговете, на божественото – „да кажеш“ и с това „да речеш“. За да се запише в голямата книга: „... и каза Той и рече, и светлината ги обзе – всички тези, които се бяха събрали да го чуят и да го слушат.“ Иначе приказва си някой

и тези, които са близко и виждат всичко, си викат наум: „Този като няма глава, значи няма и уста, как приказва?“ А тези от задните редове направо си намигат: „Кон пърди, вятър вей!“

Между другото се сетих за Айнщайн. Айнщайн не проговаря до шестгодишна възраст. Не продумва и дума. Гледа и мълчи. Чудят се гали ще може да му помогне психиатър, защото на всичкото отгоре има и дислексия. Вижда буквите накуп, в пълна пространствена едновременност, без каквото и да било ред между тях, без горе и долу, без ляво и дясно, а така като не е ясно коя буква след коя идва, не може да се правят думи, не може да се говори; не може и да се чете. Айнщайн не може да проговори, не може да пропише, само съзерцава разрастващия се като експлозив свят, в който е попаднал и в който няма, кажи-речи, нищо от света, каквото го виждат и както го живеят хората около него, и мисли как да намери начин да контактува с тези късогледо-плоскогледни роднини и съграждани около себе си. Докато едва на 28-годишна възраст не написва третата статийка на тринайсетгодишните си незабелязани от никого усилия в „Анален дер физик“, Die Grundlage der allgemeinen Relativitätstheorie* от страница и половина, където доразвива простата си на вид формула от три величини само. Формулата, която променя из корен научната представа за начина на съществуването на нашата вселена.

На колко години казва и „изрича“ това, което има да каже, Исус? (И тука говорим като светски хора!)

На колко години казва и „изрича“ това, което има да каже, Мохамед?

Буда?

Лао Це?

И така, ако трябва да опиша само фактите на прекосяването на Атлантическия океан от Дънов през 1888 година, картината ще бъде добре известна за всеки българин от популярния

* Основи на всеобщата теория на относителността.

пътепис на любимия на всички хуморист от края на миналия век Алеко Константинов за екскурзията му до Световното изложение в Чикаго от 1891 година, т.е. само три години по-късно.

Когато тръгнат на Запад по онова време пътниците от България, се тълчат със смях и врява в пътническите вагони на трена, мъкнат гисаги, стари куфари и нови кошници, пълни с люти луканки, солено сирене и баят хляб на токмаци; случайно да не умрат от глад по пътя. (Уж! Всъщност за да не се охарчат, въпреки че така им излиза по-скъпо, защото всичко мухлясва, грянисва и се вкисва още първите дни!) Спят по пейките на третокласните купета с дрехите и върху вестници на пода; попейват, попеиват, подпухват; миризмата на храна, пот, чорапи и хъркащи усти се смесва на гъсти талази. Смяят се. Свирят. На път през Унгария се запалват колелата на трена и както казва Алеко: „Хай да ви вземе ашъма с майстори!“ Железничари ли, пожарникари ли, стражари ли в униформи се втурват и... „поливаха, гасиха, палиха, смъдиха... хеля накрая тръгнахме. А магжарите – смях! Знаеха! – български туристи!...“

И тренът пак поема!

Париж. Кой гледа Париж! Съмнано-несъмнано, търчат те към гара Сен Лазар, отдето в девет и половина специален трен на Компани Женерал Трансатлантик (Алеко прекосява океана в прочутия тогава плаващ дворец „Ла Турен“) ще ги откара на хавърското пристанище. Два часа чакане, тренове идват, заминават и всяко туткане на локомотива сякаш изсвирва в сърцето ти. Каквито щеш тюрлии от хора: французи, англичани, немци, италианци, испанци, поляци, руси, българи; сетне – за изложения и конгреси – младички калугерки полячки, купчина глухонеми, барони и баронеси с прислужката си; сетне търговци по работа; сетне художници и занаятчии, тласкани от нуждата за хляб отвъд океана; сетне ергени по професия, момичета по професия и накрая чиста проба парижки „камелии“ (т.е. хубавици от „занаята“), пред очите на които се мержелят несметните американски долари. Отиват просто така, на риск, със затворени очи. И това са само пътниците от първа и втора класа, разбира се;

народът, братята емигранти вече от дни дъвчат баят хляб и зеленявали колбаси в Хавър, настанени в подпалубния търбух на „Ла Турен“.

Влакът лети през летни вековни брястове, прелестни резиденции, ливади; французите съпътници сочат през стъклата Руанската катедрала... Хайде хей с Руанината ти! Америка, Америка!

Хавър. Задимен, замазан в сажди като коминочистач. Влакът маневрира половин час в лабиринта на тухлените складове и сивокаменните улици на пристанището; пътри след себе си десетина подтичващи назад-напред развлечени гамени и те опяват вагоните с проташката си просешка музика, докато всичките пътници не увисват по прозорците и не почват да хвърлят стотинки, за да гледат децата долу как озверено се бият за тях.

И ето, идва ранният летен следобед на потеглянето и тук вече ще дадем думата на Алеко, защото следва това, което ще освети пътя ни нататък.

„Тържествена минута! Аз сега, като пиша тез регове, усещам как трептят и се повдигат лека-полека космите на главата ми. Цялото крайбрежие беше осеяно с мъже и жени. Хиляди шапки и кърпи се развяваха из въздуха. И аз поусках да си сваля шапката, но нещо ме задави в гърлото. Туй нещо като огнена струя се издигна с усилие нагоре, достигна до очите ми, които помътняха, премрежиха се и... имах си хас! Наистина капнаха няколко горещи капки в хладните води на Ламанш. С кого се прощавах аз? Нямах ни едно близко до сърцето си същество на този свят... Насреща ми, на брега, стояха хиляди французи, но какви са ми мене французите, какъв съм аз на тях! И все пак аз ги гледах, аз ги погългах с очите си, като че исках да протегна ръце към тях, да ги презърна и между сълзите и целувката да им пришепна със задавен от възненение глас: „Сбогом, сбогом, прощавайте!“ Аз се прощавах мислено с приятели, с България, с Европа, със Стария свят и като че отивах не в Новия, ами на онзи свят, като че се отделях от земята и от хората. Какво чудно нервно състояние! Като че буря се е готвила в моите нерви през няколко години и е очаквала само силно потресение,

за да се разрази. Таквози потресение нервите ми не изпитаха ни при една от многобройните ми временни и вечни раздели; те го изпитаха тука, сега, при раздялата със Стария свят. И бурята се разрази в мене. Разрази се и в океана, и аз с приятеля Атлантически океан почнах един дует, за какъвто ноти още не са измислени...“

Каква мистична духовна аритмия! (Но Алеко не знае, че не е от раздялата, а от очакването за събиране – на нас отсамните с братята ни отвъд през бездната, дето е скъсала нишката ни!) Какъв неочакван, мистичен вътрешен удар разтриса цялото му съществуване! И странно, той помни уникалното си изживяване, но ведраата му натура го заравя в нафталина на останалите туристически спомени. Както е и с нас – читателите му. Всеки българин е чел тези редове, но кой не ги е прескочил като нищо особено, кой не си е казал, че просто Алеко си е майстор пътеписец, и ето ви още една претоплена авторска палачинка, поднесена за зяпналите почитатели на перото му. Само че така ли е? Тази тълпа на брега, тези непознати французи, този океан – апокалиптичният, космически приятел, с който започва дуета без ноти; – божественият миг, холизмът, секундата на устремление към всемирната тоталност на хора и катедрали, французи и вода, и двата разцепени и разделени един от друг бряга на океана, през които „Ла Турен“ ще свърже отново тръгналите на запад с тръгналите на изток племена с божествена бяла невидима нишка, опъната някога си от лоясали викинги (поели уж да оплодят някоя ескимоска под тогавашните лозници на Гренландия), от облецени колумбовци (тръгнали уж за планини от злато), от китове и риби пилоти, от айсберги и недолетели птици, белнали очи от гладна смърт връз тях.

От океански костенурки.

Но и за Алеко този миг е само недоразбран мимолетен повей на чувствата. Извън този миг картините му отпреди и картините му след Хавър и в този, и в други пътеписи весело и някак леко се запечатват в съзнанието. Той е пътник от първа класа. От горната палуба той редува в пътеписа си: тълпалото

в трюма; пъшкането и повръщането; клатенето и кълненето, което се носи отголу, от трета класа. Защото той е при кристалните чаши и порцелана, и сребърните съдове, закомвени на масите да устоят на пристъпите на вълненията. Защото той е при елегантните повръщания. И смеха. И пак смеха и веселието... И колкото и малко или много подробности да съберем за прекосяването на онова време от разказа на Алеко, параходът накрая пристига в пристанището на Ню Йорк... и пътищата за вътрешна Америка се отварят, кой както и накъдето!

Но друго ни интересува нас. Така или иначе, в тази първа класа на богат свищовлия родният градски бит, старото детско ежедневие на кристалните чаши в столовата, на водния простор на Дунава като открит път към света, а не преграда за орящите волове – не се губят при каквото и да било пътуване, а само го съпътстват. И в Чикаго Алеко си остава в своето си слънчево, свищовско „ха-ха-хи-хи!“. Той си е пак сред своите и на баща си байганьовски интерпренъори, великосветски студенти, турски губеци, парижки и кючукпарижки фльорци, арменски сарафи и... самочувствието на лесно празнещия се, но винаги пълен с колкото трябва туна-вилаети джоб.

С Петър Дънов не е така. Плоските голи баури на Хадърча, които ти крещат от люлката още: „Това е нищо! Тук е нищо, ние не сме светът, тук нас никакви ни няма за нищо!“ – това е то! Ако си се пръкнал там, ти си просто от „прелелите отпадняци на отвъдния бряг“, ти си в безтегловност. И не блести в душата ти кристалът на веселия смях, а дъха и вее нищото на неосмисленото пространство. Не си от пътниците в първа класа. Изринеш ли се оттук, не носиш със себе си бита си, разлита се плявата на детството ти и политаш гол и без посока, безцелен като комета нощем, безтегловен като доган по икундия над Сините камъни.

Вероятно пътуването на двайсет и четири годишния Дънов през океана по-точно може да се възстанови по спомените на друг негов връстник – Георги Чакалов. Чакалов не е като Але-

ко от Свищов, където Дънов също учи, но затова пък точно като Дънов е учил в протестантското училище. В Самоков. Също от малък град, също мисионерски възпитаник с познание на английски, точно по същото време и той тръгнал на учение в Щатите, че там, в малкия град, на малката чаршия нищо не пълни душата. Но колкото и малка да е тази чаршия, баща му има дюкян на нея и Георги е стъпил на по-устойчива и трайна почва. Зашиват му в колана двайсетте наполеона (част от които си е спечелил сам) и поема. Втора класа в дунавския кораб, дето се въргаля, увит в ямурлука си, където сvari. Във влака през Германия е в четвърта класа; обикновени товарни вагони, вятърът хлуе през дъските, няма пейки, няма клозет, всеки си седи на бохчите, а къде клечи – един Господ знае. Както казва Георги – „за пръв път изпитвах такова нещо и – thank you! – за последен!“

„Лердам“ от Амстердам е бракуван презокеански кораб. Трета класа! Не е цвете за мирисане така нареченият стийредж в предната част под кувертата. „Тук се беше събрал извергът на Европа: евреи от Полша с черни, дълги, мазни коси, бедняци от всички народи на Стария свят“, споделя с потресение Чакалов, и все пак усещаш, че той знае къде скача, не е във вакуум. Под горната куверта, но не баш в трюма. Двайсет души в кабина. Хвърля се жребий кой на кое легло ще е. Отдолу имаш кеневирен сламен дюшек с една платнена възглавница. Две одеяла за завивка. На края на пътя дюшекът се изгаря, а одеялата се стерилизират за ново ползване. Мизерия, но пак си нещо като пасажер, пак си в нещо като кабина. Сервират ти редовно храна, и то обилна, пък и по вкуса на Георги. Харесва му. Гладен е. Яде с насладата на градски калфа, който си е поръчал и му носят. Губи бита си, но не и самочуствието.

И него като Алеко го лови тръпката на отплаването към Новия свят: с вълнението, със стезнатото гърло от това, как параходът се изсулва от тясната, уютна Европа и се продънва в океана на нищото. Отпърво Ламанша е тесен и домашен с фаровете на Кале и Дувър на двата срещуположни бряга, корабче-

тата и лодките от двете страни в тъмното, псувните на три езика кой накъде да се пази; сетне бреговете се раздалечават, протокът развижда широко, псувните изчезват с лодките към Плимут и светулките на Канарските острови и накрая – далече на север фарът на Бишъп рак – последното огънче на Европа. Сетне, на разсъмване, корабът се прогънва. Зинва океанът. Свежо вдъхване.

Колкото и вероятно близка да е картината, рисувана от Чакалов, до прекосяването на Петър Дънов, аз все пак виждам Учителя във вътрешния си поглед като действащо лице от спомените на един украински емигрант, запазени в Музея на квартиранта в Лоуър Ийст Сайд в Манхатън. Пак от същото време. Пак трета класа. В трюма. С пяната от бреговете на Европа, с низвергнатите, с хората, напълно скъсали с корени, бит и минало. Безтегловните. Зелените океански костенурки отчаяно цапаци с уморените перки на крайниците си по пеленга на малките си мозъчета, за да стигнат далечните зелени пясъци, да снесат припряно оплодените си яйца, да свържат отдалечаващите се противостоящи брегове на океана.

Но това все пак са само външните картини, външните факти, ефимерният образ на късогледата камера и тя не ни дава намек дори от това, какво се изписва във вътрешното зрение на един двайсетгодишен „непроговорил“ млад мъж, изправен пред Голямата картина и пред експлозията от огромното кълбо факти, които другите се правят, че не виждат, защото не им се губи време, но които той продължава да оставя да се сгромолясват върху него. Всичките. И то едновременно. Това е неговият свят и той иска да го задържи целия с надеждата да го осмисли. Колкото и застрашително и експлозивно да се разраства в момента. Защото, от друга страна, колкото и повече този свят да се разраства, в него се провижда все по-добре едно единство, една цялост, една грандиозна в простотата си осмисленост, която той може би ще успее да овладее, преди да бъде смазан.

*

И така... Този океан!

Този повдигащ се гръден кош на планетата!

Това криво огледало, което прави пустотата на деня синя и отразява пещерата на нощта със звездите на инфузориите си. Тази тиха космическа меланхолия под потъващата в хоризонта луна.

Този спадащ гръден кош на планетата!

Телескопичен блик

Преди милиони и милиони години на източния бряг на континента, който сега наричаме Южна Америка, живеят водни костенурки и продължението на рода им е застрашено, тъй като птиците са научили всичките топли пясъци на люпилните им и се събират на истерични ята, и щом малките пръкнат от черупките и тръгват като чевръсти паячета към спасителните вълни, те връхлитат. Не помага търсенето на нови и нови, и нови по-скрити места. Добили стотици години опит, птиците предвиждат ходовете на костенурките. Не помага и това, че малките изскачат от черупките на бегом. И птиците се научават да пикират по-бързо и в ужасните няколко минути бяг до водата от милионите остават няколко десетки.

Докато някои от най-големите от костенурките, след като десетки пъти не успяват да оставят поколение, в напразните си търсения на топли пролетни пясъци, на изток, сред вълните те попадат на малките далечни пусти острови, където птиците не успяват да ги проследят. И минават милиони години, и милиони здрави поколения, които се излюпват на островчетата, плуват обратно до богатия на храна източен бряг на континента, гмуркат се в зелените топли води край брега, любят се и се впускат, водени от малкия унаследен пеленг в костенурките си мозъци, към далечните, скривани топли пясъци, в които да снесат яйцата си. И пак назад!

Но минават още милиони и милиони години и играта им на родните брегове става по-кратка и по-кратка, достигането до тайните им острови все по-трудно. Връщането все по-малко

радостно, защото е истинска мъка! Някои направо не успяват да се върнат. Едва има време за игра, едва има време за оплождане – и пак отчаяно гребане към далечния единствен шанс на малките им да се излюпят.

Континентът се отдалечава от острова на морските костенурки. Всеки милион години с петнайсет километра.

Планетата под океана диша. Костенурките пак са обречени.

Планетата под океана диша.

Като рана върху остаряваща плът, като пукнатина в съхнеща глина, чудовищните каньони в земната кора под океана развиват по-широки. Америка „отплува“ от Европа.

В същото време гъното на Тихия океан се плъзга на северозапад.

Наблъсква Япония.

Стърже над отпнушените комини с лава под Хавай, трупа се сгур и сгурта се подава под повърхността във вид на вулканични острови, и те се плъзгат с целия подокеански щит на северозапад и се рушат от гъждовете, и изригват нови подводни вулкани на югоизток от тях, където комините от лава в по-дълбоките земни слоеве намират отдушник.

Стърже щитът на гъното на северозапад по протежение на Калифорния в катаклизмични трусове.

Врълхита Курилските острови и кърти подземни планински масиви и когато те се дръннат на гъното на океана, раздвижили милиарди кубически метри водна маса, тежки по тон кубическият метър, лисва на повърхността това, което японците наричат цунами – смукващият и заливащ океан, от който няма спасение.

Водният камшик на дядо Господ!

Представете си как в дълбоките води на Тихия океан великият шелф, прострян в протежение на Алеутските острови, се разлюлява от необхватен по мащаб воден трус и как милиони кубически метри скална маса се отъркуват и уталожват на

ново място на дъното на океана, и милиони и милиони кубически метри водна маса трябва да се пренареди, да се всмуче на опразненото място и да измести водните маси в пътя си, и как в зависимост от големината си тази тежаща милиони тонове водна маса се задвижва със скорост шестстотин-седемстотин километра в час, със скорост направо близка до тази на звука, което оставя всичко произтекло тук в пълна тишина. И представете си, че освен безмълвна, тази погводна вълна остава и невидима, тъй като надига повърхността на повече от десетина-двайсет сантиметра – така че докато се уталожу (след като се отрази от леда на Антарктика), тя ще засега до седем-осем процента от цялата маса на Тихи океан. И ще се носи светкавично така невидима и беззвучна под кораби и самолети, додето пет часа по-късно заливат Килауеа на северния бряг на хавайския остров Кауаи не се пресуши от всмуканата от цунамито вода, за да подхранва катастрофалната невидима вълна, и след минути ще се оголи дъното на Сънсет Бийч на остров Оаху на югоизток, и след минути все в същата посока полуостров Калеупапа на Молокаи ще загуби морето около себе си, и след това ще зине сух просторният северен залив на остров Мауи-Кахулуи, и когато след малко започват да се заголват полите на нос Уполу на остров Хавай, назад на северозапад заливат Килауеа, отдето започва всичко, не само отново е плен, но водата се надига като кипнал съд и лази по дерето, и залива околните планини трийсет, четирийсет метра, и върви и върви нагоре; и след това се заливат отново Оаху, Молокан, Мауи... И когато започне да залива Уполу на Хавай, океанът този път с реф се изтегля от дерето над Килауеа на 400 км на северозапад и от залива, и извлича и поглъща в бездната си всичко, което се е случило без корен на пътя му: коли, коне, бараки, плажни чадъри, лодки, плъхове... Десетки хора. Всичко, което се е случило на северните брегове на Хавайските острови в този неразбираем мигновен кошмар ту оголен, ту наводнен, ту всмукващ обратно на дъното; всичко, до което се докосва.

И тази „едновременност“ на станалото, видяна в целостта ѝ, няма ляво и няма дясно, няма сега и после. То е едно и също

нещо и е само сега. Един задвижен за удар камшик, при който ръкохватката спира, но единното и неделимо движение се предава на корена на камшика и нататък и нататък до върха. Но никоя отделна част от движението не описва и не дава представа за цялото по какъвто и да било начин: Покойната ръкохватка? Падащият надолу корен на камшика? Вдигащата се нагоре среда? Изплющелият връх? Нищо от тези отделни движения не значи нищо и не се отнася към явлението, и не обяснява явлението за нас „късогледите“, но не и за „целостногледите“ като Айнщайн. За тях не е проблем да видят (не, не да изчислят, а направо „да видят“), че всеки от тези елементи, въпреки и коренно противоположен на съседните, носи в себе си кинетичната енергия на предаденото движение – вълната на камшичния удар е едновременно една и съща в покоя на ръкохватката, в низходящото движение на корена, във възходящото движение на средата и в ускореното челно движение на върха.

Или – вижте мъртвото вълнение на цунамито: то е вертикално пропагане – всмукване на водната маса отпред, за да се захрани тръгналата вълна, то е челно изсипване на изригната от мястото си водна маса, която по силата на гравитацията търси хоризонтирането си, то е и непрестанно вертикално издигане на водната маса поради инерцията на първоначалното си задвижване, то е и вертикално пропагане зад засмуканата нагоре водна маса. И това камшично движение не може да се прочете в последователността на елементите му от ляво на дясно или от горе на долу, или от сега към после. То само по себе си няма място, само по себе си няма време. То не е алеутското цунами от това или онова време. То е колкото цунамито от 6 часа и 18 минути на 14 юли на 170 з.д. и 52 с.ш. при Алеутите, толкова и цунамито от 10 ч. и 20 мин. на 14 юли на 158 з.д. и 22 с.ш. при Кауаи, или цунамито от 10 ч. и 44 мин. на 155 з.д. и 20 с.ш. при Хавай, и пак цунамито „назад“ на 158 з.д. и 22 с.ш. при Кауаи, но не в 10 ч. и 20 мин., а „напред“ в 11 ч. и 03 мин.; или, с други думи, в хода на явлението цунамито на „последния час“ се проявява на „предишното място“, т.е. „напред“ във времето върви с „назад“ в мястото. И всичко това е едно, едно общо нещо по време-място, но съвсем разбито и хаотично, ако се

наблюдава как протича във времето само или как се разполага в мястото само.

Камшикът, вълната, гишането на планетарната кора, както звукът и светлината, не могат да се фиксират ясно в нашето плоско еднопосочно мислене, тъй като не заемат определено време и определено място на нашето „тука“ и „сега“, а се реализират в дифузното за невиждащия голямата картина пространство на „време-мястото“. И ако трябва да опишем общото в тях на езика на нашето ежедневие, ще трябва да приемем, че са форма на енергия на отдалечаване, което е и приближаване, на издигане, което е и пагане, на минало, което е и бъдеще.

На емиграцията, бягството от европейската родина, на вълна подир вълна, което е събиране на планетарното семейство през развиващите дълбини на Атлантическия щит, описани от Платон в легендата за Атлантида.

То е и емиграцията, бягството от Православието, на вълна след вълна (от страна на богомили, павликяни, униати, протестанти), което в пълното развиване на вълната на камшика ще видим, че на груга дължина и час е бягство от протестантските мисии нататък и все нататък към събирането на планетарната енергия на разпийното всемирно съзнание над развиващите дълбини на верския фанатизъм и сектантство.

Докато не изплющи върхът.

Вълните на емиграцията и разселването, и опразването отзад! Бразилия, Аржентина. И Петър е част на една от тях и го знае, и знае, че това е повече от учене да стане методистки пастор. Методизмът няма свое време, знае той, а е част от вълната, и той го обича като човек, но го и знае що е то. И така е и с България – знае както жалкостта ѝ, така и абсолютното ѝ неизбежно място.

Но не сега. Не с тези гуми. Постепенно ще осъзнае нещата, ще дойде providение. Сега само усеща огромността на всичко това и очите му понякога се пълнят със сълзи, и той знае, че е част от много повече и повече от което го учат, и ще разбере всичко това, и ще е сладко, и трагично, и неизбежно.

Сега е само скритата предтръпка и по някоя скрита сълза.

*

Петър отдавна е разбрал, че светът не може да бъде само Хадърча, не може да бъде замушен смисълът на съществуването ти между обора и огнището, колкото и да го души всеки път, като помисли, че може да се раздели завинаги с мириса на бабината баница и на хошафа. Знае какво е каканиженето на гръцки в църквата и препъването и сричането на славянската Библия, гето уж се разбирало, ама нищо не се разбира (и защо ли са нужни тези вечни преструвки за неща, които е явно, че не са така!). И знае колко поразително и го болка близко бе почувствал Божието слово, когато за пръв път прочете нещичко от протестантското евангелие, което баща му бе донесъл дома: с простия, сладък език на даскал Петко Славейков Божието слово бе влязло в стаята като утринна светлина, като свеж пролетен развигор в гърдите ти; можеше да се докосне, да се пипне сякаш невидимата енергия, от която бе направено стремлението към Божественото... беше част от дома; в майчиния език с всяка дума е било скрито! Не беше чужд език отвънка, едва различим по смисъл, колкото и свят. Не идеше отгоре, не идеше с расата, грехите, иконите на някакво специално далечно място, а беше лумнало отвътре, от сърцето му, дома, баба, пътя, двора, съседите, тракането на налъмите по плочите. И така го озари (като сладката болка на свалена превръзка от ранено място) мисълта, че всъщност така е било, словото за учениците му е било словото на майките им. И словата на патриарсите на българската църква в Търново пак е бил майчиният език за тези, които са ги слушали, в пълно взаимно всепроникване. Сияещо в теб отвътре, идещо отвътре в теб; вечна, безсмъртна, съпътстваща те част, която словото само е пробудило.

„Протестантско евангелие!“ Защо? Кои бяха тези хора? Как знаеха какво е важно и отгде увереността им да пробият през заблудите отвор колкото иглени уши, за да влезе светлината... Светлината, в която всички, и старите българи с езика на Евтимий, и ние сега, и християните в Япония и в Америка, и ние тук трябва да осмислим съществуването си. И кои им бяха българите да имат грижа да им помагат?

Той беше ги видял в Свищов. Сега щеше да види сам първоизточника им и сам да черпи от него.

Баща му и учители, и роднини, и приятели помагаха да се стегне за път, уреждаха документи, билети, адреси, писма, грехи, пари. (Само сестра му бе сдържана и сякаш ревнива, както винаги, но можеше ли да я упреква с мъката, която изживя с пиещия си мъж.) Беше възбудително, но докато се купеха златни наполеони от Варна и колан с пунгия, в който да ги носи, Петър започва да усеща все по-ясно, че не е сам, както бе, когато за пръв път започна да мечтае да последва и той стария си съученик Делчев в Америка. И сега помощта, която му даваха близки и познати, започваше да губи сладката си интимност. Други рамене сякаш се търкаха в неговите, стъпки на чужди хора звучаха в стъпките на баща му, на пастор Томов. Във Варна, Русе, София имаше агенти, параходства и други бяха ходили и отиваха, знаеше се много за пътя, който щеше да изпътува. Майка му слушаше съвети какво трябваше да му се приготви от други, които уж имаха опит в това – и за грехи, и за ядене из път. И не отиваха хора за учене само, разбира се, но и по търговия, и да се изселят там. И той го знаеше, но едва когато се заготви за път, усети колко широк и отъпкан е пътят.

В трена, колкото повече навлизаха в Европа, колкото по-чисти и спретнати ставаха зад прозорците хърватските села, после австрийските, толкова повече се усещаше всмукан от едно голямо, непреодолимо движение, де с новите съпътници за Америка, де с изоставането на Хадърча и Свищов далече назад, де със странното, но непреодолимо чувство, че е влязъл в свят, който не е закомвен за халката на кладенеца, а е безбрежен, на колела, в постоянно движение, свързан помежду си и през най-невъобразими разстояния. Че е един! Че иска да е един, и ще направи всичко, за да е един, защото хората са едно и всички тези презгради, тези граници и паспорти са нищо пред светлината, която е една и съща във всяко живо съществуване. Той щеше да отиде там и вътрешно щеше да е у дома си. Знаеше го.

Само че всяко откритие в този път е временно! И когато прекосиха Франция, и когато стигнаха океана, пристанището на

Хавър, претърпаните хотели и приюти, кафенетата, агенциите, спящите по градинките, Вавилонското стълпотворение на езици през двата дни преди корабът им да потегли, той бе ударен от истината. Беше част от една огромна, неконтролируема вълна от човешки същества, устремена към прекосяването на океана. Всеки по някакво си уж свое съображение, но сега вече се бяха превърнали в едно огромно, изгърбено в напрежение чудовище... Украинци, поляци, литванци, евреи. Италианци дори – дошли чак тук, защото корабите в Италия така били претоварени с кандидати за емигриране, че трябвало да се чака с месеци и месеци. И тези, които можели да си го позволят, идвали да поемат оттук.

Това бе втората в историята на Америка неугържима вълна през океана! Преди четирийсет години първата бе задвижена от камшика на картофения глад в Ирландия. Гинеха от недояждане в родината си. Едва тръгнаха през океана, последваха ги жертвите на хаоса след разгрома на революцията в Германия. Германци и австрийци. Католици, натъркани в трюмовете на платноходи, още кораби, за да заляят Ню Йорк. Всъщност – мизерните предградия край Ийст Ривър.

Когато започна втората вълна от осемдесетте години (нак от политически терор и глад), ирландците вече бяха една четвърт от всичките жители на Ню Йорк, а забогателите немци се бяха преселили към по-добрите квартали на север. Мизерните им жилища на долния Ийст Сайд щяха да се заляят с евреите на втората вълна: един милион и половина души там, където в така наречената Малка Германия бе имало 200 000 германци. Най-наблъсканото население на планетата. Двеста и петдесет души на един декар! Италианците щяха да се настаят на запад от тях, в това, което щеше да се нарича Малка Италия, а украинци, поляци, българи и пр. – като съседни от север.

Всичко това трябва да се знае, преди човек да може дори бегло да си представи нечовешкия мащаб на прекосяването на океана, от което Петър Дънов бе станал неразчленна частица, и благословената размяна на първия му наполеон от пунгията и

първата му закуска с ябълков пай в пристанището на Ню Йорк в компанията на бившия му съученик от Свищов и бъдещ съквартирант в семинарията в Медисън – Марин Делчев.

*

И така... Параходът просто беше препълнен с хора, и то толкова объркани, че ти се надуваше главата да ги гледаш. Не че имаше каквото и да било значение. Емигрантската вълна от осемдесетте години вече беше докарала повече от един милион души само през пристанището на Ню Йорк, така че това си беше и така щеше да си е! Членовете на екипажа изглеждаха добре подготвени да прехвърлят хилядите и хиляди торбаланковци през Атлантика; бяха отривисти и звучаха абсолютно делово, а пасажерите, зашеметени от това, че поемат пътешествието на живота си без дори педя твърда почва на хоризонта, върху която да стъпят, изцяло се подчиняваха на всяко нареждане, което им се даваше. Моряците и офицерите ги гонеха като стаго насам-натам и те изпитваха известно облекчение, че не трябва да поемат каквото и да било инициатива в това абсолютно непознато за тях обкръжение. Тук бяха равни помежду си, независимо от това дали бяха италиански селяни, изкоренени от слънчевите склонове, нависнали над Соренто и Капри, когато лозята им се стопиха в гърчове под нападението на филоксерата, или варшавски собственици на магазини и занаятчии, прогонени от кинкалериите и шивачниците си от пожарницата, запалени от побеснелите тълпи на православните в управляваната от руснаците столица на полските крале; никой не ги знаеше, те не знаеха никого и за пръв път в живота им от мизерията им не извираше чувството на срам и самопрезрение.

Въпреки че не беше емигрант, Петър трябваше да пести парите си и затова се озова в най-гъстата част на мизерията – търбуха на кораба. Долу имаше стотици хора, които се мъчеха да се оправят както могат на мижавата светлина на валчестите прозорчета. Легла, прилични по-скоро на гнезда, се нагласяха сред торби и бохчи – направо на земята; в много случаи главите – съешени с краката.

Повечето пътници бяха мъже. Италианците обикновено пътуваха сами, защото се мъчеха първо да намерят работа и да постъберат малко пари, преди да прехвърлят жена и деца през океана. И все пак на всеки десет мъже имаше по едно семейство с по някое дете и по-рядко с по-стар мъж или жена, което беше доста голям риск. Имиграционните власти в стария форт на Касъл Гардън на върха на Манхатън вече три години връщаха всички, които не могат да работят или пък имаха лошо зрение, или какъвто и да било друг телесен недостатък. И все пак някои семейства рискуваха, защото имаха стар баща или стара майка, които нямаше на кого да оставят. Съпътниците им съчувстваха, и въпреки че мястото беше оскъдно, не гледаха накриво на семейства, които се опитваха някак да окачат одеяло или палто, за да са криво-ляво насаме. Това донякъде се уреждаше по-лесно поради факта, че пътниците, общо взето, се събираха на групи според езика, който говореха: евреите с черните си раса, къдравите си сколуфи и шапчиците си в един ъгъл, италианците с кепетата и широките си панталони в друг, малката руса и белокожа литовска групичка – на трета страна, и така нататък.

Петър не бързаше да реши къде да си остави багажа. Беше сам, пък и така и така предпочиташе да пътува без компания. Не знаеше какво го очаква напред. По време на пътуването през Европа беше почувствал как България се стопява зад него, за да остави място за големите му надежди – не за по-добро или по-лошо – не! Той просто чувстваше вътрешен порив за промяна, за това, да навлезе в нов, по-смел, по-широк, по-жизнен богат свят. И с това чувство в сърцето му проникваше донякъде тъжното чувство, че вече няма да има нужда да влачи със себе си (с всяко свое сетиво и всяка своя мисъл, изострени до краен предел) България и краткото предутринно похлопване на налъмите ѝ.

Огледа се и усети, че изборът му ще бъде направен по пътя на елиминирането на възможностите, които няма да му дадат да се чувства спокойно, защото веднага забеляза, че това, да се присъедини към евреите, съвсем няма да свърши работа. Бяха много мрачни, скупчени заедно, молеци се вътрешно да

зи оставят на мира, и щеше да му е неприятно да им бъде като трън в очите. И до италианците нямаше да е хубаво да се настани. Те бяха неспокойни, живи, кажи го, изпълнени със себе си, и палавите им очи препускаха от лице на лице и от семейно перде на перде из целия трюм още отсега. Сигурно щяха да се провъртят дупки в лицето му, ако беше по-близо, или дори може би щяха да се опитат да го включат в шумното си множество; и ето ти че един от тях вече подхващаше някаква песен от Соренто за слънцето – позната песен, но защо да не си прочисти гърлото в миришещия на мухъл прахоляк; и останалите се смееха звучно в тъмния трюм, и – изобщо – нямаше да стане работата. Искаше да го оставят на мира и просто да мисли и да гледа наоколо; превърнат на уши и очи в тъмното.

Латвийците? Синеоки, високи, мълчаливи, красиви, от първия до последния – бяха като от друга планета. Не. И това щеше да е голямо напрежение да бъде до тях, но винаги да е пределно ясно, че не е един от тях.

И тогава чу някакъв мъж да говори разтревожено, но с равен глас, на някакъв славянски език, дето не знаеше какъв е, но който донякъде разбираше. И точно това беше то! Тези хора бяха възбени в себе си и несигурни, но не саможиви, очите им бяха широко отворени като очите на италианците, но едновременно с това излъчваха ясният сигнал, че нямат намерение да заемат центъра на сцената при каквито и да било обстоятелства. Изглеждаха като хора, които са пострадали може би по-лошо от варшавските евреи, но държача чувствата си в себе си и нямаха намерение да обременяват когото и да било с проблемите си. И едновременно с това очите им не бяха забити в пода пред краката им; гледаха наоколо, виждаха какво става и се чувстваха като у дома си; ако доближиш, ще се отдръпнат, ако се отдалечиш, техният зрял човешки интерес щеше да те проследи от разстояние.

– Нося само двайсет и пет долара – казваше мъжът на гладко обръснатия човек в черно до него. – Какво ще стане, ако трябва да похарча част от тях, докато преплуваме, отче? Ако

нямат на ръка двайсет и пет долара, като слезем в Ню Йорк, ще ме върнат обратно, така ми казаха.

– Господ ще се погрижи за това, Гаврило, момчето ми, ако е трябвало да се заселиш в Америка – човекът в черно отговори на съпътника си, но очите му вече кацнаха върху Петър да разберат дали дава ухо към разговора им и кой ли може да е.

– Господ си е Господ, но и законите са си закони, отче! – младият мъж сериозно беше разтревожен.

– Виж сега, ако не вярваш в Бог, той ще ти даде урок; ще се разболееш и ще трябва да похарчиш част от парите за лекарство, и тогава ще се научиш какво значи да не довериш съдбата си в ръцете му. – Свещеникът, защото това очевидно бе свещеник, въпреки че черният му костюм нямаше нищо общо с расата, които носеха православните попове, продължаваше с теорията си полу на шега, за да разведри съпътника си, но още гледаше Петър с половин око. – Нали четеш Библията?

– Зная аз Библията, отче Куцак, знаеш, че я знам.

– Ами не съм ли ти я цитирал на село? „В твои ръце се оставям, и отляво врагът ще ме замеря с копието си, но то няма да ме достигне, и отдясно лъвът ще реве, но ще извърне глава и ще се отдръпне, и никой няма да ме спре.“

Петър спонтанно пое дълбоко дъх: Псалом 91!* Каква сила, каква мощ носеше Давидовият псалм! Най-любимият му от всички, само че истинският му смисъл озари съзнанието му едва сега, в сумрака около селянчето, защото това си бе млад селянин в цялата си несигурност, все още стиснал торбата си с две ръце, с огромната си шапка от груба вълна, паднала на носа му. Как наистина можеше този човек да се съмнява, че ще успее, след като е бил озарен от просветлението да върви! И преди да разбере, че го прави, той се чу да цитира на глас на старобългарски стиховете на Давидовия псалм, които свещеникът бе поизкривил да подхождат за случая:

* В някои издания на Библията е Псалом 90.

Който живее под покрива на Всевишния,
ще пребивава под сянката на Всемогъщия.
... Той е мое убежище, на Него ще се надявам.

...
Няма да се боиш от нощни ужаси и
от стрелата, която лети генем

...
Хиляди ще падат до теб
и десет хиляди от дясната ти страна,
но теб няма да те засегне

...
Защото ще заповяда на ангелите си
да те пазят във всичките ти пътища.
На ръце ще те подигнат
да не препънеш в камък крака си.
Ще настъпиш лъв и аспид,
ще премажеш млад лъв и ламя*.

...
Момчето се сви засрамено, но не и свещеникът, който възбудено се обърна към донякъде смутения Петър на собствения си език:

– Я да видим кой се е спрял при нас! Семинарист, който си знае Светото писание на старославянски? Откъде си, млади момко?

– От Методисткото епископално училище за наука и теология в Свищов! – Петър отговори на английски и се изчерви.

– Ще ни простиш – каза свещеникът, – но въпреки че се надяваме да направим Америка наш втор дом, не сме изпипали английския език доникъде. В Свищов ли каза, че си учил?

– Къде е това? – вечно безпокоящият се младеж попита свещеника, въпреки че очите му бяха приковани в Петър. – В Полша ли? Звучи по полски, нали? *Rap mlóvi po polsku?* – този път попита Петър на полски дали говори този език.

– Не, не говоря полски – каза Петър на български колкото

* Редакцията е на автора.

може по-бавно, за да им даде възможност да го разберат. – Идвам от България, но горе-долу разбирам езика ви, като говорите. Какъв език говорите?

– България ли? – повтори свещеникът. – Български брат, така ли? – Той явно не беше разбрал съвсем какво му каза Петър, въпреки че Петър го разбираше. Свещеникът продължи, като се мъчеше да разбере що за птица е новият му познайник. – Язык! Ти каза язык, „език“ – така ли? Какъв е езикът ни ли? Украински. Ние сме украинци. От покрайнините на Житомир. А ти? От кой град си? „Град твоя“ – добави той на църковнославянски, някак развеселен от факта, че общият им език беше мъртъв език.

– Край Варна. Варна! – Петър реши да опрости нещата.

– Варна ли? – младият украинец светна. – Знам го. Имам братовчед, готвач в Одеса, и е готвил на много кораби, гето спират във Варна. О, голямо пристанище, ми е казал той. С много гърци и арменци, и турци. Голяма работа!

Момчето си беше забравило тревогите. Торбите на Петър бяха нагласени до неговите, плодове, хляб и сирене, размениха пръсти и ножове, и не след дълго Петър слушаше историята на свещеника; как бил униатски пастор в голямо село край Житомир, как на два пъти през последните три години прозорците на църквата, която сами си построили, без каквато и да било помощ от Ватикана, били разбити с камъни посред нощ и как по стените били надраскани ужасни надписи с боя и въглен, искащи от „папицащите“ – слугите на папата, както ги наричали – да си вървят в Рим, където им било мястото, за да не ядели хляба на православна Украйна. И как, когато техният епископ се оплакал на властите в Киев, те казали, че не са виновни, загато местните християни ги мразят, и как дори когато един пратеник на папата отишъл в Москва, тъй като насилията не били само около Житомир, не само че нищо не излязло от цялата работа, но един месец по-късно тяхната църква била запалена и понеже била само малка дървена постройка, станала на пепел. Само коминът на неговата стая до църквата останал да стърчи черен и отвратителен. „Като единствен зъб, останал в устата

на някой старичок, на когото обирджии по пътя са избили мутрата“ – както каза свещеникът в шезаджийския си стил.

Петър им каза, че е уморен и ще си ляга да спи, когато дойде ред той да си разкаже историята. Не искаше да се занимава със себе си и миналото си. Искаше да наблюдава и да слуша. Искаше му се да може да види какво предстои, да види какво иде напред, да го прозре и да го разбере в цялата му дълбочина, макар и постепенно. И да върви нататък, да излезе от каквото е било досега. Искаше, като слезе на пристанището на Ню Йорк, да не бъде посрещнат от самия себе си. Защото нещо съвсем ново идеше в пътя му, си мислеше той, и това бе мисълта, с която заспа, докато гредите в трюма скърцаха и дъските под него се люлееха, и шепот и тихи гласове, и похъркване, и сподавено хихикане го отнесоха встрани от първия му ден по море.

Беше двайсет и един ден плуване и Гаврило се разболя, както бе предсказал на шега отец Куцак. Отначало бяха благословени със спокойно море и така бе вървяло ден след ден само с лекото полюшване на палубата, което повече приличаше на приспивно люлеене от страна на кораба, но за младия селянин, който бе отраснал върху континенталния щит на Евразия, всичко, което беше повече от приспивното динкане на баба му, буквално беше краят на света, така че всяка вечер, когато измореният му от впечатления мозък най-сетне вземеше сладко да се унася, той скачаше паникьосан да не заспи истински точно в момента, в който му се струваше, че е надвесен над бездната на ада. Повръщаше, стенеше, свиваше се, като слушаше оплакванията на съпътниците, които беше събудил, опитваше се да стои буден, но това още повече го караше да съзнава проблема си. Съзнанието му бе нащрек за скърцането и подгъването на пода, след това за пулсирането на цялото му тяло и накрая пак се започваше. Ужас! Сякаш цялото му същество се мъчеше да изскочи на сигурно място от празния му конвулсивен стомах.

Отец Куцак помоли корабните офицери за помощ, но те само клатеха глави; нямаше лек за това на кораба и свещеникът знаеше, че дори да имаше, нямаше да му дадат, защото това

щеше да отвори вратата за безкрайни искания и настоявания за това и онова от огромната тълпа, дето се търкаляше по пода на трюма. А това те не можеха да позволят да стане. Корабната агенция предлагаше най-евтиния начин за пътуване и пасажерите го бяха избрали измежду многото други възможности сами. Така че това беше то!

И други бяха започнали да страдат от морска болест, но тяхното неразположение не можеше да се сравнява с мъченията на Гаврило.

– Лимон! – беше посъветвала една възрастна еврейка, за която отец Куцак по-късно разбра, че е най-недоволна от всички от вечните нощни представления на Гаврило. Страдала от безсъние, обясни тя, когато я помоли да прости на Гаврило, изведнъж като се събудела, не можела да заспи, каквото ще да става и просто била съсипана вече. – Аман, аман! – стенеше тя в ъгъла си, стиснала молитвено ръце, като се клатеше и кланяше, докато се молеше всеки път, когато младият украинец започнеше да вдига шум. – Милост!

Но нейният Бог не проявяваше милост към никого, след като бе решил да накаже Гаврило, че не се е оставил в ръцете му за дългото пътуване. Тази мисъл се стрелкаше в главата на Петър всеки път, когато кризата идваше, и едно малко сигнално звънче звънваше в съзнанието му: „Трябва ли да споменаваме Божието име, щом става дума за такива гребни неща като тази история с лимона?“

– Дайте му лимон да смуче, като му стане лошо, за Бога! – надигаше кресливия си глас еврейката. – Намерете му лимон или ще умра ей тук пред очите ви, както ме гледате!

Мъжът ѝ се мъчеше да я успокои; тихичко се опитваше да я убеди, че бедното момче не е виновно и нищо не може да направи, но това само ѝ даде нов повод да избухне:

– Знам, че той нищо не може да направи, ами приятелите му? Те могат! Те трябва да му намерят лимон да го смуче всеки път като му прилошее. Или и те не трябва нищо да правят! Така ли?

– Къде да намеря лимон? – попита умолително отец Куцак.
– Моля те, не се сърди! Попитах моряците, и мичмана даже попитах, но нямат.

– Още питай! Питай! – тя се беше изправила с целия си ръст, наистина ядосана този път, и се обърна към целия трюм:
– Ей, вие! Кой има лимон, а?... Виждаш ли? – прониза тя с поглед отец Куцак. – Питай!

Италианците бяха започнали да се смеят, като си подхвърляха някакви закачливи забележки.

– Какво казват? – попита мъжа си еврейката.

– Момчети! – успокои я той. – Казват, че имаш хубав глас и че трябва да станеш певица. На италиански песни.

И докато италианците избухнаха в смях, като разбраха, че мъжът ѝ преведе идеята им, един мъж на средна възраст от групата им се обади.

– Io ho un limono!* – каза той. – Струва един долар.

– Един долар! – жената беше ужасена от цената на лимона. Това беше цяла нагница, според каквото ѝ бяха казали, че плащат в Ню Йорк. Само че ѝ мина за секунда и се обърна към отец Куцак: – Ами хубаво! Купи го и да се свърши с тая работа!

– Сега опира го тебе, Гаврило, моето момче! – каза отец Куцак, докато момчето започна да отвързва каната, с който бе усукана кесията, дето я измъкна от предницата на ризата си.

– А ако ме върнат? – Гаврило беше много разстроен, но беше ясно, че е готов да заложи всичко на карта, за да сложи край на тия мъки. – Ами ако лимонът не помогне? Ами ако изтърпя мъките на това пътуване и ми поискат да покажа двайсет и петте долара, за да ме пуснат в Ню Йорк, и вземат, че ме турят в първия обратен кораб, като разберат, че нямам толкова?

– Твое трябва да е решението сега и твой ще е урокът, който ще научиш от цялата работа.

Проработи. Щом му станеше лошо, изсмукваше една-две капки лимонов сок и преставаше да му се повдига.

* Имам един лимон.

Нея нощ беше първата, в която спа, и при това като мъртъв.

– Казах ти, че му трябва лимон.

Събуди го триумфалният глас на еврейската му приятелка. Тя цялата сияеше. Ръгна с лакът хълбока на мъжа си и продължи радостно на висок глас:

– Събудих се седемнайсетгодишно момиче; като седемнайсетгодишна мома след първата брачна нощ с момчето си тука! – и още веднъж ръгна нещастния човек.

– По-тихо, жено!

Италианците се разсмяха, тя се разсмя, отец Куцак се разсмя. Мъжът, който беше прогал лимона на Гаврило, започна да разправя нещо на приятелите си със звучния си баритон и последва нова вълна от веселие.

– Какво каза, какво каза той? – еврейката загърпа ръкава на мъжа си и първата му реакция беше да я накара да млъкне, но Петър усети, че е мъж, който не може нищо да откаже на жена си.

– Глупости! – каза той. – Каза, че жените в неговото село след първата си нощ с мъжете си блъскат нашироко капациите на балконските врати на спалните си по изгрев слънце, да си окачат чаршафите да се ветреят, цялото село да ги види, и пейт на портокаловите горички покрай морето.

– Така ли каза?

– Cantare, cantare... – италианците продължаваха да ръкомахат насърчително към нея и един младок внезапно поде с най-слънчевия тенор, който Петър бе чувал през живота си:

– Volare, oo-ooo,

cantare, o-o-o-ooo...

– Да! Точно това каза... – еврейката сама си отговори на собствения си въпрос с нисък отнесен глас.

Петър я погледна и видя, че кудкудякащата кокошка в нея магически беше изчезнала и докато трюмът ечеше от арестуваната песен, която не можеше да намери пролука да литне въз небето и морето, белият кичур в катраненочерната ѝ коса заблестя по момински привлекателен и красив, вместо да я прави

стара, и кожата на лицето ѝ изглеждаше гладка като на бебе, и черните очи искряха дълбоки, млади и пълни с любов. И видя как сконфузеният съпруг извърна глава тайно, да не се издаде колко я обича, и той самият усети как очите му се навлажниха и сърцето му лудо заби, защото в този миг бе разбрал, че бе навлязъл в Америка и това бе то! Един божествен миг от двайсет и единия ден лашкане и блъскане, и цялата мъка си струваше: един млад католик пее любовна песен на една еврейска матрона в климакса на живота си, и правоверният юдейски съпруг в черното си расо и черната си капичка и смешните завъртулки на бакенбардите си прелива от любов към красавицата в нея – прочистен и освободен от ревност като двайсеткаратов гуамант. И никой от тях тук нямаше кой да го гледа – с черен кафтан или сицилианско кепе – и да одобрява или не изблика на човешка любов в тях.

Той бе навлязъл в Америка, преди да стигне Нюйоркския залив.

Америка не беше място. Америка беше състояние на съзнаването.

Петър вече беше открил това чувство и преди; беше видял как става като магия пред очите му и искаше още и още. Искаше да не бъде тук или там с тялото си, да не съществува, да не се е раждал дори, а само да седи кацнал като оченце на врабче на клонче над залятата със слънце покривка на света наоколо, около която всички на земята са насядали като на великденска закуска и говорят, бърбят, смеят се, ядат, вдигат наздравници, готвят, поднасят, мислят, дремят или сънуват, и той просто да гледа всичко това отгоре, да слуша, да попива...

И му просветна, че това всъщност беше картината, която чичо Точо беше обрисувал за него в Свищов, преди да замине, когато се бяха срещнали да се сбогуват на кафенце с баклава под чинара на Чифте кафене, и той му разправяше как ще си обогати духовното образование в семинарията Дрю, за да сее словото Божие по света по най-добрия начин, по който може, а не както в Хотанца, колкото и да бяха доволни от него тамошните ученици и селяни.

– Бог, Бог, Бог, Бог! Все туй повтаряте през цялото време! – беше казал чичо Точо с вечната си малко почерпана усмивка, въпреки че беше напълно трезвен сега със сутрешната чашка турско кафе в ръка. – Сякаш имате телеграфна жица между себе си и него, и то отворена дения и нощя, да ви нарежда час по час какво да правите, че да се доберете до Небето, след като си заминете. Сякаш няма друго какво да прави, освен да се тревожи за вас осемте протестантски селски, дето завършихте лани, как да се настаните под голямата смокиня горе в Рая.

– Няма нужда от телеграфна жица – беше отвърнал Петър. – То е писано какво е казал в Книгата.

– А, така ли било? Аз пък да не знам. Искаш да кажеш, че го е казал на църковнославянски или може би на гръцки, или на еврейски – грък ли беше той, или евреин, как завърши тая кавга, не помня! И сетне се е погрижил учениците му да го турят дума по дума на книга, точно както го е казал, и после се е погрижил думите му да се преведат точно както трябва от еврейски на български, и вие сега и учителите ви всичко ви е ясно и знаете цялата работа от изгла до конец! Защо не ми каза навреме, да не се тревожа?

– Винаги казваш, че си вярващ, а ги приказваш като богохулник!

– О, само че съм! Наистина вярвам в Него! – очите на чичо Точо уловиха погледа на Петър и той почувства, както винаги в такъв случай, че потъва в бездънната им синева; и това беше още по-странно поради това, че старият салджия бе измежду най-тъмнокожите брюнети в града. И той знаеше, че когато тези сини очи го задърпаха навътре, вече се започваше; идеше излиянието на тези чудни неговии изречения, за които всички на пристанището му се радваха: – Вярвам в Него, само че Той никога не ми е говорил с мрънкането на гръцки поп от онова време, нито пък с думите на старобългарското евангелие, от които дума не разбирам, нито пък от бабешките химни на твоите учители. Бог не е градски билюкбашия да маршируваш пред него с думкане на даули и надуване на зурли! Чувствам го

В костите си – цялото му свещено мълчание, – мойто момче!
Той ми говори...

– И какво ти казва?

– Казва: Точо, мой човек, виж сутрешното слънце как се плъзга над Дунава, колко красиво съм го направил да му се радваш! Не защото си го заслужил, мой човек, но защото съм създател и обичам работата, гето съм си я избрал за себе си, и я върша с кеф, с любов и споделяне – безплатно, и не чакам бакшиш ни от теб, ни от когото и да било за това, което правя. И виж птиците в небето. И виж върбите, гето се оглеждат във водите откъм румънския бряг. И аз го слушам какво казва, и не ща нищо за в бъдеще, не ща живот след смъртта, ни рай, ни нищо, а да съм окото на някое мъничко врабче на клонче някое над нашата маса, и само да си седя така и да ви гледам глупавите момчета с шербетите и баклавите си, и да ви слушам как бръцолевите глупости за глупости, и тогава Бог, който ще е кацнал и той като врабче до мен, ще каже: „Точо, мой човек, признай, сега аз Създател ли съм, или съм Създател и половина!“ И аз ще кажа: „Еее, Ти си нещо, гето заслужава да се види, така си е!“ И ще седим горе там и ще гледаме саловете и реката, и ще си слушаме, и вас, и който и да дойде след вас на масата, и само ще си седим, както сме си кацнали така рамо до рамо вовеки веков, та чак до сутринта.

Чичо Точо беше замлъкнал, очите му се топяха в сребърно-оловната повърхност на реката, светли и празни, сякаш бе ослепял, а Петър бе продължил да гледа тази безмерна красота на реката от малкото площадче пред Чифте кафене, а сърцето му биеше като птиче в клетка: „О, просто да можех да се науча как да споделям какво ми е в сърцето за Него, както Точо умее, о, само да можех да се науча как!“

Но тихо сега! Слушай и гледай и учи как да разбереш цялата работа. А проповядването само ще дойде след всичко това. Дай Боже!

*

През дните, последвали произшествието с лимона, тримата говориха много помежду си: Петър, отец Куцак и Гаврило. Показа се, че Петър има много общи теми с отец Куцак и едно от нещата, за които бе най-любопитен, бе защо униатският свещеник е оставил църквата си, за да върви в Америка, където се искаха предимно работници. Отецът бе щастлив да отговори на този въпрос и отговорът донякъде изненада Петър. Емигрантите в Америка имат нужда от духовно наставничество от страна на някой, който ги познава, каза той. Колко различно беше това от традицията у дома! Т.е. дори търговците, които се връщаха в България от Запад, ги караха да ходят на църква, да ги пречистяват от католическата чума – както казваха. Сякаш всичко извън православната църква бе мръсно – дори да беше християнско. А ето че униатският свещеник се придържаеше към паството си, не към църквата си. Не беше слуга на камъка и кръста отгоре му, но на душата и духа на човека; той не се мъчеше да дърпа назад който и да беше решил да върви нататък, но се стремеше да го следва и да му помага в стъпките, които предприема, тъй като хората бяха неговото царство, не църковният двор.

Толкова много още щеше да има да се учи!

*

February 8, 1996.
New York

... Тази сутрин три пъти надуха сирената на парахода, с който Дънов днес ще навлезе в горния залив на Ню Йорк, но нещо не ми се пише, така че докато цялата тълпа от емигранти и опърнани пътници пристъпва от крак на крак на горната палуба, както са се наблъскали рамо до рамо, и докато ниските се надигат да надзърнат зад високите, и бащите вдигат децата на рамената си, въпреки че ще им отмалаят ръцете, докато нещо се види, и понеже има още половин час поне, докато горният

залив зине пред тях като огромно вътрешно море с островите си и Статуята на свободата; с буквално хилядите си параходи, платноходи и платноходки, шлепове, с веригите на фериботите с цели улици вътре от претърпени каруци, железопътни вагони, хора, добитък, плуващи кранове за разтоварване и какво ли не, и докато зад тях се врежат в хоризонта двайсет-трийсететажните сгради на Манхатън с готическите си кули отгоре, уви! – още няколко години няма да има истински небостъргачи, – има време да позяпам през прозореца над Авеню Си, дето са живели по онова време българските емигранти, да поприказвам наум с приятели, да им кажа как ми е домъчняло за тях, но и как не ми се ходи в България, защото, ако се държа за тази книга сега и пергаша напред, дай Боже, да е наред. ... Но сега ми е празно отвътре. Двата бряга след половин час ще се съединят, ще свърши пътят, който Дънов е могъл да начертае за себе си дотук, и пред него ще остане светлата пустота, която той ще трябва да запълни както и колкото му стига умът, и това е голям антиклимакс, голям катарзис, и за него ще е просто... просто възбуда, защото той е решил, че ще е само две лесни години в семинарията Дрю с Делчев, но аз знам, че няма да са две лесни, а ще са седем мъчни, търсеци, едва сега истински тежки години, с много лутане и лутане, и все същата бяла, необятна, ослепителна пустота пред него... Къде да бързам? Това не е краят на пътя; това, кажи го, не е началото дори... И си правя кафе. И разбърквам картите на голямата маса, където реда по някой пасианс след кафето, но не реда този път. Пиша едно кротичко писмо. Споделям, че има още материал тук, който не съм премандърсил, но го оставям за следващото си игване. Търся пощенска марка...

Май параходът пак тутка, май започва оживлението, май пак се вдигаме на пръсти да видим какво се открива след теснините и ще трябва да се връщам при глава трета и парцаланковците с каскетите и забрагките!

Всички бяха на палубата от ранно утро: емигранти, редовни пасажери; тъпчеха се един друг, късите тук-там се надигаха на пръсти да надникнат над рамената на дългите и бащи вдигаха по някое оскучено, плачещо бебе на рамо, и това, разбира се, нямаше абсолютно никакъв смисъл, тъй като още сума ти време само блъскането на носа, докато корабът цепеше умерените вълни, щеше да разсейва неспокойната им скука. Петър беше излязъл от изгрев слънце и беше един от първите, които видяха бреговата линия на западния хоризонт, и се отказа от закуска, за да може да запази добрата си позиция на върха на купа насукано въже пред вратата за капитанския мост. Просто се надяваше да не го накарат да слезе оттам, ако въжето щеше да трябва при акостирането.

Хуушшш!... Хуушшш!... Хуушшш!... – продължаваше да цепи напред носът и острият вятър пращаше от време на време по някой неочакван душ студена солена вода, и Петър усещаше сърцето си как тупа, сякаш яздеше състезателен жребец към победоносен финал, но жребецът беше от петхиядотонните и ездачиите бяха осемстотин, и финалът бе събирането на племената, дето бяха теглили на изток по протежение на веригата на Алеутските острови в канута от моржови кожи преди осем хиляди години, с племената, дето бяха теглили на запад на кон през азиатския континентален щит, и това събиране караше така от триста години вече; и той потръпна, когато нова тежка пръска го удари в лицето.

Един от корабните офицери, белококс мъж на средна възраст, се показа на вратата и запали дула близо до навитото въже. Всичко нормално!...

Хуушшш!... Хуушшш!... Хуушшш!...

Параходът изтутка още веднъж и блъскането на носа и стичането на разбитата вълна по бордовете от двете му страни спря. Край и на душовете на вятъра! Бяха навлезли в теснините.

След броени минути се чу огромна дружна въздишка от носа, хората там бяха успели да уловят по едно око от Инър Харбър – Вътрешния залив.

Петър се взираше напред и въпреки че не издаде и звук, сърцето му бясно заби. Величествената гледка на залива започна да се разгъва пред него, все по-широка и по-огромна наляво, и надясно, докато корабът бързаше нататък, и точно в средата на всичко това беше Статуята на свободата, която бяха открили само преди – не миналата, а по-миналата година. И четиристишието, което Ема Лазаръс бе написала в началото на чудовищните погроми в Русия за тогавашните бежанци, му дойде наум:

*Дайте ми вашите уморени, и вашите бедни,
вашите свити маси, мечтаещи да дишат свободно,
злочастните низвергнати на прелялите си брегове.
Изпратете ги, бездомните, блъсканите от бурите,
аз дигам лампата си за тях край златните двери!*

Тази факла в ръката ѝ...

... И ето че след още една минута вътрешното море раззина докрай; огромно с островите си, големи и малки, с буквално стотиците си плавателни съдове от всякакъв вид и направа, които делово цепеха водите между покритите със сгради брегове във всички посоки наоколо: параходи, платноходи и лодки, шлепове и салове, стотици и стотици фериботи и леки съдове, влачещи влакове, пасажери, каруци, говеда във и извън Манхатън през река Хъдзън наляво и ръкава Ийст Ривър надясно, товарни и разтоварачни платформи на стоки, елегантни плоскодъжни речни параходи с огромни странични колела – някои от тях по сто метра дълги, – пасажерите им надвесени през перилата на многоетажните им куверти; и оркестрите гумкат зад тях, и господата с остри мустачки и раирани летни сака махат сламени шапки, и гама се кокорчат под парижки периферии; – чиста проба плуващи дворци на път за Олбани и Трой нагоре по Хъдзън или за Ню Хейвън по протока на Лонг Айлънд; за Балтимор, за Статън Айлънд и Ню Джърси наляво и Бруклин надясно, дето цялата брегова линия зад големите острови на Нейви Ярд и Ред Рок е опасана с многоетажни складове. И точно насреща, врязани в хоризонта – двайсет-трийсететажните сгради на голем

Манхатън с кулите, орнаментите от дялан бял пясъчник, зелените медни обшивки на покривите... След няколко години това щеше да е най-натовареното пристанище в света, но и сега не се обхващаше с поглед, и Петър само промълви:

– Вие, моряците, тук сте абсолютните царе!

Морският офицер знаеше, че това не е забележка непременно отправена към него, но гръпна от лулата и отвърна, без да погледне младия човек на въжетата:

– Не знаеш колко си прав, приятелю. Но все пак сме си само моряци, не комодори – и той посочи наляво с глава. – Виж! Зеленчуковите градини на Статън Айлънд. Холандски селяни живеят там. И някои едва се изхранват, така че едно хлапе от тях, юноша, семейството му взе, че му даде малко пари да се маха, а той купи едно евтино корито и отвори първата фериботна връзка с тоя селски остров. Комодора. Вандербилт. Преди десет години като умря, струваше над сто милиона долара. Това ти е то, нюйоркското корабоплаване, а? Той е цар, останалите сме моряци. Ти само намери правилния ъгъл, под който да почнеш, приятелю!

– Вече го знам – каза Петър.

– Тъй ли? – офицерът за пръв път го погледна в очите.

– Аз съм пастор и идвам още да поуча.

– Тъй ли? – офицерът се взря в него, без да знае какво да каже. – Е, проповедник е окей! И от проповедници има нужда.

Параходът се плъзна без машини между два кея и го привърза, и спуснаха моста, и настъпи Вавилон...

*

Хората викаха и махаха от кея, пасажери крещяха, надвесени над перилата, офицерите стърчаха като истукани и чакаха нещата да се успокоят, за да помолят тези, дето се бяха накачурили да презгръщат роднини, да слязат на брега: първо трябваше служителите от имиграцията да проверят всичко.

Петър не бързаше. Искаше главата му да се прочисти от напрежението, преди да поеме нататък. Огледа внимателно всички посрещачи и се увери, че Делчев не е между тях. Нямахме защо

да се безпокои, разбира се. Параходът им беше пристигнал шест часа по-рано от предвиденото и те трябваше да се срещнат в седем часа в малкия парк пред тухления форт на запад от кея – той го виждаше ясно от мястото, дето беше застанал на палубата. Ако не, щяха да се видят на следващия ден на същото място. Имаше достатъчно пари да не трябва да сменя наполеони, имаше адреси на пансиони, дето даваха стаи по за една нощ, знаеше и къде да намери телеграф, да се обади на Делчев в семинарията Дрю; нямаше за какво да се безпокои и наистина не бързаше, защото можеше да остане и двайсет и четири часа тук горе, облегнат на перилата, и да гледа блъсканицата и бутаницата наоколо, колите, стените на сградите, тълпите, каруците и файтоните, влаковете, малките будки с вестници и закуски пред зданието на имиграционната служба. Главата му се виеше; всичко се сливаше в общ боботещ звук; ярка, весела картина танцуваше пред очите му и той просто оставяше всичко да се уталожи и да добие отново реални очертания. Сега нищо не беше реално, тъй както го виждаше в момента, непреосмислено от спомени.

След около час-два, когато вече мина паспортната проверка и се оглеждаше да види къде да хапне нещо, преди да седне в парка да чака посрещача си, някой извика името му. Обърна се и видя, че е Гаврило; махаше му от изхода на имиграцията.

– Бяхме от първите, дето минахме проверката – обясни той, когато и отец Куцак се присъедини към тях. – На ти тебе, тъпи украински селяни, а! Надхитрихме всичките италианци; видяхме, че отварят ново гъше и хукнахме начело на новата опашка, преди да се усетят.

– А долара, дето не ти стигаше? – попита Петър.

– Забрави за тази работа! – Гаврило се ухили. – Само ми провериха очите и ми прослушаха гърдите и не искаха да им показвам никакви пари.

– Такава скала като него – каза отецът, – то си е ясно, че ще буха за двама-трима от останалите, така че няма да е в тежест на никого. Тези хора са умни хора. А ти?

– Гледам нещо за хапване; нещо хубаво, да се почувствам у дома, и след това отивам в парка, ей там, да си чакам приятеля.

– За ядене ли? – светна Гаврило. – Слушай! Като ми провериха гробовете и всичко мина, документи там и каквото и да е, поканиха ни да седнем на едни пейки с маси и ни донесоха по чаша студено мляко с топла ябълкова баница ли, пита ли там... Не съм кусвал такова хубаво нещо досега, ядях...

– И носа ти течеше от удоволствие – добави отец Куцак.

– Ами точно тъй! И си казах: Ако това ще е яденето, гето ще го ядем тука, дошъл съм на правилното място. Харесвам Америка! Така че ябълкова пита; купи си ябълкова пита със студено мляко!

– Ябълкова пита да е! – Петър се засмя. – Само че и вие елате, моля ви се, да ви почерпя. Искам да се почувствам като у дома сега! И една прощална приказка в някое кафене на пристанището ще е точно на място. Ако имате време, разбира се.

Време имаха. Останалите украинци бяха заседнали на опашката и срещата им с тях беше след два часа. Не намериха кафе. Нито кафене. Влязоха в малък германски ресторант, където сервираха десерти, и им донесоха по един ябълков пай и още две студени млека за отец Куцак и Гаврило с едно кафе на Петър. Кафето излезе като черна топла водица, гето е минала покрай чували с кафе на зърна, и Петър реши да не забравя отпук нататък и той да мине на студено мляко. Това не беше кафе. А ябълковата пита ставаше. Топла, сладка, ароматна – сигурно от кимона в нея. Всъщност беше си госта хубава. Би предпочел баница, ако имаше, да му напомни за дома; да може да покаже на тази баница, на тази стара приятелка от дома, де е и какво става; да ѝ каже сбогом, сега съм тука и ще ям ябълкова пита отпук нататък, моя скъпа, мила бабина, парцалива, пълнеща корема със сирена, дебелолеста, полуизгорена в пещта на двора, любима моя лакомийска баничке.

Делчев, както винаги, дойде точно навреме за срещата. Изглеждаше някак далечен, докато крачеше по алеята на парка с бомбе на глава през – колко станаха? – трите години, през които не бяха се виждали; но когато заговори шегаджията, гето надничаеше през очите му, сякаш не бяха се виждали от няколко часа.

– Точно навреме, както винаги! – каза той и стисна ръката на Петър. – Страх ме беше, че си се загубил някъде да тичаш, да зяпаш и че ще трябва да те чакам на пейката до утре сутринта, но ти никога няма да се промениш, а? Точен, както винаги!

– И ти си същият шегаджия; да не мислиш, че ще ме излъжеш с тази банкерска шапка, че си станал милионер?

Делчев го тупна по гърба обичливо.

– А и няма защо да ходя да зяпам – добави Петър. – Всичко е толкова различно. И може би работата не е в това, как изглеждат нещата. Толкова е пълно с живот, че като стоя тук и гледам, някой сякаш налива сили в мене... И не зная как да го кажа!

Делчев още един път го потупа и се засмя.

– Няма нужда да обясняваш. Знам. Само че подир месец ще умираш от желание да тичаш нагоре-надолу из Ню Йорк и да искаш да погълнеш всичко около себе си, и просто няма да има край. Ще видиш. Хайде да вървим!

Нея вечер трябваше да останат в града. Беше много късно да гонят ферибота през река Хъдзън и да се опитват да стигнат до Медисън. Официалното начало на записването беше насрочено за в другиден. На малката украсена покана, която Делчев връчи на Петър, пишеше:

„Септември 19, 1888. Приемане на кандидатите за записване.“

Делчев беше радостен, че е с Дънов. Още откак се срещнаха за пръв път, той си го обичаше; или може би обичаше да бъде с него. Харесваше му това, че самият той е по-възрастен от Дънов, по-напред в учението, и както беше весел и изгрив, му допаднаше това, че Дънов е кротък и сякаш свит, и както беше по-малък в училището в Свищов, където той завършваше, когато Петър постъпи, просто си го закриляше и го въвеждаше в новата обстановка и го покровителстваше, и това го караше да вярва, че не е чак толкова хилчо, ами ето нà – грижи се за другите, защото без него може и да не успеят да се оправят. Сега даже беше още по-добре, защото Петър му се беше изплъз-

нал през тези години на раздяла с придобитите си знания и с новите си по-амбициозни мечти, които бе култивирал в себе си, с мислите, които още не бе готов да сподели с никого, и сега изведнъж отново попадеше под негово покровителство. Не, не беше лошо, след като две години си бил сам българин в семинарията Дрю, отново да имаш някого да тепа подире ти. А всичко това тука, което имаше да се открие на новодошлия, беше къде-къде по-сложно от въвеждането му в Свищов от Варна, къде по-голямо, направо грандиозно спрямо България, направо необходимо!

Те се носеха по Бродуей и после по Трето авеню към Малка Германия, където Делчев имаше предвид нещо по-достъпно за спане, защото той плащаше и той черпеше по случай пристигането; и обясняваше, и водеше, и разправяше, и сочеше нагоре ей през тази градинка, после надясно ей оттука, и ето ни в Малка Германия, дето са все новодошли емигранти и хора като тях, и стигнаха до едно пететажно тясно здание, украсено евтиничко около прозорците и по корнизите на етажите с някакви релефи и отголу бяха магазини, а през уж представителната фасада се спускаше желязна противопожарна стълба, така че направо си го загрозяваше – и това е. Влязоха и Делчев взе да урежда стаята и плащането с един дебелан по потник със залепена за долната устна цигара и – колкото и да бе неприятно – Петър кажи-речи нищо не му разбираше, макар че уж говореше английски.

Нищо! Делчев по-късно му обясни, че това, дето са учили в Свищов, е английски на образованите, първа ръка американци, които живеят в Бостън. А това тука в Ню Йорк е кой както му дойде – немец, италианец, еврейн – кривят го както им е удобно, според родните си езици и важното е да се разбират.

Коридорът на партера беше тесен, но можеше да се каже, че има претенции да е елегантен, ако не беше толкова занемарен. На пода – мозайка от дребни камъчета, таванът – покрит с метални пресовани листове с някакви орнаменти. По стените – дебели електрически кабели в тръби и току пред каменното стълбище с железните перила няколко големи елипсовидни гипсови

щита, в които като в рамка имаше някакви пейзажи – дървета, плачещи върби като че ли, планини, нещо си там, но така окажено от цигари ли, от дим ли, че не беше ясно точно какво е.

Човекът долу ги въведе в един апартамент, дето направо от вратата имаше нещо като кухня, претърпкана с джунджурии, тенджери, голям леген с натопено пране, столове и три деца, дето ядяха с шапки на главата, и жената с тях каза нещо, и мъжът отговори, но явно бе, че можеше да мине и без това. Вкара ги в една вътрешна стая без прозорец, кажи-речи изпълнена с двойното легло, и пак каза нещо, но за Петър това не значеше повече освен това, че пепелта от цигарата му падна на пода.

Лека нощ!

Оправиха се на свещта. Тук вътре нямаше електрическа крушка.

Легнаха.

Тъмно.

Бедно.

Можеше да е по-лошо – мислеше Петър. – По-хубаво е от това, което би имал, ако пристигнеше някъде вечер в България. Само че беше много по-бедно от очакванията му. Беше ходил в Свищов в дома на Чалис. Бе ходил при Томов и Икономов, където беше средна ръка учителско място, но винаги светеше през прозорците. Светеше през дантелени пердета и на двора бе пълно с цветя. А бяха го канили и в къщите на богати свищовлии, че и варненци. С баща си бе ходил. И богати турски и гръцки къщи, и на български търговци къщите! Ами къщите в Преображенската махала в Свищов, на края, на ръба над гараджийската махала? Бяха влизали в двора на Иваница Константинов с Томов; ами че дворот щеше да събере целия квартал между четирите улици, дето беше тази сграда на Малка Германия, а къщата на Иваница – само на единия етаж ще се съберат двайсет и две такива стаи като тази тука. Той знаеше, че Америка е свободна страна, знаеше, че никой на никого не пречи да работи и даже напротив – работа само да искаш, и всеки е равен и може бързо да се замogne; така че бе изненадан. Това не бе един блок, това не бе

една улица – тази Малка Германия, това бе море от хора, повече от голям български град; ей такава работа, дето е ни риба, ни рак! Знаеше, че тука идват тълпи, идват реки от хора и тези дето са, сега започваха. И все пак бе учуден. Очакваше при тези възможности дори започващите да са по-добре.

На другия ден следобед, когато влязоха в „Гората“ на семинарията Дрю, учудването му бе два пъти по-голямо. Стоеше пред голямото централно здание с огромните колони и просторното стълбище и не обръщаше внимание на Делчев, който се бе ухилил от ухо до ухо, като го гледаше колко е поразен. Нека си се хили! Това тука не можеше да бъде! Това тука беше построено от един човек. Четири пъти по-голямо от свищовския конак. А останалите сгради в гората? Едно общежитие, друго общежитие, трето общежитие, библиотека, пет двуетажни къщи за петимата професори, обори, работилница – всичкото това построено от едно семейство и преди няколко години купено за семинарията. Не можеше да бъде!

Толкова бедни и толкова богати! Само че бедните – кажи ги като приличните българи, а богатите – десет, двайсет пъти по-богати от богатите хора в България. Със собствени, не гържавни железници. Със собствени параходни компании. С мини, с не знам какво! Кога щеше да вникне във всичко това, кога щеше да го обхване и да го разбере!

Как така Бог е решил да го вземе в ръцете си и да го носи напред и напред, нагоре и нагоре! Как така да му върви!

Автоматична камера

1889 в Чикаго Оули Ричууд (който започва своя „вяра“ по време на Гражданската война) открива с трийсет души храм на „Ордена на Магите“, и това е трета астрологическа религия в САЩ.

1889 в Ню Йорк вестниците широко рецензират новоизлезли в началото на годината нови книги на теософката мадам Блаватска.

- 1890 покрай строежа на железниците на Запад изникват 60 нови града, в които скоро излизат наредби за забрана на полигамията и на заселването на китайци.
- 1890 (26 април) в Ню Йорк Агелина Пати дава своя прощален концерт в Метрополитен опера.
- 1890 в Ню Йорк бива завършено второто здание на Медисън Скуеър Гардън.
- 1890 в Ню Йорк, в прочутия небостъргач Парк Роу Нюз Билдинг (където са групирани най-големите ежедневници) се помещава в. „Ню Йорк Сън“, който не сваля от първа страница грастичните новини за бандите от Петте къшета.
- 1890 в Централните щати изниква мистичният индиански ритуал „Гоуст Данс“ (Танцът на духовете) на най-отчаяните противници на белите американци.
- 1890 в Далечния север започва първата златна треска на Аляска.
- 1890 (20 юни) в Лондон списание „Липинкотс“ публикува романа на Оскар Уайлд „Портретът на Дориан Греї“, с което викторианската литература вече не е това, което е дотогава.
- 1890 нюйоркските вестници обширно отразяват появата на нов индиански месия от племето Су, ритуалите на индианците слънцопоклонници, както и подробности по екзекуцията на водача на русофилския бунт в България – капитан Паница.
- 1890 в Италия пристига на турне прочутото шоу „Старият див запад“ на Бъфало Бил.
- 1890 в Чайна Таун (китайски квартал сравнително близо до Петте къшета) се открива методистка мисия.
- 1890 (16–17 декември) става убийството на индианските вождове Ситинг Бул и Кроу Фуут.
- 1891 (януари) умира хавайският крал Лилюоу Калауи.
- 1891 (януари) 4000 участници в „Гоуст Данс“ (Танцът на духовете), организирани от новия сиукски месия, се предават на генерал Майлс.

- 1891 (от юли нататък) в Чикаго се открива Световното изложение, на което има и български павилион.
- 1891 в Свищов досегашният преподавател Чалис става директор на Методисткото научно-богословско училище.
- 1891 в Русе бива осветена нова каменна методистка църква.
- 1891 (5 май) в Ню Йорк се открива прочутата зала „Карнеги Хол“ с диригентския дебют на Пьотър Илич Чайковски при гостуването му в САЩ със свои произведения.
- 1891 в Ню Йорк бива открит подвижният мост Манхатън-Бронкс през Ийст Ривър.

На деветнайсети септември, сряда, Петър се записва в книгата на новопостъпващите с името, което щеше да носи оттук нататък. „Петър Попов“ от варненската реалка беше забравен. Като родно място обаче вписа град Варна, а не Хадърча. И това също щеше да е окончателно. Оттук нататък щеше да е Петър Дънов от Варна. (Когато след много години на „Изгрева“ на пейките под боровете се появява негов съученик от реалката и иска да му стисне ръката и да го презърне, той ще го поставя на дистанция с думите: „Твоят съученик Петър Попов от Варна вече го няма. Замина си отдавна.“) Така беше решил. Оттук нататък нямаше да има лутане – той бе намерил света си. Така щеше да е на студентските му визитни картички, така щеше да е на визитките му, когато се върне в България, и така щеше да си остане: Петър Дънов от Варна.

Още същия следобед бяха поканени на малък прием за новопостъпилите, за да се запознаят с учителите си. Бяха петима и Петър беше очи и уши, тъй като вече бяха станали известни не само в методисткия свят, но и навсякъде в богословските среди като Голямата петорка. Ненадминати духовници и учени! Тук бяха всичките: патриаршалният на вид Джеймс Стронг, който пръв бе дал тласък да се построи тази семинария – с остриете му скули, покрити с голяма бяла брада; красноречивият дебатист Самуел Юфам с рунтавите вежди над усмихнатите дълбоки очи и елегантно сресана коса; стабилният като скала, макар и немно-

го едър доктор Джон Милей; доктор Крукс, сякаш отпуснат и надебелял, но пълен с идеи, с начинания, с готовност да оправи всичко, което има да се оправя по всяко време – безбрежен по обхват и прецизен в изпълнението. И разбира се, стройният като генерал доктор Бъц – красив и причесан – за когото при първа среща не ти трябваша никакви впечатления освен това, че доминира напълно над всички.

Колко интересни бяха за Петър тези хора! Не само учителите, но и гостите (няколкото настоятели от борда на директорите), администраторите, дори самите по-възрастни семинаристи. Бяха едновременно безкрайно прозрачни, близки, достъпни, очакваха да ги потърсиш, за да откликнат; сами го казваха на „новобранците“ и личеше, че не са празни приказки. И едновременно между теб и тях имаше дистанция – достатъчно дистанция, да те оставят да се движиш свободно, да разкършиш ръце, да се скриеш в себе си за малко, ако не си сигурен накъде да поемеш в разговора, да не доминират над тебе. Не ти стъпваха на палците на краката, не се мъчеха да те всмучат като „техен човек“ или „техен подчинен“, нито отваряха под носа ти торбички с проблемите си и какво според тях ще те сполети и как час по-скоро трябва да им скочиш в обятията, да те спасят. Бяха учители, духовници, зрели граждани – не „бай Бъц“ и „бате Милей“, които имат право като бате и чичо да ти залепят шамар, без да обясняват, да ти кажат да идеш да нахраниш прасето, вместо да седиш и да гледаш, или да те облепят с презгръдки и целувки, защото си „наш Петър“.

Това чичовско интимничене през целия му живот в България му беше нетърпимо и едва сега видя колко нетърпимо му е било и защо; и за пръв път през живота си тук се почувства така както трябва! Погледна към Марин да види дали е усетил колко е доволен и Марин му се усмихна, но някак странно. Сякаш и той се беше променил. Вчерашното му близко, „свищовско“ държане трябва да е било изблик на спомен. Сега той пак беше до него, хубав, жив и весел, но без тупане по рамото и палешки ухапвания. И вече започваше да му става някак си ясно, че Марин му беше

много близък, но и наистина вече беше много напред. Виждаше се, че е на почит. Не само че това му беше последната година в Дрю, но и имаше уважението на всички, защото дори когато беше постъпил, идваше с една година актив от академията „Сейнт Джонсбъри“ за гърба си.

На другия ден, 20 септември, четвъртък, започваше първият учебен ден и беше голяма суетня, докато влезе в крак с най-непосредствените битови и учебни нужди. Петър разбра, че тази година имало необичайно голям приток на нови студенти, и хаосът и блъсканицата бяха пълни. Общежитията се оказаха изцяло заети и стана така, че тях с Марин Делчев – двамата българи, единият последна година редовен семинарист, другият специализант първа година – взеха, че ги настаниха в най-старото общежитие на семинарията – Сикамор Катедж. Това беше дъсчена колиба на два етажа, обшита с хоризонтални дъски за изолация, по който образец след много години Петър Дънов щеше да иска неговите първи ученици на „Изгрева“ да си правят бараките (с променлив успех), и от известно време беше преустроена и се ползваше за административни цели. Някои от стаите обаче можеха да им се дадат, банята на долния етаж работеше чудесно, а в големия хол – камината, особено през късната есен, вечер създаваше много уют. Дадох им двете стаи на север и изток от дъсчената веранда – номер 6 на север и ъгловата номер 8 на север и изток. Бяха сравнително големи като всички стаи на общежитието – горе-долу три и половина на три и половина метра. И беше чудесно!

Беше чудесно, но трябваше да се тича и Петър все още не можеше да усети атмосферата на това забележително място, а искаше, до болка искаше да седне, да се отпусне и да просмуче дълбоко до костния си мозък духа на семинарията, от която очакваше толкова много! Тетрадки и учебници им бяха приготовили, но имаше да се купува това и онова – като се почне от моливи, гуми и мастило, та се стигне до гъба или хавлия, ако искаш, за банята. Така че още в петък имаха ден за битови нужди и се смъкнаха с Марин в Медисън.

Градчето изглеждаше малко, но на жепе линия, която дневно имаше пет редовни влака до Ню Йорк. Дюкяни – колкото щеш! Свършиха бързо, а и Петър припираше да се връщат, за да види, да разгледа, да обиколи; вече четвърти-пети ден бе тука, без да знае къде е! Само величието на Мийд Хол го бе поразило първата вечер и след това – тичане под дъбовете, без да може да се огледа! По негово настояване минаха по уж по-пряката пътека, която използваша студентите. Всъщност на обитателите на семинарията просто не им се ходеше по шосето, когато през леса беше такава красота. Тръгваше се някъде близо до жепе линията и от главната улица направо се изкачваше стръмното да се влезе в гората, вместо да се завие по шосето и да се набива чакълът поне половин час.

Беше дивно. Стегнатата гуша се развързваше, развиваше, отваряше се и в очите едно след друго влизаха шарените сенки, гладките стволове на тукашните дъбови гървета, които пердасеха право нагоре, а не разстилаха клони като дъбовете в Европа. И току погритнеш тук и там по някое миналогодишно жълто листо.

По това време гората, която принадлежеше на Дрю, беше деветдесет и няколко акра, или около двеста и осемдесет декара. И всичко това Петър беше решил да го прошари този следобед, каквото ще да става. Както вървяха на запад и слънцето пращаше прозрачните си златни фунии от светлина през клоните срещу тях, най-напред се провидя дъсчена конюшня с няколко пристройки наоколо. От двора ѝ вече имаше хубава отпъкана алея и започваше самият парк на семинарията. По алеята точно стигнаха до двуетажна къща с колони отпред и Делчев обясни, че това е резиденцията на професор Стронг. Вляво под гърветата имаше друга, по-голяма конюшня, а на север към пътя се издигаше внушителната методистко-епископална църква на семинарията. Петър искаше да отидат да я видят, но Марин го отклони, тъй като в неделя и тъй и тъй щяха да са там на служба. Поеха на запад към двуетажната къща с малкия навес за градината на професор Крукс. Оттам все на запад се прибраха

В Сикамор Катедж уж само да си оставят покупките, но Марин искаше да си нареди нещата и Петър се възползва да продължи сам. Вече бе видял картата на мястото, пък и кое точно кое е не беше толкова важно за него.

Тръгна право към шосето, което по него време наричаха Медисън авеню. Ясно се виждаше трета гълга конюшня с много малки пристройки и до нея къщата, дадена на професор Милей. Оттук – направо към Мийг Хол – централното здание, в което няколко пъти бе идвал и което сега, когато се разхождаше и съзерцаваше без каквито и да било задължения, изглеждаше много по-благородно, много по-величествено, някак извън и над самата семинария, която просто бе приело. Тук на втория етаж в един от апартаментите му бяха казали, че живее професор Юфам, а зад Мийг Хол се виждаше току-що завършеният строеж на новата библиотека с внушителната ѝ кула. Оттук – на запад и на запад, където в самия край бе разкошната резиденция на професор Бъц. Спря да я погледа. Съзнанието му бе празно, само сърцето му бе радостно и искаше да върви и да върви.

Пое на юг, където водеше най-голямата пътека оттук. На края ѝ, в самия югозападен ъгъл на тази част на гората, която принадлежеше на семинарията, се издигаше най-голямата конюшня. Не беше ясно какво още има в нея, защото бе на два етажа. И едва когато пое обратно на изток, го обхвана мекото, съзерцателно, ако искате, мистично настроение, което бе търсил.

Гората се съгъсти. Стана истинска вековна дълбока гора. Теренът му се издигаше, му спадаше и се възцари природата, естественото, същността на всичко, което той обичаше, и колко прелестно беше това, колко по-истинско бе от вечните кавги, рушканици, разправици, събаряници и градежи, на които на другия ден ще счупят прозорците, както беше в Свищов. И пак в сърцето му се надигна неотразима благодарност, че Бог го е довел тук, и вярата, че ще научи много...

Пресече горе-долу мястото, където на север трябваше да бъде Мийг Хол. Гората продължаваше още по-тиха, лъчезарна и

спокойна. Само скворци прехвърчаха. Или не бяха скворци. Пищяха. Имаха шарени гърди. Странни птици.

Последната група от сгради беше доста голяма – вече беше ги виждал от Сикамор Катедж, но отдалеч. Бяха две от старите сгради на имението – хамбар и голяма конюшня, които основно бяха преустроили и сега се използваша като двуетажни общежития – Ешбъри Хол на запад и зад него Ембъри Хол. На юг от тях между дърветата имаше още няколко гървени постройки, между които бяха един голям хамбар, гърводелската работилница на семинарията, още една малка конюшня и не знаех какво още.

Сияеше, като се върна в Сикамор Катедж със залязващото слънце в очите си. Щеше да е добре, Боже, щеше да е добре!

*

През тази година в семинарията учат 118 студенти и картината е толкова пъстра, че никога не се чувства изолиран. Най-напред има единайсет местни студенти от самия Медисън и с тях момчетата се чувстват у дома си – всеки магазин, всяка сладкарница, както и цялото църковно паство в градчето ги приема като близки. Чужденците са още повече, което прави нашия хадърчанец също да не се чувства, че стърчи в очите на другите. Освен втория българин, който е донякъде на почит като абсолвент тази година, тук има един студент от Турция – арменецът Бедрос Крикорян, Джон Нюлсън идва от Бремен, Германия. Джордж Филис, Джордж Патън и Едмънд Истърбрук са от Англия, Уилям Сиърс е от Бахамските острови, Доан е от Нова Скотия, а Джордж Хартуел от Онтарио, Канада, и дори има един мексиканец – Франциско Кордоба. Продължава традицията след идващите от Англия най-много да са чуждите студенти от България.

Особено близък на българите е отвореният и жив Бедрос, който вече е учил в Аинтабския колеж в Турция и е блестящ студент. Да размениш с такъв човек по няколко шегаджийски лафа на турски в студентската кафетерия, е не само весело, но и сладко отвътре. По това време заселилият се тук още през 1870 г. сливналия – журналистът Илия Йовчев, пише дописка

за петдесетина български студенти в Америка в „Цариградски вестник“. И казва ето какво за това чувство и на най-космополитните между тях: „Ний, българите, обикновено обичаме бащиното си огнище повече от съседните нам народи и сме уединени от света. То ни е лишило от себепознание.“ Космополит по дух, Йовчев не харесва това вечно българско сгушване около корените, дори да си стигнал на върха на света. Има го, разбира се. И дали е лишило Дънов и Делчев, пък и нашенско-арменския Бедрос от самопознание, не е ясно. Но че от време на време е хубаво да си се свият в малоазийския си мехур и да се посмеят, в това няма съмнение. Дърпа коренът.

Телескопичен блик

Бедрос се връща да проповядва, за да го заколят като мъченик в родния му край има-няма след седем години. Петър тогава е в Бостън и като научава за станалото, бива дълбоко покрусен.

По него време тук цари истинската протестантска дисциплина. Разбира се, не е като по времето на първите преселници, които веднъж заселени и дигнали къща сред фермата си, ще гледат как в края на строежа бащата забива най-дебелите пирони по стената на голямата семейна стая, дето се яде и се готви, и се чете Библия. И сутрин, като закусят, закача столовете от масата на тези пирони, за да се знае, че сега е ден и време за работа, и чак като се свечери и всички се приберат от полето, сам ще ги свали и ще ги нареди около масата да се чете, да се пише, да се вечеря – и утре пак на стената! Така или иначе, няма: „Чакай да ти кажа, дядо Либене!... Тъй ш’ї то, Хаджи Генчо!... Булка, гай още една шишия!“ Искане се труд и се иска празно да не се стои.

Учебните часове са от девет до три часа от вторник до петък. Вечерта е за учене. В понеделник професор Силвърнейл проведжда упражнението по красноречие и техники на проповядване.

Останалите дни: събота, неделя и понеделник сутрин, са за работа, за прехрана, за изкарване на три-четири долара, които

са нужни на студентите за храна. Вече казахме, че гали това ще е проповядване в църквите на Медисън и околните градове, гали ще е работа в библиотеката, или по работилниците и другите сгради, или нещо извън семинарията – това е вече до студента да го уреди с помощта и съвета на преподавателите, разбира се.

Учат се следните задължителни предмети: текстуална теология, Нов завет, историческа теология, систематична теология и практическа теология, което включва реторика, проповед от амбона и история на проповядването, пасторски задължения, литургия, катехизис, църковна политика, мисионерство и пр.

В читалнята на библиотеката има всички големи религиозни и литературни списания от САЩ и Англия, а освен това има и литературно дружество извън учебната програма, в което професорите (с изключение на Бъц) дискутират различни теми, свързани с изящната литература, философията и общата история.

Особено силно са застъпени религиозните упражнения. Всеки ден има служба в църквата, провеждана от някой от членовете на преподавателското тяло, но сряда сутрин има специален час за най-младите, по време на който студентите, каращи последната си година, проповядват в присъствието на учителите си. Студентите са разделени на групи за часовете по религия и групите провеждат молитва в четвъртък вечер, а събота рано сутрин отново има обща молитва за всички в църквата.

Редовният курс е тригодишен: Младежки клас, Среден клас и Старши клас. Завършилите този курс получават бакалавърско звание по теология и проповедническо право. Такъв по време на нашия разказ е Делчев. Освен това се приемат и специални (или би могло да се каже, „извънредни“) студенти. Те вече имат образование в някой колеж или университет и постъпват в Дрю извън редовната програма, само да присъстват на отделни занимания и да се специализират в някоя област. Такъв е Петър Дънов.

Преподавателите поемат най-различни задължения, но всеки от тях е и титуляр по на една специална област. Така прези-

дентът на Дрю, Негово преосвещенство Хенри Бъц, е професор по Новия завет. Джеймс Стронг е професор по текстуална теология. Джон Милей е професор по систематична теология. Негово преосвещенство Джордж Крукс е професор по историческа теология. Негово преосвещенство Самуел Юфам е професор по практическа теология и, разбира се, професор Силвърнейл е инструкторът по реторика, докато Негово преосвещенство пастор Ейрс е библиотекар.

Така или иначе, времето на Петър Дънов в Дрю е времето на Голямата петорка и не можем да не се спрем на тези забележителни преподаватели в американската теология.

Когато семинарията Дрю бива открита през 1867 г., всичко изглежда наред. Има добри преподаватели, те са осигурени от лхвите, които носят вложените за семинарията средства от самия господин Дрю, и това е! Най-старият професор е 55-годишен, а най-младият – 33; какво може да се случи!

Случва се това, че само за осем години гъама отиват другде, гъама умират и приходите от лхвите се стапят от финансовата криза. Всичко пада на гърба на мощния Стронг и на младия преподавател по гръцки Бъц. Само те са още там. Лъвските рамене на Стронг е известно, че са издръжливи. А Бъц? Висок, строен и нежен, чернокос, някак на заден план по това време – оказва се, че той ще е гърбнакът на Дрю години и години наред и ще остане най-гъаго тук на централно място, в светлините на рампата.

Със започването на новото десетилетие те вече са попълнили преподавателското тяло с професор Джон Милей от църквата на Уошингтън Скуеър в Ню Йорк, доктор Крукс от списание „Методист“ и процесът на попълването завършва през 1881 година с назначаването на Самуел Юфам от методистката конференция на Нова Англия.

*

Въпреки че членовете на Голямата петорка се славят с консерватизма си и след време младите либерални методисти

теолози ще ги обвиняват, че си приличат по това като две капки вода, те са ярки личности, и то много различни един от друг.

Крукс и Бъц имат премного широки познания и много ясен поглед, за да може вътрешното им зрение да бъде оковано във веригите на миналото, колкото и да не им се е щяло да признаят, че има доза истина в новите възгледи. По-късно мнозина може да са гледали на „Петимата големи“ като на „Петимата старци“, така както понякога се мърмори срещу несменяемите членове на Върховния съд, но учениците им винаги са ги възприемали с уважение и дори възторг. Техните личности, характерите им, индивидуалният им привкус на мъже, достигнали пълна зрялост през дългите години на общуване с хора и книги, им дава престиж, на какъвто рядко се е радвал който и да бил преподавателски тим. Младите се пръскат оттук по света с мозъци, развити от логиката и аргументите на „Чичо Джон“ Милей. Те се научават как да подсладят и да подправят изложенията си с остроумните забележки и анекдоти, които „Чичо Сами“ Юфам обича да вмъква по отношение на човешките слабости и колебания. Знаят как да задълбават в работата над проповедите си, защото са виждали живот дори в най-скучните елементи на учебната програма. За Хенри Бъц няма какво да се каже. Прякорът му между семинаристите е Свети Иван и това е достатъчно.

Ако трябва да се вгледаме в тях по-отблизо, за студентите истинското интелектуално чудо е Джеймс Стронг. Пълнотата на информацията му, печашото като река слово, научната му трудоспособност, безбрежната му широта, микроскопичната му прецизност буди учудването на учениците му и ги хвърля в преклонението на отчаянието. Как да го достигнеш?

Знанията му са толкова огромни, интелектуалното му любопитство е толкова силно, че се случва да се оплете в собствената си неизчерпаема енергия да търси и открива. Когато влизат в един от часовете му, семинаристите виждат черната дъска изписана с математически формули. Нещо е обяснявал на пре-

дишния клас. И като ги вижда да гледат учудено, доктор Стронг започва да обяснява, че ето тук се вижда, че дори математическата логика може да те доведе до лъжа. И той проследява операциите и трансформациите, според които $1=3$. Един от студентите иска разрешение да провери уравненията на проф. Стронг и успява да докаже къде е извършен трикът и откъде, ако се тръгне по алтернативен път, може да се избегне резултатът, че едно е равно на три. И часът хвърква! Доктор Стронг се съгласява, че е тръгнал по грешен път, но и някои студенти признават, че са били напълно убедени, че изводите му са точни. И започва възвишена дискусия по простата истина, че в края на краищата животът е по-голям от чистата логика и поради това духовното прозрение на проповедника е по-ценно от логическата прецизност.

Тази бравурност на Стронг, разбира се, е и негова слабост и с време учениците се възползват от нея. Мнозина от тях си спомнят с дяволита усмивка дълго след като се разделят с Дрю колко лесно е било човек да отклони Стронг: подхвърлиш му засукал въпрос и неугържимият поток на знанията му потича, а урокът за деня бива забравен. Може би затова, съзнавайки еруптивната си енергия, доктор Стронг в свободното си време и през ваканциите се заема с водене на експедиция до Светите земи, с което полага основите на дълго запазилата се традиция на семинарията да провежда проучвания и изследвания в Близкия изток.

Що се отнася до научната му дейност, няма в Дрю човек, който да не се гордее с постиженията му. Стронг лично публикува дванайсетте тома на Голямата библейска енциклопедия, започната от Клинтък. Към тях трябва да се прибави големият Конкордантен библейски речник. Едно върху друго трийсетгодишен труд! Рошав патриарх с огромна брада, с очи винаги живи, играещи със сиянието на неизличима младост, весел, мил, с детински дух, той сам обича да признава, че като всички от Голямата петорка е консервативен. Но добавя, че като светски методист той е „консервативен в принципите си и прогресивен

В действията си, и това е напълно вярно за оня методизъм, който е способен да се приспособи по форма към различните житейски трансформации във времето и пространството“.

Колко хубаво казано! И как наистина би трябвало да е така. И колко – уви! – невярно е за практиката на методистките миси на Балканите – ще си каже след две десетилетия Петър. Но сега – той е само дълбоко и отчаяно респектиран от този гигант и го адмира, и... стои настрани от него.

Петровият човек е доктор Юфам.

Генерал Клинтън Фиск, една от финансовите опори на Дрю, често разправя как пътувал във влака в Нова Англия и в разговор с пътника си го попитал познава ли доктор Юфам. „Юфам, Юфам? – сбърчил чело човекът и след това му просветнало. – Искаш да кажеш Сам. Зная го. Сам е темел човек, може да се облегнеш на него.“ Историята е добра, защото показва двете най-характерни черти на професора по практическа теология. Първо, никои никоза, ни ученици, ни неговите колеги, не го нарича Юфам. За всички той е или „Сам“ или „Чичо Сам“. Това си спомнят всички, които са били близки с него: че характерът му просто те предразполага към непосредствена, интимна, човешка връзка. С това върви и хуморът му, суровата му нужда нещата да правят смисъл, проникновената му мъдрост, съчетана с пиперливи примери и някаква едва ли не домашна атмосфера около всичко духовно и съществено важно. Човек убежище! Човекът, от когото Петър е имал нужда, за да започне да отваря душата си и тя да започне да се разлиства.

Повечето спомени за Юфам са свързани с обичта му към шегите. И това е толкова по-очарователно поради факта, че на пръв поглед не личи. Единствен от всички учители тук той носи твърда пасторска бяла права яка и козията му брадичка и дългият му прав нос стърчат предизвикателно. Да, но дълбоките му очи се смеят под рунтавите вежди и на устата му потръпва вечна усмивка. Повтаря нови вицове, разказва стари вицове в час, но в устата му те не са стари, защото ги кара да блеснат

с интелектуалните искри на словото си. Обича приятели, обича да се влачат подир него почитатели и въпреки че идва от Нова Англия, където хората уж били по-сържани, не вярва на Емерсън, че „човек е и си остава центробежна орбита и съхранява индивидуалността си на тази основа“. За него индивидуалността не е пълна без приятелство и той лесно се сближава чрез онова, което е привлекателно в хората, без да вижда отблъскващото в тях. Когато се обърне към някого с протестантското „брат“ – „брат Димитриус“, „брат Бедрос“, „брат Петър“, това звучи като обръщение към кръвен брат, не само като „брат во Христе“. В неговата орбита всеки бива възприет с интерес и очакване, така че можеш да го видиш навсякъде и с всички по всяко време. С двайсет и пет годишната си кариера на блестящ проповедник и тук той е най-търсеният за амбона, не само в Дрю – което изискват задълженията му, – но и в околните градски църкви. В сряда сутринта и четвъртък вечер подтиква дискусиите и укротява разпалването на страстите при обсъжданятия на изнесените учебни проповеди. Едновременно с това в петък в един часа следобед, когато започва дългият уикенд, вече е на игрището за крокет, чука и трака дървените топки на тази колежанска английска игра с учениците и гласът му се извисява над техните гласове.

Класовете му обаче са това, от което Петър Дънов пие с пълни шепи. Затова е дошъл: да усвои всичко, което може да научи един бъдещ проповедник, и той възприема всички уроци, цялата техника на Чичо Сам, защото тя не идва на теория, а с живия пример, с дългия опит и огромната целенасочена работа за постигане на най-доброто.

Чичо Сам категорично е против старите предразсъдъци на методистката традиция и повтаря, че „проповедник, който вярва, че всичко, което се иска, е да си отвори устата и да остави Господ да я напълни“, ще открие, че „тя ще бъде напълнена с вятър и облаци, ако не се научи какво трябва да прави“. Той настоява, че „проповедта трябва да има ясно изпъкващи опорни точки – да е като стар дръглив кон, дето кокалите му така стърчат,

че да можеш да си закачиш шапката на кълките му, само че трябва да има и много месо, иначе хората няма да го купят от вас“. И най-важното, което непрекъснато повтаря: „Когато хората ви погледнат в лицето неделя сутрин, не забравяйте, че сърцата им питат: „Човече, видя ли Бог тази седмица?“

Яка подготовка, труд, ясно заковани основни точки, всичко подплатено с жива плът и кръв – разбираемо и близко до земята! Поднесено с любов и хумор и озарено от вдъхновение! Това е то.

Петър Дънов научава уроците на Чичо Сам и въпреки че в дългите години напред го надминава в практическите резултати на проповедничеството, основните принципи на Юфамовата проповед остават непокътнати за него през следващите петдесет и пет години. Столът на Учителя Дънов на „Изрева“ е методистки проповеднически стол с уширение на гясната подпорка на ръката, на което може да се пише. Близо зад гърба му има черна дъска. Дължината на проповедта е определена след столетия проповедническа практика за това, колко може да се разтегне вниманието на слушателите: двайсет минути. Преди проповедта се пеят духовни химни, макар в случая да се наричат братски песни. Проповедта дълги години се започва с това, че Учителят фиксира цитат от Новия завет и поема оттам. След проповедта – също химни и братски песни.

Това, че този, който му отваря света, е Чичо Сам, не значи, че Петър Дънов няма какво да получи и от другите си учители. Той научава много като теория от другия шегоджия от преподавателския тим – доктор Джон Милей. Вероятно по тази причина и на него му викат Чичо Джон. Само че шегите на Милей никога не са в клас. В клас той е проникновен анализатор. Толерантен, с отворено съзнание, прогресивен, макар и фундаменталист в духа на проповедите си, Милей кара всеки свой аргумент да сияе и да разтърсва душата. Това е времето на теологическите дискусии, когато се смята, че колкото и остри да са – те са от полза, и не се иска извинение за разпалените думи, които са произнесени от амвона. Милей дълбае, проверява фактите, критично преос-

мисля старите интерпретации на словото и смята, че без това не може. Така че ако подклаждането на вярата е основното в проповедта за него, критическият процес при анализа на текстовете също е задължителен, защото анализите са от хората и искат непрекъснато подобряване и осъвременяване. Религиозното чувство е основното – но не може и без човешкия разум, тъй като моралното съзнание не е достатъчно, за да се достигне до теологичната истина. Така според Милей теологията никога не трябва да остарява, да става догматична, променливият слой в нея винаги трябва да върви към по-добро.

Една от основните мисли на Милей е, че ако Бог идва при човека, за да му се разкрие като Бог, той трябва да приеме човека такъв, какъвто го намери. Ако човек е неспособен да приеме и повтори това, което Бог иска да предаде, тогава той е ненужен както на Бог, така и на човечеството. Още повече – казва той – че ако именно природата и откровенията са единствените източници на теологията, духовните инстинкти на човека и духовното съзнание на човека трябва да се търсят точно там – в природата и в откровенията, които ни се дават по естествен начин, а не в буквата, не в етиката на времето, законите, културата и всичко човешко, колкото и относително трайно да е. Макар и интелектуално натоварена, неговата програма много пъти включва лекцията му за „Теантропичната личност“ и открехва една малка вратичка към лъчезарната дискусия след години, в центъра на която ще се озове Петър Дънов в Бостън. В тази лекция доктор Милей заключава, че божественото съзнание на Христос е организиращата тайна на човешката личност, че фактът, че Бог се въплътява в човека, води до нещо ново в знанието на самия Бог за човека; разбира се, не нещо, което е повече отпреди, но определено което е различно отпреди. Една малка искрица от безбройните искрици на теологичните дебати навремето в Америка: на персонализма, на унитарянството, на трансцендентализма. За Петър Дънов мащабът на тези теологични дискусии още не е ясен. Чрез систематичната теология на проф. Милей обаче е посадено зрънцето: Бог и Човешката

личност се сближават. Бог влиза в човека, когато се въплъщава в Исус и се доближава с това до човека, и започва да го разбира по нов начин. С изграждането на личностното в човека обаче се издига на по-високо ниво онова, което е посадено в човека – а именно божественото, което е вложено в него. Има едно Всемирно съзнание сякаш. Едно Всемирно съзнание, което ни се разкрива в природата, спонтанно, и като растем като личности, в нас всъщност расте семето, посадено в Исус, и като растем като личности, ние се доближаваме към Бога, ние се сливаме с Всемирното съзнание.

Но теорията не е силата на Петър. По-късно това, че не е негова сила, може и да го накара да иска да навлезе в нея, да проникне там по-дълбоко, за да закръгли образованието си, както трябва. Но сега Милей му открява вратата да разбере защо така го вълнува природата, защо лъчи от нея така силно душата му. И ще го придружава понякога заедно с другите в разходките му из гората на Дрю или по-далече, макар и мъчалив и някак встрани.

Петър е бил дълго време интелектуално самотен и сега за пръв път получава отговори за въпросите, които е крил в душата си. Отговорите са добре дошли, разбира се, но дългата самота си е дълга самота и има нужда от близост, от човешка топлина. Чичо Сам затова му е по-скъп. По човешки. И като става дума за човешка близост – другият му любимец е доктор Джордж Крукс. Човек, който навсякъде се вре, всичко прави, участва навсякъде – стълб на методистката църква, но не като „чичо“, а като стара леля, като приветлив барман, като... – всъщност с това голо топчесто теме, с това бръснато лице, декорирано отстрани само с чифт огромни бакенбарди, с големите торбички под очите и юпитерианския приятелски поглед над отпуснатото валчесто тяло – та той е направо герой от романите на Чарлз Дикенс. С тези старомодни високи гети на обувката на това отгоре!

Добър, топъл човек. От старата гвардия. Винаги можеш

да отидеш при него и ще те приеме. Винаги можеш да се отдалечиш от него и няма да забележи. Сеги си на стола. Работи. Пише. Редактира. Толкова години е бил редактор на най-голямото списание на тези хора „Методист“! Книжен човек. Но зад тези юпитериански очи е скрито книжното съкровище на света – всички златни истории, всички легенди, всички писатели, мотиви, теми, герои и злодеи, безкрайните истории, които пълнят човешката глава, човешкото въображение, човешката съвест. Та този Дикенсов вид на Крукс няма да е чудно да иде от това, че се е вживял в Дикенс, в неговата тъжно-мрачна, остроумна, осветена от християнски пориви картина на света. Даже много е възможно да е точно така, защото през 1842 г. като студент в колежа Дикинсън пропътува цял ген път, за да може да чуе любимия си английски автор да изнася лекция след пътуването си по жепе линията Бостън–Лоуел в Масачузетс. Дикенс мисли като методистите от старата гвардия и този интерес е естествен: доброто е в човека и не може да не победи, богатите трябва да се превъзпитат, за да оправят положението на бедните, робството е грях и робовладелците трябва да събудят християнина в себе си и да направят нещо по това!

И този негов тих, кротък, пълен с любов и дискретна дистанция човешки хумор! – Крукс обичаше Дикенс и караше и студентите си да го обикнат, като им го разкриваше. В добро настроение цитираше цялата първа страница на „Коледна песен“ наизуст:

„Марлей беше мъртъв, с това да започнем!... Мъртъв като пирон на врата...“

*

Казахме, че едно от нещата, което твърде вероятно формира психиката на младия Петър, са странните съвпадения по пътя, по който се движи напред. Всеки път, когато направи нова крачка към ново място, към ново нещо, в което се включва – било то преместването му във Варна, постъпването му в българското училище там, влизането във варненската реалка,

сетне в Свищовското американско училище, учителстването в Хотанца – всяка негова стъпка напред се свързва с някаква забележителна промяна към по-добро в това ново място. Не можеш да се освободиш от впечатлението за нещо мистично в този път. Той пристъпва напред и провидението сякаш прави мястото, върху което стъпва, да разцъфти.

Когато постъпва в Дрю през 1888 г., този низ от съвпадения става толкова очевиден, че наистина е смущаващ за рационалното съзнание. Нея година Дрю е на двайсет и една години. Ще му предстоят още сто години от вълни и вълни чужди студенти, които да постъпват там, да специализират, да учат... Сто и трийсет години история! И тази история има една преломна година, която превръща Дрю от домашна семинария на една от множеството протестантски деноминации в един от престижните в академично отношение богословски центрове на Съединените щати.

През 1888 г. се открива библиотеката и научният архив на Дрю, за което парите са събрани главно чрез дарение от семейството на господин Корнел, и оттогава се строи и се събират помощи, и се изкупуват ценни научни материали, и най-сетне идва време – както се казва – да се среже лентата.

*

Между материалите и брошурите с информация за семинарията, които Петър получи при регистрирането си в Мийг Хол, имаше един доста дебел каталог с готическото здание с кулата от бял камък, на което беше спрял да се полюбува при първата си обиколка няколко дни по-късно. Няколко дни го въртя в ръце и го мести от едно място на друго из стаята, докато нареждаше, но не му оставаше време да го погледне. Едва на вечерта, като се върна от обиколката из гората на Дрю, седна в хола под лампата да се отпусне малко и да го види. В годишната му програма на университета, която всеки студент получаваше, с приемите, официалните срещи, началото и края на ваканцията и десетина-двайсет гати с десетина-двайсет церемонии, годиш-

нини и чествания, беше посочено, че след два дни предстои тържественото откриване на библиотеката. След като я бе видял отблизо, но не можа да влезе, понеже сградата беше затворена още, трябваше да разбере повече за нея. И зачете. Историята, комитетите, планове и скици, упътвания за каталози, картотеки и списъци и какво ли не.

Страница 37:

„Новата сграда на библиотеката на семинарията е завършена и е готова за ползване. Тя е изградена от дялан камък, напълно е обезопасена противопожарно и освен главната зала с галерията си има специални стаи за канцеларии, за правилното съхранение на ръкописи, ценни книги и пр. Книгите на долния етаж са погредени в алкови и там има всичко нужно за четене и изследователска работа...“

Петър не беше виждал академична библиотека, подготвена за научна работа. Както и методисткият свят на Америка не бе виждал академична библиотека, построена по последните изисквания на науката и подготвена за изследователска работа. Така че възмущението бе взаимно.

Откриването беше нещо импозантно. Студентите, благотворителите, първенците на методистката църква и видните лица от Медисън и от Ню Йорк влизаха в това поразително здание със смирение, което едва ли бяха показвали в църква. А когато секретарят на борда на настоятелите Уилям Хуайт започна да чете словото си в голямата готическа зала на смълчаното множество, той прикова вниманието така, както малцина проповедници биха могли да го направят.

Петър стоеше до Делчев и Бедрос и тримата гълтаха всяка дума, без да се погледнат – като че не се познаваха. Когато започна всичко, той не бе спокоен, защото още от Свищов бе открил, че не са му много присърце многословните речи. Но тук се разкриваше пред него какво има на разположение през следващите две години като студент: как ще преброди този свят? Щеше ли да успее? Не само слушаше, но искаше всеки две думи на Хуайт да са четири:

„... Президент Бъч, откак решихме да построим това огнеупорно здание, което днес откриваме официално с искрена благодарност, че е изцяло изплатено – откак, казвам, започнахме работата, аз се заех с осигуряването за неговите полици на някои ръкописи, които да поставят началото на един отдел, който да е достоен да привлече изследователи и учени тук да водят изследванията и проучванията си. Привилегия е за мен днес да ви запозная с какво успях да снабдя библиотеката на семинарията Дрю. Нека го опиша накратко.

Болинството от ръкописните съкровища в библиотеките и музеите на Стария свят са събрани, преди Америка да е станала известна като нация. Така че американският учен чувства бедността на страната си откъм свети ръкописи, няма и половин дузина да са описани в каталозите в страната ни като нашите ръкописи тука:

Първо. Това е лекционариум, или Евангелистариум, или сборник от уроци от евангелията, които да се четат в православните църкви през цялата година. Той е бил поне треста и петдесет годишен, когато Америка е била открита. Състои се от треста трийсет и четири листа в кwartо формат... Началните букви са украсени, някои от които със сложни орнаменти; ръкописът е със смел размах, орнаментите са предимно в квадрат, текстът е навсякъде маркиран с червени музикални ноти. Има указания в Менологията, че е специално приготвен за Византийската църква... Това е била вече стара и почитана книга, когато Константинопол е бил превзет от турците и без съмнение е измежду огромните съкровища, разграбени от съкровищницата на църквата „Св. София“.

Второ. Евангелариум, или Четвероевангелие. Цяло. Много красиво изписано на фин велум, сто седемдесет и осем листа, размер четири на три и половина инча, изписани с много фин, но поразително четлив ръкопис. Вероятно датира от единайсети век. Никога не е бил в библиотека, тъй като фолиата не бяха номерирани досега. Подвързията е от петнайсети или шестнайсети век. Заглавките са красиво изписани с пурпурни и златни

орнаменти, също в квадратен образец.

Трето. Стихиварион с химните на гръцката църква за годината, с музикално нотирание, добре изписана и добре подвързана хартия.

Четвърто. Молитвеник. Специален сборник от молитви за непрекъснатото обожаване на Дева Мария. Доста голяма рядкост за тринайсети век. Палиографски добър образец на калиграфията от тринайсети век. Теологично това е пълен тезаурус на Мариоложарията на древна сравнително добре запазена хартия.

Пето. Йоасафът, или ръкописът на император Кантакузин, съдържа посланията на свети Павел и е безценен. Има още два ръкописа от същата ръка: единият в Лондон, другият в Париж. Датиран е не по-късно от средата на четиринайсети век, но вероятно е по-стар и е сигурно над петстотингодишен. На блестящия източен император Йоан Шести, известен като Йоан Кантакузин, държавника, генерала, императора, историка, както и религиозния писател! Този ръкопис е рядко красив по отношение на хирографията и е оригинално произведение на блестящия император, монах и калиграф Йоасаф. Има сто и три фолиа – твърд велум – единайсет на седем и пет осми инча – текстът е седем на четири и половина инча. Началните букви са с блестящо вермилионово зелено, много от тях са доста сложни, текстът е с дебел елегантен петит, двадесет и три реда на страница, очертани надлъжно по велума.

Това, господин президент, смятам, че значително ще допринесе за прочуването на тази библиотека, която вече притежава толкова много, което е уникално и непостижимо като богатство.“

Как щеше всичко това да стане част от неговото знание, от образованието му?

*

Науката, това, да заковеш истината за най-сложните неща на стената на знанието, винаги е имала огромна притегател-

на сила за Петър след изгнанието му в Дрю. Това е било нова, всъщност непозната досега страница в образованието му. Години наред след връщането му в България ние ще го виждаме да подхваща различни начинания в областта на свързването на мистичното с точните знания и той ще ги следва с невероятно постоянство: наука, образование и вяра; цветове и тяхната мистична символика; анатомия, антропология и френология; астрономия и астрология. Всичко това е съзнателно усилие у него да проникне в една важна сфера, която смята, че е добре да се овладее. Там, където е сърцето му обаче, там, където е мистичният прилив на знанието, което го прави духовника и учителя какъвто е, ще открием в поразителната му способност да наблюдава, да съзерцава, да умее да отваря душата си и да медитира. Природата за него е стоте му научни библиотеки, хилядите му антични ръкописи – стари с милиони и милиони години; по-стари от човека.

В Дрю има толкова много неща за съзерцаване, за които не е и помислял, толкова много неща, от които черпят вдъхновение дори учителите му (особено Чичо Сам и Чичо Джон, разбира се), които окуражават семинаристите за подобно съзерцание, че може безрезервно да се каже, че медитацията сред великоленното обкръжение на Дрю е втората, но не по-маловажна част от неговото образование тук. Разбира се, ако искаме да надникнем в тази страна на нещата, сегашния пейзаж, сегашното обкръжение – колкото и живописно и внушително, дори старите снимки, – няма да имаме представа какво се е виждало през очите на придружителите на Юфам, Милей и Стронг в леса, така млади и така впечатлителни. Няма, защото ще видим само това, което са външните очерчания на източника на вдъхновението. А в медитиращото съзнание влизат не само очерчанията, а и перцепцията, първичната интерпретация, духът на сетивно възприетото според културата на времето, според стила на съзерцаването, според тезауруса на текста на божественото в природата.

Когато стана за пръв път дума за библиотеката, на която Петър се любува, това, което най-много го поразява и от което

не може да отклони погледа си, е витражът – цветният прозорец над голямата зала, който не може да се сравни с нищо видно в иначе богато украсените православни църкви на детството му; нещо божествено, отворило се под този устремен между върховете на смърчовете готически връх на каменната сграда. Какво са виждали в този прозорец тогава, аз наистина нямам представа. Той не е част от моето време. Музеите не ме възбуждат.

Тогава? Когато този род неща едва са си пробивали път...

Порвих се в архивите на тогавашната семинария и останах доволен. Това, което са виждали тогава в „Леса на Дрю“ и ученици, и учители, наистина можем да видим и ние през техните очи... Оказа се, че цяла година след откриването на библиотеката поразителният ѝ кръгъл цветен прозорец продължава да се дискутира. През септември следващата 1889 година чак лондонското архитектурно списание „Билдър“ му се възхищава: „Прозорецът, изписан от господин Хенри Холдей, е замислен така, че да представи „Теологията“ възвеличено в центъра на композицията с моралните добродетели и интелектуалните сили, струпани наоколо ѝ, докато „Скромността“ заема централното място отдолу и е изобразена как води „Младостта“ нагоре към „Знанието за Бога“. Ако вземем думата „теология“ в най-широкия ѝ и дълбок смисъл, идеята е чудесна и вярна; оцветяването също е изискано и хармонично. Централната част е с най-ярки цветове, граперите на страничните фигури са в сдържани тонове дори там, където са в топлите гами, за да поставят главния акцент в центъра.“

Първата обиколка на Петър из гората в началото на учебната година е направена набързо. Съзерцанието идва по-късно, идва обогатено от учителите му; от формулировката на Чичо Джон Милей за намирането на божественото в природата, от неуморното бродене на Сам Юфам с мълчаливите си щастливи придружители. И както Томов и Икономов, Петър също е имал своята декемврийска разходка. Разбира се, рамо до рамо с любимия си Чичо Сам.

Можем да я видим в описанието на професор Къртис от онези дни, изпратено до някого си. В едно поетично послание:

„Първия път, когато видях гората на Дрю, доктор Юфам, който щедро ме разведжаше, изведнъж каза: „Искаш ли да видиш най-прелестното нещо, което имаме тук?“ И без да чака отговор, тръгна към библиотеката. Тази посока някак ме накара да мисля, че ме води да видя някоя рядка книга, стар ръкопис или исторически портрет. Но преди да стигнем до библиотеката, докторът спря, отдръпна се от алеята и с широк жест на цялата си дясна ръка от рамото до пръстите, като че ли се мъчеше да помете цялата семинария и земите ѝ и да ги струпа точно пред нас, той възкликна от гърното на гушата си: „Ето ти го! Това буково дърво! Има ли някъде по света каквото и да било живо създание, което да е по-красиво?“... Пред очите ми остава сцената на този рай от дървета: „Гората на Дрю“. Не смея да опиша картината, но ето ти едно мъничко късче само: група бели брези и поръсени със снежец смърчове стоят изправени срещу източното небе. Декемврийската сутрин е може би десет минути преди изгрева. Оттук, където стоя, от време на време долавям през върховете на дърветата на североизток озарени петна по далечните ниски хълмове. Точно на изток има дълги, леещи се лъчи светлина – нито правилни, нито красиви – просто мътни червени окраски и сини цветове; толкова тъмни, че едва ли не изглеждат мрачни. Върховете на брежите първи откликват на зората и много скоро перата им, увиснали и леко разлюлени, светят като нишки сребърен филигран. Обаче брежите само за няколко мига са центърът на сцената, тъй като върховете на смърчовете вече напълно усещат изгряващото слънце. Всичките им чупки и извивки внезапно се опърмят и върху тъмнозелените клони, поръсени сякаш с мраморен прах, се появява златно-берилев блясък, който сякаш запалва възправеното достойнство на смърчовете с неотразима радост. Започваш да оценяваш онези екзалтирани думи на Исаия: „Всичките дървета в полето ще заплясат с ръце.“ Защото тези преобразени смърчове са готови да направят каквито можеш да си помислиш радостни неща!

Отделям се от малката групичка и съзерцавам целия огромен замах на гората и навсякъде е изгрев във върховете на гърветата...”

Изгревът! Това е един от най-популярните поетически (но само поетически ли?) култове в Америка по онова време. Ще го срещнете в Емерсън, ще го срещнете в Торо, във философите природници на методистката църква като Юфам, Милей и Къртис, в култа на слънчевите танци на индианците от средните щати, които пълнят вестниците със своите бунтове, трагедии, надежди и разочарования.

И тази описана разходка с Юфам, една от десетките разходки, при които Дънов го е придружавал – колкото и странно да е, се оказва, че е документирана и в друг източник. На връщане от нея Чичо Сам пише едно от стихотворенията си за гората на Дрю. И си спомня за това стихотворение близо петдесет години по-късно, когато в преклонна възраст пише на един приятел, че това е „химн, който написах много отдавна след един величествен ден в Дрю“. В него той пише за бащите основатели на методизма, които са прекосявали гората на кон с Библия в гисагите, че „... бащите ни, Господи... гори когато дните бяха тъмни, ти се доверявах, не задавах въпроси по твоя замисъл; вярвах в твоего слово, очаквах да дойде твоят ден, очаквах да изгрее твоего слънце и да засияе...“. Когато се ровех в архивите и едно след друго излизаха неща, които правеха Петър Дънов какъвто го знаем след завръщането му в България, толкова по-разбираем, внезапно ми мина през главата мисълта, че в дните на великите теолози и философи природници гората на Дрю сякаш е била своего рода гигантски сътворен от Всемирното съзнание олтар. Градовете наоколо растат, транспортът расте, но тук времето и пространството наистина са замръзнали; алеите през гората са същите, пробиващите слънчеви лъчи отгоре са същите и гласовете на птиците ти казват същото.

А тези гласове са били съвършено различни от гласовете дома, защото са гласове от друг континент и този друг конти-

нент като че символизира паралелния духовен континент, в който се движи тук синът на поп Константин. Пространствено-временният континуум за него наистина е пробит. Дърветата са уж познати – гъбове, буки, брястове, смърчове. Но са напълно различни. Дъбът не се разлиства като в полетата на Варненско и подножието на Балкана, а се стрелка нагоре. Брезата не е деликатното, нежно дърво, хвърлящо профирна сянка над гъбарските поляни, а огромно „животно“.

И в тези дървета, както му е ред, се чуват птичи гласове. Но не се обаждат, а насищат въздуха с шум, плътен като шума на листните жаби нощем; толкова гъст. Непознати гласове!

Работата е там, че гората на Дрю и долината на Хъдзън влизат в един от великите миграционни пътища на птиците. Както черноморският бряг и течението на Дунава към делтата му. Петър Дънов е пълен с гласове на птици от дете. И те са отново тук, но други. И това отново го посеща по свой начин, че се движи в един паралелен свят, където всичко е абсолютно едно и също и абсолютно различно. Защото е многото лица на великото, всемирното, вечното. Едно и също.

Наслаждаването от тези гласове, слушането на птичия хор, птиците са друг аспект на това „природно“ време. И пак в архивите на Дрю има ръкопис на една от съпругите на преподавателите, която живее тук по това време, и този ръкопис дава добра представа за тази страна на нещата в семинарията.

„Поради работата на такива личности като Де Сосюр, Уърдсуърт и Ръскин, Торо и Джон Бъроуз в наши дни порасна широкият интерес към всички сцени и предмети, и живи същества на природния свят. И може би този особен интерес към природата никъде не е така очевиден, както в модерното изучаване на живота на птиците.“ Следва описанието на наблюдаваните в гората на Дрю птичи видове в продължение на две години. Този естествен резерват според документацията на автора привлича шейсет и два вида птици! Шейсет и два вида птици върху кажи-речи четиристотин декара гора, наблюдавани в течение на две години; повечето от тях непознати в Европа! Дълъг ръкопис. Със съвети как да ги откриете, къде да ги търсите, как да

разпознаете гласовете им... И изследването завършва с цитат от една от най-„природните“ поеми на Емерсън, в която той описва „сочното – чик-чикадиуди! – от якото сърце и веселото гърло“ на американското Чикаго.

Наистина тези методисти са особени; наистина – както казва Чичо Сам в химна си – не се съмняват в дизайнерския гений на Бога и се възхищават на творението му, и търсят духа му в него, и чакат да ги озари с изгрева на слънцето!

Петър първата година усъвършенства английския.

На следващата година вече се пренася в хубавото общежитие в Ешбъри Хол. Стая 70 на втория етаж. Сега освен четенето и посещаването на общите лекции изнася учебни проповеди и дискутира проповедите на състудентите си. През ваканциите вижда Ню Йорк по-отблизо, ходи на екскурзии с приятели колкото може и се наслаждава на величествената природа по течението на Хъдзън.

В края на втората година един след друг започват да си отиват Делчев (за да поеме пасторството си в България), както и Крикорян (за да намери мъченическата си смърт в турска Армения). Със започването на лятото се откъсва от семинарията, макар и временно, и любимият му Чичо Сам. Доктор Юфам заминава с екскурзионните турове на „епуърт“ в Англия, за да участва между другото и в една теоложка конференция на Стария континент.

Изтекъл е двугодишният му срок за специализация, и то успешно.

Трябва да се връща, макар че дълго се бави, пътува, работи по малко тук и там. Идва си в Дрю, след като годината е започнала. На шестия ден след официалното откриване на новата 1890/1891 учебна година – сряда, 15 октомври – президентът на семинарията г-р Бъц подписва пред нотариуса на щата Ню Джърси А. Г. Растъм следното свидетелство:

*Дрю – Теологическата семинария
Канцеларията на факултета*

Медисън, Ню Джърси, октомври 15, 1890.

Това е да удостовери, че господин Петър К. Дънов е добър и редовен студент на Теологическата семинария Дрю. Той имаше отличен характер по време на престоя си при нас, трудолюбив е и е съзнателен. Това е да удостовери официално неговата връзка с нашия институт и отличните му качества като студент.

Хенри А. Бъц

Президент на Теологическата семинария на Дрю

Между последователите и учениците на Дънов този документ се цитира като свидетелство за завършено духовно образование; говори се, че две години е учил в протестантска семинария в Ню Джърси. Всъщност това е невярно. Петър Дънов е учил четири години в семинария Дрю и този документ не е атестат за завършено образование, макар че когато тръгва за Америка, е предвидено след две години да се завърне в България и да се заеме с проповедническа работа. Подписаният документ от доктор Бъц е свидетелство за това, че е редовен, и то съвестен и добър студент в семинарията, за да му послужи пред имиграционните власти. Петър на този етап не може и да помисли да се връща; едва е навлязъл в това, което ще бъде негово бъдеще и смисъл на живота му. Едва се е открянала вратата, през която трябва да мине, и той иска да остане и да учи. И да участва... Във всичко, което семинарията може да предложи.

На първо място обаче е разширяването на специалните му знания с това, което любимият му „Дикенсов герой“ професор Крукс може да го научи за световната литература в извънпрограмния си курс. В неговата група той е заедно с още петнайсет старши студенти на курса. Вторият извънреден курс, с който се нагърбва, естествено е с каквото и да преподава Чичо Сам. И това се оказва извънпрограмният му курс по обща история, в който той дели Чичо Сами с още двацет и трима колеги.

Понеже закъснява, докато уреди новата си учебна година, загубва стаята си в Ешбъри Хол. Вместо неговата стая номер

70 му дават съседната – номер 71, и той остава там през следващите две години.

Тези следващи две години са различни. Сега вече е зрял човек. Снимките му го показват красив, елегантен, със самочувствие. Съзерцанието в Дрю се заменя с купежа на Ню Йорк, с истинската мисионерска работа, тъй като сега там се откриват две начинания за подпомагане огромните вълни от бедни емигранти, които се стичат в Манхатън. Там може да се вземе работа, свързана със семинарията, което е и добър стаж, и добър актив, и се плаща по-добре.

Така че сега ще прехвърлим фокуса на вниманието си през река Хъдзън в Манхатън.

*

Това вече е съвсем друга работа!

Ритъмът е друг; не на методистката академичност, но – макар и мисиите на Дрю в Манхатън да са методистки – ритъмът на работещите в тях е ритъмът на химните на негрите бантисти!

Ритъмът на дишането.

На спящия гървар.

На рогилката при раждането.

Every time I...

Feel the spirit...

Moving through my heart...

I суууууу...

Настръхва ти не косата, а кожата на гушата!

Всеки път...

Щом усетя Духа...

Да се размърдва в сърцето ми...

Аз плача...

„И всичките гървета в Твоите поля, Господи, пляскат ръце“ – както каза Исаия – в черния железен ритъм на негрския химн.

Автоматична камера

- 1891 (15 април) в Сливен г-р Миркович започва да издава окултното списание „Нова светлина“.
- 1891 (от юли нататък) в „Ню Йорк Таймс“ започва разпалена дискусия по строителството и цялостната подготовка на Световното изложение в Чикаго (посветено на 400-годишнината от откриването на Америка – 1892), на което ще има и български павилион.
- 1891 (юли) във Филаделфия, Пенсилвания, пристига Георги Чакалов от Саут Джърси институт с диплома по гръцки и латински и постъпва в Медицинския факултет на Филаделфийския университет.
- 1891 в Камден, Ню Джърси, Уолт Уитман публикува Goodbye my Fancy! („Довиждане, Душице моя!“).
- 1891 в Бостън, в библиотеката на Теологическия факултет се получава броят на сп. „Атлантик Мънтли“ с прочутото есе на Емерсън „Бостън“, което при идването си тук Дънов ще цутира.
- 1891 (16 ноември) в Медисън, семинарията Дрю, Петър Дънов надписва снимката си, която изпраща в България на сестра си: „На моята любезна сестра Мария П. Стамова от П. К. Дънов“.
- 1892 на о-в Елис Айлънд, Ню Йорк (на мястото на изоставен форт), се открива имиграционната служба, през която до 1920 г. преминават, за да се заселят в САЩ, 12 милиона имигранти.
- 1892 започва работа американската фирма за кафе „Максуел Хаус“, която след повече от век още доминира на пазара на САЩ.
- 1892 (26 март) в Кемдън, Ню Джърси, след излизането на деветото издание на „Стръкчета трева“ умира Уолт Уитман.
- 1892 в Медисън семинарията Дрю тържествено чества своя четвъртвековен юбилей.

- 1892 (есента) в Русия масовият глад достига връхната си точка и в САЩ частни организации започват организирането на помощи.
- 1892 в „Ню Йорк Таймс“ започва нова дискусия по дипломатическия конфликт с Турция за правата на американските протестантски мисии в тази страна.
- 1892 в Бостън сп. „Методист Ривю“ публикува специално изпратената от България статия на учителя на Дънов от Свищов Стефан Томов за панславизма.
- 1892 в Полша руските власти започват масовото изселване на евреите от страната.
- 1892 (12 октомври) в Бостън Петър Дънов се записва в Теологическия факултет на Бостънския университет.
- 1892 (ноември) в Ню Йорк започва битката по защитата на телефонния патент на фирмата „Бел и Ко“.

*

Със започването на следващите две години от пребиваването на Петър Дънов в семинарията Дрю настъпва известна промяна. Уикендите му, които първите две години преминават в работа или в семинарията, или в проповядване като стажант в околните църкви в Ню Джърси, сега все по-често се свързват с Ню Йорк. Онова, което беше място за рядко и вълнуващо гостуване – постепенно все повече става негово втора работна среда. Докато учи в Медисън, стажът му като методистки мисионер частично протича в Манхатън и той за пръв път опознава града отблизо, вниква в неговата грандиозна сила, неговото великолепие и неговите противоречия.

В самото начало на деветото десетилетие на века населението на Ню Йорк стремително надминава два милиона и двеста и петдесет хиляди жители. За сто години се е увеличило седемдесет пъти. Когато се връща в България през 1895 г., градът ще е надминал три милиона! Потокът на емигрантите все още е от Южна Италия и Източна Европа и сред източноевропейците са около половин милион евреи, които населяват стария квартал

на германските и ирландските емигранти от предишната изселническа вълна. Долният Ийст Сайг – така се казва кварталът – става най-гъсто населеното място в света! В съседния квартал на юг – Китайския квартал, който е заселен преди четвърт век – сега швъкат над половин милион души. Още по на юг в съборетините, тресавищата и помията на Петте къшета гъмжат болести, престъпност, жестокости, които забележителният съвременник на Петър – журналистът от холандски произход Рийс – заснима за прочутите си репортажи и отразява в десетки скандални за времето статии поради критичността им към кметството и градската управа. Всъщност за ужаса на Петте къшета се шуми още няколко десетилетия преди това, по времето на гостуването на Чарлз Дикенс, който също описва това физическо и социално тресавище в Американските си бележки. Работата обаче свършва Рийс – неговите статии именно довеждат накрая до сруването със земята на целия квартал.

Това е голямо предизвикателство за методистките среди, които силно залагат на мисионерската си работа, а при това тяхната процъфтяваща семинария Дрю отстои само на по-малко от час с влака през река Хъдзън от Китайския квартал и Ийст Сайг в Манхатън. Семинарията Дрю всъщност започва своята „градска мисионерска“ работа в Ню Арк още през 1877 г. и там работят някои бедни студенти, за да си изкарат нужните седмични три-четири долара. При постъпването на Дънов в Дрю през 1888 г. методисткият клон на Църковното сдружение за Ню Йорк вече има редовни семинаристи на работа от петък до понеделник всяка седмица. На върха на имигрантската вълна през 1890 г. се откриват две градски мисии. Едната е за мизерстващи италиански деца в северната част на града, другата, в която по това време, както виждам, е работил Дънов – е в Китайския квартал, където методистите се сдобиват със специална тухлена пететажна сграда.

Хранене, обличане, хигиена, чисти ръце, молитви, никакво каране, никакво взаимно обаждане на учители и ръководители от страна на децата в мисията! Това са неща, които Петър

знае отлично да прилага още от времето на учителстването си в Хотанца. Това, което дава в повече, е цигулката, музиката, помагането на малките нещастници да пеят!

*

Но – улиците на този град!

Какво чудо! Какво чудо на модерното и „градското“ е този град!

Улиците на Манхатън са павирани и задръстени от коли и автомобили. Влаковете на различните железопътни компании стигат не само до центъра на града, където започва да се изгражда желязната предшественичка на гарата Гранд Сентръл, но и до Даунтаун (т.е. центъра) – близо до кметството. Всъщност те започват да поемат и градския транспорт и едно след друго се появяват така наречените ел-влакове*; железопътните линии, издигнати над платната на авенютата, някъде на нивото на втория етаж, за да оставят улиците за колите, автомобилите и пешеходците. Железните конструкции за релсите минават под носа на квартирантите. Отваряш да си изтърсиш чаршафа или да простреш прането на въжетата на рамките на прозорците и на три метра от теб се грусат вагоните, а зад стъклото мъже с каскети, отиващи на работа, дремят недоспали.

Фишишишишт – парата от локомотива скрива гледката и разширената му нагоре тръба пуфка черен пушек, защото работим с възлища, разбира се, и саждите ти „освежават“ прането. Така груса и трака желязната конструкция на ела, че през нощта спиш само теоретически, цялото ти легло подскача и стените се тресат, когато премине влак.

Градът обаче е поразително благоустроен за такъв привиден хаос. Всичко принадлежи на частни компании и прииждащите имигранти, перманентната експлозия на броя на консуматорите, им дават огромни възможности да растат. В центъра на Манхатън – някъде към северната част на Сентръл парк – по това време се изгражда първият огромен резервоар за прясна

* Om elevated trains.

вода, който осигурява целия град. Под земята са прокарани тръбите на първата абонаментна компания за поддържане на парно отопление. Дотогава всяка сграда има собствен котел, както беше в София до след Втората световна война, но сега парната станция до Медисън Скуеър Гардън обслужва целия богаташки район на тази част на Манхатън. Да вмъкна ли тук, че тръбите от него време още са в действие? Едва през 1995 година гръмна една от централните тръби на сто и десет годишната инсталация, наводни 57-а улица и за пръв път вестниците излязоха с питанки на първата страница: Нима още ползваме повече от стогодишна инсталация? Така са направени тези работи по него време! Частните фирми изпипват нещата добре, за да нямат прекъсвания в събиране парите на абонатите.

Това е време на решителната промяна в облика на Ню Йорк. През осемдесетте години все още тук-там се усещат старите места на индианския остров като забравени петна от миналото. Кварталът Мъри Хил около Лексингтън авеню и 35-а до 40-а улица вече е загубил лозята си на припек, но си е хълм, покрит с градини, дворове и стари плодни дръвчета между декоративните храсти. Сентръл парк доскоро е още тресавища, камънак и по някое бласто: „Пустеещо място, грозно и отблъскващо“, както казва собственикът на вестник „Ню Йорк Ивнинг Поуст“ Уилям Брайън, населено от самонастанали се гледачи на свине и кози. По него време три хиляди работници и четиристотин коня и каруци още се блъскат по благоустрояването му. Петте къшета, за които стана дума, още издават по улиците и задните си дворове, че и там е било тресавище. Подобно петно има и там, където се подготвя строежът на нова модерна сграда на мястото на повече от петдесетгодишното здание на Нюйоркския университет, сред най-живописната, и то английска по характер част на града. Тук Пето авеню и 7-а, 8-а улица доскоро се задънват в заблатените треволяци и не знаят накъде да вървят. Някога поради изворите му това е било любимо място на индианците за временни лагери; сетне става гробище, сетне място за дуели и учения. По време на

изграждането на жилището на господин Дрю няколко пресечки по-нагоре тук изниква огромно мръсно пазарище със зачулени фермерски каруци със зеленчуци, докарани от градините на Лонг Айлънд, кафези с птици, сергии, врява и на запад редица от дълги дъсчени складове и пазарски халета. Когато Дънов прекосява океана, вече е взето решение тази язва да стане парк и започва строежът на бронзовия паметник на Гарибалди (за радост на италианците, живеещи в съседния квартал – „Малка Италия“), а когато той започва да ходи в мисията в „Китайския град“, тук вече се издига и великолепната триумфална арка на прочутия Станфорд Хуайт.

Самите сгради се преобразяват. При идването си Петър е учуден от безкрайните редове от 14–15-етажни канцеларии, банки и жилища. Сега – само две години по-късно, разликата е очевидна. Започват да щръкват първите небостъргачи и първите стилни сгради, богато украсени с каменни релефи и орнаменти от ковано желязо, с керамика и цели „рисунки“ от фантастична неизмазана тухлена зидария. Вече споменахме за сградите на пресата близо до Петте къошета. На югозапад от нея е районът Трайбека – тогава разцъфтяваща бизнес част на града. На северозападния ъгъл на Трайбека се строи складът на Флеминг Смит по проект на Стивън Декатър във фламандски стил – сега паметник на културата на Ню Йорк. Томас Джексън пак там строи цял блок от небостъргачи за компанията на Фейрчайлд.

И долу по тротоара младите семинаристи с младия мисионер от Варна между тях пресичат Трайбека, след като са се смъкнали от ферибота през река Хъдзън на път за мисията в „Китайския град“. След години в една от беседите си Петър Дънов описва чувството на ареалност по тези улици. Излизаш на „Хъдзън“ или „Бродуей“ и трещи музика, носи се каляска нагоре към Сохо, а на капрата разкошен кочияш с цилиндър и до него чер арапин в копринени червени шалвари и чалма с огромно щраусово перо върти очи и музикантите вътре надуват тромпети и тромбони и тряскаят чинели, и ти мислиш, че е слязла с

махането на магическа пръчка „Хиляда и една нощ“, и каляската отминава, и на гърба на купето – табло с огромни букви: „Кафе Максуел – екстра до последна капка!“. Оказва се, че са пуснали ново кафе на пазара.

*

Времето на рекламните шествия!

В главата ти е някакъв беззвучен грохот. Река по-пълноводна от Дунава тече, фериботи, кейове, транспортни кораби, море, влакове, каруци, пак влакове, улици, претърпкани горе с пране, долу със сергии; и тук вече до полуда е вряк и кряк от деца в краката на продавачи, на разхождащи се контета, на джебчици и просяци.

Вечер всичко стихва гонякъде и както го описва О'Хенри в тогавашните си скици, пада нощта и двете грандами на Ню Йорк си говорят от разстояние – Статуята на свободата с корона и факел в ръка на каменния си пиедестал на островчето в Горния залив и Златната Диана с лъка си върху позлатеното кубе горе в Манхатън сред богатия парк на Медисън Скуеър Гардън. Говорят си за растежа на града, за строежите, за богаташките къщи, произшествията, вълните на имигрантите... Може би за първото изпълнение на Четвъртата симфония на Чайковски от Нюйоркското симфонично дружество през май 1890 година. Със студента от университета Дрю, дето излиза от концерта и замръзва на един от стотиците протоари между тях. За какво ли не разговарят те по време на немите си нощни диалози.

Докато небето на изток порозовее...

Телескопичен блик

Какво нещо е да плуваши през океана към вътрешното море на Ню Йорк, където те чака всичко това! Сега то чака Пьотър Илич Чайковски да дойде сам след шумната слава, която добива с изпълнението тук на неговия цигулков концерт от Мод Пауъл през 1889 г. и сетне още по-големия успех на четвъртата му симфония през следващата година.

Но защо не идва? Какво го терзае? Един месец преди начало-

то на диригентското си турне в Америка Чайковски се върти в Париж, дирижира на 5 април 1891 г. своята „Трета сюита“, „Меланхолична серенада“ и „Втори пиано концерт“ със Сапелников. И двете седмици преди да тръгне за Америка, избягва в Руан уж да композира „Лешиникотрошачката“, но не върви! Какво го терзае, защо тази депресия? Брат му Модест крие от него, че сестра му Саши е умряла, за да не рухне преди историческото си турне в Новия свят, но Чайковски, без да казва, се връща в Париж, отива в Кабинет де Лектюр край Операта да пие чай, както често прави, и прочита в „Новое Время“ за смъртта на Саши... Не може, не, не може да замине!... Но е взел 2500 долара аванс и ги е похарчил... Трябва да замине... Боже мой! Ще се провали!

Еlegantният „Ле Бретон“ отплава с него от Хавър на 17 април 1891 г. за десетдневното си прекосяване на океана и настъпва истински кошмар. Спътницата му пропуска парахода. През цялото време го мъчи морска болест. Един германец се самоубива и Чайковски се оказва единственият, който знае немски на кораба, и капитанът иска от него да прочете прощалното писмо на нещастника за смъртния протокол... „Не го извърших аз, не съм виновен! Той знае...“ Задигат му портфейла с 460 франка – последните му пари! И няма нищо, нищо, нищо, което да го държи на крака, освен да съзерцава от някой ъгъл на палубата вълшебните залези над океана.

В хотел „Норманди“ на Бродуей го впечатлява електрическото осветление в стаите, но... сякаш гледа на това не той, а друг човек. В деня на тържественото откриване на Карнеги Хол стои скрит в ложата си и слуша Берлиоз, който му се вижда безумно досаден. На рождения си ден на другия ден – 7 май – ни жив, ни умрял дирижира своята „Божа молитва“ от Седемте си свети етюда.

И след това – на 8 май 1891 г., е първият му личен концерт, на който ще дирижира своята „Трета сюита“. Той е изцяло изцеден... пуст... мъртъв...

И излиза, но има чувството, че не излиза, а като че ли бавно пада на сцената и вътре в него няма нищо, нищо...

*

Ню Йорк не е само този ужасен трясък и това бучене, разбира се. Този гигантски град с новите си концертни зали и

салони вече е тръгнал по пътя да стане една от музикалните столици не само на Америка, но и на света. Заменял дълбоката гора на Дрю с каменната гора на метрополията, на Дънов му липсват разходките сред природата, които е толкова лесно да предприемеш с приятелите си в Медисън, и той ги заменя сега с музиката на Ню Йорк.

Предстоящото откриване на великолепната концертна зала Карнеги Хол съвпада с шокиращите новини за глада в Русия и усилията на благотворителна протестантска Америка да намери начин да помогне. Чайковски е поканен на голямо диригентско турне и началото му се решава да бъде ознаменувано с не помалко забележителното откриване на Карнеги Хол, където той ще започне турнето си с първото махане на диригентската си палка. Методистката църква, която също подпомага контрибуциите, има билети за концерта, някои от които отиват за отличилите се бъдещи пастори от Нюйоркските мисии.

Виждам Петър Дънов на този концерт...

Телескопичен блик

Чайковски е потънал в сияйна, бяла музика и това е всичко, което усеща, и вижда, че тя изтича от диригентската му палка – тази светлина – с такова чувство на любов, с такова пълно даване на всичко, което е в него, с такова пълно прощаване със себе си, защото го раздира вина; вина, че не е достатъчно чист, вина, че е умряла Саша, а не той, вина, че светът трябва да е красив, красив, красив и пълен с любов, но той нищо не може да направи, за да стане така; човек е така неспособен още...

Източният бряг е в истерия!

Вестник „Морнинг Хералд“: Великолепно... сила, която веднага ви поглъща и омагьосва...

„Ню Йорк Дейли Трибюн“: Гений!

„Прес“: ... Между шестте най-велики композитори на всички времена!

„Ивнинг Поуст“: Третата съюта е богата... царствена... Вече побелял, огънат в очите на Чайковски...

„Ню Йорк Уърлд“: Всепокоряващо!

„Ивнинг Телеграм“: Възбуди публиката до възторг, каквото не сме виждали... Държи музикантите на върха на палката си с емоционалната си мощ...

Истинският триумф обаче е Четвъртият му концерт в Ню Йорк на 9 май. Ученичката на Франц Лист – Одел Аустерохе – помита партитурата. Чайковски вече е стъпил на краката си и след концерта казва: „Не съм постигал такъв възторжен отглас на работата си дори в Русия.“ Става дума – уви! – само за отзвук на публиката към този концерт. Най-голямата му награда откъм човек си остава в далечното минало; тя идва още през 1876 година, когато Толстой стои до него при премиерата на неговия „Първи струнен квартет“ и плаче. А това е отдавна, отдавна минало и той е много, много тъжен и самотен.

... Отзвукът е невъобразим.

Чисто музикалното майсторство далече надраства вълненето от светското значение на събитието. Петър Дънов, който е виждал отрупани с декорации руски княжески и графски, и генералски величия под златния кошер на медалите си да водят бъдещия български княз за ръката, преди да го сгромолясат има-няма след пет години, тук се среща с божествената чистота на руския дух – най-романтичната музика на романтичния век, най-поразителната оркестровка на един гений – „Третата сюита“. Чайковски дирижира, побелял, красив, сияен, строен, с младежко саксонско телосложение и нежно къдрави коси и брада (да не казваме женствени!) – и нещо става в сърцето му, нещо заплаква от щастие и когато след два часа Петър стъпва на тротоара на великолепно осветената Петдесет и седма улица – стъпва един младеж, който до края на живота си ще бъде сигурен, че бъдещето принадлежи на славянството, водено от руската душа.

Не забравяйте, че това не е емоционален порив. Ню Йорк е град на музиката. По това време – на световната музика, и Петър – със своето специално отношение към нея – ходи на концерти и слуша. Тук по няколко пъти в седмица има представ-

ления Германската оперна трупа – с репертоар от класическите европейски опери. Десетки театри. Десетки музиколове. Идват да концертират артисти и изпълнители от цял свят. Като прегледате колоните на музикалната критика на „Ню Йорк Таймс“ и „Ивнинг Поуст“ от двата сезона, в които Дънов половината от времето си е в Манхатън, ще научите за блестящи представяния на Вагнер, на Бетховен, на оперите на Моцарт... Музиката за Петър замества това божествено славяне с девствената природа, което Америка открива в края на века. Всички тези велики композитори обясняват Бог, говорят за него, помагат ти да го разбереш и почувстваш. Но споменът за тези гигантски брези в гората на Дрю, за деликатните им провиснали пера, парнати от първите лъчи на зимното слънце... те са само в Чайковски; необясними, изумителни, пълни със сладкия въздух в гърдите ти, спуснал се небедомо откъде.

Идва шестата коренна раса; издига се от страданията на славянството!

На сбогуването на нюйоркския музикален свят с любимата му Аделина Пати Петър вече със сигурност присъства. Разказва за нея в беседите си. За гласа ѝ. Никога не е имало такъв глас. Красив, тембрист, с голям регистър, където всичко е божествено изравнено, глас с хипнотично въздействие върху публиката при всички условия и при всички обстоятелства. И – както се промъква някъде между редовете на положителните отзиви, артистката при оперните си участия не съвсем достига нивото на този глас.

Ето ви един добър, най-висок пример в бъдещите дни на беседите, за един творец – пришълката от Италия – избран за проводник от Висшите сили. Чрез нея пее Съвършенството, Дух, Отвъдна сила, която дава мистична небесна красота на човечеството. Самата Аделина е великолепна личност, но гласът ѝ е дар, дошъл отвън. Той не е продукт на цялостното ѝ съществуване, не идва от нейните опитности, от нейните творчески възможности, от нейните усилия.

Някои основни неща, които след години ще бъдат дси на беседите на Петър Дънов в школата на Бялото братство, ид-

Вам от тук – от двете години опит в музикалния живот на Манхатън.

*

Ах, този Манхатън и неговите влюбени!

Уолт Уитман, синеокият, рунтав, разгърден мъж, яхнал кап-рите на тролите до кондуктора им, три десетилетия преди описаните тук събития възпяваше старото име на Ню Йорк – „Манахата“.

„... защото виждам това старо име сгушено в гнезда от водни заливи, превъзходно, богато, гъсто обшито отвсякъде с платноходки и параходи, шестнайсет мили дълъг остров на каменна основа, безчетни претъркани улици, високи израстъци от желязо, тънки, силни, леки, прелестно издигащи се към чистите небеса приливи, бързи и точни, дето ги обичам, към залеза на слънцето, мечещите морски приливи, малките острови, по-големите острови до тях, височините, вилите, безбройните мачти, белите прибрежни параходи, бързоходките, фериботите, черните морски параходи, така чудесно конструирани, улиците долу в центъра, канцеларските сгради на бизнесмените, офисите на параходните компании, на брокерите, крайбрежните улици, пристигащите имигранти по петнайсет-двайсет хиляди на седмица, каруците, търпещи стока, мъжествените лица на кочияшите, изгорелите лица на моряците, летния въздух, пекналото ярко слънце и тръгналите по пътни облаци, зимните снегове, звънчетата на шейните, разтрошения лед в реката, търговците, господарите с добре оформените красиви лица, които те гледат право в очите, пълните тротоари, транспорта, Бродуей, жените, магазините, представленията, милиони хора, свободни превъзходни маниери, отворени гласове, гостоприемство, най-смелите и приятелски настроени млади мъже, град на забързаните бълбукащи води...“

Уитман, далече в провинциалния Кемдън, в къщата на сестра си и мъжа ѝ, с майка си, която не разбира особено новото издание на неговите „Стръкчета трева“, както не разбираше и досегашните, и поклаща глава озадачена, и слага ръка в неговата,

и я стиска, и го гледа, сякаш иска да каже просто, че е окей, въпреки че не може да го обясни. Уолт Уитман, вече седемдесет и една годишен, търси гума и така замлъква в стола си. Рови в морето от хартия в стаята си с върха на бастуна, но забравя какво е търсил. На другия ден отваря и затваря едно джобно ножче, докато седи и слуша какво му говорят, за да не се разбере, че е потънал. Идват писатели, фотографи, художници, скулптори и му се повдига от думи: „Ако срещна човек, гето не е написал ни една книга, ще го презърна... Всички пишат, пишат, пишат, пишат – казва той – и което е най-лошото, пишат поезия.“

Но – той също е в този кюп, той го знае.

Понякога взима молива и стои и гледа през прозореца. И задрямва над белия лист. Буди се и греме. Спи.

И в купа хартия, решен, че ще рови, докато се сети какво търси, се показва някакво стихотворение. Стаята му, „дупката“, както ѝ вика, където работи, има само едно прозорче, тясна е, трябва да извие листа да хване светлината, както е седнал на стола на малката маса:

Довиждане, Душице моя!...

(Свободен стих ли е; не е дотук, но звучи добре. ... не знам!
Я да видим!)

Довиждане, Душице моя!

... Сбогом, скъпо другарче, скъпа обич!

Тръгвам, не зная накъде,

или какво ще е, или дали ще те видя пак,

така че довиждане, Душице моя.

Сега накрая – нека погледна за миг назад;

това по-бавно, по-тихо цъкване на часовника в мен,

излизаш, нош, и скоро тупането на сърцето спира.

Дълго живяхме, радвахме се, милвахме се;

Прелестно! – сега раздяла. – Довиждане, Душице моя!

Ти ме остави да не бързам.

*Дълго наистина живяхме заедно, спяхме, процеждахме се,
наистина се сляхме в едно;
и ако умрем, умираме заедно (да, ще останем едно).
Ако отидем където и да е, ще идем заедно да срещнем
каквото стане.*

*Може би ти сега ме насочваш към истинската песен
(кой знае?).*

*Може би ти си смъртното копче, дето се развива,
дето се отвърта така, че сега накрая,
Довиждане – и ура! Душице моя!*

Той го гържи в ръка, листа, когато влиза приятелят му Хорас Тробел, и не знае какво е, и не смее да попита; конфузно е.

Тробел го взема от ръката му, стиска я, поглежда листа:

– Ти написа нещо чудно, Уолт, публикувахме го; взема им акъла!

Добрият Хорас, си казва Уитман и го поглежда изпод граките на косата и брадата си. И се сеща за Питър Дойл, с когото живя толкова години, трамвайния кондуктор, приятеля, свенлив, толкова млад – невероятно млад просто! – чиста кожа, усмихнат под мустачките и периферията на бомбенцето си, когато ходеха един с друг. Толкова млад! „Душице моя!“

*

Чакалов по това време живееше на пет-шест улици от „дупката“ на Уитман, в пансиона на 2-жа Бакстър. Беше щастлив, че живее в Кемдън, въпреки че работеше във Филадельфия, защото горещините във Филадельфия през лятото бяха нетърпими. Хазайката му беше майка на негов съученик от Бриджтаун и се чудеше как да угоди на гладника българин. Освен че трупаше какво ли не пред него на масата на закуска, пълнеше му кофичка храна за обяд. Георги работеше от осем до четири като словослагател във вестник „Айтъм“ във Филадельфия и биеше госта път, не можеше да се връща за обяд. Първо километър и половина през Кемдън, докато стигне до ферибота на река Деллауер, след това

прекосяване за два цента и още километър и половина пеша до печатницата. Когато обаче успя да се прехвърли в престижния сутрешен ежедневник „Филаделфия Инкуайърър“, ходенето вече нямаше значение, защото си струваше. Вярно, че се работеше от седем вечер до два среднощ, но изкарваше по десет долара на ден – два пъти повече от семинаристите на Дрю.

Сравнението не беше случайно, защото той ги знаеше – знаеше българските студенти из района. Бяха всичко някъде към петдесет души от България и Македония по него време и той с това удачно преместване и със словослагателския занаят, придобит от американското училище в Самоков – изглежда, бе най-добре от всички. Въпреки че трябваше да пести за Медицинския факултет, където искаше да влезе, можеше да походва. Не беше важното само да се изфука, че е успял, разбира се. Какъвто бе контактен в свободните си дни, вече нямаше пречка да се раздвижи наоколо и това бе огромно щастие! До Вашингтон, до Нью Йорк, до Бостън, даже чак до Чикаго след година – на изложението. В Нью Йорк бе срещнал Дънов, който също сега през лятото, като нямаше лекции, бе малко по-свободен и в края на седмицата щяха да се видят. Бъдещият пастор щеше да направи първото си посещение на великолепна Филаделфия.

Дънов също се виждаше с българи, защото чужденецът в Дрю все пак е чужденец – по-любезни са с него, отколкото помежду си. Работата е там, че когато бе с българските студенти, не можеше да разбере защо се чувства по-отчужден с тях, отколкото с американците. Не бяха мръднали, бяха останали вулгарни някак, незасегнати от всичко тук, което той истински искаше да погълне в себе си. Искрени ставаха само когато започваха да се карат македонците българи ли са, или македонци. Добре, че не се бяха сетили да се карат скопските или битолските македонци са баш македонци, или пък отсамната или оттатъшната страна на Вардара е истинската. Гочо бе далеч по-жив и контактен и както с американците, така и с българите му бе добре. Добре беше обаче, си мислеше Петър, че щяха да се видят само те двамата – не му бе до евтими кисканици и шеги и забележки, това

щеше да развали гостуването му в града на „Братската любов“. Искеше да се опита да долови има ли там нещо от духа, който бащите отци на Америка бяха вложили в името му, когато са го градили.

Срещата беше за два дни по Великденската ваканция. Чакалов въртеше очи под светлината над козирката си на новата наборна машина и мислеше дали му е мъчно, че напусна старата си приятелка – ложа номер двайсет и пет, където бе срещал и набирал „Филаделфия Инкуайърър“ Марк Твен. Тогава се гордееше и му беше весело, като се шегуваха, че работи на мястото на големия писател. Сега – вече среднощ – му се струваше, че – голяма работа! – тези бързи наборни машини, тези автомати – бива си ги! Така трябва да е. Светът върви напред и ние с него!

Прозя се, разтърси рамене и взе новодошлата страничка, без да пита защо му я носят толкова късно. (Работи и си вземай парите!)

Листът се заклеци между пръстите му. Бяха няколко реда. В Кемдън неговият комшия поетът Уолт Уитман бе починал.

Петър и Георги говориха и за него между другото. Няма как. Харесват не харесват хората – Уитман беше голямо нещо. Беше разтърсил американската литература. Ако това беше литература, неговото!

Чакалов подсети Петър за последното стихотворение на Уитман миналата година, което му бе дал да прочете и което учуди всички с това, че още пише. Прощалното му послание. И попита дали го помни. Смяташе, че това не е поезия, но чувстваше, че е все пак словото на една голяма личност, и приемаше цялата работа такава, каквато бе – за добро или за лошо. Та, помни ли го? Дънов мълчеше. После каза, че помни, но не му се говореше и дълго се затвори в себе си.

Мислеше. Не можеше да овладее, да си изясни тази самота, извиреща от любовта на този човек към хората, към Вселената. Защото това стихотворение бе нещо като писмо до жи-

вата природа – нали?, – когато умре, когато умрат сетивата, ще умре и тя. Природата, която наричаше „Душице моя“, мое въображение, моя радост, мой човешки каприз, мое хрумване...

Помнеше стихотворението, но за него всичко това просто бе много голямо, далечно; не можеше да каже, че го харесва. Такава самота! А може би уединение? – Започваше да мисли на английски и нещата губеха ясните си очертания, макар че за пръв път се виждаха в дълбочина, в перспектива. Каква беше разликата между Loneliness и Solitude? Между самота и уединение?

Чакалов измъкна изрязаната страница от вестника и пак погледнаха Уитмановото „Довиждане, Душице моя!“.

*... Дълго живяхме, радвахме се, милвахме се;
Прелестно! – сега раздяла. – Довиждане, Душице моя!
... дълго наистина живяхме заедно, спяхме, прощеждахме се,
наистина се сляхме в едно;
и ако умрем, умираме заедно (да, ще останем едно).
Ако отидем където и да е, ще идем заедно да срещнем
каквото стане...*

Беше уединение, беше сливане с Вселената, с Природата в себе си, на която се е наслаждавал така пълно с истински живот и истинска любов. Беше за Бога. Така поне му се струваше. Но може би беше за конкретен човек. Или... имаше ли разлика за Уитман между Бога и конкретния човек? Всеки конкретен човек?

Толкова голямо бе чувството, мисълта на този космически поет или мислител, все едно че опъваше знанията му на английски до скъсване. За пръв път му се струваше, че ето след три години вече не бе сигурен дали ще овладее този тук свят; щеше може би да остане отвън. Присъстващ, но отвън.

И къде тогава ще е неговият свят? Ако не Америка? Ако не България?

Къде щеше да бъде, когато дойде време да каже: „Довиждане – и ура! Душице моя!“?

С тази мисъл напусна Филадельфия.

После – пак Уитман! Какво бе това, толкова много да имаш дадено, толкова много да имаш като съгражданина на Георги, и нищо да не сториш, само да гледаш как геният ти изтича от тебе и да го оставиш да тече, докато нищо не остане...

Сила и мъжественост! Но и арогантно пренебрежение към това, което ти е дадено... Като че ли е дадено на тебе само и с тебе трябва да умре – това послание на върха на стрелата, пратена от ръката на провидението в бялото небе над Америка.

Още, още, още е трябвало да направи той, освен да вика срещу небостъргачите на Америка, толкова много му е било дадено!

И сърцето му се свиваше. Нямахте да може да овладее този свят.

Освен – си каза той, когато се приближаше на другия ден в Дрю, – освен вместо да гиша душата на дъбовете, да се хване с две ръце, да изтръгне всяка гарба, спусната отгоре и спяца в душата му, и да се хвърли, да се гмурне в първоизточника, в науката на Америка, в духовните водачи и словото им. В Бостън. С всички сили, с всичко, което има! При гърмящите имена на Теологическия факултет на Бостънския университет!

И колкото повече мислеше, толкова повече му се струваше, че май така трябваше да бъде: ако отидеше в България, трябваше да отиде с всичко, на което е способен. Ако останеше в Америка, нямаше да остане като надарен втора ръка пастор, а един от тях, от първите...

Не можеше да седне на стола и това тука в него, дето го усещаше и не знаеше какво е, да остане неразвито, неоплодено, ненасадено да поникне.

Глава пета

УЧЕНИЯТ

Автоматична фотокамера

- 1893 на Световното изложение в Чикаго посетителите могат да видят макет на бараката, от която бива измъкнат, в традицията на шоуто на Кит Карсън, вождът Ситинг Бул, за да бъде убит от пренепускащи наоколо индиански бойци на коне.
- 1893 (лято) на същото изложение Чакалов превежда на Алеко Константинов и приятелите му.
- 1893 по отсечката Чикаго–Хъдзън „Емпайър Експрес“ поставя рекорд в жп транспорта, като развива 180 км в час.
- 1893 в Ню Йорк цените на билетите на Саут Ферри стават пет цента.
- 1893 в Турция фанатици нападат американски мисионери.
- 1893 на жп линията Москва–Петербург биват убити 50 селяни, които се опитват да спрат влака с царския вагон и да молят бащата император за помощ срещу продължаващия глад.
- 1893 хавайската кралица Лилюоукалани бива свалена от престола с преврат от влиятелни американски жители на островите.
- 1893 (август 23–28) във Варна годишната методистка конференция назначава Захария Димитров за 4 години в Хотанца.
- 1894 (6 февруари) в Смолян, България, се ражда Петър Пампоров – толстоист, вегетарианец, популяризатор на Емерсън. В двайсетте години на 20 век, като пътуващ проповедник на идеите на Дънов в Европа, той основава първите Бели братства в Естония, Латвия и Литва.
- 1894 в Медисън в семинарията Дрю постъпва Вишанов, а в Алегени колидж се записва Пачеджиев.
- 1894 (13–18 юни) в Русе методистката годишна конференция

се заема с нова Русенска семинария с директор Стефан Томов.

1894 (8 август) умира преподавателят на Дънов от семинарията Дрю Джеймс Стронг.

1894 (есента) в Бостън на ул. „Бойлстън“ при парка „Бостън Камън“ се прави първата копка на подземната железница.

Телескопичен блик

„В 6,02 ч. сутринта на 1 септември 1897 подземната железница под парка „Бостън Камън“ бе отворена за първия си пътнически пробег по трикилометровото трасе. 175 ентузиастични се натъпкаха във вагона за 50 души, висяха по трима на страничните стъпала, дишаха си във вратовете на платформите и се вкопчваха тук и там, стъпили на буферите. Двама развяваха американското знаме, а останалите викаха, докато тролеят се промъкваше между тълпите от двете страни на линията по протежение на ул. „Бойлстън“, за да се скрие в тунела под Градската градина. До среднощ се качиха сто хиляди души. До края на годината бяха извозени петдесет милиона пътници.“ (Джейн Холц Кейн)

„Повече от пет хиляди души на час се тълчеха като сардини... и крецияха като диви животни...“ (в. „Бостън Глоуб“)

*

В четвъртък, на 19 май 1892 г., в единайсет часа сутринта в семинарията Дрю в Медисън се проведе последното публично мероприятие за учебната 1891/1892 година. Това бе раздаването на дипломите, на което Петър Дънов получи своето свидетелство за завършване на пълния курс на семинарията Дрю с изключение на подготовка по старогръцки език. Това, заедно с лиценза му за правоимащ пастор от Русе от 1887 г., както и фактът, че вече бе официално регистриран член на методисткото църковно общество (или както се казва, „конференция“) на град Медисън, щата Ню Джърси, му даде възможност да постъпи без приеман изпит във Факултета по теология в Бостънския университет още същата година.

12 октомври, сряда, 1892 г. той бе записан на страница 28 в матрикулационната книга на Теологическия факултет на Бостънския университет като специален студент.

„Номер – 1615. Пълно име – Дънов, Петър К. Местожителство – България. Място и дата на раждане – Варна, България, 1864. Пасторски лиценз – Русе, 1887. Църковна конференция, към която принадлежи – Медисън, Ню Джърси. Подготвително образование – курсът в Дрю с изключение на старогръцки. Забележки – няма.“

Лекциите обаче бяха започнали преди двайсетина дни – в четвъртък, на 22 септември, и той вече бе наясно, че това не ти е добродушната международна шаренотия на семинарията Дрю и нейните неоперени ученици. Между внушителната маса от 73 новозаписани теолози, с които сега тепаше наоколо, имаше само трима неамериканци: Риворе от Италия, Хетман от Финландия и Теобалд Аугустус Смит от Ямайка (ако Британска Ямайка можеше да се приеме като нещо неамериканско, разбира се). Останалите седемдесет бяха яко подготвени вече американски студенти; лакът до лакът с него в най-престижния университет в най-аристократичния квартал, на най-английския и най-благоустроен град на Съединените щати.

Не беше шега. Нямахте я вече бащинската презръдка на вековната дълбока гора и успокояващото чик-чирикание на птиците ѝ, с което той се разделяше само в края на седмицата за стимулиращата динамика на големия град през реката. Нямахте я универсално приетата толерантност към имигрантите. Нямахте го дружелюбното гърдорене с нюйоркските работяги с торбестите панталони. Нямахте ги шегите на Юфам и Милей, нито усецането за „чичко учителя“. Вместо мешавицата на величествено красиви и мизерни тухлени сгради, тук бе чист паваж, паркове, тротоари, европейски площадчета и квартални и градски градинки и паркове; вместо богаташи и народ, тук бяха тежки граждани от горе до долу – беднякът бе въвн от картината.

Не се иска много въображение, за да се усети огромното напрежение, на което Петър Дънов се бе подложил с предприемането на тази нова крачка.

*

Бостън от него време е нещо, което заслужава да се види. Пренаселен е като Багдад по времето на Харун ал Рашид, само дето хората не си живеят над дюкяна, а в къщи с градинки по на пет-шест километра от канцелариите си и всеки ден трябва да ходят и да се връщат от работа в центъра. Избягали от Англия, че уж била надута и не могат да я понесат, презабогателите пуритански мозъци още искат да живеят като английски „джентри“ и бизнесът да е в „ситито“, а жените и децата да са в резиденцията в „кънтрито“ с ливадата, стария дъб и боричкащите се ловни кучета. Само че главата на семейството не ходи един път в седмицата в града да види как са му акциите, а е чиновник всеки ден от девет до пет и ливадата е три педи на две крачки и ако има куче, трябва да се извади на улицата, когато се внася новият бюфет, че няма как да се разминат хамалите.

Но ще се справят, защото това са дебелоглави хора, които лягат и стават със запретнати ръкави. Тук и точно по това време се посаждат семената на американската градоустройствена мисъл около основния проблем на бостънци: как да се запази красивото в английския начин на живот в американската житейска реалност.

Милонерът Уитни вече е купил повечето от тролейните линии в града и се готви да прокара в най-гъстото на центъра елове, т.е. вдигнатите на нивото на втория етаж железни пътища с техния апокалиптичен трясък и тръскане. Изглежда, че няма друг изход с тези експлодиращи американски градове, и навсякъде постъпват точно така. Това е то спасението за претърканите им центрове! Уитни дори има подкрепата на губернатора Ръсел, който казва: „Направи превоза до предградията лесен, бърз и евтин, а пък невзрачните сгради за даване под наем в града и тъй и тъй не могат да се сравняват, както показва опитът, с предимствата на извънградските резиденции.“ Така че лозунгът на Уитни е: „Шумът на бесиломото! Мръсотията по дяволите!“ Не ви трябвавте коне от кол и вѳже да ви теглят по 303 каруци на час по Парк стрийт към центъра! Само елове!

И как да спорим с него, когато в Бостън нещата стоят по-зле откъдето и да било. Единият квадратен хектар терен на центъра има 24 километра релсов път, 80 км тролейни маршрути с железните им пръчки и преградите им, 714 стълба, 195 кръстовища, 257 превключвания и 149 спирки. На Трмонт стрийт е такава тъпкало, че от пет до шест и половина следобед тролейте са вагон до вагон от площад „Сколи“ в бизнеската част до улица „Бойлстън“ в края на градската градина. Планът е във въздуха над улица „Трмонт“ да се вдигне ел, да се разкопаят старите гробища и да се удари през парка „Бостън Камън“. И понеже Уитни иска да мине през старите чинари на парка, два пъти подред бостънският съвет отхвърля идеята. Толкова тежки са тези тежки граждани, че градът им е по-важен от бизнеса и разноските, и губернаторът да си гледа работата, защото те точно по това време вече са пръснали милиони не само за благоустрояването на старите градски паркове и градини, а са започнали изпълнението на един грандиозен план за освежаването на града – прокарането на така наречената емералдова огърлица – десет километра гълга верига от паркове, гори и градини, като се почне от „Бостън Камън“ на върха на стария център на града и се стигне до 4000-те декара на крайградския парк в Уест Роксбъри на архитекта Фредерик Олмстед. Примерите и сравненията с други градове не помагат. Нюйоркчани, чикагци и балтиморци може да разтрисат железните си сгради с елове, да секат паркове и градини, да събарят сгради, за да разширяват улици – но не и бостънци, защото градът си е техен град – всяка педя от него.

Като казваме „техен“, трябва да не забравяме, че това всъщност е градът на избягалите някога от позлатата на кралска Англия английски пуритани. Стегнати хора в ботуши, гълги прави роби до глезените, църквите им – голи като хамбари отвътре, само с редици евтини столове; за да не пречи нищо на тяхното устремление към Бог, какъвто е; към неговата природа, такава каквато е, а не каквато я правим с орнаменти, идоли, украси и разните там други стимулатори на верското чувство. Пурита-

ните не са „доспожици“. Те никога не са се колебали да вдигат публична бесилка. Никога не са се поколебали да закачат вещици на стените на бостънското пристанище. Никъде няма толкова много църкви; но и никъде няма толкова много молитвени храмове на всякакви религии и деноминации; вярата на другите е свободна, както е свободна природата.

„Бостън Камън“ – старата ливада край центъра на града, на баира – е оставен както си е. Бесилката е била на един вековен бряст, който още е стърчал долу в западната част, когато Дънов идва тук и се заселва през северната улица на парка на възвишението Бикън хил. Останалото е било ливада, храсталаци, кичурчета вековни дървета. А когато това място остава в центъра на града, оградено от кулите на църквите и на обществените сгради като от почетна стража, никой не помислял да го пипне. Ако Бостън градът, колкото и величествен, е храм на някогашната пуританска сдържаност – „Бостън Камън“ е подовата му настилка, зад която се крие недоосъзнат култ към природността: вместо чакъл и паваж – трева; вместо барокови пейки – нищо; вместо паркови феерии и алпинеуми и постлани с жълт пясък алеи – кичури дървета, тъй както са си били и биха били, ако полуостровът между Чарлз Ривър и Бостън Харбър изобщо не беше населван. В края на краищата това е градът на най-великия урбанист на всички времена Луис Мъмфорд и неговото кредо: „Като урбанизираме природата, ние развиваме природното в града.“

Градът за тези граждани наистина е втора природа. И ако тук някой възрази, че това е един от културен по-културен град, точно това е то! Естествено – при положение че се разбира какво значи понятието „култура“ за тукашния гражданин. А то значи „растеж“, значи развиването на нещо посадено от човека за неговите нужди, материални или духовни; и този растеж, биологията на това развитие на корена и на каквото там расте отгоре, е най-природното нещо, което има на този свят. И тази човешка, тази градска органичност на развитието на града е „природността“ на градската среда, за която Мъмфорд говори.

В празната си църква пуританинът намира повече Бог, отколкото в най-позлатената католическа катедрала със златните ѝ слънца или отколкото в най-вмирисаната на тамян православна църква, защото е като молитва на полето под естествено порасналите сандалови дървета и техния аромат, и естествено изрялото слънце и неговото енергийно сияние. Така и в човешки пипнатия град: в улиците и тротоарите му, градинките му, кривите му сокаци, изпъзели от някакви естествени човешки жилищни нужди, има повече „градско“ (т.е. топло и сигурно) чувство, отколкото в магистралата, ликвидирала петдесет именно градски съоръжения на вчерашния гражданин, или сега в ела, който ще трещи, ще друса и ще се плези през прозорците на втория етаж на бедния бостънчанин.

Каквото и да струва, Съветът пази „градската природа“ на града, без да осъзнава, че от всичко природно, както подсказва Милей, наднича Бог. Съветниците усещат болка в сърцето си, като помислят как ще изглежда този гигантски, сякаш молитвен храм на гражданската им хармония, и дават и наддават пари, за да го бранят. Когато става нужда да се разшири улица, те не събарят каквото пречи, както в Ню Йорк и Чикаго, а първи започват да местят сгради. Франсис Тролоп още през 1830 г. пише какъв кеф е да се зяпа такова местене, а Дикенс при престоя си тук разказва как „едно жилище кара в бая тръс надолу по хълма!“.

Когато на нивото на терена повече не може да се увеличават комуникационните линии и затова трябва да се вдигнат във въздуха, бостънци не могат да приемат техният град да остане без жилищни фасади и без гледки към небето и тревата на „Бостън Камън“ от прозореца на приемната, където гъщеря им си готви урока по пиано. Така те пак са първите, които вкарват комуникационните линии под земята.

Когато стара обществена сграда трябва да се замени с нова, по-голяма за порасналите нужди на администрацията, атрибутите ѝ, колкото и прозаични и наивни, се пренасят тържествено като мощи на светец на новото място. Малко преди

тръзването на Дънов обратно за България той вижда как мрачните граждани са се умислили заради изоставянето на стария щатски парламент на Бълфинч заради нова постройка и как се събират на 7 март 1895 г. пред сградата да гледат какво става. Церемонията майсторът на щатския съвет лично сваля нейното свещено метално изображение на риба треска, увива „стария солен символ на Бостън“ (както казва един бостънец) в американското знаме и го отнася пеша, придружаван от петнайсет законодатели, за да го сложат на новата омразна щатска сграда от жълти тухли.

И докато тези проблеми на съхраняването на града от алчната корпоративна урбанистика продължават да се решават без щадене на средства и емоционални изблици, новото строителство достига своя архитектурно-конструкторски апогей. По време на пребиваването на Дънов в Бостън именно се изграждат паметниците, които го правят Бостън.

Бостънската обществена библиотека е започната при пристигането на Дънов в САЩ с бюджет от 400 000 долара, който до завършването ѝ, когато той си тръгва през 1895 г., нараства на два и половина милиона! Това е буквално ренесансов дворец с фасада от тринайсет арки от розоват камък и чрез нейното великолепие архитектурният дух на Рим, преминал през Париж, ще се промъква по-нататък в имитации и подражания от площада „Купли“, където се издига тя, в частни резиденции и сгради на институции по крайбрежието на Чарлз Ривър в модния квартал Бек Бей. Заядливи журналисти ще наричат сградата „студена и скучна“, други – „прилична на хамбар“, но бостънски писатели, архитекти и гости интелектуалци ще се крият тук, за да работят с дни в спокойно уединение. Работата е там, че освен архитектурна представителност духът на Бостън тук се изразява в пълната органичност и функционалност на интелектуалната цитадела. След време именно тя ще бъде наречена „машина за живеене“, фраза, грешно приписвана на Курвоазие.

Спокойствието и удобството на четящите тук се поддържа от скрити от окоето последни постижения на жилищната техника; както ги изрежда един съвременник: „отопление, осветление, вентилация и електродобивна станция с три бойлера с по сто конски сили с две синхронизирани турбини от по сто и петдесет конски сили; с тях – две динама с капацитет от три хиляди и шестстотин сто и десет волтови двайсетватови електрически крушки“. Скрити настрана, пуфкат деветте помпи на вентилационните ветрила, девет електромотора за два пътнически асансьора, десет лифта за книги от хранилища до читални, прахосмукачки за почистване праха на всички книги на всеки етаж. Добавете към това пневматичните тръби за всмукване на листчетата с читателските поръчки до библиотекарите и нейните половин милион книги по полиците още при откриването ѝ – и ще имате представа какво поразява бостънци и къде се е озовал Петър след семинарията Дрю с нейната – ще бъде ли светотатствено да кажем – колкото научна, толкова и „училищна“ библиотека, която го беше изумила преди четири години.

Точно през площада едва преди две години са завършени кулите и преддверието на катедралата „Света Троица“ – шедровърът на Хенри Ричардсън. Гранитна кръстна църква в гръцки стил, висока над петдесет метра, тя е истинска симфония от гранит, разноцветни каменни облицовки, тухли и керамични плочки. Вътре – цветни стъкла, орехова ламперия и масивни мебели от дъб и ясен.

Самият Бийкън Хил, възвишението на север от „Бостън Камън“, където е Теологическият факултет и където живее Петър, е резиденция до резиденция на богатите стари бостънци и строежите на църкви и местни паркове и градинки продължават. Улица „Маунт Върнън“, на която е факултетната сграда от бял пясъчник, днес през сграда-две е маркирана с охранявани паметници на историята на града, гордеещи се с медни покривни обшивки, изгадени еркери, които и до ден днешен се перчат със зеленикавите си тежки прозорци с оловен примес, внесени от Англия; след това външни дървени орнаменти от сандалово дърво

от Хавай и от Карибско море, мрамор, лято и ковано желязо, бронз, пиринч – какво ли не! Качествено, тежко, чисто – без да е натруфено. И до днес важи описанието на Дикенс от гостуването му тук в „Американски бележки“: „Въздухът бе толкова чист, къщите толкова светли и весели... тухлите бяха така невероятно червени, камъкът така невероятно бял, капациите и парапетите така невероятно зелени, гръжките на вратите и табелките на входовете толкова поразително ярки и искрящи... Градът е красив град и няма начин – както ми се струва – да не впечатли всеки външен човек по най-положителния възможен начин.“

Тази съдържана и строга красота господства и в студентско-преподавателските отношения на факултета. Пуританският дух на самоконтрол и дисциплина е сложил своя отпечатък и наистина го няма чичовското добродушие на Ню Джърси. На лекциите на доктор Бордън Паркър Боун по теизъм и философия на етиката Петър Дънов се среща най-ясно с тази липса на пърхащо бащинско отношение, което е така характерно за Дрю и до днес е така типично за американските преподаватели. Но – странно – това едва ли поражда чувството на загуба. По-скоро допринася нещо, което сам той ще прилага много по-късно към своите ученици; нещо, което Петър забелязва съвсем ясно в първата (и може би единствена) обща среща между новопостъпили студенти и семействата на преподавателите. Боун има малки деца, които не се отлепят от него, но в това не изпъква на преден план емоционална привързаност, въпреки че тя не липсва. Това, което е на преден план, е тяхното уважение и възхищение от баща си и майка си! И това е така скъпо! Петър тук съзнава нещо, което се бе загубило между него и баща му в последните години преди заминаването му от Варна. Той бе имал същото това чувство към баща си, когато бе малък. Боготворил го беше, както бе боготворил дядо си, и това му бе давало огромен стимул, огромна амбиция да върви напред. С течение на годините обаче, със сближението им във Варна уважението и възторгът бяха се заменили

с топлото емоционално чувство. Бяха станали равни, бе станало удобно и уютно. Но той бе загубил стимула, който така силно бе извирал от отношението му към баща му. Далече напред в годините, съзнателно или не – той щеше да държи приближените си и учениците си на дистанция. Самота или не – като техен учител, той щеше да издържи и да ги стимулира да вървят напред, а не да почиват на коляното му!

Боун винаги оставяше учениците си да направят първата крачка по пътя към личната им или социална близост. Дори в полуофициалната обстановка на класната стая той бе високо изправен, не премълчаваше и не приемаше леко глупацината. Отношението му излъчваше: „Ето това е! Проумей го колкото можеш сам!“ Или: „Приеми го или забрави цялата работа!“

Петър присъства на размянето на реплики в коридора между Боун и един студент, което особено го впечатлява. Материята, която изучават, е тежка и студентът иска да е откровен.

– Доктор Боун – подхваща разговора той, – чувствам, че не съм кой знае какъв философ...

И преди да успее да завърши мисълта си, Боун слага край на дискусията:

– Не съм наклонен да споря с вас по този въпрос!

И отминава. Остротата на отговора, Дънов е наясно по това, идва от предишната поза на откровеност на същия студент в един общ разговор, в който той изтърсва (за да се прави на интересен), че не мисли, че повече трябва да остава свързан с такава проста деноминация като методизма. Колко по-точен, по-истински „учителски“ е този чист и пряк отговор на Боун на кокетника от примиренческия отговор на любимия му Шишков от варненската реалка на ироничните кривеници на Васил Коларов; измъкването му встрани с контраирония, с пресилено капитулиране, което само някак зад пердето намеква, че той може би не се предава и не се признава за по-прост от Вазов, но е тъжен и неуверен в тази объркана следосвобожденска обстановка. При това някои студенти са започнали официални оплаквания и обвинения в отклонение от установените доктри-

ни на методизма срещу Боун и други преподаватели. Боун обаче е учител и е непоклатим: Ако не ти харесва, отивай си! Ако ти се струва сложно да се вгълбиш във философията на етиката и теизма, то ти е от главата, а не от сложността на материята, както я преподавам аз!

На Дънов му харесва, че учителят трябва, обича или не обича ученика, да е строг и да го води напред, да не се огъва от умиление, да не предлага емоционални патерици, когато трябва да го научи бодро и уверено да крачи напред. А че материята е сложна, сложна е, в това няма съмнение. Петър ще се опита да вникне в нея истински, когато избухне спорът по това дали учителите им Боун, Шелдън и Мичъл са еретици наистина. Той се запалва от идеите на Боун за анализ на понятието „вяра“ и правомерността на съчетаването на религия и съвременна наука за издигане нивото на правдоподобността на чудото и провидението – идеята на скъпия „чичо“ Джон Милей от Дрю, но изнесена още една крачка напред.

*

Различен, на пръв поглед студен, после все по-увлекателен, все по-стимулиращ, факултетът по тукашната бостънска традиция също е не само „машина за живеене“, но и „машина за учене“. Домашната организация на Дрю тук е заменена с гладко работеща, прецизна и ясна образователна операция.

Преподавателският метод, който се предпочита, е – както се нарича навремето – сократичният метод. Това ще рече устно преподаване с оптималното непосредствено включване на студентите. Книгите и учебниците са подръка; препоръчват се и се предоставят и частно написани лекции от преподавателите, но зубренето не е на мода. Учителят трябва да завърти мозъка на студента си в ритъма на своя мозък, преди да го пусне да върви нататък.

Редовният курс е тригодишен, но има и допълнителни предмети, с които студентът може да се заеме, при положение обаче, че факултетният съвет се убеди, че той ще може да

поеме допълнителното натоварване, без това да му пречи на усвояването на редовната програма. Ако всичко е наред, може да се впусне в някоя от десетте предлагани дисциплини без допълнително заплащане. Няма да е излишно да споменем, че между тези допълнителни дисциплини са медицината и музиката – две неща, на които особено се набляга в методисткото образование.

Има и четиригодишен курс, при който последната година се дава безплатна стая в общежитието на Теоложкия институт. Този курс е за студенти без предварително солидно образование, които имат нужда от подготвителна година.

Като отделна специалност в института има тригодишен курс за мисионери, насочен към практическа работа на терена. И отново тук музикалното образование е особено силно застъпено. Студентите в тази специалност, които ще преследват кариера в мисионерска дейност в чужбина, се приемат без допълнително заплащане в Музикалната консерватория на Нова Англия – по него време най-голямата по обем консерватория в света. Умението да се преподава музика на деца, владеенето на пиано и орган (включително акордирането им), елементарната хармония, за да могат да се пеят местни народни песни в хор, както и солфежът и църковната хорова музика са задължителни. Нека вмъкнем тук, че дълги години по-късно Петър Дънов разказва за концертите, които студентите правели помежду си, и как – понеже знаели, че свири на цигулка – настояли и той да вземе участие. Точно на един от тези концерти той изсвирва импровизираната в момента мелодия „Завръщане на блудния син“, която пожънала огромен успех. Учениците му в България разказват как той я изпълнил по-късно и пред тях на „Изгрева“ няколко пъти, но мелодията била сложна и никога не се наел да я нотира, когато му било времето. Така се и загубила.

В която и специалност да е студентът, той бива изложен на работа в това, което тук наричат „агресивната градска църква“. Теорията не може да мине без практическо взимане на участие в църковната работа, като се почне от стажант-проповедничеството, та се стигне до чисто техническа помощ.

Факултетът има завидно организиран хинтерланд. Уреден е безплатен достъп до четири библиотеки и две читателски зали. На първо място е библиотеката на самия институт. След това идва рядката теологическа колекция на покойния декан на института пастор Джеймс Латимер. Общата теологична библиотека от двайсет хиляди тома с читалните и периодиката си е разгърната близо до института. На последно място е намиращата се на по-малко от километър през парковете на югозапад Бостънска обществена библиотека, която вече е най-голямата в страната със своите половин милион тома и продължава да расте с над 10 000 тома в година. В читалнята ѝ се получават над четиристотин периодични издания – всичко, което значи нещо в Щатите, плюс всичко важно от Англия, Франция, Германия, Италия, Испания и скандинавските страни.

Студентите са изложени на картечен огън от дебатиране, изнасяне на лекции, обсъждания и религиозни диалози. Всяка седмица клубовете за импровизирани дебати имат редовни срещи. В понеделник сутрин в големия салон на името на Уесли има пасторска конференция, на която се срещат проповедници от всички възможни християнски деноминации. Понеделник вечер на крачка оттук са лекциите на прочутия лектор Джозеф Кукс. Безплатни за студентите в института са лекциите в института Лоуел, цялата годишна програма на общинския лекторат и пр.

И, разбира се, в сградата на института има безплатен гимнастически салон с всички модерни за времето уреди, „Бостън Камън“ през две улици на юг чака студентите с игрищата си за тенис, крикет и бейзбол, а градската градина и алеите на Бек Бей покрай водите на Чарлз Ривър са проснали ливадите си за разходки и пикници.

Петър Дънов пристига в Бостън точно когато се е открило новото здание на Института по теология в супертежкия квартал Бийкън Хил. Елегантната четириетажна сграда на улица „Маунт Върнън“ и сега носи номера си – 72. Това е модерно здание в готически стил, облицовано с бял пясъчник, и дори днес изглежда съвременно. На пръв поглед не е особено монументал-

но, но така е само на пръв поглед. Всъщност то е съединено през целия квартал с постройките на големия си парцел отзад и има излаз и на другата улица – „Чеснът стрийт“ номер 27.

Адресите трябва да се знаят и да се помнят, не ги споменаваме за лукс. Ако тръгнете септември месец за насам, пълни с ентузиазъм, че ще учите теология в Бостънския теологически факултет, те ще ви трябва много преди да слезете. Откъдето и да иде влакът, ще запердашите покрай морето, ще навлезете сред складове, рампи, докове, ще започнете да пресичате крайните квартали към първата си гара в града и щом потеглите от нея към последната си станция – била тя Саут Стейшън или Норт Стейшън, която е по-близо до Бийкън Хил, кондукторът ще мине от вагон на вагон да ви подсети да се стягате и с него ще мине и багажният агент, на когото трябва да дадете квитанциите и номера на куфарите си в багажния вагон. Трябва да му кажете да ги достави на ваше име на входа на института откъм „Чеснът стрийт“ – номер 27. Вие самият най-добре е да наемете от малките хердикови карети пред гарата със страничните седалки, дето се влиза отзад, защото са само 25 цента, и да дадете адреса, на който да ви закарат откъм главния вход: „Маунт Върнън“ номер 72. Искат ви там, за да може портиерът да ви отведе, където трябва, и да ви ориентират веднага, за да не се лутате излишно. За багажа ви вече са се погрижили.

Ще ви дават точни данни какви такси трябва да платите, колко от тях отначало, колко през втория семестър. Ще проверят на база на дипломите и препоръките ви какви намаления може да получите, кое е бесплатно за вас и кое не, какви квартири и стаи имат, къде са и колко струват. Ще ви дават списъци на местата, където може да работите от хамалска работа на пристанището, където се получават най-много пари, през миенето на чинии и келнерството в кафенетата и ресторантите около Бийкън Хил, където се получава по-малко, но е лесно и погръка. Това е най-организираният източник на доходи всъщност и факултетът е подготвил всичко както трябва и по

тази линия. Учебната програма е така нагласена, че от единайсет и половина до два и половина следобед не се учи, за да могат студентите да работят като келнери по време на обедната почивка, когато кафенетата и ресторантите от квартала са пълни. Много по-пълни от вечерното време, тъй като на обяд никои няма време да се отдалечава от кантората си, за да се храни вкъщи. Изборът на работа напътък се простира до преподаването на частни уроци, за което се иска квалификация и носи реално най-малък приход, ако не се натоварите толкова, че да не ви остава време да учите самият вие.

Бостън!

Стезнатият, точен, пуритански Бостън, който сега вече има лъснати пиринчени гръжки на външните си врати, вносни стъкла от Лондон и махагон от островите, но на всеки ъгъл стърчи църковна или библиотечна, или друга някаква кула. Дали това е, за да си по-близо до небето, или да гледаш големия градски часовник на нея и да не закъсняваш за работа, за началото на учебния час или за бизнес срещата си – това вече не се знае.

*

Часовникът на Петър Дънов тук бе настроен също съвсем точно. Той отново идваше като специален студент. Когато двете запланувани години в семинарията Дрю не му стигнаха, за да се почувства сигурен, че ще бъде такъв проповедник на Словото, какъвто сърцето му иска, записа още две, но и това не се оказа достатъчно. Той вече се беше вдъхновил не само от близкия на сърцето му Юфам, но и от идеите на професор Милей, че знанието и науката не отдалечават християнина от вярата му, защото знанието и науката са част от божествен промисъл, т.е. те са чистата Божя истина за същността на божественото и затова само разширяват нейния обхват. Президентът на Дрю доктор Бъц също бе дал тази насока на работата си, защото и той чувстваше необходимостта да не се изостава от съвременната експлозия на знанието, науката и техниката, което щеше да направи преподавателското тяло старомодно, ако не влезеше в крак с времето си. Не след дълго

той щеше да излезе с прочутата си реч на една от годишнините на семинарията за „Проповедникът и Новата епоха“, която правеше явна концесия на идеите на Емерсън против обръщането на погледа на верующия към уж духовното превъзходство на миналото. Основната теза на тази реч той формулира буквално така: „Проповедникът на новата епоха трябва да бъде човек на собственото си време. Пророците и апостолите бяха запознати с епохата, в която живееха. Той трябва да разбира проблемите на модерната цивилизация.“

Часовникът на Петър Дънов беше сверен с часовника на модерните времена. Той трябваше да стане учен – беше убеден в това, – за да може да говори на тези млади техници, на тези образовани хора, на тези интелигентни адвокати, инженери, лекари, педагози, писатели... Как иначе.

Със знанията си по обща история той искаше да постави жива плът върху костите на своята теологична подготовка. Какво беше станало всъщност, как бе станало така, че Словото да достигне както до европейца варварин, така и до дивака, който не вижда по-далеч от кравата си, овнешкото си, жена си и паладжосването на нещо, гето може да свърши работа? Как беше насадено вечното, иманентното на християнското учение в главите на тези, които изцяло живееха с ефимерното и преходното, които от дъските на външния клозет на двора ковяха курник, като паднеше клозетът, и после от дъските на курника, като паднеше, цепеха трески за огъня в баджата, в която си опушваха сланината. Точното знание за това! Не общите красиви приказки. Точните знания за това, което бе съборило огромния дух на баща му на колене в селската прах на Варненския край. И защо в Западна Европа, където варваринът е бил по-варварин откъдето и да било другаде, вечните ценности на Божието слово бяха пуснали дълбок корен и то бе родило по-тежък плод? А не в родината му?

Искаше да направи сериозно научно изследване в тази насока, да изясни за себе си този въпрос във формата на богословска теза, която щеше да избистри мисълта му, да му даде опора

за бъдещата му работа, пък и богословско бакалавърско звание, което също да се обсъди с професора по практическа теология и като се уточни, пак той щеше да я приеме до 15 април идната година.

По него време професор по практическа теология бе Лутер Таунсенд. Най-плодовитият автор от преподавателското тяло, той бе як, но късичък мъж, винаги изрядно облечен и навсякъде се набиваше в очи с дългата си черна брада. Беше истински син на Нова Англия, където бе започнал като проповедник в годината, в която Петър се бе родил. Беше останал без баща рано в живота си и на шестнайсетгодишна възраст се бе хванал на работа по железопътните линии, за да храни семейството си. Неговолен от лошото си образование, положил неимоверни усилия да прогресира от колеж на колеж и от семинария на семинария, докато стигнал до Бостън, където изкарал 25 години като преподавател. Петър Дънов всъщност се оказа един от последните му дипломанти и в разговорите си с него се случваше Таунсенд да се отпусне и да му разправя най-различни неща от живота си. Измежду тези неща силно впечатление на Петър направи историята как получил просветлението си да стане учител, което сподели и на прощания банкет на следващата година, след като вече бе приел тезата на Петър. Бил се уединил в един дърварски лагер в лесовете на щата Мейн, за да се възстанови след изтощително боледуване, и както обяввали най-проста храна на скованите дървени пейки в лагера, изведнъж бил озарен от мисълта, че трябва да стане учител, да просвещава хора като тези около него. Получил призиванието си от небето. С една дума, той беше плодовит, духовен и вдъхновен мъж, но краката му бяха на земята, по която бе крачил с железничари и дървари.

Таунсенд с внимание и симпатия се отнесе към – кажи го – последния си студент, при това пратен от провидението от толкова далеч. Те подробно разговаряха по това, което Петър искаше да направи. Таунсенд смяташе, че студентът му се нагърбва с ненужно тежка задача. За да се напише подобна историчес-

ка теза, трябваше да се прочете огромна литература, при това нея я имаше подръка в бостънските библиотеки и не можеше да се прескочи. Просто трябваше да се чете много! Съветваше Дънов да се захване с нещо по-ограничено по обхват, което все пак щеше да му позволи да покаже възможностите си и да получи научното си звание. Така правеха всички. Петър обаче бе упорит. Искаше сам да разченка проблема в работата си и сам да научи нещо. Таунсенд замълча, гледа го, мисли и накрая реши, че няма как – този странен българин очевидно беше искрен. Искаше да се опита да напише сериозен труд, искаше наистина да изследва нещо, което не знаеше. Нямаше смисъл това усилие в област, в която няма какво повече да се каже, но как да отклони една искрена душа, която искаше да направи точно каквото е предназначението на науката, към която се стреми. И се съгласи. Темата, която му възложи, беше „Миграцията на германските племена и тяхното приемане на християнството“. Посочи му литературата, която имаше по въпроса в институтската библиотека, и му стисна ръката. На добър час!

И така, Петър пое дълбоко дъх, усмихна се в себе си на малкото духче, което взе по детски радостно да подскача в сърцето му, и тръгна да си нарежда стаята с мисълта за тетрадки, моливчета, гуми, листи за чернова... Оооо! Имаше време и щеше да е чудно. Имаше време и докато изчовъркаше книгите и напишеше тезата, щеше да научи сто още неща, дето ще са за цял живот! Близо две години. Всъщност една година и седем месеца до 15 април другата година.

*

Писането на тезата в Института по теология бе само част от школуването на Петър в Бостън. Далече не най-важната част. Двете му години тук и следващата в Медицинския факултет бяха едни от най-интересните в интелектуалния живот на стария град, тъй като бяха на границата между стария пуританизъм, консерватизма в теологията и философията, ксенофобията на фамилиите създатели на Бостън и модерните

времена. От Германия философията на персонализма намери убежище сред водещите умове на методистката теология. От добрия стар Конкорд се лисна тихото закъсняло мъртво вълнение на стария добър трансцендентализъм на Торо и Емерсън, а унитарианците отново имаха глас. От юг от Ню Йорк навлизаха новите издания на интелектуалните водачи на теософското общество, окултна литература, езотерична литература. Започна като гръм от ясно небе дискусия за мястото на Русия и нейната съдба, нейната връзка с Америка и идеите на панславизма.

И сред това – в библиотеката на института и в бостънската цитадела на знанието, Обществената библиотека на площада „Купли“, Петър Дънов четеше за германски варварски племена, за духа на славяните, за Природата и Бога като две лица на едно и също нещо и за създаването в личностното на собствената реалност като същност, и на собствената ценност като достойнство, върховен образец за което е Исус. Колкото и претоварен, той търсеше природата на Нова Англия, разширяваше разходките си с приятели, напипваше опора в българите състуденти от други университети и в скритите в горите комуни на трансценденталистите; и се мъчеше да пише...

*

Когато започва дискусията около персоналисткия уклон на някои теоретици на методистката църква от това време, не е лесно да се разбере откъде идва той. По традиция персоналистката философия се свързва с Декартовото „Мисля, следователно съществувам“. Идеята е, че в субективния поток на преживените опитности, в начина, по който си усетил, видял, възприел всичко, с което си се сблъскал и е останало в тебе и е минало през сърцето и душата ти, за да създаде там радост, отврата, задоволство, идеал за подражаване, идея за търсене на път и нова възможност за изживяване на сходни обстоятелства по нов начин, т.е. във вътрешното ти изживяване на живота ти се ражда и истинската реалност като реалност. Не в сетивните възприятия и сигнали, идващи от очите и ушите и другите ти

сети́ва, защото, без да се вгледят в личностното, те не са нищо, те са „шарена гайда писана, със мъниста низана“, която нищо не значи и не е. С една дума, личността ти отвътре е това, което създава реалността. Личността, която господства над живота ти като реалност (или вечната ти същност, която се проявява в изживените ти опитности), и личността, която господства над чувството ти за достойнство (или морално-етичната ти същност, която се проявява в отзвуката ти и оценката ти на твоите опитности).

За много мислители, независимо от влияния и традиции, и школи на философията в техните култури, замислянето над проблемите на духовното, божественото, същността на познанието водят в края на краищата до този ключов възел на персоналистката идея: реалността в целия неин ред и хармония или дисхармония се вижда от нас като цялостно мироздание само чрез вътрешната степен на развитие на нашата иманентна същност и нашата морално-етическа оценка на преживяното. Останалото е хаос и всъщност остава извън регистриращата се в съзнанието ни перцепция. И крайният извод – повече или по-малко ясен – е прост: ако реалното иде само отвътре, от нашата личност, тогава реалността е една общност, една взаимозависима среда от завършени личности, като ултимативната личност е Бог. Реалността е едно всемирно съзнание, което живее във всяка личност, и всяка личност отразява част от него като взаимопроникване с цялото. У Милей – както споменахме – дори материализирането на Бог в човека, в сина, в Исус, без да се променя персоната на Бога, въплътен в човека, започва да свързва реалността по нов начин, модифицира се от неговото живяване в Исус като ново виждане.

Немного приятна картина за едва добралия се до семинарията простоват бъдещ пастор или за ограничения стар остарял пастор, който иска да го оставят на мира, да знае, че горе на небето на трон, скован от добър дърводелец, от чист махагон, стои Бог, англосаконец със сини очи и бяла брада, сангвиничен по темперамент – т.е. със здрава розова кожа на лицето, умен,

справедлив, загрижен за тези, които са добри и са си чели Библията, и техен верен покровител. И той – пасторът – само да изпълнява, което е научил с добросъвестен труд и четене в семинарията, и да учи другите на всички тези неща, и да си получава скромното пасторско възнаграждение, ограден с уважение и почит.

Но, уви! – може би има нещо вярно в персонализма, защото умът не стои на едно място, не научава една гаванка със знание и да заспи, а зобе всяко ново нещо, меле го, изгражда отношение към него, подрежда го в ядрото на душата и търси, и търси, и търси сливане с Всемирното съзнание напред ли, нагоре ли, накъде – не е ясно! – но че няма да спре на едно място – това е ясно като бял ген.

Тази логика на разсъжденията, разбира се, не е привилегия на християнството. Тя е логика на философската мисъл и съзерцание и е неизбежна за философията, била тя в църквата или вън от нея. Ще я видите в индуския теист на дванайсети век Рамануя, ще я видите във великия немски математик от 17 век Готфрид Лайбниц, ще я видите в консервативния англо-ирландски теолог Джордж Бъркли през осемнайсети век, ще я видите в мистика интуитивист Анри Бергсон през деветнайсети век.

Ще я видите като огромна, съвсем неподвижна вълна в уж най-консервативната от всички деноминации на протестантската църква зад океана – методизма. В края на деветнайсети век! В Бостън! В училище в Германия при завършилия медицина метафизик Херман Лоце преподаватели на Петър Дънов. Тежката артилерия между тези ерудити е човекът, който спечелва цялата адмирация на Дънов от първия ден в института – Бордън Паркър Боун, човекът, който превръща Бостънския университет в крепост на персонализма в Съединените щати.

Така както Боун рисува нещата в съчиненията си, а и пред студентите си, картината не изглежда сложна: просто човеците са създания, креатури на Бога с много измерения: морални, религиозни, емоционални, логични – и всяко от тези измерения

е достойно за отделна оценка и отделен анализ, като всяко от тях отразява рационалността (ултимативната персоналност) на техния Създател. Природата също според Боун разкрива енергията и рационалните цели на Бог, който е иманентен (постоянно присъстващ) в природата и едновременно с това е трансцендентен – над нея.

И тук, колкото и сложно да е всичко това понякога за младия български студент, той не може да не е повече от съгласен. Той сам го знае от ликуването на сърцето си, когато в него е прониквало сиянието на свищовските залежи над Дунава, той го е усещал в поезията на Емерсън, изчуруликана сред дълбовите корони на гората на Дрю, той го бе долавял в последните стихове на Уитман, когато мислеше за тях с мълчаливия Чакалов, седнали във ферибота през могъщите води на Делавер на път към последното убежище на великия трамвайджия в Кемдън. Той не бе Го виждал, нищо не бе виждал като баща си, но бе усещал Бог да влиза в него с природата, с елементите, с безшумния грохот на пъаното ѝ спокойствие.

Не всички студенти бяха съгласни, не всички се радваха колко дълбоко е това, което ги учеше Боун. Беше много сложно и как щяха да си вземат изпитите? Беше много сложно и как щяха да живеят в тази теистическа среда, ако това, което говореше и пишеше Боун, се приемеше като буква на тяхното вероучение? И на новите студенти, и на старите проповедници. А у този не им се усмихваше ни в клас, ни в коридорите на факултета. Как да го предразположиш тогава, че да изкараш?

Професор Мичел също ги объркваше. Не им казваше просто какво да научат, да го кажат на изпита и да свърши с това, а им човъркаше мозъците, теоретизираше, искаше подкрепа и възражения срещу поставените пред тях тези. Накрая петима студенти подадоха оплакване срещу Мичел пред президента на института, че ги обърква и че е еретик. Нещата стигнаха до съвета на настоятелите, които трябваше да вземат отношение, тъй като при първия сигнал за бунт срещу „обърканите глави“

техни стари противници, които им завиждаха, се нахвърлиха срещу тях без каквито и да било задръжки. Един проповедник от централен Ню Йорк писа на Мичел: „... като те зная какъв си корумпиран, няма да бъда удовлетворен, докато не изпълня дълга си да съдействам да бъдеш изхвърлен от методистката църква.“

Епископ Макконел бе наясно, че проблемът е главно в това, че Мичел е третираше полуобразованите си нови студенти, като че ли води с тях висш теологически курс, за което те са напълно неподготвени и всичко това просто ги плаши. Но нямаше как. Скандалът бе толкова голям, че той се видя принуден да назначи комисия за разследване на случая.

Съдебните дела и дискусиите, обвиненията и обясненията, защитата на Мичел от такива авторитети като професор Шелдън, от една страна, и заявлението на професор Къртис, от друга, че е чист еретик – всичко това се провлачи цели десет години – дълго след като Дънов напусна не само института, но и Америка. Така или иначе, по време на споровете и дискусиите Петър откри, че и тук има завист, ревност, глупост и пакостничество. Знаеше, че това, което Мичел защитава, е сложно, но именно личността му и гжуджешкото в противниците му го убедиха, че той е правият. Трябваше да се знае и да се мисли, и да се върви напред, и да се разбира по-добре – колкото и да бе трудно за някого! А когато и любимият му професор Боун бе обвинен в това, че е отстъпил от методизма и проповядва унитарянството, това само послужи като още един стимул да надникне в другите деноминации на местния протестантизъм. В края на краищата от унитарянството именно бе тръгнал Емерсън, оттам бе излязла трансцендентализмът и с това Петър узря за отваряне на съзнанието си към новия интерес в Бостън към Емерсън, Хоторн и Торо.

Техни стари статии, както и статии и спомени за тях цяла година вече се появяваха в големите местни списания и докато работеше по тезата си в Бостънската обществена библиотека, Дънов все повече взе да се зачита в новите броеве на „Атлантик Мънтли“.

*

В Бостънската библиотека бе тихо като в люпилня. Книгите идваха по лифтовете между етажите на хранилищата, по пневматичните шлаухове се носеха обратно фишове с нови поръчки: зрееха идеи и знание в „машината за информация“.

Дънов четеше и четеше, и колкото повече неща овладяваше, на толкова нови неща се натъкваше. Те привличаха интереса му и с това се откриваха и нови пътеки за проучване.

В „Атлантик Мънтли“, което си бе извоювало авторитета на списание, без което нито един културен американец не можеше да се смята, че е в крак с времето и последните тенденции на американската мисъл, се появиха отзиви за трудове на мадам Блаватска, която бе починала едва миналата година; имаше и бележки за теософското движение. Не можеше да не се зачита в тях, защото теософията бе модна и привлекателна с предлаганото разкриване на мистичните мъдрости на големите източни цивилизации, макар че Петър не беше сигурен, че теософите са прави в това, че отговорите са налице, че трябва само да се приемат такива, каквито ги предлагат те, и нещата – раз-два! ще се променят коренно за добро.

Имаше големи студии за древната индийска книжнина: за ведите, за упанишадите. Неотдавнашният превод на серията от томове „Свещените книги на Изтока“ на професор Макс Мюлер, които повдигаха интереса към тази област, бе неотшумяло събитие. Още повече че тук, във ведите, в „Бхагават Гита“ лежах основите на това, което в момента най-много го привличаше – трансцендентализма на Емерсън и Торо. В тези води в края на краищата бе плувал редакторът на нюйоркския вестник „Сън“, който толкова много бе направил за преодоляване на мизерията, с която се бе борил и той в методистките мисии в Ню Йорк. Излизаха спомени за Емерсън. Преиздадено бе голямото му есе за духа на град Бостън. Блус Пери публикува своето мемоарно-философско есе за така често участвалия в начинанията на трансценденталистите Натаниел Хоторн – „Хоторн в Норт Адамс“.

С Хоторн, разбира се, в интереса на Петър влязоха и първите пропагнали комуни на трансценденталистите в Харвър и Брук Фарм, а с тях и идеите на Фурие и американските утопични социалисти като Белами. Всички тези теми намираха отворена врата за дискусия в страниците на бостънските периодични издания, а сп. „Атлантик Мънтли“ още по Нова година след идването на Петър в града пуна остродискусионна статия върху това, защо социализмът привлича артистите или, ако искате, творческите личности. Особено интересно тук бе, че въпреки че фуристките експерименти в Брук Фарм и Фрут Фарм и трансценденталисткия експеримент на Торо при езерото Уолдън бяха пропагнали преди няколко десетилетия, интересът към тях не само не бе заглъхнал напълно, но и по това време бе намерил известен нов отзвук, известно съживяване. Местата на Торо край Конкорд бяха станали направо място за поклонение, а горите на Масачузетс и Южен Вермонт отново приютяваха кратко просъществували мистични общества. Даже Фрут Фарм, вече не като комуна, а като еднoлично стопанство приемаше гости с духовни интереси да прекарват известно време там в разговори, труд и медитация.

Както вече казахме, глагът в Русия силно беше повишил интереса на американците към тяхната огромна съседка на запад през Беринговия проток, която дори бе оставила значителни следи в културата на Аляска и по̀ на юг по брега на океана. Докато Петър ровеше новите броеве на списанията в библиотеката, едва ли минаваше месец, без да се появи нещо на тази тема. Още с идването си той попадна на обемист пътепис от Изабел Хенгуд за Поволжието по време на миналогодишната жътва. Американката, която според собствените ѝ думи гостувала известно време в имението на принц, четото име не искаше да споменава, беше успяла да даде много точна както етнографско-битова, така и социална картина на живота на руското селячество. Петър се учуди не само на наблюдателността и точността ѝ, но и на нещо друго, което го завари неподготвен. Сърцето му трепна. Може би дори е неточно нещата да се поставят пол-

кова меко – развълнува се. Пътеписът го бе върнал неочаквано близо до миналото му, въпреки че ставаше дума за Русия, и той отново почувства близостта на славянските езици, на бита на славяните, на мисленето и психологията зад езика и обичаите на простите селяни в просторите на Източна Европа. Хенгуд употребяваше руските славянски думи, когато разказваше, описваше „талигите“, описваше непосилния труд по време на жътва, който поволжките руски селяни директно наричаха времето на страданието („страдамата“), но едновременно го приемаха и като нещо едва ли не сладко. Описваше празника на св. Илия – християнският заместник на славянския Перун. Описваше „чиновниците“. И тези руски думи „бъринята“, „красния лес“, сърбането на „ухата“ и препичането на скарата в собствената ѝ „жир“, те просто го пренасяха назад, откъдето бе тръгнал, припомнях му сладките и смешни дни с пастор Куцак и украинското селянче в трюма на презокеанския параход... толкова близки, близки неща!

Славяните – му припомнях всичко това – бяха близки. И най-чудното бе, че тази близост, която той прозираше под разказа на наблюдателната американка, самата тя всъщност не можеше да обхване изцяло. Виждаше ли от своя страна той с цялата си наблюдателност, под специалните си усилия, на които толкова се радваше и които бяха така големи, и в които бе постигнал толкова много, виждаше ли така ясно близостта на американския и английския дух, бита на американците, тънкостиите на езика им и психологията зад езика им? Или и той като Изабел Хенгуд дори след предаването на тезата си щеше да е само добър, може би много добър – но все пак външен наблюдател?

Тези дискусии в училище около чистотата на методизма и еретизма на персоналистите – обхващаше ли ги в цялата им дълбочина той наистина, колкото и да бе сигурен, че Боун и Мичел са правите? Знаеше, че ги смята за прави не само защото ги харесваше като достойни мъже и мъдри учители. Те защитаваха проникването в науката и слагаха ударение върху наблюдението, съзерцанието, спонтанното и естествено усилие за сливане на личността с всемирното съзнание и радостта от него – и сър-

цето му възприемаше връзката с божественото точно по този начин. Но той усещаше – и то особено сега, – че нещо в тези спорове му убягва; разбираше ги, но не усещаше в това разбиране оная свята радост, както при съзерцаването, проникването, сливането с природата.

Какво бе загубил?

Или просто трябваше да упорства нататък, докато нещата се усвоят; може би все още бе изминал много малък път навътре в дълбокото знание, което му даваха книгите тук и сериозната научна работа над тезата му. Може би това бе чисто и просто повеи на умора или дори на леност!

В края на учебната година през пролетта на 1893 г. в „Атлантик Мънтли“ му попадна социално-философската статия на Шалер за европейските селяни в емиграция. Беше свързана с дискусията в Бостън дали да не се спре този приток на емигранти, за които пуританското мислене на бостънци бе очаквало да се претопят веднага щом видят тук добрите устои на успешния обществен живот и – уви! – бе се оказало, че те не се претопяват така лесно, след като стотици години им е било отнемано естественото право за самоинициатива. Авторът умно правеше сравнение с бедните фермери на Американския юг от началото на века и с освободените негри през миналите едно-две десетилетия и стигаше до консервативни заключения, че не може да се очаква изостаналите източноевропейски селяни бързо да догонят високия стандарт на тукашните социални отношения и не трябва да се очаква това да стане само заради производно съчинената теза на пуританската идеология, че всички се раждат равни. Петър не можеше да се съгласи с песимистичните изводи на автора, но не това бе важното. Когато прочете статията, той още повече се убеди, че колкото и блестящ да бе анализът на най-високоразвитите умове на Запада, те едва ли можеха да вникнат до дълбините на славянската душа, докато за него – даже без да бе станал още завършен учен – тя бе ясна като бял ден: и красива, и чиста, и добронамерена, колкото и изостанала.

Той искрено вярваше в заключението си, без да подозира, че бе попаднал в клопката на отдалечаването от онова, което бе оставил зад гърба си и с което не бе контактувал вече пет години; не знаеше още простия закон, че раздялата замъглява лошите аспекти в това, с което си се разделил, като по този начин положителните страни, за които си спомняш, изглеждат по-ярки и по-достойни отпреди. Просто четеше новите пътеписи на Хензуг от Русия в хода на годината – за паспортите, за полицията, за пощите, за дачите и богаташите, и християнския възкресенски порив на граф Лев Николаевич Толстой, и – колкото и странно да бе – възприе положителното в идеите на Толстой не другаде, а в Бостън.

*

През годината Петър трудно намираще пролуки между лекциите, работата и четенето в библиотеката на института или публичната библиотека. Усиленото задълбочаване в книгите обаче го увличаше, имаше много да догонва, имаше много празнини в знанията му и той се радваше, че може да ги запълва. С навлизането в руската и славянската тематика обаче покрай пътеписите на Изабел Хензуг започна да се обажда неудовлетворение. Показа се, че не беше забелязал, че се е отдалечил толкова от нещо, което му бе по-скъпо, отколкото му се струваше, че е, преди да замине. Усещаше някаква липса, нещо беше пропуснал и с това новодошло чувство на известна празнота гоиде и по-голямата чувствителност към пренебрежнатото. Сецаше се ту за това, ту за онова, което бе изоставено встрани и... не вървеше така!

Най-остро взе да чувства липсата на разходките си, на обичуването с природата, на медитацията... В Дрю не беше така. Лесът бе зад прозорците му, птиците, всмукващата тишина нощем, звездите! Тук – излизаш на паважа. Отсреща фасада. На тротоара – тежките жители на Бийкън Хил, с които не можеш да се изравниш. В домовете – кажи го в двorcите през улицата, в цялото им великолепие няма един елемент, който да можеш

да наречеш свой или за който можеш да живееш с илюзията, че житейският ти стил някога ще бъде част от този стил на живот. Гледаш неща, вървиш сред неща, които са точно както трябва да са, но както ходиш в тях, знаеш, че си и ще останеш вън от тях!

В природата никога не си вън! В природата си вътре. В природата ти влизаш вътре в нея и тогава тя се влива в теб и ти я обхващаш с медитацията си, и тя започва да се движи, да ходи вътре, да живее в теб.

*

За да може да си освободи малко повече време за разходки вън от Бостън, Петър реши да хване по-високоплатена работа. Българският студент, с когото другаруваше по това време – Граблашев – му завиждаше на силата и решителността, когато се хвана като хамалин на пристанището. Товареше и разтоварваше, носеше куфари около пътническите кораби и получаваше наистина много пари за кратко време. Петър го окуражаваше да се хване и той, тъй като именно Граблашев му беше главният спътник в разходките, но Величко се срамуваше от черната работа и се мъчеше да върже двата края, като дава уроци на децата на заможни семейства.

През есента Петър се нагърби с голямото чистене на комини из града в подготовка за зимата, което беше чудесно заплатено, и при това според него подхождаше и за приятеля му Величко, тъй като горе на покривите нямаше кой да го види, че да се срамува. Но Граблашев не можеше да преодолее съпротивата си срещу грубата работа и така си останаха – Петър хванал нуждата за рогата с две ръце, а Величко Граблашев с раиран панталон и сукнено сако по-бавничко, но без да си губи достойнството, подир него. Именно затова местата за излетите им заедно и дори едно-двете неколкодневни пътувания бяха винаги посочвани от Петър; той имаше повече време да открие къде да заведе приятеля си.

*

От високия борун на созополския залив Курекия морето беше три различни морета едновременно, и брегът и планините му, и носовете, вклинени във вълните, и заливите и лиманите, и долу Змийският остров, и горите и лозята бяха по три вида брегове и планини, три вида носове и борунни, три вида острови, гори и лозя. Първо долу, дето се решеха канарите, кипеше – море, дето ей сега в този миг, ако те бухне на една страна с лодката ти – няма излизане. Но ето че навътре в залива към кабаците беше тихо като в котел вода, оставен под асмата на дяго Господ – с тъмнозелени и още по-тъмни отражения на лозите по стръмното, само тук-там прокъсани от бебешкосините парцали на небето, и сред това божествено спокойствие – върховете на коловите на таляна и една мързелива, заспала лодка, дето обикаляше от кол на кол, кажи го, през час. В огромната дива пустота на залива, която се отваряше и отваряше, и се лисваше през хоризонта, бе съвсем друго – светло, тъмно, сиво-синьо и рошабо, гонеха се морски зайчета и кой знае защо, белите им гърбове се появяваха много по-често и нагъсто само на едно-две места, а нататък цели полета от тъмносини вълни и ни една грива.

Носът в краката му бе сипеи и камъни; някой хвърлял долу в хаоса черупки от миди; тъпоноса скала. На север „Св. Спас“ бе на ниска спокойна ливада с пътеки насам-натам. Южният бряг през залива на кабаците беше друго: стъпало скали издраскани надолу във водата с ноктите на титанско чудовище и сега рязко разделени на светло и тъмно от слизащото слънце, което биеше отгоре им. Заг тях носът, ограждащ залива на Ропотамо от юг без никакъв релеф, плосък, мъгливосин, замазан...

Кабаците в гръното на залива се виждаха светлозелени – кажи го, с бели корони. Заг тях – плоски, тъмносини гори, и по носовете, и нагоре, и надолу по планините мътносини и колкото по-далеч бяха, толкова по-замазани ставаха и по-бледи.

Но замита облак и се гръпва и открива огромен, широко отворен прозорец пред слънцето и то лисва светлина върху гората

около залива, и тя оживява, като че се сменя театрален декор – кабаците се виждат един по един, белва светлата невидима досега пясъчна ивица, дюните, лодките... И баурите отзад, и те не били плоски – отваря се дълбоко блато с разлюлени папури, даже лъсва вода, а баурите и планината и гората били много, много далеч зад блатата. И пак замита облакът и спуска пердето си пред слънцето, и планините отново стават тъмносини и плоски, и блатото изчезва, но сега пък светва близък, близък малкият Змийски остров и около него имало огърлица от бяла бурна пяна...

Картината се стрелна само за миг пред вътрешния поглед на Петър – дълго забравена, още от времето, когато двете години след гимназията се изнизаша, без да помни къде и как, в лутане, в обиколки, в помагане на този-онзи, пътуване... годето не постъпи в Свищовското духовно училище. Забравената картина, която го бе поразила при първото му спускане пеша по брега на юг от Созопол.

Само за миг – и външните му очи пак се напълниха с океана пред него тук и сега.

Тъмносиньо; бе толкова рядко по това време на годината в залива на Масачузетс да е така чисто и ясно. Беше дошъл с една рибарска лодка до плажа Нантаксет в дъното на Хингамския залив, където също имаше талян като таляните далече, далече назад у дома. И какви чудни, яки, прями рибари бяха само тези хора. Как гледаха право в очите. Как оставяха въздух около тебе – готови да служат, без да те притискат и без да искат нищо. Изяде си закуската с тях, но не му се седеше. Тръгна нагоре по пет-шесткилометровия пясъчен нос към рибарското селце Пембъртън и като стигна, осъзна, че, без да си казва, търсеше на края му Созопол или Месемврия. Някъде на дъното на мотивите си. Но тук нямаше планини. Нямаше гори. Нямаше къщи с еркери и дълбоки сачаци и хаети. Нямаше лозя и градини, и бурни скални острови, които изскачат и се променят и изчезват, и идат пак, преоблечени и преобразени – имаше само безкрай, водна пустиня, океан.

Пясъкът дори под слънцето бе сив. Едър пясък. Беше седнал на него и гледаше към островите на Куинси Бей и Входа на пристанището на запад, и океанът бе спокоен и безкраен, и горе над него небето бе синьо и безкрайно и изтъняваше по-бледо и по-бледо към хоризонта, над който се вдигаха далечни неясни изпарения. И с учудване осъзна, че тук морето бе само едно, и нощът на Пембъртън бе само един и непроменен, и островите стояха на запад и северозапад и юг просто като различни по големина парчета плоска суша сред заливите. Беше плоско. Беше непроменимо. Нямаше планини. Нямаше гори – нямаше ту тополи, ту дъбове, ту лозя, ту череша, ту плаж, ту блатата. Тук беше част от планетата Земя. Легнал пясък, легнала вода, легнало небе. Плоско!

Прекоси през два-тристаметровата коса при Алертън да спре поглед на северното изложение и океанът бе необятен – нищо не спираше погледа ти да го залиса, да го учуди, да те накара да стоиш, ако ще две денонощия и никога да не можеш да кажеш как точно изглежда този бряг, както бе с изгледа от Курекя. Това си беше, това, което е и е било веднъж завинаги.

Петър се съсредоточи да фиксира в погледа си къде точно бе хоризонтът. Мъчеше се да улови геометричното му място над местещото се ту по-наблизо, ту по-надалеч негово очертание. И след няколко минути флукуацията на образа вече не му пречеше да закове точно къде минаваше той. Веднъж постигна това, той започна любимото си ухажване на водата, което щеше да завърши с влизане в нея. Отпусна се, и се отпусна и остави чувството за обкръжението си, за това, как изглеждаше всичко, около себе си да се отпече някъде встрани, където се оттичат несъществените неща. И когато това стана, той се загледа в кривата на хоризонта и постепенно долови нейната едва видима, деликатна, тъничка извивка – и тогава настъпи това, което търсеше! – видя планетата, видя исполинската ѝ тонка в пространството, видя водата върху нея, видя и почувства с цялото си тяло как гравитацията я привличаше вътре към себе си и

почувства тази неправдоподобна форма на съществуването на водния елемент в морето: водата не бе приела формата на съда, в който е налята, тъй като не беше в съд, а свободна, и формата на това ѝ свободно състояние бе сферата на гравитацията ѝ.

*

В спомените си за разходките си с Петър Дънов по това време Величко Граблашев разказва как съученикът му един път му казал, че ще го заведе на много важно място, но предварително го накарал да даде тържествено обещание, че няма да споделя с никого къде ще отидат, тъй като това ще бъде тайно общество от много издигнати хора. Непосветените не трябвало да знаят за него, тъй като това щяло да направи членовете му уязвими. Граблашев дал обещанието си и тогава състудентът му го забел някъде далече на северозапад в горите на Масачузетс след доста дълго пътуване с влак. Хората, с които се видели, живеели в земеделско стопанство, оградено отвсякъде с гора, и наистина нямали ни най-малко селски вид. Било очевидно, че са много издигнати. Молили се, пели, провела се беседа и се водили много интересни разговори само за духовни работи.

По-късно Граблашев, който бил в Америка и след като Дънов се върнал в България, направил опит да намери мястото сред гората, тъй като му се струвало, че помни къде е. Уви, опитът излязъл несполучлив. Не намерил окултното общество. Всичко, което Граблашев разказва във връзка с това тяхно посещение, прилича на стопанството на Фрут Фарм – след възстановяването му, разбира се, но това е само догадка. Някои от сегашните последователи на Дънов смятат, че е било тайна сбирка на розенкройцерите. Така или иначе, подобни тайни общества, комуни и фуристски сдружения не са били рядкост по онова време.

*

Ако някой от студентите искаше да говори с професор Боун след края на лекциите, той го поканваше да върви с него от класната стая на Бийкън Хил до дома му на „Лонгууд авеню“ в Бруклин. Пътят минаваше през „Бостън Камън“ и градската

градина, през сенчестите алеи на „Камън авеню“, през началото на „Емералдовата огърлица“ в парка „Мъди ривър“ и на юг по „Ривъруей“. Градът си беше град, но методистката академична традиция на дългите разходки с професора се спазваше. Дали щеше да е разговор по личен въпрос, дали щеше да е академична консултация или просто ей така за компания – случваше се около него да се съберат по двама-трима млади теолози и три-четири километра от факултета до дома му бяха истинска наслада.

При една такава разходка, в която участваше и Петър, професор Боун някак без повод и без да поглежда българина, спомена, че в града е звездата на методистките мисионери доктор Лонг, за да надзирава лично отпечатването на Библията на български език, след като преди години с конгрегационалиста доктор Ригс организирали и редактирали превеждането на Евангелието на български. На учудения въпрос на един от студентите това значи ли, че българите не са имали превод на Новия завет, Боун хвърли усмихнато око към Дънов и обясни, че съвсем не значи това и че е точно обратното. Българският е един от най-старите езици след латински и старогръцки, на който е преведена Библията – почти наред с арменски и грузински. Добави, че това за съжаление е било превод на тогавашния славянобългарски език, който обикновените българи днес не разбират и преводът на Лонг е на съвременния говорим български език. Заговори се за нещата, свързани с подобни преводи, и спътниците на Боун и Дънов попитаха как е могъл Лонг да се справи, на което професорът отговори, че точно там е работата, че не всеки може да го направи и че точно там е призванието на истинския мисионер. Ригс – между другото – обясни той, е написал за нуждите на преводите си в Цариград научна модерна граматика на българския съвременен език и на арменския съвременен език, докато Лонг е лингвист, какъвто рядко се среща. Научил български и започнал да проповядва на този език едва два месеца след като се захванал с него, а в последния брой на списание „Методист“ пишело как за него се

говори, че знаел почти толкова езици, на колкото ще говорят апостолите по време на Страшния съд.

Когато стана дума по какъв случай пишат за него в „Методист“, Боун обясни, че идването му ще бъде свързано с последното събиране на завършилите Теологическия факултет в Конкорд, който бил отворен там двайсет години преди да се премести в Бостън. Съобщили, че мисионерът пастор Алберт Лонг от класа на 1857 година, с когото Конкорд най-много се гордее, щял да държи речта на това последно събиране. След това добави – пак без да поглежда Дънов, – че да бил на мястото на студентите си, щял да вземе влака до Конкорд, да го чуе.

За Дънов беше ново, че доктор Лонг е учил в Конкорд, и това го развълнува. Конкорд за него беше старата мечта: градът на Емерсън, на Олкот, на Торо и езерото Уолдън... Сега вече наистина щеше да отиде дотам!

Когато сподели идеята си с Граблашев, Величко отначало също се запали, въпреки че не беше уверен дали има толкова пари и сигурно щеше да трябва да вземе заем от Петър, само че после нещо се разколеба. Каза, че му се струва, че нещо бъркат. Нещо му се въртеше в главата, че университетът е бил в друг Конкорд, не Конкорд на Емерсън. Петър също му се стори, че наистина има някаква грешка, и веднага се мушнаха в читалнята на факултета над една карта на Нова Англия. Между Конкорд на Емерсън и Торо в Масачузетс и Конкорд на Алберт Лонг в Ню Хемпшър имаше осемдесет километра разстояние.

Нищо! Толкова по-зле, че още не беше отишъл до Уолдън. Провидението го подсещаше, че не трябва да отлага.

Сърцето на Петър вече беше на път, но Величко се отказа. Щеше да е толкова пари и толкова време, и щеше да трябва да отлага два урока... Не, нямаше да гоиде; и не се съгласи да гоиде дори когато Петър каза, че ще му купи билета. Величко не сподели това, но работата беше, че от тези романтични пътувания на Петър и тези гостувания на странни места той тъй и тъй не получаваше толкова много, колкото получава приятелят му.

*

От „Саут стейшън“ до Конкорд джънкшън по железопътната линия „Финчбърг рейроуд“ по въздушна линия беше 28 километра. С влака никои не знаеше колко е.

Линията караше на запад, след това при Фреймингам Сентър се прехвърляше на отклонението на север за Лоуел, докато влакът си продължаваше по следващото отклонение на север към Финчбърг близо до границата с Ню Хемпшър. Ние сме за Лоуел и гоним Конкорд джънкшън с тези, които са описали грусачото удоволствие, като Торо и Чарлз Дикенс – и това е път не по-малко незабравим от ужаса на линията Варна–Русе.

Нямаше първа и втора класа, а вагон за господата (където се пуши) и вагон за дами (където не се пуши и има и мъже, и жени). Слава Богу, негърския вагон отпреди Гражданската война, който приличаше на щайга на колела, вече го бяха махнали. Имаше много лашкане, много шум, много стени и малко прозорци, локомотив, креслив вик и камбана. Седалките бяха напъряно, по за двата души, с пътека помежду им и врати на двата края. Точно в центъра на вагона пукаше печка, натъпкана с антрацит, така че бе нажежена до червено. Не се траеше до нея и можеше да видиш как топлият въздух трепери между теб и каквото и да погледнеш. Във вагона за жени имаше самотни пътнички и те можеха да прекосят Америка от единия до другия край, без който и да било да ги закача – мъжете бяха повече от учтиви с тях; отстъпваха места, сваляха шапки и вадеха вестници (макар че не ги четяха).

Оттам нататък все едно, че си в България. Всички приказват на всички. Кондукторът няма униформа и се разхожда нагоре-надолу из вагоните, както му падне, влиза и излиза, обляга се на вратата с ръце в джобовете и гърдори с пътниците до себе си. Ако открият, че си чужденец, започват да те разпитват откъде пътуваш и накъде отиваш; сочат ти зад някой баир и казват, че там е най-красивото градче в САЩ и трябва да идеш да го видиш; а ако се излъжеш да им кажеш закъде си тръгнал, веднага ти обясняват, че там е много опасно и трябва да се от-

кажеш, че си взел грешния път и има по-пряк начин и че изобщо съжаляват, но са те излъгали. За какво точно и кой, не е съвсем ясно, но няма значение. От времето на Дикенсовото пътуване на железницата, когато всъщност Торо е бил в колибата си на Уолдън, кажи-речи, нищо не се е променило:

„Освен на разклоните не се вижда друга железопътна линия, само тази, по която карате. Ако има просека в гората – гледката не е нищо особено. Миля след миля закърнели гървета, някои от тях свалени с брадвата, други съборени от вятъра, някои полусвлечени и облежнати на съседите си, някои просто гънери, потънали наполовината в поредното блато, други полуразложени в покрити с мъх парчетици. Самата почва тук е съставена от мънички парченца като тези; всяко блато от застояла вода е пълно с тях; на всяка страна има клони и гънери, и стволоче от гървета във всеки възможен стадий на разлагане, гниене и затриване. Току се покажеш за минута-две на открито, където лъщи някакво светло езеро или езерце, нормално за всяко място по света, но толкова незначително тук, че няма име; току ти се мерне набързо някакъв далечен градец с чистите си бели къщи и студени площици, със стезнатата си новоанглийска църква и училището си; след това фър-р-р-р-р! кажи-речи, преди да си ги видял, идва същата тъмна картина: осакатените гървета, гънерите, стволочете, застоялите води – толкова прилични на предишните, че ти се струва, че са те пренесли назад по магически начин.“

И ето едно изскачане от гората, и вместо поле – пред очите ти на юг застинало мъртво езеро с кашкав сняг по бреговете, овално, сетне кръгло, сетне елипсовидно и тупа-тупа-тупа-туп! – пак стволоче.

– Какво беше?

– Уолдънското езеро.

Отминава за миг, но очарователното описание на Торо тупа в главата ти: „Финчбъргската линия докосва езерото на сто метра южно от колибата ми и аз отивам до селото по трасето ѝ, и това трасе ме свързва със света. Мъжете от товарните

влакове, които минават целия маршрут, ми кимат като на стар познат; толкова често минават край мен, че мислят, че съм жене служител, и е вярно. И аз бих искал да съм работник по траверсите някъде по орбитата на планетата... Като срещна локомотива с влака му от вагони, понесен в този планетарен устрем... като чуя железния кон да кара хълмовете да ечат с това свое пръхтене като гръмотевица, да тресе земята с копита и да хвърля огън и пушек от ноздрите си, започва да ми се струва, че земята си е намерила човешка раса, достойна да я обитава.“

– Следващата спирка Конкорд джънкшън! – казва кондукторът и престава да се обляга. – Вашата спирка, сър.

Изглежда, че ще е като една от тези спирки сред гората, където никои не слеза и не можеш да повярваш, че някой ще се качи. Влакът подвиква и прекосява шосето, без никакви рампи, без полицаи, без знак; само една груба извита дъска, на която е написано с боя: „Като удари камбаната, внимавай за локомотива!“ Фучи нататък, змурка се през горите, показва се на светлото, трополи над крехки арки, тътне върху тежката земя, стрелка се под дървен мост, който лови светлината му за миг, внезапно събужда всички задрямали гласове на главната улица, спуска се безотговорно през средата; занаятчиите работят, хора се навеждат през врати и прозорци, момчета пускат хвърчила и играят на топчета, мъже пушат, жени шушнат, бебета лаят, свини грукат и уплашени коне се мятат напред и се изправят на задни крака до самите релси, ей тук! и давай, давай, давай! откъсва се лудата хала на локомотива с вагоните и пръска във всички посоки горящи искри от огъня на цепениците в пещта; скърца, съска, крещи, пъхти; докато накрая жадното чудовище спира под навеса да пие, раздвижват се хора по перона и ти имаш време да си поемеш дъх, преди да слезеш.

Домът на Емерсън не е музей, но вещите му са запазени с определеното намерение рано или късно да бъдат съхранени за поколенията. През 1892 година – десет години след смъртта му – за тях се грижи дъщеря му Елен и когато и тя умира, семей-

ната им къща става собственост на Паметната асоциация на Ралф Уолдо Емерсън. Къщата на поборничката за женски права Луиза Мей Олкот и баща ѝ Бронсън Олкот, които са покойници от четири години, е купена от Хариет Лотроп с определеното намерение да стане исторически музей на великите конкордци. Домът на Хоторн също се пази от преките му наследници, за да отиде след време на съхранение от Парковата служба към Министерството на вътрешните работи на Щатите, така че ни една от техните вещи, дрехи или книги не е разграбена от каращи се за наследство роднини, които да ги чакат от години да умрат, защото са си харесали някой чифт ботуши, някоя книга или любима писалка. Само с творческото наследство на Торо нещата не са в цвettuц вид поради факта, че никои от трите му дъщери и синът му не се оженва и те умират преди началото на предпоследното десетилетие на миналия век. Самоделната му барака на езерото я няма, но все пак посетителят може да види всичко останало, което има значение. Книгите му са прибрани от Елен Емерсън на отделна полица в библиотеката на баща ѝ и специални посетители като студенти от Духовния факултет на Бостънския университет при предварително уговаряне могат да видят тази библиотека.

Малцина безпокоят Елен с подобна молба обаче, тъй като има достатъчно да се види в сбирката на Антикварното дружество на Конкорд на втория етаж на старата сграда на съдилището. Къминг Дейвис е събрал по-голямата част от вещите в колекцията, докато – като млад пришълец – работи във вестникарската си будка, към която има и магазинче за най-различни дреболии. За няколко години събира над 1500 предмета – главно неща, свързани с историята и литературния живот на града, и две десетилетия преди събитията, които описваме, разполага сбирката си в споменатата сграда на съдилището и я предоставя на любопитството на зяпачите и гостите на града. Две години преди смъртта на Олкотови той вече я подгарява на Антикварното дружество, и историческият музей на Конкорд е реалност. Тук именно може да се видят лични вещи на Торо,

парчета от дъските на злополучната му барака, които негови обожатели са превърнали в реликви: перодръжки, ножове за разрязване на книги с името му, сувенирни кутии с надписи, че първото е взето от бараката край Уолдън, някои писма, бележки, дреболии. И препис на списъка на книгите му, които се пазят в дома на Емерсън, както и списък на Емерсъновата библиотека, съставен от Елен.

Книгите на Емерсън са наистина книги от библиотеката на американски философ от края на миналия век. Интересът е към духовното, мъдростта на Индия, забравените поетически ценности на Изтока, късните европейски трансценденталисти и мистици. Има всичко, от което една търсеца душа има нужда.

Подръка в кабинета му е всичката персийска поезия, която може да се намери по негово време: „Гюлестан“ и „Бостан“ на Саади, друг по-ранен превод на „Гюлестан“. Хафиз от Шираз. След това идва индийската класика: Веданта, Сакия Буда, Риг Веда Санхита, Сарма, сборникът с ориенталска поезия на Алжери, Синкхая Карикад, Бхашая, един том коментари върху „Бхагавад Гита“, Индийско законодателство, Калисага и пр. Следват три тома турски максими. Класиката е представена от Есхил, Омир и Епиктет. След това идват Русо, Торквато Тасо, Гьоте, Сведеборг, поезията на Хоторн, Лонгфелоу и Уитман, майсторите на английския литературен барок Бамон и Флечер и, разбира се – природата, затворена в книга: огромен том за птиците във Великобритания.

Описанието по-нататък изрежда за любопитния книгите по полиците в дома му: на латински, на немски, на гръцки, приказките на Братя Грим, речник на римите, латински, португалски, френски речник, митология на северните народи. Арнолдс, Макколи, пътешествия в Китай, Сирийски пътешествия, астрономии и какво ли не.

Книгите на Торо обаче не са книги на търсец ум. Докато Емерсън съветва слушателите си по време на сказките си да забравят за ретроспекцията, да загърбят книгите и да се обърнат към природата – на думи, – Торо живее така. На дело?

Търсецията му ум наистина търси, но в природата. Книгите му са няколко само, но не са словесна некрофилия, а непосредствена „природна среда“ около него в качеството си на свещени вещи. Всяка от тях е избрана и е сложена на пиедестал като библия в домашен иконостас, която може и да не се отваря. Книгите на Торо са дебело и красиво подвързани с кожена подвързия, с пресовани орнаменти, със златни букви по гръбчетата и на лицевата си страна:

Разкошен том на „Вишну Парана“.

Букварът на трансценденталистите „Бхагават Гита“.

И назад към ароматите на Персия: „Вагх о Бахар“.

И розовата градина: „Гюлестан“.

„Ануари Сухаили“.

Джонсъновият том из санскритската класика: „Сакунтала“.

Броят се на пръстите на двете ръце и ще остане пръст да се погпре бузата, когато седне на прага на колибата си.

Телескопичен блик

*„Някога, някоя неделна сутрин, като се окъпех, както ми беше навикът, сядах на огрения праг от изгрев слънце до обяд, обвит в блянове, сред борове, цикория и смрадлика, в необезпокоявана самота и пълен покой и птиците нееха наоколо или пърхаха тихичко през колибата, докато слънцето почнеше да се спуска през западния ми прозорец или някоя товарна каруца се чуеше далеч по пътя и ме подсетеше за изтеклото време.“
(„Уолдън“)*

И сега, докато прехвърчаше последният обезсилен пролетен сняг, Петър отиде да види мястото на колибата. Бяха му казали в музея на Антикварното дружество, че бараката я няма. Беше видял там снимки от нея, правени дълго след като Торо я беше напуснал преди четирийсет години. Вече без прозорче и без врата под стволите на правите кленови дървета. Между вещите, направени от нейните дъски, имаше дуплянка с обяснение, че след като Торо я е напуснал, колибата била продадена, после я използвали за складче – нямала даже два метра и половина на три! След това собственикът взел да я разглобява, за да кърпи

с нея други свои работи и веднъж с разграден покрив, каквото останало там било прибрано от туристи и почитатели за спомен – гъски, пирони, отделни трески дори!

Пътеката до колибата бе ясна; много хора очевидно посещаваха мястото ѝ. Езерото вече се виждаше на юг между гърветата, когато зърна леката издатина на земята, където бе стояла тя. Но не бе пусто. Имаше нещо там. Когато доближи, се оказа, че са камъни. Обикновени валчести камъни, бели, сиви, малки и големи. На тях с черна боя, с червена боя, с мастило бяха написани години, най-често само кавичка и двете последни цифри: „73, 1888, 87, 79...“ Годините, в които почитателите му бяха дошли да се поклонят на това място на вярата на човека, че природата е готова да го изхрани и да се погрижи за него дори ако е дошъл гол, дори ако си отиде гол и дори ако гръзне да предизвика обществото, че ще живее гол.

Петър не нагна камък, не добави своя знак на почит върху голямата грамада под кленовете.

Снегът леко се трупаше, но беше ясно, че докато падне, започва да се топи. Нямахме да се задържи.

Не беше ли точно това заветът на Торо; както го формулира, след като намерил тук в кленовата шума кремъчни остриета на индиански ловни стрели; колко хубаво ще е да ги оставят да лежат тук, където са били изстреляни, докато се слоят с гората, вместо да ги убиват в музеите си!

Времето се беше погрижило да заличи колибата на Уолдън, за да я спаси, да я скрие от опасността да я поругаят, като я превърнат в капище. Снегът спускаше тънката си завеса в зрача на умирация ден над всичко, което бе останало там, дето бе висял духът на този човек в звездния си миг, и сърцето на младия учен се свиваше в сладка неясна болка.

Под снега, под кленовете и боровите гървета на хълма на гробището Слип Халоу лежах един до друг гробовете на Торо, Хоторн, Емерсън и Луиза Мей Олкот, когато влакът за Бостън свирна сбогом.

*

Остава написването на тезата му и той сяда над нея. Белият лист е особено нещо. Той е не толкова покана, колкото огледало. Виждаш истинското лице на творческата си амбиция; готук си имал идея да напишеш нещо, но сега изведнъж виждаш вътре в себе си искал ли си всъщност да го напишеш, или си се виждал в ролята на автор на съчинение на такава тема; виждаш какви са били мотивите ти, виждаш кого си искал да впечатлиш, виждаш кой ще го чете и какво ще си помисли за цялата работа, виждаш ще даде ли нещо на някого и на кого, и ще даде ли нещо на теб и какво.

Виждаш дали ръководителят ти Питър Таунсенд е бил прав, като се е мъчил да те убеди да не се нагърбваш с широкообхватна тема.

На тезите в Теологическия факултет не се гледа като на нещо особено важно, не се иска в тях да има какъвто и да било научен принос. Цялото обучение по него време е ориентирано преди всичко към бъдещата практическа работа в църквата или мисията и написването на тезата е своего рода форма, под която студентът още да се повърти в своята Алма матер, да се поочука в отношенията си с преподаватели и духовници, да понавлезе сред елита на методизма, да свикне да чете, да може съсредоточено да пише, да знае как да излага системно мислите си. Ако видите тезите от онова време, ще се учудите. Това не са дори дипломни работи в днешния смисъл на думата. По качество всъщност те не са повече от една обикновена семестриална работа, която преподавателят я прочете, я не!

През всичкото време, през което Петър Дънов се готви и събира материал, той е имал предостатъчно време да се убеди в това, като сравнява какво правят другите дипломанти и чете приети вече тези. Няма да отстъпи, разбира се, и да не направи оптималното, което може, по темата, но просто му става ясно, че Таунсенд е бил прав: ще положи много усилия и време за доста ограничен резултат.

И така, той цитира съвестно огромната литература по темата: римски автори, гръцки автори, основните исторически съчинения по въпроса, издадени по-късно. Описва задоволително динамиката на миграцията на различните племена и това описание надминава четирийсет краснописни страници. Работата е написана с внимание и безспорно с удоволствие. Предната страница, където е заглавието, е украсена, а нататък почеркът е отработен, уверен; наистина красив! Английският език е на ниво – език на улегнал и сигурен в употребата му зрял човек.

И така – четирийсет и една страници за миграцията на племената и след това само три страници за тяхното покръстване! Всъщност и трите страници са много, защото, щом свършва с описанието на движението на варварите до тяхното настаняване в Европа, Петър Дънов казва останалото в капсула от дванайсет реда:

„Дотук описахме произхода и преселването на германците. Последният въпрос, който остава, се отнася до тяхното покръстване. При разрешаването на този въпрос първо трябва да имаме предвид непреходните ценности на християнството, които са толкова добре приложими към всички отношения на човешкия живот. Второ – божествената сила и божествената агентура, която стои зад него. Трето – божественият му дух, който вкара и задвижи своето учение в дълбините на душите и постепенно донесе живот и стимулиращи сили в човешкия дух...“

Джон Милей! Коментарът нататък и дообясняването на тази теза не носи нищо ново. Важното е, че тук в капсула е това, което Петър Дънов е научил от медисънския си учител и което след години ще стане кълнът на неговото собствено учение. Християнството не е учение, спуснато от горе, от някакъв Бог като Цар, който с пръчка в ръка нарежда на грешните и тъпи тъпи как да живеят, как да променят себе си и средата си, за да бъде всичко наред. Християнството има непреходни ценности в себе си, които при всички условия на живота, при всичките му форми такива, каквито са, така както хората си живеят днес и както са живели преди и както ще живеят утре,

винаги ще бъдат приложими и ще водят към по-голяма хармония. Въпросът е, че за приемането му, за сливането на живота на хората с неговите непреходни ценности има две вървящи една срещу друга сили, които привличат божественото и практичното. От една страна е Божията сила, Бог, който е агентът, посредникът за пренасяне на ценностите на християнството в човека. Т.е. чрез Божия промисъл божественото влиза в човека. Бог се въплъщава в човека, влиза в своя Син Божи на земята. Веднъж това станало, веднъж божественият дух, веднъж божественото влязло в човека, той от своя страна се устремява към Бога.

Това е тезата на Милей; че движението е двупосочно. Чрез въплъщаването си в човека Бог става по-близо до него, а с това и човекът става по-близо до Бог и божественото. Така че движението е както от Бога към човека, така и от човека към Бога; имаме сливане на всемирното съзнание от двете противоположни посоки чрез тяхната взаимоприетелна сила.

Така или иначе, тезата е завършена прилично и прецизно; без прозрение, без проблясък, без научен принос, но със затвърдено приемане на новаторското мислене на реформаторите на методизма от времето на учението му в семинарията Дрю и Теологическия факултет на Бостънския университет.

На трети февруари 1894 година деканът на Медицинския факултет на Бостънския университет И. Т. Талбот подписва и връчва на Петър Дънов свидетелство, че същият е бил редовен участник в учебната програма на факултета за тази година. Петър има нужда от това свидетелство, тъй като очевидно решава да вземе предлагания извънреден безплатен медицински курс, на който има право като редовен студент в Теологическия факултет.

На четвърти юни 1894 година (след две години престой във факултета по теология на Бостънския университет) президентът на факултета професор Уилям Уорън и професор Хенри Шелдън подписват свидетелството на Петър Дънов, че е завършил задоволително редовния учебен курс в този институт.

Сега накъде?

По методистката пътека остава да се загоми и да намери пасторско място в Ню Джърси, където все още се числи, или да се върне в България и – пак това! – да стане пастор и да чака с годините вътрешните механизми на методистката йерархия да го направят учител в Свищов или Ловеч, или ръководител на някое паство от стотина души. Скромно и всеотдайно да служиш на поста си? Разбира се, но този пост кой го определя? Гласът вътре в него като личност ли, който, ако го чуеш правилно, е гласът на божественото, или гласът на старейшините? На тези, които сега съдят такива духовни великани като Мичел, като Боун? Какво е методистката църква без мисълта ѝ да върви напред с хора като тях?

Ако е да учиш някого – той вече беше учител в Хотанца и когато заминаваше, децата му целуваха ръка! Тези седем години в църквите на Ню Джърси, в мисията в Ню Йорк, на лекциите на Голямата петорка, класовете по литература и история, сред книгите на Бостънската обществена библиотека, тезата му – това, което е придобил, къде ще го приложи? Ще го остави да закърнее, да се похаби; така както е сега на трийсет години – вече ще забрави всичко, което е придобил, и ще свири „Когато бях овчарче“ на малките синеоки дечица още – колко? – четирийсет години? Петдесет? Това няма ли да е бягство от поста си и призванието си – да пропилее всичко, което методистката наука му е дала, дори по-скоро Америка му е дала, и да не го осмисли и предаде нататък на тези, които имат нужда от него?

Наистина не беше само въпросът в това, което методизмът беше му дал. В тези две години в Бостън неговите интереси неудържимо бяха прелели рамките на методизма. Той бе влязъл в допир с всичко, което кипеше наоколо: трансцендентализма, поезията на Емерсън, пламенните протести на Хоторн срещу догматизма на църквата – каквато и да е тя, пламенната защита на правата на жената на Олкот, пламенната защита на „Природното в човека“ на Уитман; след това спиритуализма,

теософското учение, окултните среди с техните сеанси, неуържимия разцвет на астрологията. Боун беше запалил в него стремежа да се върви напред в науката, за да се разберат по-пълно духовните и трансценденталните процеси. Медицината, познанията на науката за мозъка – нямаше ли да се докоснат до механизмите на телепатията и спиритуализма? Астрономията и знанията за слънцето, неговите магнетични изригвания, космическите лъчения – нямаше ли да докажат как влияят на човешкия характер и събитията звездите и планетите? Може ли да се стои със затворени очи към всичко, което кипеше наоколо, и да се върне назад, и да се скрие в „Детенец малко с поглед лазурен“?

Нещата имаха и психологическа страна. В Ню Йорк беше друго. В Ню Йорк всеки се чувства добре такъв, какъвто е. Спокоен е със себе си – златен или тенекиен. В Бостън не е така. В Бостън ясно разбираш, че никога няма да бъдеш един от първенците на тази среда; никога няма да бъдеш приет изцяло. Ще останеш чужд, външен. Може да те уважават и да са любезни с теб, но никога няма да станеш един от тях. Това създава една вътрешна липса на самочувствие и неувереност; ако искате неудовлетвореност от това, което знаеш, че си, и което знаеш, че можеш. И понеже стената, която не можеш да прескочиш, е надменността на тези, които са дошли тук първи, твоята защита става надменността ти за терена, върху който ти стъпваш първи. Така завоюването на периферни терени несъзнателно се превръща във форма на спасение. Когато идва време за дърваря Бътлър да се откаже от секачеството, той знае, че няма да бъде повече от слязъл от горите дървар в Сан Франциско и ето че става „отшелникът Бътлър“ в гората и всички онези санфранцисковци и санфранциски там долу не са никакви отшелници и отшелнички и не могат да бъдат, защото нямат духовните измерения на световния водач на движението на „Езотеричния окултизъм“ отшелника Бътлър.

Емерсън, Торо, Уитман са в американската традиция. Те са просто най-далечният пробив напред в търсенето на границите

на залегналото в унитарнианската църква чувство за естественост и природност. Обаче десетките ордени на магиите, съюзите за езотерични окултизми, розенкройцери, масонски ложи, спиритуалистически кръжоци, хинду-хинду-бхай-бхай и така нататък в повечето случаи са предимно меки възглавници за падане от високите надежди на неуспелите в това бясно надбягване в най-динамичния континент в края на века за заемане на предно място.

Петър Дънов точно в края на дългите си академични занимания в Америка е попадал във вихрушката на всичко това, видял е всичко, докоснал се е до всичко. Картината е кристално ясна. Истински стабилните американски области на развитие – той вече знае това – няма да се отворят докрай за него. Не толкова че не го приемат. След толкова четене и учене, и работа той знае, че никога няма да навакса това, което не само той е пропуснал, но и баща му, и дядо му са пропуснали, пък и цяла България заедно с тях. Периферните американски области на развитие той също не може да презърне. Той премного е чел, премного се е готвил и разбира, че в тях са инкорпорирани много ценни неща, много последни постижения в областта на медицината, техниката, физиката, философията и социологията, но те си остават втора ръка неща; лека кавалерия. Нещо като арабския цар в каляската по Бродуей с перото на чалмата и трещящите фанфари и барабани, който се оказва, че е рекламирал току-що пуснатото на пазара кафе „Максуел – добро до последната капка!“

Какво тогава!

Къде да се гение? Не може да пропилее всичко и да се върне. Не може да пропилее себе си и да поевтинее. Може би трябваше да се земе с някоя положителна наука и да остане в Америка, както не един от съучениците му в Дрю. Или дори да се върне в България, където истински ще тежи на мястото си с такава диплома. Ето, неговият приятел Георги Чакалов ще стане лекар и всички врати ще му бъдат отворени. Понякога му завижда, макар че гледането назад не помага.

И все пак все по-често му идва наум, че може би някоя от тези новооткрити области встрани от официалната църква позволяват да се надникне в тях по строго научен начин и да се види дали науката няма да потвърди теоретическите предположения, върху които се градят. Астрологията например. Но за да навлезе човек в астрономията, която предлага нужните за случая точни знания, се иска специална подготовка; иска се математика, искат се знания по физика, иска се специален научен институт, до който не би могъл да се добере. Медицината като че ли също дава интересни възможности. Къде в тялото са механизмите на телепатията наистина? Какво става в мозъка, как функционира? Освен това – физиогномията, френологията... Няма съмнение, че външният вид на цялото тяло, чертите на лицето, формата на черепа подсказват много неща за характера на човека. Как и защо, безспорно би могла да каже по-добре чистата наука. Как функционира мозъкът на медиума при спиритичните сеанси? Каква е функцията на магнитното поле на присъстващите, които се включват във верига с него?

Това са само някои от общите хрумвания, които го вълнуват. Не е сигурен струва ли си да се преориентира човек нататък. Но дори да е само медицина, това е от огромна полза, какъвто и да е бъдещият път, който щеше да поеме. Петър виждаше как напредва Чакалов – няма какво да го усукваме – радваше му се, но и малко му завиждаше.

Така или иначе, не можеше да се върне сега, след като тука никога няма да е на своето място, а в България не го чакаше нищо, за което да бърза да се връща.

Накрая окончателното решение бе взето. Щеше да запише медицина. Пак в Бостънския университет, което щеше да е лесно. Бъдещи пастори – както вече казахме – имаха известни предимства за минаването през безплатни допълнителни курсове. Но той, разбира се, щеше да се запише като редовен студент, защото отново, както бе тезата му в Теологическия факултет, искаше да стигне до дъното на нещата.

*

В каталога и годишната книга на Медицинския факултет на Бостънския университет от 22 юли 1894 г. Петър Дънов вече е записан като редовен студент първа година: „Дънов, Петър Константин. Завършил теология в Бостънския университет, от Варна, България.“

Между новопостъпилите около четирийсет студенти има само двама чужденци освен него: Чарлз Обер Кеплер от Тиенцин, Китай, и Има Рот от Виена, Австрия. Сега той вече е изцяло между вътрешни хора, мотивирани в кариерата си младежи от семейства с положение, в една от най-авторитетните медицински институции на Съединените щати.

Медицинският факултет на Бостънския университет се намира в квартала Саут Енд на юг от центъра. Някога краен, полуиндустриален квартал в края на века, когато Дънов учи тук, обликът му светкавично се променя: нови строежи, градски и квартални паркове, монументални резиденции, издигнати от първите архитекти на града по последната дума на строителството, поразителни катедрали – Саут Енд цъфти и ще расте във всяко отношение преди новото си западане през последните двайсетина години.

Общежитието на студентите, сградата на канцелариите и училището са от червени тухли. Внушителни здания около вътрешен малък парк, които още стоят почти в същия си вид. На юг от парка е хомеопатичната болница – последна дума на медицината за онова време. Кокетна, дори екстравагантна в архитектурно отношение сградата. Тук студентите са добре дошли на стаж.

При постъпването на Петър факултетът се гордее с голям медицински музей. Обучението наистина е последна дума на медицинската наука. Има специална физиологична лаборатория, в която студентите правят анестезични упражнения и експерименти. Изучаването на анатомия е автономно – всеки прави дисекции. Освен близката болница, към учебната програма на

факултета има диспансер и хирургическа клиника. Преподавателското тяло се състои от четирийсет и трима преподаватели, като повече от половината са с професорска титла – могъщ тим!

Всичко е идеално и явно много повече, отколкото може да очаква един студент по медицина – но сърцето е празно.

Как да проникнеш тук в това, което те интересува? Горещо, на таванското помещение на четвъртия етаж на огромното здание с големите прозорци за повече светлина, с обертата над масите за дисекция? Студентите тук чакат първата си среща със скалпела, процес, в който всичко е уточнено до последния детайл, защото колко пъти ще се идва тук, докато се стигне до пълното познаване на човешката анатомия! – разреза на кожата, после отмахването настрана на подкожната мазнина, след това внимателно дисекциране на отделните мускули, кръвоносни съдове, нерви, по-големи жлези! Какъв трепет е да препашеш престилката и да разтвориш на масата близо до себе си страницата на анатомията на професор Грей на тъкмо онази част от ръката или крака, по която ще работиш!

Огромно, огромно, огромно море, което трябва да се преплува, докато станеш лекар – тук те подготвят за това! Няма секунда време за друго! Мечтата на Дънов нямаше да се осъществи и сега. Към анатомията на Грей той щеше да се връща отново и отново десетки години по-късно, за да провери това или онова, щеше да използва приятеля си Чакалов в тези си усилия, но сега? И тук? Георги Чакалов вече завършваше, набираше вестника си и учеше, и дисекцираше, и правеше упражненията си по анестезия във Филаделфия, и даже му писа, че е подал документите си за конкурс за стажуване в една болница в Рочестър, щата Ню Йорк, и друга в Провиденс, Родайланд, и сега чакаше и се молеше да му излезе късметът, за да продължи нататък в пътя си на доктор. А той?

Авторски блик

В публикуваните спомени на някои ученици на Петър Дънов се разказва за запазените му бележници и дневника, който е водил по време на пребиваването си в Америка и веднага след завръщането си в България. Тези материали биха ни обяснили точно какво е било състоянието му, как и защо е взимал решенията си да премине в ново учебно заведение и защо е прекъснал следването си в Медицинския факултет на Бостънския университет. За съжаление по време на Втората световна война, когато бил евакуиран при членове на братството в село Мърчаево, Учителят изгорил дневника. Брат Галилей Величков обаче твърди, че дневникът след смъртта на Дънов е останал в братски ръце и че го е виждал. Що се отнася до тефтерчетата, те били запазени от неговите спътници с огромни жертви по време на гоненето на дъновистите след 1950 г. от тогавашния режим. Били скрити в специални хранилища в морените на Витоша, но с годините идва ново поколение дъновисти. Тласкани от смесени чувства на неориентираност и жажда за самочувствие и контрол над словесното наследство на Петър Дънов, наследниците на учениците му опразват витошките скривалища. Много от пазените в тях материали окончателно изчезват, а някои вероятно биват унищожени с мотива, че днешните жители на планетата са недостойни за тайното учение на Учителя и ще го схванат грешно така, както той го е оставил. Накратко – наследниците на наследниците правят недостъпна част от тези по чудо запазени бележки, за да не се създаде негативно отношение към Бялото братство. Част от това, което е останало, се крие по начин, който продължава постепенното му затриване, а това, което се издава, понякога се преименува, за да се даде „смяно“ на „невежите“. Убий словото на Месия, та да спасиш сградата на църквата, в която него вече го няма! Какво ново под слънцето!

След месец-два Петър Дънов решава да си вземе удостоверение за завършен кратък курс по обща медицина. И го получава. Подписано от декана на факултета И. Тисдейл Талбот.

Глава шеста

ПАСТОРЪТ

Автоматична фотокамера

- 1895 в САЩ бива публикуван романът на Стивън Крейн „Червената значка за храброст“.
- 1895 (ноември) в Турция бива убит като бантистки пастор по време на арменските кланета съученикът на Дънов от семинарията Дрю Бегрос М. Крикорян.
- 1895 в Медисън, Ню Джърси, когато Дънов се прощава със семинарията Дрю, в нея постъпва след учението си в Алегани колидж пастор Пачеджиев.
- 1895 (октомври) във Филаделфия, САЩ, Георги Чакалов започва да работи на една от новите линотипни машини в печатницата на „Филаделфия Инкуаярър“, което увеличава заплатата му за този вид работа на неимоверния за времето един долар на час.
- 1895 (18 ноември) в САЩ комисията на методисткия Комитет за мисиите в Европа гласува 15 485 долара за подпомагане на „незадоволителното състояние“ на българската мисия. По това време вече е завършен новият пасторски дом в Шумен.
- 1895 (11 декември) в семинарията Дрю в Медисън умира в леглото си на 81-годишна възраст един от тамошните учители на Дънов професор Джон Милей.
- 1895 в центъра на София бива съсечен бившият министър-председател на България Стефан Стамболов.

Телескопичен блик

След трийсет и седем годишно съществуване методистката мисия в България през 1895 г. докладва, че има 13 центъра

със 177 пълни членове на църквата и около 300 симпатизанти. Конференцията (или съветът) на мисията има 16 членове и един стажант. Има един местен пастор с трима помощници, 11 неделни училища с общо 224 деца, 6 църкви, от които двете са само салони, и четири пасторски дома. Има четири редовни училища: едно женско училище в Ловеч, теологическо мъжко училище и две основни училища. Най-голяма е методистката група в Русе със своите 36 редовни членове и 32 стажанти. Българските проповедници почти без изключение са добре образовани: един от тях е учил в Дрю и е бил пастор в САЩ, двама са от Роберт колеж и семинарията Дрю, един от Принстън, Ню Джърси, и освен това е минал през още няколко години учене в САЩ, един е от подготвителния курс в Дрю, един от встъпителния курс на конгрегационалисткото училище в Самоков, един от Научно-теологическия институт и единият е бивши свещеник в източноправославната църква.

*

Завръщането в България е голям шок за Петър Дънов. За това имаме много данни, а в неговото „Призвание към народа ми...“ три години по-късно разочарованието му се декларира съвсем открито: „... Напуснете беззаконието, отхвърлете неправдата, оставете развращението... това отвратително дело... Духът ми е трогнат от печална картина. За оплакване сте вие...“ От идеализма на Възраждането, от който все пак беше останало нещичко в неговите спомени от времето на варненската реалка и свищовското духовно училище, той не може да долови и следа. Националните идеали са замъглени, общественият морал е под червената линия, алчност, завист, злоба, насилие царят във всички сфери на обществения живот. Никаква лична отговорност. Никакво религиозно чувство.

Тежко дипломираният методист механично се опитва да изпълни задължението си към българската мисия и преговаря за заемане на пасторско място в Ямбол. Според по-късен репортаж за този опит в ямболската преса Дънов държи само няколко проповеди и цялата работа пропада поради това, че се оказва невъзможно ръководителите на местната протестантска църква

и той да мелят заедно. Това са ограничени и догматични хора: за да си нямат неприятности по никаква линия и да не трябва да поемат инициатива, те не искат никакво отклонение от стандартните предписания. Според тях просто трябва да се произнесе проповед от типа на проповедите, които са се изнасяли от откриването на църквата насам, след това да се спусне параван от усмивки над каквито и да са местните проблеми и на годишното събрание да се напише доклад как всичко върви добре. Дънов идва от тресящия се от дискусии Бостън. При това – дискусии за бъдещата насока на застоялата се на едно място методистка църква; и нещата се оказват толкова сериозни, че въпросите, които довеждат до споровете там, не след дълго се повдигат дори от умерения Бъч в Дрю. Дошлият да проповядва син на поп Константин направо е шокиран от пълния тукашен застои. Желанието му да раздвижи нещата или поне да потърси начин да ги тласне напред се посреща с ужас. Оказва се напълно безсмислено да се опитва да направи нещо творческо в рамките на методистките протестантски мисии в България такива, каквито са в момента.

Според спомени на неговите ученици Дънов разправял, че за да не наруши думата си, се съгласил да изпълни задължението си като проповедник, но при условие, че не му заплащат. Това не е за учудване, като се има предвид какво ниско ниво се е изисквало в работата му. Нарушаването на правилата на играта обаче разклащало системата и уплашени от това, че отказът му от заплата може да стане прецедент, неговите колеги поускали да се отърват от него. Така той едновременно не нарушил думата си и се освободил от задължението да прави нещо, което не е както трябва.

Покрусата му наистина трябва да е била голяма. Протестантските мисии, които по времето на баща му в годините на възхода на българския духовен живот дадоха Евангелието на разговорен български език и дойдоха да събудят заспалото консервативно православие, сега – вече в български ръце в освободена България – бяха започнали да буксуват не по-малко

от същото това православие, което имаха амбицията да заместят.

Разбира се, между Петър Дънов и методистката и евангелска мисия няма външен срив. В първите години след връщането си всеки път, когато идва в София, той отсяда на общо основание в протестантското общежитие на ул. „Леже“. Връзките му със стария му съученик Делчев са възстановени, пастор Ватралски му остава близък приятел, когато се връща от САЩ, Величко Граблашев си остава верен другар, докато вратите на г-р Лонг, на учителя му Томов, на пастор Фурнаджиев и много други са винаги отворени за него.

Две години подред той прекарва при сестра си Мария във Варна и за това време се знае, че на въпросите какво прави брат ѝ след връщането си от Америка, тя упорито отговаря, че е станал протестантски проповедник. Самата тя, решителна и делова, каквато всички я помнят, непрекъснато го подтиква да се заеме с постоянна работа в методистката църква.

С баща му нещата са по-добре, по-приятелски. Старият лъв колкото повече остарява, толкова става по-любящ, добродушен и толерантен. Когато Петър напуска сестра си и се прехвърля да живее при него в Нови пазар, поп Константин не изпитва нищо друго освен безкрайна радост. А когато приятели и познати разтревожено го питат защо вече повече от две години синът му не прави нищо и не се захваща с проповедничество, той се усмихва широко и отговаря:

– Има време. Що е време – все пред него е. Ще работи и ще се наработи. Но не му е дошло времето.

Как да му дойде времето? Как да му дойде времето! Може би му е минало времето, си мисли понякога самият Петър, защото общественият и духовен идеализъм, в които го закърмват баща и дядо, и дим не е останало от тях!

Спомените за баща и син от онова време ги рисуват сегнали на тиха приказка в двора на бащиното му жилище по на чашка кафе. Баща му прави кафето – обича да готви и да черпи. Човек още в силите си – едва петдесет и пет годишен – в мащабната

перспектива на нещата, в които Петър го вижда след завръщането си, той е сякаш петстотин и петдесет годишен. Не стар, а историческо изкопаемо. Той не може да го гледа така – човекът, който заедно с дядо му превръща турско-гагаузка Варна в българска Варна. Не може да приеме всичко, с което той е свързан, да е затрито от сънародниците му! Говори за миналото, подтиква го да бъде отново активен. След някоя и друга година ще го окуражи да напише спомена си за провидението си в солунската църква „Св. Димитър“ и да го издаде. Още по-късно ще го подтикне заедно с нови познати да напише писмо на руския император като стар варненски русофил, по тукашни работи. Но миналото не се връща! България ще трябва да извърви огромен път напред в кривата си линия, преди да се издигне наново на прилично духовно ниво, и дотогава баща му и дядо му ще бъдат забравени.

Едно от стимулиращите му усилия успява обаче. В шуменското списание „Памятник“ негови издатели, също забравени титани на Българското възраждане, получават писмо запитване за съдбата на Атанас чорбаджи – съратника на Иларион Макариополски. Последва публично обръщение към читателите от главния редактор; като го четеш, сякаш го виждаш да се пляска по челото: „Как забравихме наистина чорбаджи Атанас?“ Моли някой, който го познава отблизо, да напише нещо за него. Така идва публикацията на иконом Иван Радов, без който нямаше да се запомни чорбаджи Атанас; след години го цитират Ников, Мирски – всички историци на варненското възраждане.

История! Няма, няма да стане отново реалност. Още не е дошло времето да се свържат двата края на скъсаната нишка в националния живот на българите и да се направи отново крачка напред.

И наистина, когато се завръща на трийсет и една годишна възраст, Петър Дънов определено е човек, на когото още не му е дошло времето. То идва едва на трети март 1897 година, когато е при поп Константин в Нови пазар и е вече на трийсет и три години. Едва оттогава нататък Петър Дънов тръгва по

напълно нов път. Настрани от българското православие и настрани от българското протестантство, той започва да отваря нова просека за българския духовен живот.

Тази просека ще бъде в посоката на основния патос на протестантското съживяване, на протестантското реанимиране на приспаната духовна и религиозна жар на вярващите. Това и нищо повече; но съживяване и реанимиране, освободено от догматично прилаганите форми на евангелската църква, които механично биват пренесени в живота на българина, без той да разполага с такъв духовен речник в своята верска култура, на който да може да ги преведе. С две думи – става дума за пречистващ протестантски патос и устрем, преведен на културния тезаурус на българина.

С това първите трийсет и три години на подготовка в живота му завършват и започват следващите трийсет и три години, в които изгражда „Веригата“ на своите ученици в България – от 1897 до 1930 г., когато бива изградена школата на Бялото братство на „Изгрева“ в София.

Но – пак бързам напред!

За да намери Учителят Божия път (с малка или главна буква – все то!), трябва да се уедини, за да може ясно да чуе Гласа. За да няма шум, да няма смущения по комуникационната линия, за да ги няма аберациите на ефемерното и ежедневното, които да го залесват, за да не се стовари отгоре му мъртвата вълна на космическата ентропия и да го затрупа.

По-рано е било лесно. Отиваш в пустинята – ако ще за година. Ако ще за две години. Като Исус.

Или отиваш в планината. Като Мохамед.

Или отиваш в леса. Като свети Франциск.

Но ако нямаш място за уединение, ако не можеш да се отскубнеш, да избягаш, да се скриеш? Известно е какво казва поетът: в такъв случай единственото, което ти остава, е – точно така! – уединяваш се в тълпата.

О, не! Няма да рисувам грандиозна картина тук на подобно

уединение; и то в човъркаща, питаща, чоплеща, одумваща, гледаща през ключалки България! Няма такава картина; ако я нарисуваш, няма да е вярна, защото точно това е номерът. Отвън не се вижда, че си уединен. Това е то, Учителю, с малка или голяма буква, ще трябва да си го отвоюваш нужното уединение, и да си го изстрадаш сам; и не е невъзможно, ако до дясното ти коляно е сегнал да те брани този ведър, широкогърбест исполин – поп Константин – баща ти!

*

Няколко думи за автора

Изобретателността на Атанас Славов винаги го е карала да пише не съвсем ординерни или чисти откъм жанр книги. Всеки път той създава поредния микс, поредния възрожденски по разнородността си сборник със свои материали по някой въпрос. Така, сяда той да прави нещо като научна публицистика за „българската литература на размразяването“, а се получава нещо много по-широко, много лично и автобиографично на места и с неочаквани сравнения, разрушаващи контекста без никакво двоумение. Пише автобиографията си човекът, а излиза хем кратък очерк върху историята на България от 30-те до началото на 70-те, хем серия от портрети на българските интелектуалци, хем суифтианска донякъде проза – „С точността на прилепи“. Решава да събере идеите си в книга, която озаглавява „Шаманът в теб и мен“ – и става страшно – защото в тази книга има по нещо за всичко, което го вълнува. Затова и сборникът с есета „Оловно кълбо“, с който той се завърна от емиграция през 1991 г., е най-доброто въведение към него: завършени есета, написани с отворено сърце и разхлопан език.

А сред книгите му преди напускането на България, например, има и една отлична биография – „Добри Желязков“. Също толкова ерудитска и същевременно по-четивна неможеща да бъде.

Излиза, че биографията на Петър Дънов е предшествана от много съчинения, в които водеща е нишката на паметта за същинското, онова, което за Атанас Славов представлява трайност в българската или пък изобщо в световната култура. Навсякъде разказът му пулсира между портретуването на някоя широко скроена личност и разлистването в един мащабен пейзаж на културна ситуация, на неписани закони и генотип на една култура, а в някои случаи и на духа на времето.

Иглика Василева

Атанас Славов

ПЪТЯТ И ВРЕМЕТО

Светска биография на Петър Дънов

Началото

Второ издание

Редактор Мария Кисова
Графичен дизайн и корицата Петър Добрев
Коректор Валерия Симеонова
Предпечатна подготовка Иван Дждежев
Формат 16/60x90
Печатни коли 23,5

Издателство „Захарий Стоянов“
office@zstoyanov.com
www.zsoyanov.com

Издателство „Бяло Братство“
izdatelstvo@bialobratstvo.info
www.bialobratstvo.info

Печат ИПК „Светлина“ АД, Ямбол